HRANT MATEVOSIAN

Noi şi MUNŢII noştri

Colecţia GLOBUS / Editura Univers

COPERTA COLECȚIEI : ION STATE
Grafica : Nicolae Sârbu. Ilustrația : Carmen Lucaci

CULEGERE DIN :

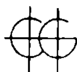
ՀՐԱՆՏ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ.

«Օգոստոս» («Հայաստան» հրատարակչություն. Երևան. 1967)

«Ծառերը» («Սովետական գրող» հրատարակչություն. Երևան. 1978)

Toate drepturile asupra acestei versiuni
sînt rezervate Editurii UNIVERS

GLOBUS

Hrant Matevosian

noi și munții noștri

În românește
de IULIAN NEACȘU
SERGIU SELIAN
și LUDMILA VIDRAȘCU

Prefața
de SERGIU SELIAN

EDITURA UNIVERS

București
1986

PREFAȚA

CÎND, ÎN 1959, a apărut schița *În stepă* de Hrant Matevosian *, autorul ei era student la Facultatea de filologie a Institutului Pedagogic din Erevan. Un subiect banal, despre studenții plecați în campanie de desțelenire a pămîntului, beneficia de o expresie artistică originală, frapantă, care scotea scrierea din serie. Iar cînd revista de literatură „Sovetacan gracanutiun" („Literatura sovietică") a publicat schița *Ahnidzor*, a devenit o evidență că în literatura armeană pătrunsese un talent cu personalitatea de-acum formată. Debutul editorial (volumul de schițe și nuvele *August*, 1967) n-a făcut decît să-l confirme pe Matevosian ca pe un scriitor matur, cu un stil ferm articulat. Încă de la primele texte, în care tînărul prozator opunea vieții sale citadine amintirile copilăriei din satul natal, mediul predilect ales de

* Născut la 3 martie 1935, în satul Ahnidzor (raionul Tumanian, fost Alaverdi) din R.S.S. Armeană. În perioada anilor de studiu, a lucrat ca linotipist la o tipografie (1955—1958) și corector la revistele literare „Sovetacan gracanutiun" și „Gracan tert" (1958—1962). I s-au editat volumele de proze *August* (1967), *Copacii* (1978), *Alergarea noastră* (1978), *Gospodarul* (1983).

autor a fost cel rural. Treptat, Hrant Matevosian, supranumit „Faulkner armean“, a plămădit un mic univers populat şi animat de oameni cu o viaţă materială şi o forţă spirituală dintre cele mai fascinante. Naraţiunile scriitorului alcătuiesc o *cronică* a satului Ţmacut, devenit, astfel, o *Yoknapatawpha* a literaturii armene contemporane. Prozatorul face disecţia sufletului ţăranului, într-o vreme în care deteriorarea condiţiei originare a acestuia şi tentaţiile oraşului deformează statura primordială a celui care a rămas, dintotdeauna, „sarea pămîntului“. Personajele lui Matevosian — ţărani osteniţi, ţărănci arţăgoase — sînt implantate în natură, inseparabile de ea, şi dăruite muncii, care se confundă cu existenţa lor. „Munca — afirmă undeva autorul — e o însuşire umană care niciodată, în nici o epocă, nu dispare, ci, dimpotrivă, leagă între ele generaţiile şi epocile.“

Creaţia scriitorului armean a fost plămădită pe un sol în care rădăcinile milenare se împletesc cu vlăstarele de azi, sub imperiul unei memorii culturale vii. Comuniunea spirituală dintre realitatea trecutului şi adevărurile actuale face ca obsesia istoricului pe pămîntul tutelat de zăpezile eterne ale Araratului să devină componenta subtilă a acestei producţii literare. „Prototipul Ţmacutului este satul meu natal, Ahnidzor. Acolo se află obîrşiile mele şi familia mea. Acolo a vieţuit bunicu-meu, păstor, şi tot acolo trăiesc părinţii mei. Scriu despre satul meu, despre locuitorii lui, şi îmi dau seama, după fiecare povestire, că n-am spus mai nimic despre ei, că viaţa şi relaţiile lor sînt mult mai frumoase, mai bogate şi mai interesante. Tot ce aş scrie despre Ţma-

cut va fi universal valabil, fiindcă sînt convins că orice sat, orice comunitate de oameni, oricît de infimă, conține toată complexitatea lumii și poți răspunde la cele mai grave probleme fără să părăsești Țmacutul. Lumea se schimbă. Și se schimbă cu rapiditate în ultimii ani. Multe obiceiuri, tradiții și norme de conduită care păreau imuabile se scufundă în trecut. Omul se schimbă și el. Va conserva, oare, în sinea lui, statornice, conștiința sa, memoria sa, generozitatea sa? Aceste noțiuni, aceste atribute umane sînt cele care se revelează cu o forță deosebită în viața cunoscută mie. Munca grea a țăranului, intimitatea sa cu natura, simplitatea și firescul raporturilor sale cu ceilalți, toate acestea îl înalță la un nivel moral aparte, îl fac mai înțelept și mai bun."

Dar nu dintotdeauna a existat Țmacutul în creația lui Matevosian. La început, a fost Antarameciul din *Noi și munții noștri*, nuvela care l-a impus pe scriitor. Mediul, tot sătesc, e similar celui de mai tîrziu, personajele sînt la fel de puternice sub o aparență de frivolitate. Tonalitatea epică este, însă, alta, alegră, apelînd la umor și la vivacitatea dialogurilor. Prozatorul anilor '60, cu un condei sigur încă de atunci și cu o viziune clară asupra lumii satului, aducea în scrisul său un panteism viguros. Pățania ciobanilor judecați pentru că mîncaseră cîteva oi pe care, de altfel, le-au plătit, introduce conflictul dintre țăran și birocrație. Altă dată, siliți de la centru să tundă oile într-un anotimp nepotrivit, ca să livreze cota de lînă, după o rezistență îndelungată sătenii cedează mimînd obediența („Le tundem, tovarășe instructor, naiba să le ia, le tundem, măcar

de-ar crăpa toate! Statul să trăiască, doar nu s-or termina oile!"), drept urmare, „tineretul ovin a pierit în întregime", iar „republica ciobanilor și-a pierdut autonomia". Comportamentul degajat, aproape nepăsător, al oierilor mucaliți are ca reazem ideea că există valori fundamentale, care nu-și pierd nicicînd autenticitatea, că pămîntul poate fi transformat doar de adevărații săi stăpîni. Pledoaria lui Matevosian este una sugerată, pentru atașament față de locul de baștină, pentru trăinicia legăturii dintre om și pămînt, pentru îndepărtarea pricinilor care-l înstrăinează pe țăran de propria sa esență. Eroii lui Hrant Matevosian sînt truditori: ciobani, plugari, mulgătoare. Există chiar „dinastii" de păstori, ca în *Noi și munții noștri*: „Baciul Hovhannes a avut un fiu, pe baciul Esai, baciul Esai l-a avut pe Haicaz, baciul Haicaz are un fiu, Stepan, care nu mai e cioban". Numele acestea, de altminteri, sînt cele ale ascendenților autorului: străbunicul, bunicul și respectiv fratele bunicului. Șirul, însă, se întrerupe, fiul lui Haicaz nu se mai face păstor. Dar e numai o ruptură exterioară: „Cred că noi, oamenii de azi, am conservat, în fundul sufletului nostru, trăsături pe care nici o schimbare din lume nu le poate distruge". Ceea ce îi păstrează demni pe acești păstori este nu nostalgia după vremurile trecute, nici patriarhalismul lor, ci înțelegerea cu care ei se supun grijilor vieții, muncii de zi cu zi, înțelegere bazată pe sentimentul datoriei față de familie și de comunitate.

Valoarea înaltă a operei lui Matevosian, care l-a propulsat pe autor în fruntea prozei armene contemporane, își are explicația, mai întîi, într-o conștiință puternic legată de neam, de istoria și civilizația aces-

tuia. „Operele unui scriitor alcătuiesc, întotdeauna, autoportretul său. Iată de ce, dacă sînt armean, dacă m-am născut și trăiesc în Armenia, e inevitabil ca în creația mea să se facă simțite, într-un fel sau altul, trăsăturile naționale. Cred că termenul *național* e mult mai vast și mai profund decît se-nțelege de obicei. S-ar părea că *național* este ceea ce distinge un popor de altul. Fiecare popor își are limba sa, istoria sa și propriile sale tradiții, care-l singularizează. Totuși, chiar ținînd seama de *specificul național*, sînt convins că universul nostru e același și că, în adîncul sufletului, oamenii sînt asemănători. Cu cît un scriitor se apropie mai mult de adevăr în zugrăvirea unui caracter, cu atît personajul său va fi mai național și, totodată, internațional." Într-adevăr, prozatorul știe să discearnă și să redea, prin scris, pulsul comun al lumii vii guvernate de aceleași legi, fie că e vorba de oameni, fie că descrie elementele nevolnice ori mărețe ale naturii, de la un fir de pai la succesiunea anotimpurilor. Această însușire trădează o dragoste inepuizabilă pentru personajele sale, pentru tot ce alcătuiește, în jurul lor, lumea cotidiană, mediul natural. Chiar și atunci cînd pare să înfiereze pe cineva, autorul găsește, mai apoi, o rațiune pentru comportamentul acestuia, disculpîndu-l pînă la a atrage asupra lui compasiunea. Așa procedează, de pildă, cu Ghikor, bătrînul „vulpoi" din *Alkho*, care, inițial, apare ca o personificare a vicleniei și lăcomiei, preocupat doar de propriile sale interese. Cînd, însă, acesta, împreună cu calul împrumutat, pe care-l împovărează și îl oropsește fără milă, ajunge într-un sat străin, de țărani bogați și trîndavi, omul simte dintr-o dată un sentiment de

fraternitate cu animalul, ca între două ființe ale căror vieți s-au scurs într-o nesfîrșită caznă: „Pricepu că singura făptură apropiată pe care o avea acolo e Alkho". Ghikor devine, astfel, el însuși obiectul duioșiei cititorului.

Matevosian a consacrat unele povestiri animalelor, care, ca și oamenii, gîndesc și simt, preponderente fiind prozele închinate cailor: în *Cîmpia verde* este narată încleștarea dintre un cal bătrîn și un lup care trebuie să asigure hrana celor trei pui flămînzi ai săi; *Iapa portocalie* este povestea unei iepe ajunse, după o viață petrecută în libertatea pășunilor, cal de circ, supus poruncilor dresurii; calul Alkho își cară povara pe potecile înguste de munte, resemnat cu soarta sa și purtînd, parcă, toată durerea pămîntului; un mînz cu picioare fragile moare fără să se lase înșeuat (*Trăpașul meu, trăpașul meu*). „Iubesc mult animalele. Încă din copilărie am învățat să le înțeleg, dar sînt departe de a le umaniza, iar dacă, totuși, apare ceva uman în ele, e pentru că asta există în natura lor, în caracterul lor. În fapt, și oamenii, și animalele, tot ce viețuiește, sînt apropiați unii de alții. Alcătuim, cu toții, un același univers și ne împlinim menirea pe pămînt."

Scriitorul nu este un sentimental, în sensul degradat al noțiunii, sau, atunci cînd este, în sensul pur, nu se tăinuiește, jenat. Cel mai adesea se exteriorizează prin tristețea pe care o inoculează epicii sale, o tristețe deloc deprimantă însă, ci proprie vieții aspre de munte. Ceea ce e specific, din punct de vedere emoțional, prozei sale, este, mai curînd, lirismul. Creația lui Matevosian e poetică, indiferent de subiect: dacă în *Noi și munții noștri* lirismul trans-

pare firav, nefiind revendicat de tramă, iar în *Mesrop* el ține mai mult de contururile tipologice, în schimb în *Bivolița,* această poveste a hălăduielii îndelungi în căutarea disperată a unui bivol întru împerechere, cînd pămîntul și lumea sînt văzute, prin ochii bivoliței, în splendoarea lor primordială, lirismul e intrinsec. În fiecare dintre scrierile sale, Matevosian dovedește o calitate îndeobște dificil de concretizat, aceea de a observa și a înfățișa un personaj sau un obiect *dinlăuntrul* acestuia, punctînd ori accentuînd fiecare mișcare a sentimentelor și fiecare conflict al caracterelor. De aceea, scriitorul va fi îndreptățit să declare, în cuvinte care au acoperire în creația sa : „Uneori, îmi pare că aș putea vorbi despre simțămintele unei pietre cînd soarele a încetat s-o încălzească sau despre un măr singuratic. Și aș vorbi despre asta într-un chip care ar interesa pe alții la fel de mult."

O asemenea aptitudine, pentru analiza introspectivă, ar părea incompatibilă cu detașarea ironică. Totuși, la prozatorul armean, umorul constituie una dintre valențele esențiale ale stilului său. Un umor de caractere mai mult decît unul de situații (deși, pe alocuri, meandrele epice îl facilitează și pe acestălalt), căci autorul, departe de a fi înrobit de afecțiunea pe care o poartă personajelor lui, le contemplă, în chiar momentul zămislirii acestora, cu un surîs șăgalnic în colțul gurii. Umorul lui Matevosian trece de la forme benigne, cînd e însoțit de duioșia lirică a autorului, la sarcasm, cînd e invocat să blameze poncifele sociale care atentează la rectitudinea personalității umane. Așa încît, *Noi și munții noștri* mustește de ironie, pe cînd, în celelalte povestiri,

ironia se insinuează discret, parcă emanată de volutele caracterelor prinse în acțiune. De altfel, umorul, aici, de orice nuanță ar fi, este mai degrabă subtil, scriitorul se retrage mimînd naivitatea și, deseori substituindu-și comentariile neutre cu demersuri atribuite eroilor săi, solicită complicitatea cititorului, pe care îl confruntă direct cu personajele, spre sporirea deliciului lecturii.

Povestirile lui Matevosian se succed într-o continuitate cvasicronologică, înșiruindu-se ca episoadele unei biografii, cea a comunității umane dintr-o așezare de munte. Continuitatea, mai exact *trecerea* de la o povestire la alta, nu *leagă* aceste proze, ci le include unei ambianțe comune. Procedeul e aplicat, programatic, ciclului *Cai de povară,* în care, bunăoară, finalul povestirii *August* pregătește nuvela următoare, *Alkho,* al cărei sfîrșit trimite la a treia nuvelă, *Gara,* și înlănțuirea continuă cu ultimele două povestiri, *Trăpașul meu, trăpașul meu* și *Iapa portocalie.* Elementele de legătură sînt mai numeroase, așa ar fi personajele, care trec dintr-o povestire în alta, însă nu cu egală pondere, uneori doar pomenite, după ce, anterior, ocupaseră planul întîi al narațiunii, și invers. Dacă Andro, Ghikor, Așkhen și Mariam sînt asemenea eroi de importanță variabilă, în schimb fundalul e populat, de la o povestire la alta, cu apariții episodice, „de culoare", păstrate cu același relief : femeia cu cele două fete și văduva uriașă de pe malul rîului, bătrîna mamă a lui Andro și ciinele Basar, taurii care se înfruntă pe pășune.

Din aceeași acribie cu care autorul își structurează proza derivă și întrepătrunderea planurilor narațiunii. Pe de o parte, prin tehnica orientării flu-

xului vital, cu viraje, întoarceri și reveniri din prezent în trecut și chiar cu aducerea viitorului în prezent, prin aceste retrăiri, amintiri și anticipări, deci, iar pe de altă parte, prin translările abrupte de persoane, adesea într-o aceeași frază, pe alocuri neglijînd semnele de punctuație distinctive, cu treceri fluente de la adresarea directă la cea indirectă și de aici la comentariul exterior al autorului, prin aceste îndrăzneli stilistice, așadar, Matevosian își etalează virtuozitatea cu o dezinvoltură benefică pentru statutul său de prozator. De fapt, aceste procedee sînt consecința unei alte virtuți a creației scriitorului: *elipsa.* Timpul, la Matevosian, este eliptic, el se comprimă pe nesimțite, se densifică, nu *curge,* ci *sare.* Hiatusurile produse în evoluția timpului aduc laolaltă spații și mișcări pentru care comunicarea ar fi fost, altfel, dificilă. Cîștigul este al narațiunii, dispar elementele redundante, ritmul se menține constant, tensiunea nu scade.

O calitate extraliterară, însă nu mai puțin artistică, a prozei lui Matevosian, descinzînd din însușirile menționate aici, este cea *cinematografică.* Toate povestirile au desfășurări filmice, episoadele sînt „montate" riguros, prin tăieturi care invocă elipsa, planurile scurte se succed panoramărilor, o secvență dramatică e urmată de una în tonalitate comică, ritmul ordonează durata lor, compoziția cadrelor e descrisă doar atît cît să evoce ambianța. Filiația nu-i întîmplătoare, prozatorul este absolvent (promoția 1967) al Cursului de scenaristică de pe lîngă Institutul unional de cinematografie din Moscova și a lucrat la Studioul cinematografic „Armenfilm" din Erevan. A scris scenariile ecranizărilor după nuvelele sale *Noi și munții noștri* (1970, regia Henric Ma-

lian) şi *Soare de toamnă* (1977, regia Bagrat Hovhannesian), precum şi scenarii originale. Bun cunoscător al artei filmului, Matevosian are pasiune pentru valorile autentice ale acesteia şi cel mai edificator exemplu ar putea fi o mărturie a sa: urma să vadă *Solaris* al lui Tarkovski, a doua zi după ce văzuse *Andrei Rubliov* al aceluiaşi regizor, dar a refuzat, întrucît — explica el — se afla la capătul puterilor, acumulase de-acum atîta material pentru meditaţie, încît *Rubliov* singur îi era suficient pentru un an.

Dificil de receptat printr-o lectură comodă, pasivă, Matevosian este încă mai dificil de tălmăcit *din afară*, dacă nu se face efortul de pătrundere în universul operei sale. Prozatorul continuă şi amplifică aventura limbii armene multiseculare, care se înnoieşte şi se îmbogăţeşte cu fiecare mare scriitor apărut într-o etapă sau alta a literaturii armene. Limba scrierilor sale o preia şi o prelucrează pe cea a personajelor. Nu este vorba de o reproducere în dialect, ci de o limbă literară adecvată mediului descris, colorată — acolo unde se impune — cu expresii locale, cu dialoguri veridice. În felul acesta, literaturii nu i-a rămas decît să valideze, intrate în patrimoniul său, locuţiunile propuse de autor *. Scriitorul însuşi opina despre traduceri, mai întîi în privinţa poeziei, afirmînd că este „un cristal născut din chiar esenţa limbii, de o asemenea puritate şi con-

* O coincidenţă care mi s-a întîmplat în cursul traducerii poate fi elocventă: întîlnind, într-o nuvelă, o expresie necunoscută, i-am căutat înţelesul într-un dicţionar de locuţiuni armeneşti, unde sensul ei, după ce fusese explicitat, era ilustrat tocmai cu expresia din text, menţionată ca citat din Hrant Matevosian!

centrație, încît e imposibil să-i găsești un echivalent într-o altă limbă", apoi în cazul prozei: „Totul depinde de măsura în care traducătorul cunoaște poporul a cărui literatură o tălmăcește, de sentimentele sale față de limba acestuia, de felul în care izbutește să capteze și să reproducă stilul autorului, ritmul narațiunii". Sînt condiții, desigur, rezonabile puse transpunerii dintr-o limbă în alta, și e de sperat că această primă versiune a prozei lui Hrant Matevosian în românește le va fi avut în vedere și, depășindu-le, va fi reușit, dacă nu să-l cucerească pe cititorul român cu savoarea și profunzimea textului, cel puțin să-i stîrnească interesul pentru acest remarcabil scriitor armean, pentru acest creator umanist cu o viziune lucidă asupra lumii contemporane: „Bariera lingvistică e un obstacol foarte serios, fiindcă limba nu-i doar un mijloc de comunicare. Există o lume care conține memoria națiunii și care poartă pecetea drumului parcurs de popor. Pe acest drum, însă, limbile popoarelor au intrat în contact unele cu altele și s-au îmbogățit reciproc. Noi credem că un cuvînt sau altul e armenesc ori rusesc, dar un pic de istorie ne învață că acel cuvînt vine din altă limbă. Dacă două persoane doresc sincer să se-nțeleagă, ele izbutesc întodeauna, chiar dacă vorbesc limbi diferite. Nu bariera lingvistică îi separă pe oameni, ci inegalitatea, fie ea socială, fie rasială, minciuna, setea de putere. A lupta pentru unitatea lumii, pentru indisolubilitatea legăturilor sale profunde, pentru puritatea relațiilor umane, este datoria și obligația fiecărui scriitor al epocii noastre."

SERGIU SELIAN

NOI ȘI MUNȚII NOȘTRI

1

SATUL ACESTA ESTE LEGAT de restul lumii prin mii de fire — prin telefon, prin cabluri electrice, prin poștă, prin livrările către stat — de lînă, lapte, carne, prin cooperativa sătească și prin programa anului școlar. Școala tehnică de bibliotecari trimite satului absolvenți specialiști în teatru și literatură, serviciul raional de cinematografie trimite aici filme, ziarele își trimit corespondenții, satul trimite, la rîndul său, în alte sate mai apropiate și mai depărtate, neveste harnice care nu lasă din mîini furca pînă le vine sorocul să nască, dă instituțiilor de învățămînt superior tineri talentați, armatei — ostași disciplinați și voioși. Cei care mijlocesc relațiile satului cu restul lumii și care, în afară de munca lor, și-au luat de bunăvoie sarcina de a aprecia pe toate și pe toți, dîndu-și cu părerea despre locuitorii satului, repetă invariabil că aceștia sînt „niște truditori modești".

Un elev oarecare de clasa a cincea poate să rezolve un careu de cuvinte încrucișate publicat în ultimul număr al revistei pionierilor,

completîndu-l cu nume ca Beethoven, Cervantes, Lenz, Hipocrate, Comitas [1], Sahara, Eufrat, dar nu-i trece niciodată prin minte să expedieze redacției rezolvarea. Elevul umple careul cu știința sa, apoi pune revista la o parte și se duce la bibliotecă după o carte; ori merge la arie să dea o mînă de ajutor tractoristului, la cîmp să alunge vrăbiile, sau la fierărie să umfle foalele, fără să-și ia ochii de la bucata de fier încins.

Copiii satului, care sosesc de la oraș în vacanța de vară, se duc de-a dreptul pe cîmp. Acolo, oamenii îi primesc zicîndu-le:

— Ați venit? Bine-ați venit, secerile vă așteaptă.

Satul a dat chiar și generali. O dată la zece ani, în mijlocul verii, se întîmplă ca generalii să vină în sat, și atunci oamenii le spun:

— Tovarășe general, pune mîna pe furcă și dă comanda!

— Da' fără comandă cum ați făcut atîtea stoguri? zîmbește generalul.

Generăleasa se supără într-o zi și le zise:

— Sînteți niște oameni tare înapoiați. Nici „Bine ați venit!", nici nu ne-ați felicitat! „Tovarășe general, putrezește recolta, pune mîna pe furcă!"

— De ce să vă felicităm? — au întrebat-o într-o zi ploioasă.

---

1 Arhimandritul Comitas (1869—1935) — reputat muzician armean (numele real — Soghomon Soghomonian).

— Ei, poftim ! Nici asta nu știți... Doar l-au avansat acum două luni la gradul de general !

— Da' mai 'nainte ce-a fost ?

— Colonel, se-nțelege !

— A-a, au conchis sătenii, fără umbră de zîmbet. Înseamnă că generalii se fac din colonei.

Şcoala din Antarameci [1] nu avea un profesor titular de limbi străine. Absolventele de la institutul de limbi străine, care erau trimise aici, predau cîteva luni, neglijau să se rujeze, se plictiseau de mutra lor din oglindă și plecau bocind la oraș. La oraș, blazate, povesteau prietenelor :

— Aia era viață ? Stăteau la cinematograf cu cușmele pe cap și fumau... „Ești fată citită, mănîncă ceva, să pui pe tine, să arăți ca lumea, acu' vine fecioru-meu de la oaste."

Într-o zi, directorul școlii îl întreabă pe contabil :

— Ai fost pe front, nu-i așa ?

— Ştii doar că mi-am lăsat acolo un picior.

— Nu-i vorba de asta. Ştii nemțește, nu-i așa ?

— Cum de nu, doi ani am fost prizonier.

— Ce zici, ai putea să-i înveți pe copii nemțește ?

---

1 În traducere literală, *Inpădure,* de la *antar* — pădure (arm.).

— Păi, am cam uitat literele...

— Nu-i nimic, ți le aduc eu aminte.

Genosse Manukian își aduse aminte cum erau literele și, de atunci, absolvenții școlii luau mereu examenele de admitere la facultate cu nota maximă la germană.

Postul de contabil a fost ocupat de paznicul ariei, venit și el de pe front fără un picior. Între el și președinte a avut loc următoarea discuție :

— Ai putea să ții contabilitatea ?

— Bine, da' eu îs paznic.

— Ne trebuie un contabil.

— Și asta-i o muncă, om face-o.

— Atunci, fă-o.

În postul de paznic, l-au pus pe Abgar, cel dintîi președinte al colhozului, care își dădăcea acum nepoțica, iar după ce o culca, se apuca s-o ocărască pe baba lui. Baba se înfuria, cel dintîi președinte îi zicea „Nu zbiera, doarme copilul" și se ducea în sat.

Îi spunea președintelui :

— Dă-mi de lucru.

— Du-te de-ți leagănă nepoata.

— Am culcat-o.

— Du-te de te hîrjonește cu baba.

— A crescut baba, nu mai vrea să se hîrjonească.

— Du-te... — cădea pe gînduri președintele — du-te să-ți iei pensia și cumpără-i nepoatei niște biscuiți.

— Nepoțica n-are dinți.

— Cumpără, atunci, pentru babă.

— Nici baba nu mai are dinți.

Și atunci, amîndoi președinții amuțeau și rămîneau duși pe gînduri.

— Uite că nu știu ce să-ți dau de lucru — zicea președintele. Nu mă mai încurca, am treabă.

— Ții minte — spunea cel dintîi președinte — erai un țîngău, cît cizmele mele, taică-tu te-aducea în sat, nasul tău mare de acum era un năsuc, da' mereu îți curgea și eu scoteam batista și ți-l ștergeam.

— Ce să mă fac cu tine? suspina celălalt. Pe ogor nu poți să semeni, vitele nu le poți păzi, mierea nu-ți place ca să te dau la prisacă. Știi ce, ia, mai bine, să-mi meșterești pentru juguri niște legături din crengi de stejar.

— Mă iei peste picior, ce-s copil?

— Nu, vorbesc serios.

— Ați primit legături de fier.

— Alea de stejar sînt mai bune.

— Da' am mai făcut, aveți vreo două mii.

— Nu mai știu, lasă-mă. Ai ieșit la pensie, odihnește-te! Ce mai vrei de la mine?

Și iată că, într-o zi, s-a eliberat slujba de paznic.

— Să n-o dai altcuiva — se înfipse bătrînul. Așteaptă-mă, dau fuga după armă.

Și, zorit cum era, se împiedică de prag. Îndeobște, bătrînii nu se împiedică. Atunci cînd pășesc, ei au experiența adultului și prudența copilului. Dar bătrînul acesta, împiedicîndu-se de prag, în zăpăceala lui, s-a despărțit de veș-

nicia instabilă a timpului și și-a înfipt în birou statura puternică, mîndră, de păstor cu sete de viață.

Satul e vechi. Biserica satului are o mie cinci sute de ani. Vatra templului păgîn pe temelia căruia a fost înălțată biserica are opt mii cinci sute de ani. Nu se știe dacă satul s-a adunat în jurul bisericii ori biserica s-a cuibărit în mijlocul satului. Vechimea satului nu a putut fi stabilită. Specialiștii veniți de la oraș au apreciat că biserica e foarte prețioasă : „Există neamuri care n-au nici măcar o construcție veche de două veacuri". Așa zic istoricii. Dacă — spun ei — turcii, cu binecuvîntarea Domnului și a țarului, ar fi nimicit Armenia, una cu pămîntul, și nu ne-ar fi rămas decît satul cu biserica, tot am fi avut dreptul să ne socotim un neam cu o civilizație înaltă. Cu coasa pe umăr, Pavle îi ascultă și nu se poate făli, căci, uite, se face un ceas de cînd blestematul ăla de Zaven i-a zis așteaptă-mă că viu, se face un ceas, da' n-a venit și dinspre Sevan, deasupra stîncii Zardakar, s-au ivit norii și amenință a ploaie. Biserica e prețuită și de arhitecți. Ferestrele sînt atît de înguste, că numai o rază de soare ori un porumbel ar fi în stare să răzbească prin ele, pisica nici în ruptul capului n-ar putea să se strecoare — și totuși, înăuntru e lumină ca afară.

Dar nici arhitectul, nici istoricul, nici soția generalului, nici inspectorul secției financiare, nici telefonul care nu are un „stagiu" mai mare de treizeci de ani în acest sat, nici ziarele și filmele, nici circularele, nici elogiile, indicațiile, observațiile și amenințările nu au vreo influență asupra satului. Ziarul e ziar, indicația e indicație, însă iarba o usucă soarele, și nu indicația, și ei își întorc fața spre soare, de aceea observațiile îi lasă reci. Odată, s-a întîmplat că un conferențiar venit de la centru a rămas singur, fiindcă ursul intrase în cocină. Iar altă dată, s-a întîmplat că, de la centru, i-au zis președintelui : mîine să fii aici, președintele a zis nu pot, și cei de la centru n-au mai putut răspunde, fiindcă trăsnetul a lovit stîlpul liniei telefonice și l-a doborît. Cît despre dezvoltare, doar e sat, s-a dezvoltat. Și-a pus receptorul la ureche, citește ziarul, ia cîrpa în mînă să curețe de ulei mașina după ce a reparat-o. Astăzi, relațiile locuitorului din Antarameci cu telefonul nu mai sînt cele din anii treizeci. Nu mai există suspiciunea și evlavia de atunci față de telefon ; în anii treizeci, el era ceva cu care se dădeau dispoziții și se puneau condiții, apoi receptorul era atîrnat în furcă și ciocăneau, preocupați, cu creionul în cristalul biroului. În acele momente, președintele părea tot atît de misterios și atotputernic cum îi pare, astăzi, unui cioban din Antarameci, un savant atomist.

Și, într-o bună zi, s-a întîmplat ce trebuia să se întîmple : președintele a fost rugat să

dea un cal, ca să fie adus un medic dintr-un sat vecin. Dar președintele a rîs :

— Ce vă trebuie cal ? Dă telefon și vine doctorul.

— Păi, telefonul nu-i doar pentru centrul raional ? !

— Telefonează, telefonează !

— Să telefonez și ce să spun ?

— Zi așa : „Trimiteți-ne, vă rugăm, la Antarameci, pe doctorul Astabațian, că ni s-a îmbolnăvit un copil".

— Nu cumva rîzi de noi ? Telefonează tu !

După întîmplarea asta, îl puneau adesea pe președinte să le facă asemenea mici servicii, iar ei se simțeau îndatorați față de el pentru faptele lui bune. Pînă cînd, într-o zi, telefonul a sunat tocmai cînd președintele lipsea din birou. Ciobanii au intrat în panică, apoi s-au zăpăcit. Iar telefonul ăla scandalagiu chema întruna cu insistență pe careva dintre ei. Ciobanii se uitară unii la alții, apoi împinseră în față pe unul dintre ei, pe socoteala căruia obișnuiau să se distreze cel mai mult în munți, la ei.

— Sako, tu ești cel mai mintos dintre noi...

— Sako, hai, să te vedem...

— Sako, doar o dată, că n-o fi moarte...

— Hai, să ne trăiască Sako !

Și Sako rosti în telefon :

— Hî !

Apoi, își aminti și se corectă.

— Alo !

Prietenii lui izbucniră în hohote de rîs.

— Ați văzut cum a-nvățat Sako dintr-o dată ?! *Alo!* Vorbește cu *alo!*

Bietului Sako i-a rămas numele „Sako telefonistul". „Telefonistul Sako" îi vorbea telefonului :

— Cum ?... Da, Antarameci... Nu, e Sako...

Telefonau de la Ghetameci, ziceau că la Ghetameci se află niște mărfuri pentru Antarameci — săpun, chibrituri, stambă, gaz, pesmeciori, furci ; să vină cineva să le ridice. Telefonul a încetat să mai fie un mister, glasul lui era atît de omenesc, de parcă Khacic, responsabilul magazinului, s-ar fi aflat aici, și, deodată, telefonul a devenit pentru Sako un obiect atît de familiar, încît el spuse :

— Khecio !

— Spune, te ascult !

— Khecio !

— Alo ! Vorbește odată, Sako ! Sînt Khecio, te ascult !

— Khecio !

— Hai, vorbește !

— Khecio, va să zică ai pesmeciori, gaz, stambă și mai ce ?

— Păcură, săpun, cuie, furci.

— Khecio, va să zică, tu ești ?

— De bună seamă că-s eu, cine altu' ?

— Uită-te la el, te făcuși om, vorbești la telefon ! Ascultă, Khecio, nu puteai să ne trimiți un băiat ?

La capătul celălalt al firului, Khecio izbucni în rîs.

— Khecio ! — îi spuse Sako — ești dat dracului !

Sako vroia să spună că, dacă ar fi nevoie, și el ar putea să telefoneze în loc să trimită vreun băiat.

Apoi, ciobanii smulseră receptorul din mîna lui Sako și-i strigară lui Khecio fiecare ce se pricepea, despre hoțul de cai de taică-su, hoțul de cai de bunicu-său, hoțul de cai de bunicul lui bunicu-său. În felul ăsta voiau să-l preamărească pe cel care născocise telefonul, pe tatăl acestuia, pe bunicul bunicului său. Și responsabilul magazinului, Khacic Poghosian, chiar așa a și înțeles strigătele lor.

Așa a intrat telefonul în viața de toate zilele a satului, ceva asemănător cu ciomagul, brînza ori căruța. Apoi, au venit electricitatea, radioul și celelalte. Printre altele, electricitatea semnifica, în primele zile și încă vreo doi ani după aceea, toate soiurile de noutăți. De pildă, unui pat de fier, Sako nu-i putea zice pur și simplu *pat de fier*, ci îi spunea *pat electric*. Sau, poate, or fi scornit asta pe socoteala lui Sako, numai ca să nu scornească Sako pe socoteala lor.

Satul și-a însușit destul de repede multitudinea de noutăți electrice și neelectrice și, îmbogățit cu acestea, continua să-și cultive felia hărăzită Antarameciului pe planeta Pămînt. Iar felia aceasta este, într-adevăr, minunată. În mijlocul satului, biserica, cu porumbeii pe acoperișul ei ; alături, cimitirul, unde nu se poate deosebi care dintre răposați a avut urmași bo-

gați și care — săraci, pentru că pietrarii satului au învățat, din tată-n fiu, să cioplească piatra într-un singur fel și pe aceeași măsură. Dincolo de cimitir, ogoare care urcă în valuri pînă pe coasta muntelui, în sus, iar acolo unde valurile ogoarelor dau îndărăt parcă de frica povîrnișului, pasc turmele albe și negre de oi. Iar în valea rîului care curge prin defileu, jos, pînă la livezile satului vecin, și sus, pînă unde ajunge zăpușeala, se întind lungi fîșii de livezi. Aici, la hotarul dintre răcoare și arșiță, rîul face un cot. Cotul acela este un mic platou, neted ca o masă, i se spune Atoric[1] e acoperit în întregime cu iarbă grasă și mustoasă, în care sînt rînduite, ca o tablă de șah, stupii albaștri ai prisăcii, numerotați de la unu pînă la cinci sute treizeci. De aici, pe o distanță de vreo șapte verste, s-a-nstăpînit bîzîitul dens al stupăriei, iar pe o distanță de o verstă, se simte aroma pătrunzătoare și caldă a mierii. Pesemne că pe malul celălalt al rîului urșii se așază pe vine și se uită în sus, în vreme ce, de pe culmea stîncii, bătrînul prisăcar zîmbește cu ochelarii pe nas zicînd : „Hai, hai încoace !"

— Firește, o să ne dați Antarameciul drept exemplu — bombănesc, la consfătuirile raionale, președinții celorlalte sate. Să fi fost Antarameciul satul meu... Cu prisaca lor... Dumnezeu nu s-a zgîrcit, le-a dat de toate.

---

1 În traducere, *Scăunaș*, de la *ator* — scaun (arm.).

La drept vorbind, Dumnezeu le-a dat de toate tuturor, nu s-a zgîrcit. Numai că Dumnezeu, dăruind Antarameciului platoul Atoric, n-a așezat acolo, ca o tablă de șah, căsuțele stupăriei. Treaba asta a lăsat-o s-o facă oamenii. Dar dacă oamenii nu și-ar pune drept țel să transforme felia lor de planeta Pămînt într-o livadă înfloritoare, atunci n-or să găsească nici un fel de Atoric, ori, de l-ar găsi, acolo nu se va afla pămîntul acela gras și negru, ori, cine știe, ceva tot ar lipsi.

Despre biserică am vorbit. Lăsînd la o parte valoarea ei, pentru mine biserica nu-i mare lucru aici. În ce mă privește, eu văd în biserică numai mărturia faptului că, pe această mică bucată de pămînt, prietenia omului cu pămîntul are o istorie milenară.

2

BACIUL HOVHANNES a avut un fiu, pe baciul Esai, baciul Esai l-a avut pe Haicaz, baciul Haicaz are un fiu Stepan, care nu mai e cioban, este al doilea secretar al comitetului raional de comsomol. E șef și zice: „Trebuie să-i respectăm pe lucrătorii pămîntului“. Iar pentru vorbele astea, e îndrăgit.

Pe Hovhannes nu l-am văzut, am auzit doar că a trăit o sută douăzeci și șapte de ani și că, în ultimii doi ani, se plîngea că i-a slăbit vederea. În ceea ce-l privește pe Esai, îmi

amintesc doar de moartea lui („Esai a fost luat de apă“. „Cum așa ?“ „Vroia să treacă rîul călare și l-a luat apa.“ „Şi a fost găsit ?“ „Încă nu.“ „Ptiu !“). Nu-mi aduc aminte de înmormîntarea lui. Îmi amintesc numai că omul care stuchise tocmai își trăgea pantalonii, cînd un picior i se încurcă într-un crac, și el, sărind în celălalt picior, ocăra pe cel care i-a cusut blestemații ăia de nădragi, adică pe nevastă-sa. N-o țin minte pe nevastă-sa, nici pe cel care a adus vestea nu-l țin minte. Îmi amintesc doar de o jiletcă de piele, udă, de răpăitul ploii în fereastră și de cel care țopăia într-un picior, încurcat în cracul pantalonului.

Cît despre Haicaz, îl știu. Însă vreau să vă povestesc despre Hovhannes :

L-au ridicat pe Haicaz. Nu era război, nu se mai făceau înrolări, dar pe Haicaz l-au ridicat. Nu se știa unde l-au dus, poate că era tăinuit undeva, în Antarameci, poate că ajunsese în îndepărtata Siberie, sau poate că stă după un stejar în pădurea de peste drum ori zace acolo, întins, dar asta numai el o știa, cei din Antarameci nu știau. Așa au trecut patru ani. Apoi, a început războiul. Războiul l-a scos la iveală pe Haicaz : poșta militară numărul cutare, unitatea cutare, Haicaz Hovhannesian. „Poșta militară...“ era ceva la fel de incert, dar măcar puteai să-ți dai seama că această incertitudine se află undeva pe linia Mozdoc—Volga—Moscova—Leningrad—Murmansk. Apoi, poșta militară a început să indice, după toate probabilitățile, Kievul, apoi Koenigsbergul,

Bulgaria, România sau Cehoslovacia... iar la urmă, şi Berlinul.

Şi locotenentul Haicaz, după opt ani de incertitudine, s-a întors, cu ajutorul poştei militare, de la Berlin şi a apărut în sat.

Cînd se-ntorceau în sat de-alde Muşegh, Ervand, Hacob, Asatur, acoperiţi din cap pînă-n picioare de praful drumurilor, e drept că Antarameciul se zgîlţîia de bucurie, însă nimeni nu-şi pierdea cumpătul. Nu trecea mult de la întîmpinarea lor şi satul îşi şi amintea de poreclele date lui Muşegh, Ervand, Hacob, Asatur, îşi amintea că unul dintre ei vorbea pe nas, că bunicul altuia şchiopăta de piciorul stîng, că bunicul celui de-al treilea — cu dreptul... Şi, e drept, satul se năpustea la vale, îl potopea pe Asatur, îl îneca de pupături plescăite şi, în zarvă mare, cu strigăte fără şir, cu glume răsuflate, iscate din prea mare bucurie, îmbrîncind băbuţele, ţîncii, căţelandrii, strivind celelalte lucruri mărunte, doborînd gardurile abia peticite, îl ducea şi îl aşeza în capul mesei şi îl privea cu admiraţie, dar curînd, chiar de-a doua zi, îl chema după poreclă, şi careva, din uşa grajdului, cu o lopată în mînă, îl striga :

— Kutuzov !

Asatur Khaceaturian continua să umble în pas de front, ţeapăn, cu capul în sus şi minunîndu-se că, la Antarameci, casele sînt fără etaj : „Casele din Berlin... Muierile din Berlin... Generalul a zis..."

— Kutuzov ! Ei, băiete, Asatur, ție-ți vorbesc, n-auzi ? eu strig „Kutuzov“, el tace mîlc, de parcă altul ar fi Kutuzov, nu el...

— Zi — aștepta întunecat Kutuzov.

Dar cel care-l strigase nu vroia decît să-ncerce prospețimea vechii porecle, nu avea ce să-i spună și, cu chipul schimonosit de rîs, îl întreba :

— Încotro ai pornit ?

— Iaca, mă preumblu.

— Vai, Kutuzov, Kutuzov... zice că se preumblă !

Așa îl încearcă cei din Antarameci pe Asatur, dacă s-o întoarce la păstorit sau o cere altă slujbă. Satului îi sînt de-ajuns două zile ca să-l transforme pe un oarecare Asatur Khaceaturian într-un Kutuzov de odinioară, cu căciulă și cu toate cele de trebuință, cu dulăii la picioare și cu turma de oi împrăștiată pe coasta muntelui.

Cît despre Mușegh, n-a fost nevoie nici de două zile. Abia se apropiase de marginea satului, ștergîndu-și fruntea, că cineva, cu lopata în mînă, scoase capul pe ușa grajdului și zise :

— Arjă-te-ar focul, Antarameci ! În șatul ășta prăpădit nu-i unul șă știe rușește ca lumea, șă-i poși vorbi...

— A venit Mușegh ? a rîs, din grajd, Ișkhan. „Băieci, mareșalul Jukov a dat ordin : Mușegh Șanșarian, diștruge tancurile germane. Am jiș : înțeleș, mareșale ! Și am traș din „Kaciușa“ mea — tîîj, vîîj, vîîj, tîîj...“ Și Ișkhan, în grajd, bălmăjește o asemenea îmbîrseală de șj-uri,

că nici Mușegh nu-i în stare să le descurce.

Bineînțeles că și pe Mușegh l-au întîmpinat cu tot alaiul și cu zarvă, și, doborînd gardurile, l-au așezat în capul mesei. Și, privindu-l cu ochii înlăcrimați pe feciorul lor întors viu și teafăr, au jiș :

— Arjă-te-ar focul, Antarameci, că prăpădit mai ești... În șatul ășta de goșpodari, nu-i unul șă știe rușește ca lumea, șă-i poși vorbi...

— Nu, n-am șpuș așa ceva — protestă Mușegh — eu numa' am gîndit, da' de șpuș, n-am șpuș.

— Cum te aveai cu Jukov ? Povestește, Mușegh !

— Păi, cu Jukov, băieci... — începu Mușegh, și povesti, și tot povesti.

Dar iată că s-a întors în sat și Haicaz. Suferise tare mult, și și-a mai amintit și de porecla lui. De bucurie, satului i se muiară picioarele, se așeză sub gardul pe care-l dregea, rămase în ușa grajdului cu lopata în mînă, uită să mai arunce snopii în gura batozei, încins cu șorțul și ținînd tigaia de coadă, nu văzu cum se arde scrobul, căuta chibrituri să-și aprindă țigara și mîna îi rămase în buzunar, suia călare la munte, dar nu mai dădu pinteni calului, și se izbi cu pieptul de șa, ridicase mîinile ca să lovească mingea de volei, dar mîinile se lăsară singure în jos și mingea căzu și, buf ! îl pocni în cap...

— S-a-ntors Haicaz !

Mingea zbură în sus, călărețul dădu pinteni calului, flacăra chibritului găsi vîrful țigării,

scrobul poposi cu bine pe foc, iar batoza mestecă snopul înecîndu-se.

Haicaz urcă alene din vale și intră în sat.

— Noroc, Asatur !

— Noroc, Mușegh !

— Cum o mai duci, bade Stepan ?

— Noroc, uncheșule Abgar !

— Hei, Basar ! Cuțu, cuțu... Se cunoaște că e cîine crescut printre picioare, nu latră.

— Ziua bună, copii !

Glasurile gîngave, fornăite, peltice, ale copiilor răsunară în cor :

— Bună ziua ! parcă o bombă se afundase în noroi, fără să explodeze.

— Ăsta — spuse Haicaz — e nepotul lui Avag. Feciorul lui Mher.

— Ăsta — spuse Haicaz — e feciorul feciorului tău cel mare, Sergo. Ochii îl arată a fi din Ghetameci, noră-ta e de-acolo, din neamul Arsenianilor.

— Ăsta — spuse Haicaz — e feciorul lui Vazghen al nostru. Ăsta-i al lui Așot al nostru. Ăsta-i al lui Vace al nostru. Ăsta-i al lui Serob al nostru. Ăsta-i al lui Ișkho.

— Astea-s ale noastre... Astea-s fetele lui Baghdo al nostru. Bietul de el, n-are încă băieți.

— Feciorul ăsta de treabă al nostru... Haicaz știa bine al cui fecior era, dar nu putea să-și aducă aminte cum îl chema pe taică-su, iar porecla nu vroia să i-o rostească — cine știe, poate că omul s-a prăpădit pe front. Ce face taică-tu, băiete ?

— E la prăvălie.

— Îl doare piciorul, i-a intrat o schijă — lămuri Abgar — i-am găsit de lucru la prăvălie.

— Păi, atunci, e feciorul lui Dzi al nostru.

Apoi, Haicaz puse mîna pe capul unui băietandru pistruiat, dar se-ncurcă :

— Asta-i al lui... Se gîndi o clipă și spuse : Asta-i feciorul lui Sahac.

Iar după ce se îndepărtaseră de copii, Haicaz spuse :

— Îl scuip în față pe Sahac. De ce n-o gonește pe nevastă-sa ? Şi un orb ar vedea că pruncul e bucată ruptă din Sandro.

— A alungat-o. Şi-a luat altă femeie. Nuntă mare, cu lăutari, cu cai...

— Ei, bravo !

Apoi, Abgar îl întrebă pe Haicaz unde are de gînd să stea : pleacă la oraș sau rămîne în sat ? Dacă vrea la oraș, ei bine, Abgar a-mbătrînit, e obosit, s-a săturat să se tot certe cu cei de la centru, să se facă Haicaz președinte. Propunerea se făcuse încă înainte ca Haicaz să fie ridicat.

— E destul cît ai hălăduit prin Siberii și Berlinuri — zise Abgar.

— Nu — refuză Haicaz.

Un locotenent poate să rămînă în armată, să devină colonel, general — într-un cuvînt, să fie un om mare, în cizme de box. Firește, n-a fost după voia locotenentului, dar opt ani de absență, oricum ai lua-o, te-ndepărtează de sat. Bine că i-a recunoscut pe copii — e de-ajuns și-atîta. Haicaz ar fi fost îndreptățit să uite

pînă și drumul spre sat. Văzuse o lume întreagă, ochii lui se obișnuiseră cu lucruri mărețe, satul ar fi putut să-i pară prea strîmt.

Haicaz s-a dus la fermă. Au zis că a făcut ce făcuse și tatăl lui, cu mulți ani în urmă, atunci cînd s-a întors din primul război mondial. Esai s-a dus atunci direct la grajd, unde i-a recunoscut pe toți cei 22 de viței după mamele lor : ăsta-i de la vaca aia, ăsta-i de la cealaltă, dar de ce nu-s douăzeci și patru ? Păi, Țaghic a murit de bătrînețe, și Surma a rămas stearpă, ar trebui s-o vindem, ducă-se !

...Dar l-au luat din nou pe Haicaz. De data asta, adresa era necunoscută. Trimitea scrisori, i se trimiteau pachete cu mere, fructe uscate, ciorapi. Le scria : „Ciorapii să fie groși, împletiți-i mai groși, din lînă. Merele să fie din soiul de iarnă, cele văratice se strică. Trimiteți din mărul ăla din vale." După un timp, scrise : „Să nu-mi mai trimiteți nici din alea de iarnă, nu ajung la mine. Fructele uscate ajung. Sînt mulțumit de munca mea, cîștig bine, sînt brigadier." Apoi, trimise o fotografie de familie — Dusea, Stepan, Anahit, Marietta (cînd ne-om întoarce în sat, să-i ziceți Maro).

— Ei, te-ai rostuit, nu te mai întorci tu — oftară cei din sat.

După șapte ani, s-a întors.

S-a cam necăjit că ei, copiii, or să uite limba rusă, apoi a hotărît : — Dimpotrivă, or să-nvețe și armenește. Și s-a dus la fermă.

Lui Haicaz, îi plăcea să vorbească ba de una, ba de alta, din pricina asta îl luau. Stă-

tea cu cireada și, în loc să vorbească despre vite, ba că Troțki n-o fi fost împușcat din întîmplare, ba că, dacă Germania ne atacă, poate că America ne sare în ajutor. Nu-i era de-ajuns cireada, îl munceau gîndurile. Gîndurile lui erau primejdioase, însă, din cauza lor, Haicaz era cît p-aci să piardă cel mai mare folos moștenit de la bunicii săi : bunicii erau geambași buni, dintr-o mie de vițel, puteau să aleagă dintr-o ochire pe cel care avea să fie un taur pe cinste.

Ohanes, tatăl lui Avetik Minasian de fel din Antarameci și locuind la Tiflis, slujea ca păstor la moșierul și industriașul Artașes Adilkhanian. Adilkhanian stăea, jumătate din an, la Paris, o dată fusese la New York, dădea ospețe la Petersburg și la Moscova, la cinci ani o dată își inspecta pămînturile din Gugark, o singură dată la patruzeci de ani s-a întîmplat să treacă prin pămînturile lui din Antarameci. Se pornise ploaia, el s-a adăpostit și a așteptat vreo cinci minute pînă să treacă, ploaia turna și a turnat o săptămînă, zece zile, două săptămîni. Iar el s-a plictisit, s-a interesat de formă de traiul sătenilor, a fost nevoit să stea față-n față cu ei și, de plictiseală, le-a zis „Sînteți oameni de treabă, fraților“ și, de plictiseală, i-a îndrăgit. Ploaia turna, cîinele ciobănesc al bunicului lui Artașes Adilkhanian a

urlat toată noaptea ca de moarte, Ohanes a ieșit și l-a lovit cu bîta. Artașes a visat apă și vapoare, nici tu Paris, nici tu Moscova, acoperișul staulului rămas de la bunicul lui Artașes s-a îngreuiat, s-a lăsat, s-a așezat peste opt sute patruzeci de oi. Cîinele urla neîncetat, Ohanes a zis „Geaba l-am bătut pe cîinele ăsta" și a ieșit afară, părul lui cărunt s-a făcut măciucă și i s-a înfipt țeapăn în creștet, de cum a ieșit, staulul s-a lăsat încet și s-a așezat moale peste opt sute patruzeci de oi... Oile s-au făcut ghem într-o clipită și s-au liniștit. Din toată turma, n-a scăpat cu viață decît o capră cu falca sfărîmată. Artașes Adilkhanian făcea haz de staulul primitiv, de-a dreptul copilăresc, ridicat de bunicul lui, dar mai ales de capra care nu mai putea să behăie. Părul lui Ohanes s-a muiat, i s-a așezat fir cu fir pe creștet, chipul lui s-a destins, s-a liniștit. Sătenii dădeau deoparte lemnele și pămîntul, scoteau oile, le stivuiau în mormane, iar cîinele dădea ocol dărîmăturii, amușina mormanele tîrîndu-și labele, se strecura tăcut în jurul staulului, cu coada-ntre picioare. În ziua aceea, Adilkhanian trebuia musai să plece, se-nțelesese cu Morozovii să petreacă luna august la băi. Pentru durerea lui atît de neprefăcută, i-a dăruit ciobanului o sută de ruble de aur și i-a zis că, de-o avea de gînd să coboare la oraș, îi dă o slujbă bună la fabrică. Ceilalți oieri îl pizmuiau pe Ohanes, cît despre Ohanes, el ba era bucuros, ba era trist, iar cîinele continua să dea ocol staulului, alene, cuminte, zălud. În

cînșpe zile, doar o dată s-a ivit soarele, o dată cu el Adilkhanian a pornit la drum, Ohanes lega, pierdut, cuferele, iar cîinele murise cu capul pe labe, lîngă turma lui prăpădită. Pentru el, bietul, lumea întreagă nu era decît turma.

Tot așa, lumea nu era decît turma și pentru feciorul lui Ohanes, Avetik Minasian, care cîștigase reputație de specialist în întreg Caucazul, lucrînd la fabrica lui Adilkhanian (numită, mai apoi, Chețkhoveli), dar care, în vis, vedea mieii, iezii, soarele crud peste valea tăcută și cîinele ciobănesc bătrîn, din zilele copilăriei.

Aleksandr, mezinul lui Avetik Minasian de fel din Antarameci și locuind la Tiflis, era aviator fanatic. Cînd se înălța cu avionul, comandamentul german își anunța escadrilele aflate în zbor că a apărut turbatul de Aleksandr Minasian. „*Achtung ! Achtung ! Achtung !* — Atenție ! Atenție ! Atenție !“ — avertiza comandamentul german. Pe Aleksandr, îl admirau toți aviatorii armatelor dușmane. Comandamentul german — se zicea — promisese decorații celor care, după ce se aflaseră pe același cer în același timp cu Aleksandr, se înapoiau teferi. În a o suta bătălie, avionul lui n-a mai străpuns „inelul morții“. Aleksandr, olog, a devenit consilier militar în Ministerul Industriei Grele, director al unei importante uzine, apoi — director al unei întreprinderi de pîslă, apoi — făcu negoț cu vin în piață, petici sobe de gaz într-un atelier de

reparații, salahori într-o băcănie, iar apoi — se așeză la ușa poștei, să-și primească, o dată pe lună, prețul piciorului. Aleksandr-zburătorul se îmbăta și, înfipt pe trotuar, îi privea, fără să-i priceapă, pe oameni. Aleksandr-zburătorul rămînea înfipt pe trotuar, cu șapca strînsă în mîini, și urmărea șuierul supersonicelor pe cer. Se rotea o dată cu avionul, proteza de lemn, însă, nu se putea roti, și Aleksandr-zburătorul se întindea, cît era de lung, la picioarele oamenilor de pe trotuar. Se aplecau să-l ridice, cădea din mîinile lor ca un cadavru, se cincheau să vadă — e mort sau nu. Uuuuu! șuiera moale chipurile ca un supersonic, duhnind, totodată, a vin. Într-o zi, a dispărut, neobservat, dintre picioarele de pe trotuar. Cînd nu s-a mai auzit șuieratul său în cădere, înaltul comandament al forțelor aeriene a anunțat moartea lui. În felul acesta, deci, Aleksandr Minasian are data morții. A doua moarte a fost, pentru el, izbăvirea. Pe pămînt, se devorase singur.

Pe pămînt, aviatorii sînt puși pe hartă. Toți știu asta și se zice că e greu să împaci, în aceeași perioadă de timp, meseriile de agricultor și aviator : se zice că meseria nouă, cea de aviator, privește cu dispreț la cea de agricultor. Ferească Dumnezeu! Știți ce s-ar întîmpla? Cei din Antarameci s-ar certa de-a binelea unii cu alții ; țăranul nu ar mai vîna primăvara, cînd sămînța de hreniță e aruncată în pămînt sau cînd stupii prisăcii sînt întorși cu fața dinspre miazăzi spre răsărit. N-ar mai fi

în stare să spună în care dintre zilele dogoritoare ale verii trebuie început secerișul și nici să găsească adîncimea la care trebuie sădit lăstarul butașului! Astea nu se fac niciodată după directivele serviciului agricol. Aici, termometrul n-are nici o însemnătate. Nici un fel de termometru nu poate să arate adîncimea care-i priește butașului și nici un manual de agricultură n-ar putea să indice ziua în care, la miazăzi de stupărie, teiul o să-și scuture floarea, iar la răsărit, o să-și deschidă petalele poliflora. Dacă toți oamenii și-ar întoarce privirile, ca aviatorii, spre stele, iar omul de la irigații n-ar mai auzi geamătul ușor al pămîntului sătul, prisăcarul n-ar mai simți mireasma poliflorei care și-a deschis petalele pe poalele depărtate ale munților... (chemarea miresmei e atît de tainică, încît numai prisăcarul o poate simți, alții nu-s în stare să miroasă nici măcar un buchet de flori), atunci lumea ar fi nesărată, tare nesărată, de tot nesărată...

Dacă prisăcarul și-ar vedea doar de meserie, nu l-ar vedea pe urs, căci el e crescător de albine, nu paznic, și nu i-au dat decît afumător și mască, nu i s-a dat o armă cu care să tragă. Ursul n-ar rămîne sub stîncă, el ar da tîrcoale, ar intra în stupărie, ar răsturna stupii și i-ar zvîrli în rîpă, fiindcă n-ar găsi nici un pic de miere în faguri. Iar în faguri nu s-ar găsi miere, pentru că prisăcarul nu a trimis la timp roiurile spre povîrnișurile munților.

*
* *

Odată, careva a băgat zîzanie între ciobanul din Antarameci și turma lui. Potrivit manualului de „Zootehnie“, oile trebuiau să fie tunse la vremea aceea și satul s-ar fi căzut să-și fi încheiat de mult conturile la livrarea lînii. Dar „la Antarameci, lucrurile se tărăgănau“, „se livrau promisiuni, nu lînă“, „la avertismente răspundeau prin tăcere“, „carul nu se urnea din loc“, „nu se mai putea tolera situația asta“. În sfîrșit, pentru limpezirea cauzelor, a fost trimis un instructor, și s-a limpezit că... mai-marii colhozului... în secolul douăzeci... din pricina ploilor... tot amînau... tunsul. Și atunci, s-a pus întrebarea : Oare s-a procedat just atunci cînd au fost aleși asemenea conducători ? Răspunsul nu putea fi decît unul — nu !

— Mie mi-e totuna — spuse președintele. N-oi fi președinte, o să mă duc să tund oile... Adică, de ce să-mi fie totuna ?! N-am să-ngădui să-mi fie tunse oile !

— Oile sînt ale noastre, nu le tundem — zise hotărît ciobanul — doar nu sîntem dușmanii noștri.

— Păi, tocmai aici e buba — se dumiri instructorul. Confundați interesele statului cu treburile personale.

Președintele a fost chemat la centru, iar ciobanul a început, sub supravegherea instructorului, să tundă oile. A tuns jumătate din

turmă. Dormea patru, cinci ore pe noapte. „Le tundem, tovarășe instructor, naiba să le ia, le tundem, măcar de-ar crăpa toate! Statul să trăiască, doar nu s-or termina oile, Kazahstanul e plin de oi!"

Colectarea lînei a mers înainte cu pași de cîte șapte leghe, președintelui i s-a dat o mustrare severă pe linie de partid și a fost trimis la treburile personale, iar tineretul ovin a pierit în întregime.

După întîmplarea asta, republica ciobanilor și-a pierdut autonomia. Pentru refacerea șeptelului, s-au propus o mulțime de metode, dar ciobanii nu le pricepeau, nu pridideau cu toate indicațiile, propunerile și dispozițiile. S-ar fi cuvenit să adune toate acele intervenții, să le cumpănească în mod chibzuit, unele să fie respinse, altele — acceptate, însă pierderea era atît de mare, iar termenul stabilit pentru refacerea șeptelului — atît de scurt, încît pentru ei toate sfaturile erau înțelepte și practice.

— Bine ați venit! Primiți în dar munții noștri! Cum o ducem? O ducem bine. Dacă, pînă la revoluție, satul nostru avea... acuma are... De asemenea, radio, ziare, electrică.

Apoi, după cum le era obiceiul, își puneau căciulile pe-o ureche, își aruncau pe umeri cojoacele lor ciobănești, își luau la subțiori bîtele și, pe rînd, zîmbeau spre aparatul fotografic. La sfîrșit, îi propuneau reporterului:

— Hai să mănînci iaurt, avem iaurt bun, rece.

Aveau însă nu iaurt în strachină de lut, ci

felurite conserve de pește și multe alte lucruri gustoase — de zece ori mai bune decît iaurtul. Numai că respectau obiceiul ciobănesc: oierul trebuie să aibă iaurt. Ca mîine, el, tînăr școlit, putea să fie chemat la armată și să devină pilot de încercare, putea să intre la facultate și să se înfigă taman în centrul științelor născute în veacul douăzeci; ieri încă, la școală, în compoziții, făcea haz de bunicul lui ospitalier și lingușitor, iar acum își însușește o zicală cu două tîlcuri, rămasă de la moși-strămoși, „Dacă vara m-oi culca în umbrișoară, iarna o vițică o să-mi moară"...

Și păru, deodată, că oastea celor care nu știu decît să judece lumea a mai crescut cu o mie, în vreme ce a scăzut cu o mie numărul celor care sînt în stare să facă lumea-lume.

3

UNCHIUL AVAG număra, cîte zece, cîte zece, oile adăpostite de arșiță. Înșfăca din turmă cîte o oaie, o împingea deoparte, îl înjura pe contabil și zicea:

— Una.

O înșfăca, apoi, chinuindu-se, pe a doua, îl înjura pe contabilul care mînca pîinea degeaba și atingea cu bîta oaia pe spate, acolo unde era însemnată cu „doi"-ul contabilicesc:

— Două. Ce treabă să aibă animalul ăsta neprihănit cu doiul?!

A doua era o oaie bleagă, cu urechile scurte, și care habar n-avea de aritmetică.

— Trei. Au mînjit oaia cu semnele lor...

— Patru. Mînca-te-ar lupii !

— Cinci, șase, șapte, opt, nouă, zece ! „Zece capete“.

Oile se îmbulzeau în jurul uncheșului, iar acesta le împungea cu vîrful bîtei, le punea numere care n-aveau nici o legătură cu ele.

— Una, două, trei... zece. „De două ori zece“.

Ceilalți îl îngînau pe uncheș cum vorbea pe nas — *unuuu, doooi, treeeei,* iar el, stuchind, se oprea :

— Nu mai încurcați și voi afurisenia asta !

Ședeau, așteptau numărătoarea lui Avag.

— Le-ai numărat, Avag ?

— Le-am numărat. Păi, degeaba am lăsat baltă afurisita aia de școală ? ! ?

— Cîte sînt ?

— Păi, tot atîtea. Trebuie să fac adunarea.

— Da' cîte ?

— Cît e scris. Trebuie să-mpart, să-nmulțesc, să scad. Plus — punea la cale unchiul Avag.

Contabilul satului, contabilul centrului raional, ministerul contabililor, cu toții știu că ciobanul Avag Hovhannesian are în grijă șapte sute cinci oi, și numai el, unchiul Avag, nu știe cîte oi păzește. Cei de la munte nu fac socoteli. Bătrînii au o sută de ani, iar ceilalți sînt copiii satului. Cei mai mici sînt prunci de leagăn. Cît despre cireadă — nu sînt pierderi, sporul e de atît. Fînul, cît era, l-am găsit. Mie-

rea, am adunat-o, am mai adunat-o o dată, am mai fi adunat-o, da' n-am adunat-o, las' să fie albinele sătule și să mai și rămînă.

Președintele îi scrie administratorului fermei : „Livrați carne de oaie pentru cosași“. Administratorul fermei îl întreabă pe șeful echipei de cosași : „Sînteți mulți ?“ „Păi, cam sîntem.“ Administratorul fermei îi spune unchiului Avag : „Dă-i carne, să ducă“.

Iar contabilul, care stă în birou și așteaptă să vină careva cu socotelile, îi spune șefului de echipă :

— Am trecut două oi în contul vostru, ați mîncat două oi ?

— Trebuie să fie patru sau cinci, nu-mi amintesc bine.

Magazionerul din Antarameci fura. Își făcuse casă la oraș. Se spunea că își mai face una. Antarameciul a intrat la bănuieli. Președintele l-a rugat pe prietenul său de la oraș să calculeze dacă se poate construi o casă unde loturile sînt scumpe, la oraș, din economiile strînse vreme de zece ani de familia care cîștigă cel mai mult în Antarameci, cel mai bogat sat. Asta era în folosul magazionerului. Familia cu cel mai mare venit scotea la cosit șapte bărbați — tatăl și fiii, care, pînă la căderea întunericului, rădeau șapte hectare de pămînt. Un hectar se plătește cu paișpe ruble în bani, unt, brînză, grîu, miere, fructe, varză, cartofi, carne, vin.

— Se poate construi o casă, socoti inginerul, o cocioabă, acolo. Dar omul vostru a furat un milion de ruble în cap.

Forțele contabile ale satului n-au putut găsi gaura pe unde a scos case de un milion de ruble. Și atunci, și-au ieșit din fire și l-au pedepsit altcumva. Șeful de echipă, cînd a primit tainul cosașilor, pentru o lipsă de jumătate de gram, a zbierat în mijlocul satului „Te bag în mă-ta !“, ca magazionerul să-l lovească și, pentru asta, să fie arestat. Dar ăla, pui de cățea, se ruga de el să nu ridice vocea, îi șoptea vorbește încet, vorbește încet ; morții mă-ti — zbiera prin sat șeful de echipă, iar el — foarte bine, am priceput foarte bine, numai vorbește încet. De uimire, șeful de echipă începu să se bîlbîie, iar el — așa, încet, încet... acuma zi, ce-ți trebuie ? dar șeful de echipă și-a amintit ce misiune avea și, cu toată puterea din brațe, l-a apucat de guler :

— Vulpoiule ! Va să zică, ți-e fundul așa de murdar, că eu te-njur de mamă și tu nu-mi strivești mutra !

Și șeful de echipă, scuipînd, plecă :

— N-am treabă cu un rahat ca ăsta !

În acest timp, au dat buzna în depozit președintele colhozului, președintele sfatului și cel mai vechi bolșevic din sat, Sarghis. Președintele colhozului l-a apucat de mîini pe magazionerul speriat :

— Ce ești tu, magazioner sau bătăuș ?

— Te știam om cumsecade, cînd colo, ce să vezi, ești un criminal — roși președintele sfatului, iar partizanul roșu Sarghis scoase din buzunarul magazionerului un revolver :

— Mai porți și armă! E interzis, zece ani capeți!

Apoi, l-au dus pe șeful de echipă la doctor, au obținut adeverință cum că i-au fost pricinuite vătămări corporale, au chemat vreo cinci oameni — unii de acasă, alții de la cîmp — ca să iscălească procesul-verbal, iar magazionerul, împreună cu corpurile delicte și cu procesul-verbal, a fost dus la secția raională de miliție.

La proces, magazionerul se jura că habar n-are de nimic, că el este cel lovit, el n-a lovit pe nimeni. Judecătorul se uita la martori, aceștia se uitau în ochii judecătorului și ziceau:

— Minte, am văzut cu ochii mei.

— Da' unde erai? În ziua aia, vindeai brînză la oraș — turba magazionerul.

— Ba nu, nu eram la oraș, pe la casele tale de milioane. Munceam în sat de-mi ieșea sufletul, și-am văzut cum l-ai lovit pe omul ăla nevinovat, zicea martorul.

Procesul a fost transferat în capitală, acolo magazionerul a cheltuit mii de ruble ca să scape de închisoare; las' să-și piardă casele și să scape — e de acord Antarameciul.

— Îmi pare rău numai de revolver, prin anii douăzeci mi l-a dăruit Șamakhian de la comitetul revoluționar — oftă trist partizanul roșu Sarghis.

— Pui de cățea, ticălos ce ești — îl înjura președintele pe magazioner, liniștindu-se treptat. Înțeleg să mănînci, mănîncă, dar chiar așa, să-nfuleci?!

*
* *

Există la Antarameci o familie alcătuită din zece suflete : o bătrînă, fiul ei, nora și nepoții care au de la unsprezece pînă la douăzeci și cinci de ani. Toată lumea, în afară de bătrînă, iese la lucru dis-de-dimineață, seara se întoro acasă cu toții. În fiecare dimineață, bătrîna le strigă :

— Sculați-vă, copii, samovarul fierbe de mult.

Apoi le zice :

— Ați întîrziat de la lucru, copii.

Iar seara le spune :

— Veniți la masă.

Bătrîna este un fel de „cucurigu“ al zorilor. Cînd e vremea mesei, zice „așezați-vă“, cînd ceilalți sînt cu coasele pe umeri, le zice „duceți-vă“, cînd mezinul, cel de unsprezece ani, încalecă pe cal ca să se ducă la Ghetameci după corespondență, ea zice „du-te, dar să ai grijă, să nu cazi“. În această familie nu poruncește nici mama și nici fiul. Fiul întreabă doar atît : „Eghișic s-a dus la poștă ? Ei, plecăm și noi. Uite ce sus s-a ridicat soarele, hai !“

Munca lor e călăuzită de soare, de norii care se înalță dinspre miazănoapte, de răcoarea vîntului care le mîngîie fețele.

Mai e o ciudățenie în familia asta : bunica zice „găinile au căzut cloșcă“. Nu zice „am pus atîtea ouă sub cloșcă, din atîtea au ieșit pui, din atîtea nu“. Nimeni în casa asta nu spune „am făcut atîta și atîta treabă“, ci doar... mai

curînd nu zice nimic. Pur și simplu, dacă sînt obosiți — dorm, dacă nu-s obosiți — muncesc. Toamna, cămările gem de bucate. În casa lor, nu sînt nici lacăte, nici zăvoare ; fiecare ia cît îi trebuie, după cum fiecare muncește cît poate.

Satul se aseamănă cu familia lor. Neprecupețit la muncă, nepăsător la cheltuielile cîștigurilor, indiferent în relațiile cu alții. Iar ceilalți socotesc faptele lor uneori bune, alteori — rele. Satul e surd la aprecierile lor.

În timpul războiului, în acei ani de suferințe și nenorociri, de bucurii și frămîntări, președintele Bagrat Durmișian a cedat satului vecin, Ghetameci[1], una dintre pășunile colhozului. În schimb, a primit vreo zece berbeci, pe care i-a oferit, se zice, în dar, comisarului militar, pentru ca fiul său să nu fie trimis iarăși pe front. În vremea aceea, orice bărbat, dacă nu era puști de paisprezece ani sau moș de peste șaizeci, ci un bărbat vînjos, cu părul și barba negre ca smoala și cu țigara între degete, însemna, pentru cei din sat, o mare bucurie. Din pricina asta, satul nici n-a crîcnit pentru pășune.

Cînd oamenii se-ntîlneau cu fiul lui Bagrat, îi spuneau :

— Ghevorg *gian*[2]... — și, în acest singur cuvînt, erau și dorul surorilor pentru frații lor, și îngrijorarea mamelor pentru copiii aruncați

---

1 În traducere literală *Înrîu*, de la *ghet* = rîu (arm.).

2 Apelativ de alint, echivalent cu *dragule, iubitule.*

în război, și suspinul, pe jumătate sfielnic, pe jumătate îndrăzneț, al tinerelor neveste.

— Ghevorg *gian*...

— Ce-i, surioară ? Spune !

— Ah, Ghevorg *gian*...

Războiul s-a sfîrșit și, la nunta celor logodiți cu patru ani în urmă, la această primă nuntă de după război, sub înfățișarea unui oier cu limba împleticită și încă nu prea îndrăzneț, a fremătat vîna batjocoritoare a satului :

— Fraților, zise ciobanul, la noi, în munți, a apărut un lup, am tras în el de o mie de ori, dar tot pe de lături, de o mie de ori i-au luat urma cîinii și i-a păcălit, nu l-au prins. Și, de fiecare dată, înșfacă ceva. Cînd l-am văzut întîia oară, nu aveam la mine nici pușcă, nici cîine, și atunci, am ridicat bîta asupra lui, iar el și-a arătat colții și a stat în loc. Dacă am văzut eu că n-o scot la capăt cu el, i-am împins în față un miel pricăjit, dar nici nu l-a băgat în seamă. S-a învîrtit ce s-a învîrtit, fără să mă scape din ochi și, deodată, hop, s-a înfipt în turmă și berbecul a rămas fără coada lui cea grasă. Nici eu nu pot să-l omor pe el, nici el pe mine, să scap, nu pot să fac nimic, ba mă prinde și rîsul. Și, pe lupul ăsta, l-am botezat *Bagrat*.

— Nu trebuia să-l botezi *Bagrat* — zise Bagrat, care, în anii aceia grei, le fusese președinte, mai bine l-ai fi botezat *Comisar militar*. Feciorul meu, rănit, după lege trebuia eliberat, l-am eliberat pe ascuns. Careva avea să sufere, a suferit colhozul.

— Şi a primit numele? l-au întrebat pe păstor.

— Fraţilor, să-i zic *Comisar militar*, ori şi *Bagrat* merge?

Cei din Antarameci se gîndiră să-l dea în judecată pe comisarul militar, însă au aflat că acesta se pensionase, că acuma îngraşă porci şi se răsteşte la copiii care pătrund în livada lui... Să-l fi lipsit de plăcerea de a hrăni porcii?

Dar, ani lungi, încă se mai uita chiorîş spre Ghetameci, iar în cele din urmă, n-au mai putut răbda, au cosit iarba de pe fosta lor păşune şi şi-au mînat într-acolo oile la iernat. De la judecătorie, li s-a trimis o citaţie, dar n-au primit-o, drumul e lung, se-ntîmplă o mie şi una de treburi, s-o fi pierdut pe drum. Atunci, cei de la centrul raional au telefonat, iar Antarameciul, atîta mormăia în receptor, încît ai fi putut să crezi că la telefon se afla un urs. Iarăşi au telefonat, Antarameciul făcea „Ce-eeee!". Spuneau „Veniţi la tribunal", Antarameciul făcea „Ce-eeee!". Au crezut că Antarameciul a surzit. Ca să pună capăt cumva la afacerea asta, judecătoria raională a dispus ca Antarameciul să cumpere de la Ghetameci propriul său lot de pămînt. La tribunal, nu venise nici un suflet din Antarameci, şi reprezentantul Ghetameciului nu avea cui întinde mîna, în semn de împăcare. De atunci, satului i s-a zis *Arci*[1]. Toată lumea ştie de poreclă, în afară de cei din sat. N-au ei vreme să-şi

---

1 Urs (arm.).

plece urechea la tot felul de scorneli ; ei repară staulele stricate de cei din Ghetameci, curăță fînețele de mușuroaiele puse dinadins de cei din Ghetameci, pun jgheaburi la izvoare. Și, îndeobște, nu-i bine să ceri fată din Ghetameci, fetele de-acolo nu-s în stare să fie bune gospodine...

Cîteodată, în sat, se iscă certuri între vecini, din pricina unor palme de pămînt. Cînd începe sfada, auzi „Ia trage-ți gardul la tine!“ dar nu-i nimic de rîs, pentru că nu e o sfadă pentru un coș de pere. E vorba de săpat, grăpat, însămînțat o palmă de pămînt, apoi să privești și să te bucuri. În sat, nu există nici un fel de garduri și nici haturi între loturile de pămînt. Haturile există doar în capul vecinilor, dacă, în capul ambilor vecini, hatul trece prin același loc, e pace, dacă trece prin locuri diferite, se lasă cu ceartă. Livada unuia nu poate fi pitită de ochii altuia după un gard. Recolta de pe pomii încă în floare o înfulecă, laolaltă, copiii ambilor vecini. Curpenul de castravete trece dintr-o grădină în alta, și vecinul, luat de gînduri, se apucă, fără să-și dea seama, să plivească răzorul vecinului, apoi, deodată, își dă seama ce face :

— Ia te uită unde-am ajuns !

— Și apa din grădina mea, uite unde-a ajuns, luată de gînduri...

— Păi, eu și apa ta sîntem de-un leat.

Între altele, în timp ce se sfădeau pentru pășunea de iarnă, Antarameciul îi spunea Ghetameciului :

— Pe noi nu ne interesează iarba. Treaba este unde o să cosim după ce-om isprăvi lucrul la Poiana Mare...

Din pricina asta, certurile din Antarameci pentru o palmă de pămînt nu sînt hazlii.

4

SATUL A MAI AVUT o dată de-a face cu tribunalul. Şi iar a pierdut procesul. Nu era nici surd şi nici urs. Nici generalul nu le-a fost de ajutor, nici strigătele. Au tot strigat, s-au dat de ceasul morţii, dar nu s-au ales cu nimic.

Spuneam că, la Antarameci, există o „republică“ a păstorilor. Să adăugăm că, în fruntea acestei „republici“, se află administratorul fermei — Zaven Kocearian. Are în subordinea lui nouăsprezece oameni. „Republica“ are patruzeci de cîini, douăzeci de ciomege, zece puşti, douăzeci de cojoace, un fluier şi o turmă de zece mii de capete... Din bogăţiile „republicii“ fac parte, de asemenea, rîuleţele şi pîrîiaşele, povîrnişurile şi piscurile munţilor, izlazurile şi văile, norii care aduc răcoarea, zilele friguroase care justifică existenţa văilor calde, zilele toride care dau preţ mai mare înălţimilor înzăpezite şi, în sfîrşit, o parte inseparabilă a acestor bogăţii o alcătuieşte comunitatea liberă a lupilor, în frunte cu Bagrat cel în vîrstă

de zece ani. Fiarele astea fac ca turmele să fie împodobite cu dulăi arătoși, dau un rost puștilor, focurilor aprinse în bezna munților și strigătelor aspre rămase din bătrîni. Și, întrucît lupul are de un milion de ani același neschimbat nărav, ciobanii rămîn și ei aceiași, neschimbați. Și nu e de mirare că școlarul de ieri, a doua zi după ce a devenit oier, face prinsoare că poate să mănînce de unul singur o oaie, iar după două zile, fără vreo prinsoare, înnoptează sub ploaie, alături de turma zgribulită sub trăsnete și nu-și face somnul pînă trec ploile, poate trei zile, poate trei săptămîni, poate vara întreagă.

Pe orășeni ploaia îi ia prin surprindere : te uiți pe fereastră și îi vezi pe oameni cum aleargă țopăind pe trotuare. Ce s-a întîmplat ? Plouă. Ploaia, la oraș, înseamnă zăngănit de burlane. Doar atît. Acolo, oamenii nu se hîrjonesc cu ploaia, cum se hîrjonesc cei de la țară. Ogorul s-a gălbejit, scoarța a crăpat și deodată — plouă. Nu lipsește mult și, de bucurie, mai să-ți dea lacrimile. Două săptămîni la rînd plouă întruna, pămîntul îți fuge de sub picioare, de parc-ar fi o mlaștină. Ar trebui, acum, un soare dogoritor, dar, poftim, iar se-ngrămădesc norii. Inima ți se face neagră și pornești să-njuri de toate cele. Nici un orășean nu înjură vreodată cerul. Ce treabă are să-l înjure pe șeful de trib al unei țărișoare din Africa sau pe vreun oarecare fermier american ?! Nici nu i-a văzut, nici nu-i știe, n-a avut de-a face cu ei...

Cînd încep ploile, unchiul Avag îi vorbește cerului înnegurat: „Iar ți-ai suflecat poalele, pui de cățea, fir-ai să fii tu!“

Tot așa afurisesc și ceilalți nouăsprezece ciobani. Și ce au pățit cei patru, putea să li se întîmple și celorlalți șaisprezece. Numai că aceștia coborîseră în sat, să se ducă la cinema, ori poate li se făcuse dor de neveste. Iar după film ori după neveste, să se apropie pe furiș de vreun cîine de pază adormit și — hau! — să-l sperie. (Ciobanii își bat cumplit joc de cîinii din sat. Chiar și dulăii lor își bat joc de cîinii din sat.) Poate că în, în munți, nu rămăseseră numai patru ciobani, altfel de ce să fi căsăpit patru oi, doar nu-s lupi? Dar, pentru că ar fi fost caraghios să fie citați în fața instanței douăzeci de oameni, au fost aleși, să fie trași la răspundere, cei patru.

Va să zică, treaba e că, pasămite, patru ciobani au înjunghiat patru oi.

După cum am mai spus, administratorul fermei era Zaven Kocearian, acum doi ani responsabilul clubului, unde juca, în piesele de teatru, roluri de bătrîni cu concepții înapoiate, de oameni neîncrezători care se uită cam chiorîș la comsomoliști, dar care pînă la urmă se lămuresc. Pînă într-o zi cînd bătrînul Zaven îi spuse fetei cam sărace cu duhul și care, ba necăjindu-l, ba alintîndu-l, încerca să-l convingă de foloasele culturii bumbacului la munte, îi spuse, așadar, lasă, nu-ți mai bate capul! și o sărută pe scenă, apoi o sărută și mai cu foc în culise, iar fata, tot rostindu-și monologul din vîrful mormanului de bumbac,

rămase grea. Au crezut că furase bumbac, iar Zaven a adus-o la el acasă, i-a pus pirostriile și a plecat, apoi, la fermă.

Așadar, unul dintre pîrîți era Zaven Koceasrian.

Apoi, era Antonian Ișkhan, pe care consătenii îl întărîtau să zică fel de fel de lucruri, ca apoi să răspîndească prin tot satul „prostiile" lui și să rîdă de el. Dar Ișkhan, la rîndul lui, povestea altora în bătaie de joc, apoi despre aceștia din urmă le povestea celor dintîi și se țineau, cu toții, cu mîinile de burtă de atîta rîs. Toată lumea se înveselea pe socoteala lui Ișkhan, iar pe socoteala întregii lumi se înveselea însuși Ișkhan.

Altul era unchiul Avag, avea și șaizeci de ani și era nepăsător la toate cele. Omul ăsta nu se supăra niciodată. Nu avea nici măcar un fir de păr alb în cap. Cînd l-au vestit că a murit maică-sa, a zis : „Biata femeie..., au adus oare făina de la depozit ? Ei, băiete... știi, eram în burta maică-mi cînd a murit taică-meu, l-a pălit un cal... ei, ei... ce ți-e și cu viața... De ce ne naștem ? De ce murim ?... Ei, băiete, îi intră cornul în ochi caprei, apleacă-te de i-l taie, fă-i ceva, îi intră în ochi."

Al patrulea era Pavle. În regiunea Lori, se povestește despre un oarecare Pavle care a mîncat dintr-o dată zece chile de struguri. La înrolare, în 1944, în satul Șahumian din Gruzia, locuit de armeni, recruții s-au dus la vie să mănînce struguri. Pîndarul viei era un bătrîn hîtru, le-a zis :

— Dacă vreți, veniți cu toată compania, numai că o să vă cîntăresc și la intrare, și la plecare.

Și îi cîntări la intrare, apoi la plecare, iar Pavle trăgea cu un pud mai mult.

— Cîntarul e stricat.

Iar se cîntăresc, Daniel se îngreuiase cu trei chile, Srapion — cu două jumate, Garnic — cu trei, Pavle — cu 16 chile.

— Bine, am mîncat, da' unde-i ! Și îi arătă cum îi atîrnă cureaua.

— E război, te-i fi luat cu gîndurile și ai mîncat.

— E drept — consimți Pavle cel greu de cap. Da' mie mi-au povestit că sînteți un neam cu mînă largă. Unde sînteți mînă largă, de ați pus cîntar în vie ? ! Halal să vă fie !

Asta e Pavle, cel care nu se trezește din somn dacă nu-l trezește cineva, nu se culcă dacă cineva nu-i spune du-te de te culcă, cel care, dacă și-a dat cuvîntul că nu mai fumează, n-o să-și mai aprindă țigara pentru nimic în lume, cel care, fără ajutorul nimănui, bizuindu-se numai pe sine, și-a măritat, cu zestrea cuvenită, cele patru cumnate, soțiile fraților săi căzuți în război, apoi, cu tot alaiul, așa cum se cuvine, a dus-o pe maică-sa la cimitir, și a rămas singur-singurel. Abia pe urmă s-a însurat și el.

— Lusic a dumitale, pare-mi-se, trebuie să fi terminat școala ? !

— Măcar de-ar fi terminat — răspunse tatăl Lusicăi. Ascultă, femeie, Lusic și-a terminat școala ?

— Păi, atunci, gîndesc că ar fi timpul.

— Pesemne că e timpul — spuse tatăl.

— Am crescut sub ochii dumitale, n-ai auzit nimic rău despre mine, așa-i ?

— Așa-i.

— Trebuie că ai auzit de povestea cu strugurii. Să știi că a născocit-o Srapion al vostru.

— N-a născocit-o, da' cine nu poate mînca atîția struguri ? zise tatăl Lusicăi.

Socru și ginere sînt tăifăsuitori nemaivăzut de potriviți : stau tăcuți seara întreagă, pe vreme ploioasă — patru, cinci zile, cu bărbile sub cojoace, apoi socrul zice ei, ce mai e nou ? „Sănătate" — răspunde ginerele, suspinînd ca în vremea culesului.

— Tare cumsecade e giner-miu, ehe ! exclamă socrul.

La nunta lui, Pavle a fost, mai întîi, ginere, apoi tatăl ginerelui, și mama ginerelui, sora, fratele, iar cînd a fost de trebuință, a făcut pe șeful la bucătărie.

Cînd lumea închina în sănătatea celor „doi porumbei", Pavle stătea cu capul plecat, apoi întrerupea cuvîntul preacinstitului *tamada* [1] ca să-i spună bucătăresei :

— Tușă, dacă mai trebuie unt, coboară în pivniță, oala e lîngă putina cu brînză.

Ba, odată, chiar s-a ridicat de la masă și l-a bătut pe feciorul vecinului pentru că acela nu vroise să ducă la păscut, undeva departe, boii nuntașilor.

---

1 Persoană însărcinată cu desemnarea celor care toastează în timpul unui ospăț.

— Nu vezi că-s prins de treburi? Doar n-o fi moarte de om! Ai să te duci călare, să nu zici că te-or durea picioarele — explică Pavle, în timp ce-i plesnea o palmă.

Pavle a avut mulți copii. Muncea fără preget, și viața începu din nou să freamăte în casa lui. Iar atunci cînd, la numărătoare, au ieșit lipsă cîteva capete de oi, Pavle a fost trimis să lucreze la fermă.

Prin urmare, al patrulea era Pavle.

Erau, desigur, și al cincilea, și al zecelea și al douăzecilea. Apoi, apăru și stăpînul oilor, fu poftit să guste puțină carne și, în felul acesta, se făcură douăzeci și unu, însă, pentru patru oi, doar n-or să pedepsească 21 de oameni. Mai tîrziu, ciobanii, după obiceiul străvechi de a trimite în calea lupului o oaie jigărită, au încercat să-i scoată pe Zaven și Pavle din cauză, în locul lor dînd vina pe alți doi — tații unor copii mari, însă era prea tîrziu.

După cum se știe, o oaie trage la alta, iar mai multe oi trag la turma cea mare. Oile lui Revaz Movsesian, din satul vecin, au dispărut. Nu de pe fața pămîntului, bineînțeles. Pur și simplu, într-o seară, n-au mai ajuns acasă, și nevasta lui Revaz și-a trimis bărbatul să le caute. (Avea o nevastă cumplită, Revaz.) Luînd urma, Revaz a ajuns pe pășunile Antarameciului. Să-l lăsăm hălăduind pe vale și să-i ieșim în întîmpinare lui Işkhan.

Cît îl privește pe Ișkhan Antonian, acesta a fost cam tulburat de apariția, în turmă, a oilor străine : „Piei, drace !“ Apoi se liniști : „Nu-i nimic, tot oi și astea, n-or să fie șapte sute de capete, or să fie șapte sute patru“.

Iar cuțitul lui Ișkhan — ăsta nu era cuțit, era diavol cu chip de cuțit — atîrna de cingătoarea lui Ișkhan și se bălăbănea, ba odată chiar s-a deschis de la sine. Și lucea, da' cum mai lucea !

Apoi, s-a întunecat. Cît era lumina zilei, toate erau bune : soarele strălucea, te uitai în jurul tău și te gîndeai că și bunicul bunicului tău o fi stat pe aceeași piatră, o fi băut apă din același izvor, tot aici și-o fi întins cojocul lui, iar cîinele lui s-o fi tolănit alături, pînă să se usuce cojocul. Dumnezeule, Doamne, ce ți-e și lumea asta, au rămas și piatra, și izvorul, și chiar și petice din cojoc, cu care e cîrpită canapeaua, doar străbunicul, fie-i țărîna ușoară, nu mai este ; în locul lui, șade acum pe piatra asta Ișkhan, om respectat de toată lumea și care a crescut patru copii, are, în casă, paturi de fier, iar pe fiul lui cel mare, activist sindical, toată lumea din oraș îl numește Vazghen Ișkhanici... Și n-are de ce se gîndi la cele patru oi rămase fără stăpîn.

Odată cu noaptea, vine de la sine și gîndul furăciunii. Adică, dacă stăm să judecăm, nici noaptea n-are de ce se teme : Ișkhan rumegă în minte gîndul furăciunii, îl pune pe Avag să cînte, rîde pe sub mustață de el, dar îl încurajează cu voce tare : *Gian* Avag ! Zaven, cu pieptul dezgolit, declamă : „Într-o zi, la Alep...

Alep... Alep... un cîine de turc mi-a ocărît nația. L-am apucat de beregată pe cîinele ăla tăiat împrejur..." Avag, întrerupîndu-și cîntecul, își va da cu presupusul : „Asta trebuie s-o fi scris Hovhannes Tumanian [1], iar Pavle își întoarce încet capul către ei și spune : „Fraților, mi se pare că e vremea să ne culcăm și nu-mi ziceți nimic." Cît despre cele două oi negre și cele două oi albe, nici o vorbă. Oile or paște, or naște miei, s-or înmulți, și, într-o bună zi, stăpînul lor o afla și n-o găsi destule cuvinte ca să le mulțumească ciobanilor, ochii i s-or umple de lacrimi. Iar oamenii or afla cum a vrut, odată, Ișkhan să mănînce carne, avea cuțitul la îndemînă, avea și oi, dar Ișkhan nu le-a tăiat, le-a păstrat, și cele patru oi s-au făcut paisprezece. Poate chiar pe fata stăpînului oilor are s-o ceară Ișkhan pentru mezinul lui. Cam așa începe prietenia. Altfel, de ce-ar fi oamenii oameni ? Numai că — lua-l-ar naiba pe Avag ! — într-o seară, abia se adunaseră, își aminti cum unchiul Toma, fratele lui taică-su, a făcut, odată, rămășag și a mîncat o oaie întreagă, iar după asta, a defrișat un lot într-o pădure de nestrăbătut, tăind, unul după altul, toți copacii. Pavle bodogăni că ce trebuia să-l amintească pe Toma, care-i omu' ăla să mănînce o oaie, doar dacă nu e prea grasă, cît despre defrișarea pădurii, acum nu mai e voie să se facă așa ceva, din pădure n-a rămas aproape nimic, așa că nu numai că nu trebuie s-o tai, ci, dimpotrivă, trebuie sădiți copaci. Ișkhan se înfurie și-i

1 Scriitor clasic armean (1869—1923).

aminti lui Pavle că și bunicul lui — fie-i țărîna ușoară, și tatăl lui, și unchiul lui, erau mari lăudăroși și, cum se vede, nu degeaba se spune că mărul nu cade departe de pom. Pavle picotea, iar Ișkhan mai aminti că și bunicului, și tatălui lui Pavle le plăcea să spună cîte-n lună și în stele, iar apoi să tăgăduiască cele spuse.

— Ce vrei să zici, de fapt ? întrebă Avag, oprindu-se din cîntat.

— Ia zi, tu poți să mănînci o oaie întreagă ?

Pavle se trezi și spuse că el n-a mîncat niciodată un berbec întreg și că nici nu are de gînd să facă așa ceva, dar, dacă s-ar găsi ceva carne, nu s-ar da în lături de la vreo două frigări de *khorovaț*[1] cald în sînge...

— Dacă unchiu' Toma a mîncat un berbec întreg — spuse Zaven — a făcut-o pentru că avea de tăiat o pădure. Acum, nu mai ai ce tăia. Dacă mănînci și nu muncești, te tai singur. Iar dacă Pavle a mîncat cîndva vreo două chile de struguri, asta s-a-ntîmplat din cauza războiului ; cine știa dacă avea să mai vadă vreodată struguri.

Filozofia era punctul slab al lui Ișkhan. Tăcu. Părea că lucrurile se îndreaptă ; oile se înmulțeau, fata stăpînului oilor creștea, spre bucuria fiului lui Ișkhan, și cei doi ștrengari se potriveau tare bine.

— Merinosul are o lînă foarte bună, da' carnea lui nu face nici doi bani. În Europa, car-

1 Frigărui (arm.).

nea de merinos nici nu se mănîncă — mormăi Zaven, pe jumătate adormit.

— Da' lăsați-mă, odată, să dorm! O țineți una și bună: carnea și iar carnea! Mi-ați împuiat capul! Pînă și unchiul Avag rîse de Ișkhan:

— Mînca-te-ar moliile să te mănînce, Ișkhan...

Chiar din momentul acesta, nora lui Ișkhan încetă să mai crească, se făcu tot mai mică, ajunse în leagăn și se strică prietenia lui Ișkhan cu stăpînul oilor și chiar relațiile lui cu restul lumii, căci, chiar în momentul acesta, Ișkhan intră la închisoare.

— În turma noastră s-au pripășit niște oi to'ma' bune pentru khorovaț. Acu', să te mănînce pe tine moliile, Avag!

Prin întuneric se auzi cum intră în cizme picioarele lui Zaven. Apoi el a poruncit scurt:

— Avag, pregătește frigările! Ișkhan, pune lemne pe foc! Pavle, adă apă! Și recită tare și plin de sentiment, probabil din Tumanian: „L-am apucat de beregată pe cîinele ăla tăiat împrejur și l-am sugrumat, uite așa..." După care, intră în turmă.

O asemenea întorsătură a lucrurilor i-a plăcut lui Ișkhan:

— Cîte nu știe Zaven al nostru! Zece oameni cu facultate pune în cofă... „Un cîine de turc mi-a ocărît nația... L-am apucat..." Ailaltă, cum era, ți-aduci aminte, Zaven: *„Mori, Cezare!"*

Toate celelalte s-au făcut repede, chiar cu o oarecare grabă febrilă și în tăcere. Numai Ișkhan, din cînd în cînd, repeta: „Într-o zi, la Alep, l-am apucat de beregată pe cîinele ăla tăiat împrejur..." (Mai tîrziu, la anchetă, bietul Ișkhan nu și-a mai putut aminti numele *Alep* și îl înjură pe taică-su că nu l-a dat la învățătură. Apoi, pentru ca răspunsurile lui să fie complete, declară că Zaven recitase poezia lui Tumanian „Cîinele și pisica".)

N-au scos o vorbă pînă au mîncat prima frigare. După care, Zaven rupse tăcerea:

— Eu rămîn la vorba mea: carnea de oaie din rasa locală e mai gustoasă decît carnea merinosului.

Asta a fost toată discuția. Apoi lătrară cîinii, dînd de știre că se apropie un om. Neliniștea cîinilor se transmise ciobanilor și abia atunci pricepură ei că ceea ce au făcut era o hoție. Avag cel nepăsător fluieră a mirare, iar „cumătrului" Ișkhan i se opri bucata de carne în gît.

— Iago, Iago, ah, Iago! făcu Zaven, continuînd să mestece, în vreme ce vocea care se auzise în întuneric îl întărîtă pe cîine.

— Oho, băieții au făcut pregătiri! se opri lîngă foc Sako „telefonistul". Veniți, fraților, e crăpelniță mare aici! strigă el celorlalți ciobani, care veneau în urma lui. Ei, la naiba, hai să vedem ce-om face!

Ișkhan își reveni, vîrî o bucată de carne sub nasul lui Sako: „Hoție cinstită, Sako, mănîncă." Mîna lui Sako, care tocmai se întinsese spre carne, se trase înapoi: „Nu vă e rușine, și

nici frică... nu vă simțiți vinovați ?“ Iskhan continua să plimbe carnea pe sub ochii lui. „;Da' mai astîmpără-te odată, ce dracu !“ — se supără Sako.

— Eu îs Sako cel isteț — se însufleți unchiul Avag. De-oi pimi gîu, mînc, n-oi pimi gîu, mînc coada cîinelui, pen' că eu îs Sako cel isteț.

— Intra-r-ai în pămînt cu barba ta — se ghemui Sako la foc.

— Inta-ai în pămînt cu baba ta, să mînc, să căp...

Apoi, făcură roată în jurul focului și ceilalți.

— Chiar că-i ospăț ! Da' ce-ați amuțit ?

— Asta-i hoție.

— Dacă-i hoție, să fie hoție în lege.

Cînd s-a-ntîmplat, vreodată, ca douăzeci de oameni, adunați în grup, să cumpănească lucrurile cum trebuie, ca s-o fi făcut acum ? Cînd e lume multă, hoția, rușinea și alte asemenea delicatese se pierd în gălăgie. Așa că „republica“ ciobanilor s-a ghiftuit regește cu carnea de oaie. Cine a căsăpit celelalte trei oi — nu se știe. Nu se știe nici dacă au fost căsăpite patru oi sau numai două. Se știe doar că s-au ghiftuit bine.

Pe la miezul nopții, cîinii iar au început să latre.

— O fi vreun om flămînd, să vină să mănînce...

Era Revaz Movsesian din Ghetameci. L-au ospătat cu carne și l-au expediat înapoi. Și, în timp ce pleca, strigă din întuneric :

— Fraților, am uitat să vă-ntreb, îmi caut oile, nu le-ați văzut ? Două albe și două negre.

Revaz era destul de departe, ciobanii erau îndreptățiți să nu-l audă sau să nu înțeleagă ce spune și s-au folosit din plin de acest drept, nu de alta, dar nu știau ce să răspundă. Deocamdată, răspunseră :

— Ce-e-e ?

— Îmi caut oile, nu le-ați văzut ? Două albe, două negre...

— Ce-e-e ?

— Am pierdut niște oi, nu le-ați văzut ?

— Nu se aude...

— Oile, zic, oile...

— Oile ?

— Da.

— Ce oi ?

— Oile mele. Nu cumva le-ați văzut ?

— Vorbește mai tare...

— Am zis... Mă auziți ?...

— Te auzim...

— Oile... Mă auziți ?

— Te auzim...

— Le-am pierdut... Mă auziți ?

— Te auzim.

— Nu le-ați văzut ?

— Vorbește mai tare...

— Nu le-ați văzu-u-ut ?

— Pe cine ?

— Oile ! Oile mele !

— Ce-i cu oile ?

— Mi-am pierdut oile, le-am pierdut !

Tot întrebînd, se apropiau unii de alții. Se apropiară atît de mult, încît își țipau cam la zece pași și era nelalocul lui să țipi ori să nu auzi. Și Revaz, răgușit, zise :

— Mi s-au rătăcit oile, patru erau — două albe, două negre. Mi-am zis că s-or fi pripășit pe aici. Ducă-se, mi-am rupt gîtlejul din pricina lor.

— Ce-ți trebuie, omule, să ții oi ?

— De două zile le tot caut.

— Șezi de te odihnește, unde să te mai duci ?

Și ciobanii îl lămuriră că, de le-o găsi azi, totuna, mîine iarăși le pierde ; mai bine să le schimbe cu ceva care nu se poate pierde, unde-l pui, acolo rămîne. Îi vezi pe unii că țin boi, vaci, oi. Ce vă trebuie, oameni buni ? Semănați, culegeți, ajungă-vă ! Uite, noi, douăzeci de oameni, și cu patruzeci de dulăi, abia de putem ține două sute de oi. Ce treabă ai, omule, tocmai tu, care ești așa de milos ! Viața trece cît ai clipi, să nu se mai canonească Revaz atîta... Și sora lui e tare de treabă ; multe neveste sînt venite în Antarameci din alte părți, dar o gospodină ca ea nu mai găsești. Iar bunica lui Revaz, fie-i țărîna ușoară, a dăruit bisericii din Antarameci un cocoș. Biata bătrînă nu știa cui să i-l dea să-l taie, Avag s-a dus și i-a tăiat gîtul. Și mama lui Revaz, tare bună era. Cum o chema ? Luseres [1], parcă ? Chiar așa, avea un chip de lumină. De ce a murit ? Păcat, mare păcat, da' doc-

1 *Luseres* — chip luminos (arm.).

torii n-au putut s-o scape ? Așa se-ntîmplă pe lumea asta — oamenii buni pleacă de la noi prea devreme. Dar cum o mai duce Avetik, vecinul lui Revaz ? Cum, nu are nici un vecin pe nume Avetik ? Nu se poate, doar ei îl cunosc bine și știu sigur că îl cheamă Avetik.

— Pesemne că vorbiți de Avanes.

— Da, desigur, de Avanes. Și noi, care tot îi dăm zor cu Avetik și Avetik. Vai, Avanes, Avanes...

Îi erau datori cu niște bani. Într-o zi, la centrul raional, aveau nevoie și s-au împrumutat de la el. Dacă nu-i e cu supărare, să-i dea Revaz banii ăștia...

— Ei, pui de cățea ce-mi sînteți, m-ați îndopat cu carnea oilor mele !

— Te-ai săturat, Revaz ?

— Săturat.

— Să-ți fie de bine. Dacă le duceai la oraș să le vinzi, cine ți-ar mai fi dat khorovaț ? Zi că le-ai vîndut și ai scăpat de ele, Revaz.

— Ei, pui de cățea ce-mi sînteți, numa' cînd o deschide nevastă-mea gura să vă facă de ocară !

— Las-o-ncolo !

5

ASTA S-A ÎNTÎMPLAT la Antarameci : prin anii opts'pe-douăzeci, doi flăcăi din sat, Sarghis și Egor, au căsăpit boul lui Asatur.

„Bine, măi băieți, da' ce, voi sînteți urși, că ați vrut să mîncați un bou?" — cinci ani după aceea, încă mai rîdeau cei din sat. „Da' cine l-a căsăpit ca să-l mănînce?! Numa' că am aflat că Asatur e *dașnac*[1] și ce ne-am zis — — ți-arătăm noi să fii dașnac!" — se justificau ei cu mult zel, la cinci ani de la acea întîmplare, cînd unul dintre ei era președinte al sovietului sătesc, iar celălalt — inspector financiar. Drept grăiau, firește. Au căsăpit boul pentru că au vrut să-l căsăpească. „Pare-mi-se că mai și șchiopăta, nenorocitu'" — aruncase o vorbă, cîndva, Egor.

Adevărul este altul. Au vrut să-l căsăpească, iar dacă șchiopăta, atunci Sarghis și Egor, care se pricep în ale agriculturii, nu puteau prețui mușchii lui pentru răsturnarea brazdelor, în ochii lor șchiopătatul transforma mușchii în carne obișnuită. Oricum, căsăpiseră boul și, din pricina cărnii, intraseră la belea. Atît de tare își pierduseră capul, încît au crezut că o să scape cu fața curată, dacă atîrnă animalul înjunghiat în șopronul lui Egor. Și, în vreme ce, după ce se spălaseră pe mîini, dormeau duși fiecare pe cîte o parte, noaptea s-au adunat în șopron toate pisicile satului, așa de multe că, numărîndu-le, puteai afla cîte fumuri are popa din satul Antarameci. Și pun-te pe mieunat, miorlăit, scărmănat!

---

1 Membru al partidului naționalist burghez *Dașnacțutiun* din Armenia anilor 1918—20.

Pe Egor și Sarghis i-au băgat la închisoare, de-acolo i-au trimis pe frontul din Cars, de unde au dat bir cu fugiții.

Acum, Sarghis și Egor trăiesc, sînt pensionari, și-i urechează pe ștrengarii care sparg geamurile la școală: „Ascultă, bunic-tu și taică-tu nu și-au vărsat sîngele, auzi, ca să spargi tu, acum, geamurile! Geaba-ți zice învățătoru' să fii cuminte, auzi?“

Acum, cînd „republica“ păstorilor a fost dată în judecată, sătenii își amintiră povestea cu boul.

— Care va să zică, dacă n-ar fi fost mîțele, n-ați fi căzut în mîinile dașnacilor, tovarășe Egor?

— Păi, cum!

A doua zi, Ișkhan coborî în sat și-i aduse carne femeii lui. Și nevasta lui, altă neroadă: îi dădu, din carnea asta, vecinei: ăleia îi venise de la oraș feciorul, Arșo, milițian. Se spunea că Arșo ar fi fost dat afară din slujbă, ori că luase mită, ori altceva — cam așa se vorbea.

— Nici că-mi pasă — zise el — oi rămîne în sat, mi-e drag să mă fac cioban, oi munci în aer curat, doar n-or fi, cei de-aici, mai proști ca mine. Și, privindu-și vîrfurile cizmelor: Facem, acum, un khorovaț bun și începem o viață nouă. Păcat că-i prea puțină carne...

Işkhan îi spuse că aia era tot, n-a mai rămas carne, dacă ar fi știut că vine el, ar fi pus ceva deoparte, nu de alta, da' Sako „telefonistul" atîta s-a ghiftuit, că nu mai ieșea de după bolovan.

— Păi, poate-o avea Sako la el acasă.

— Nu, n-are. Dac-ar fi păstrat pentru acasă, n-ar fi rămas locului, după bolovan.

— Cine a căsăpit oaia ? Poate-o avea acela.

— N-auzi, băiete, că n-a căsăpit-o nimeni ? ! Era oaia lui Revaz, am căsăpit-o eu din greșeală... Cît p-aci să ne facem de ocară, da' Revaz s-a arătat om de treabă, i-am dat bani și s-a dus.

Arșo zîmbea, apoi, dintr-o dată, zîmbetul îi pieri, ascultă grav. Apoi iar zîmbi, dar în așa fel, că nu-i pică bine lui Işkhan.

— Va să zică, tu ai căsăpit oile lui Revaz, iar Sako s-a ghiftuit că nu mai ieșea de după bolovan ? Şi Arșo își îmbrăcă tunica de milițian, pe care o ținuse pînă atunci pe umeri.

— Ei, da... Inima lui Işkhan îi tresări în piept de spaimă. Hai înăuntru, să mănînci ceva, Arșo *gian,* ai venit de la oraș, ți s-o fi făcut dor de bucatele de la țară, avem iaurt de oaie.

Arșo nu-l refuză. La ușa casei, cîinele i se gudură la picioare. Arșo îl strigă pe nume, ba chiar se apleca, îl mîngîie, iar în odaie, se apropie de leagăn, îl ciupi pe copil și îi flutură o jucărie pe sub nas.

— Cu-cu ! făcu Arșo și îl gîdilă pe micuț sub bărbie. Cu-cu, cu-cu, puișor ! Aşadar, la început, erați patru : tu, Avag, Pavle, Zaven, pe urmă, au venit ceilalți șaisprezece, nu-i

așa ? Păcat că n-am fost și eu cu voi, tare gustos trebuie să fie khorovațul, așa, în tovărășie... Ha, ha, ha, ha... Atîta mîncase, că nu mai ieșea de după bolovan. Sako stă prost cu burta, nene Ișkhan ? se interesă cu seriozitate Arșo.

Vorbea ca un adevărat băștinaș al Antarameciului, după ce bău apă, se șterse la gură cum se face la Antarameci — cu dosul palmei — și rîse... pînă și felul în care mîngîia cîinele era ca la Antarameci, numai rîsul nu-i plăcu lui Ișkhan. Nu era rîsul unuia din Antarameci, cei din Antarameoi încă de pe la jumătatea vorbei tale încep să hohotească, fiindcă mintea lor a ajuns, de-acum, la sfîrșitul glumei, un sfîrșit mult mai hazliu decît cel adevărat.

După cinci minute, Arșo telefonă la centrul raional. O amenință pe telefonistă, care nu se grăbea cu legătura :

— Am să te dau la ziar, năroado, am să pun să te taie de la pîine, năroado, să nu-ndrăznești să decuplezi ! Ce-ai făcut douăzeci de ani ? Să nu-nchizi, douăzeci de ani ai pus carne pe tine și pentru asta vrei o medalie ? !

Și deodată, fața, vocea și întreaga lui înfățișare se înmuiară în așa fel, de parcă femeia săpunită de el ar fi fost vreo mătușă de-a lui.

— Permiteți, tovarășe maior...

Cum se face că Arșo a îndrăznit, din sat, din Antarameci, la un telefon hîrîit... cum se face că, fără să ceară, în prealabil, permisiunea, a îndrăznit să sune la Cabinetul Dînsului, Tovarășului Maior ?

— Permiteți, tovarășe maior, să raportez...

*
* *

A fost o adevărată urmărire, după toate regulile urmăririi. Odinioară, tot așa urmăreau unitățile de miliție pe feciorii de chiaburi. Iar aceștia erau urmăriți după toate regulile celor urmăriți. De pildă, își prindeau invers potcoavele la cai.

Milițienii de la centrul raional au pornit, au căutat și au găsit satul Ghetameci, au verificat pe hartă, pentru ca satul găsit să fie chiar Ghetameci, în satul Ghetameci au găsit, după cercetări, casa lui Revaz Movsesian, grajdul, ușa grajdului. Din interogatoriul amănunțit luat lui Revaz (păgubașul prezumtiv Revaz Movsesian a declarat răspicat că nu-și amintește bine să fi avut vreodată oi) și mai ales soției lui, s-a stabilit că, în urmă cu două zile (la 27 august anul curent, în jurul orei cinci seara, nu mai devreme de patru treizeci și nu mai tîrziu de cinci treizeci), locuitorul din satul Ghetameci, cetățeanul Revaz Ghevorgovici Movsesian, a pierdut patru oi : două de cîte patru ani, una — de trei, una — de doi, două — albe, două — negre, din soiul local ; una, cea de doi ani, sperioasă, celelalte trei — liniștite (din pricina celei dintîi — luînd în considerație opinia păgubașei Taguhi, după numele de fată Carapetian — mai sus-amintitele patru oi au fugit de la stăpîn).

După asta, milițienii au pus cîinele să-nvețe mirosul oilor și să le ia urma. Cîinele a dat

ocol staulului, a mirosit ușile casei (în procesul-verbal, se menționa că „oile păşteau lîngă staul"), apoi a mirosit albia („oile au băut din albie"), apoi urma l-a dus iarăși la staul, de acolo l-a tîrît pe sergent după el, în sat, a mirosit ușile administrației, a înșfăcat mingea de volei cu care jucau băieții și a-nceput să chelălăie. Sergentul care-l ținea l-a convins pe cîine să înapoieze băieților mingea, și cîinele s-a convins. Apoi cîinele l-a tras pe sergent spre club, a intrat pe ușa deschisă, a adulmecat „Aventurile lui Sherlock Holmes", apoi a ieșit, l-a tras pe sergent spre depozitul de benzină și, de acolo, spre șoseaua care duce la centrul raional. Dacă era după el, l-ar fi tras, cu mirosul benzinei, spre depozitul de combustibil, la gară, spre cisternele cu benzină și, cine știe, poate că acolo s-ar fi descoperit o lipsă de vreo mie sau mai bine de litri de carburant. Dar sergentul nu-i permise asemenea absurdități și apucară drumul Antarameciului : în față, mergea sergentul, care-l trăgea după el pe cîine. Mult în urmă, veneau copiii din Ghetameci, iar după copii — locotenentul anchetator. Și așa, unul după celălalt, sergentul și șeful secției de cercetări, Hacobian, se duseră în munții Antarameciului. Și, întrucît nu mai fugise nimeni pe cai potcoviți anapoda, s-au oprit acolo unde Ișkhan era ocupat cu o treabă ciudată : se străduia să doboare un bou.

— Bună ziua.

— Ați picat la timp, nu mai speram să-l birui de unu' singur, rosti Ișkhan, fără să ridice

capul : era glas omenesc, așadar era un om, iar lui Ișkhan îi trebuia un ajutor, înțelegeți ? Sta-i-ar în gît veselia lui Sano, pui de cățea ! Ișkhan i-a zis : „Sano *gian*, ai grijă de oi, eu trebuie să cobor în sat cu treburile, mă duc și mă-ntorc." „Bine, tată, le păzesc, du-te, n-ai nici o grijă." „Așa mi le-ai păzit ? Oile, nimic de zis, le-ai păzit, da' boii, cu Dmbo și Makhno ce-ai făcut ? I-a mînat, tîlharu', spre poiană, iar acolo pădurarul sădise cartofi." „Așa-i trebuie, tată, ți-aduci aminte cînd ai tăiat, în pădure, cîțiva copaci ca să faci acoperișul ? Stăteai cu pereții înălțați, iar pădurarul a luat lemnele, ba și-a mai dat și drumul la gură, ți-aduci aminte ? E om rău, nu știe altceva decît să bea și să cate, ziulica-ntreagă, la unu' la altul', care mai are o sticlă de votcă ; acu', lasă-l să vadă cum i s-au evaporat cartofii." „Evapora-te-ai tu, să te evaporezi, Sano ! Nici vorbă, ești fecioru-meu, da' ești tare afurisit ! La vîrsta ta, mă gîndeam eu să-i fac bucata pădurarului ? Pădurarului ce-i pasă ? Dînsul și-a pus cartofi în o sută de locuri, da' boilor li s-au umflat burțile."

— Haideți, să vedem ce-i de făcut — zise Ișkhan, care încerca să doboare ditamai boul, ceva mai puțin ori mai mult de o tonă.

Înainte, însă, de a se isca în el dorința de a ajuta, locotenentul trebuia să cumpănească o mulțime de lucruri. În primul rînd, locotenentul nu trebuia să uite că el este un apărător al legii, iar Ișkhan — un infractor, și chiar dacă infractorul nu este acela, oricum, el e lo-

cotenent, iar acela nu are trese, ca să știe ce e, în orice caz locotenent nu e. În al doilea rînd, trebuia să se gîndească, totuși, că omul acela încordat pînă-n vîrfurile degetelor, fie el și infractor, era vrednic de milă, pentru că se străduia de unul singur să vină de hac unui bou de douăzeci de ori mai greu decît el, iar greutatea aceea se dubla, dacă punem la socoteală împotrivirea boului. În al treilea rînd, locotenentul trebuia să cugete că boul acela nu era pur și simplu o masă de carne, era un bou, adică forță, frumusețe, iar acum pierea, crăpa de umflat ce era. În al patrulea rînd, locotenentul nu putea să nu se gîndească la faptul că, dacă boul va pieri, omul acesta pleșuv, neras, slăbănog, cu tîmplele cărunte, va plăti o despăgubire egală cu greutatea boului.

În ceea ce-l privește pe sergent, el era nevoit să-și înfrîngă dorința de a ajuta, pînă primea un ordin în acest sens din partea șefului. Pentru el, era simplu : acum, trebuia doborît boul, restul urma să se lămurească după aceea.

Ișkhan făcuse cum îl dusese mintea : legase o frînghie în jurul coarnelor, pusese boului botnița și, după ce petrecuse frînghia pe după piciorul stîng din spate, trăgea cu toată puterea spre dreapta. Rezultatul luptei îl hotăra forța. Aici, nu mai avea însemnătate că ești Ișkhan, că ai învățat la școală, că știi ce-i aia o hartă și unde e, pe hartă, locul URSS, că ai oarecare idee despre situația internațională și că l-ai citit, chiar dacă nu complet, pe Hov-

hannes Tumanian. Aici, dacă rămîi de unul singur, pentru cinci sau zece minute sau poate chiar pentru o oră întreagă, devii de-o seamă cu boul, îți măsori puterile cu ale lui, îi înfrîngi împotrivirea, și numai după aceea devii din nou om — Ișkhan, cu Hovhannes Tumanian al tău și cu harta ta. Iar dacă sînteți trei, e treabă de-un minut.

— Oare nu-i o cale mai lesnicioasă ?

— Este — icni Ișkhan — apucă de trage, în doi l-om dovedi.

Și deodată, hotărîndu-se, locotenentul se apropie și-și aruncă frînghia peste umăr. În viața lui nu mai trăsese de frînghie și nimeni nu-i spusese că, dacă vrei să-ntinzi cu putere, trebuie să tragi cu mijlocul. Pesemne că nu e decît un fel de a întinde cu putere, iar acela vine de la sine.

— Tragem !

— Tu trage-l de gît, de gît ! Apucă-l de gît ! Strînge ! Strînge... Ho-o-op... Strînge... Bravo, băiete... Ho-o-op !

Timp de un minut, se opriră nemișcați ca niște statui, apoi, boul îngenunche și se culcă pe o parte.

— S-a făcut — locotenentul se trăsese de-o parte să admire treaba făcută — o treabă grea, plăcută și precisă, cum nu mai simțise la nici o altă treabă.

— Aproape... că s-a făcut... — răsuflă Ișkhan. Ține bine. Dădu sergentului un capăt al frînghiei. Ajută-l, că singur n-o s-o scoată la capăt. Apoi legă cu frînghia picioarele dinapoi ale

boului și-i aruncă locotenentului capătul frînghiei. Să nu slăbești, orice s-o întîmpla, să nu slăbești. Iar el își scoase briceagul, pipăi burta cu palma pînă ce găsi locul în care mușchii sînt mai slabi și, dintr-o lovitură, înfipse briceagul pînă-n plăsele. Ține tare, să nu slăbești !

Prima smucitură a boului îi smulse locotenentului brațul din umăr. Următoarea, însă, îl convinse că brațul e la locul lui, numai că-l doare. Atunci, locotenentul își petrecu frînghia pe după mijloc și se propti puternic cu picioarele în pămînt, ca pescarii cînd trag de năvod. Ișkhan, scoțînd încet briceagul, vîrî în burta boului o tulpină de trestie. Din burtă, ca dintr-o minge înțepată, începu să iasă, fîsîind, aerul. Ișkhan zîmbi :

— Bine am mai născocit-o, ai ?... Doar o dată am auzit, da' n-am văzut... I-auziți cum mai șuieră aerul. Tii...

Locotenentului i se părea că, pentru Ișkhan, boul este ceea ce e lemnul pentru dulgher, că Ișkhan a uitat de existența boului, mai ales că, aplecat deasupra burții, nici nu mai vedea boul întreg, așa cum oamenii care trăiesc pe globul pămîntesc, nu văd globul... În clipa asta, mai mult decît înainte, locotenentului i se păru că boul este o masă de carne de o tonă ori ceva mai puțin de o tonă.

— Ei, ei, netrebnicule, în loc să-mi fii recunoscător, azvîrli ? Ți-am salvat viața, bou nesățios ce ești, butoi fără fund, burduf putrezit... Hai, acuma scoală-te, boulean *gian*... Makhno ! Ișkhan îi mîngîie ochii. Hai, scoală,

așa... Să trăiești... Ia te uită ce coarne are. Ajutați-mă să-i venim de hac și ăstuilalt și... bine ați venit !

— E cu folos treaba asta ? întrebă locotenentul.

— Nu-s prea încredințat, da' dacă e să facem o treabă, o facem.

— Poate că nu iese nimic de-aici, da' să nu faci nimica — nici asta nu-i o treabă.

— Să-l doborîm — zise locotenentul, strîngînd frînghia.

— Asta-i Dmbo, e nițel cam zmucit și ceva mai tare decît Makhno.

Și cînd, apucîndu-l de gît pe bou, lui Ișkhan îi ieșiseră ochii din orbite, iar fața i se învinețise, locotenentul, în vreme ce își strivea mușchii mijlocului trăgînd de frînghie, își aminti de scopul venirii sale aici și i se făcu rușine.

— Ho-op !

— Strînge, strînge, ho-op ! S-a făcut !

Încă mult timp după asta locotenentului i se părea că venise aici ca să muncească din greu, să privească apoi mulțumit și să se odihnească fumînd ; o odihnă ca atunci cînd nu mai poți sta pe picioare, dar nici să te așezi nu-ți vine și vrei să te lungești pe pămînt și să stai așa întins, să tot stai...

— În fiecare zi doborîți boi ? întrebă locotenentul, dar întrebarea nu era la locul ei.

Au mîncat apoi iaurt de oaie și au stat să vadă cum se dezumflă burțile boilor.

Se lăsa o seară liniștită.

— Lupi sînt pe-aici ? întrebă locotenentul.

*
* *

Încetul cu încetul, veniră, unul după altul, ciobanii, se făcură douăzeci și doi, se formă o mică societate. Pe cîinele polițist îl închiseră în staul. „Bun berbece“ — glumi ciobanul care închise ușa. Zaven dădu unuia dintre oieri o dispoziție, de unde rezulta că el este șeful stînei. Locotenentul își aminti că în lumea asta există locotenenți și nelocotenenți, există cei care calcă legea și cei care o apără. Și își mai aminti că el, Anușavan Hacobian, este locotenent, apărător al legii, și că se află printre ciobani în interes de serviciu. O vreme șovăi, se lăsă de pe un picior pe altul, apoi zise :

— Nu mă-ntrebați de ce-am venit la voi ?

— Păi, o fi ceva de bine — glumi Zaven.

Ce era mai greu trecuse. După asta, lumea se împărți în anchetator și anchetați.

— Numele și prenumele ?

— Parcă nu știi ! se supără Ișkhan. Parcă nu ne cunoști !

— Oi ști eu, da' legea cere ca ancheta să-nceapă cu numele și prenumele.

— Antonian Ișkhan. Oile erau ale cumătrului meu, le-am mîncat. I-am dat banii. Scrie.

— Pe rînd, pe rînd, Ișkhan...

— Rușine să-ți fie, flăcăule ! se aprinse la față Ișkhan.

— E o chestiune oficială, nu ne jucăm de-a cumetria, de ce mi-ar fi rușine ?

— Puțin îmi pasă. Ișkhan dădu din mînă a lehamite și se îndepărtă.

— Sergent Sarghisian, adă-l încoace !

Din străfundurile adînci ale buzunarului pantalonului său, scotocind printre țigări, chibrituri, chei, un ciot de creion, o agendă, un nasture, lacătul pentru lanțul cîinelui, în cele din urmă sergentul descurcă, dintre ele, fluierul și, cînd îl scoase, îl duse la gură și fluieră, ciobanii hohotiră de rîs.

— Stai !

Se pare că Ișkhan își propusese ca obiectiv un bolovan din apropiere, pe care să se așeze.

— Stai că trag !

Ișkhan nu se opri.

— Te avertizez că trag !

De obicei, în asemenea cazuri, nu se ajunge la împușcături, se opresc, iar milițianul se apropie în fugă, cu tocul revolverului bălăbănindu-i la șold. Așa se face că milițianul nostru nu avusese încă prilejul să tragă. Iar lucrurile cu care nu ești obișnuit mai totdeauna te descumpănesc. E bine, însă, că, măcar înainte de a trage, ai de făcut o serie de mișcări : să duci mîna la spate, să deschei tocul, să scoți revolverul, să-l armezi. Între timp, te uiți și vezi că totul s-a aranjat.

Ișkhan se așeză pe piatră. Într-o clipită, în subconștientul său, milițianul intui că asta însemna executarea ordinului *Stai*. Mai departe, ai de făcut un lucru simplu : alergi la infractor, îi răsucești brațul la spate și îl duci la secția de miliție. Asta — la oraș. Dar în munți ? E un capitol care lipsește din instrucțiuni. Capitolul acela milițianul nostru l-a adăugat cu mîndrie : îl duse pe Ișkhan îndărăt la foc, pe

locul dinainte. Aici, însă, s-a schimbat un lucru atît de straniu, încît poți să fii tu locotenent, poți să fii subconștient, poți să fii maior, tot n-o scoți la capăt : chipiul milițianului căzu și se rostogoli. Chipiul era rotund, înăuntru avea un cerc de oțel, iar coasta era abruptă, un loc tocmai bun pentru chipiu, să se rostogolească. Și chipiul s-a rostogolit, s-a tot dus țopăind, săltînd, apoi s-a oprit, a căzut pe gînduri și a zburat de pe vîrful unei pietre.

— Fluieră, fluieră ! zise unchiul Avag.

Coborîră cu toții : chipiul se așezase pe o tufă de măcieș, în mijlocul stîncii. Era simplu : mai întîi, trebuia azvîrlit în vale, apoi să fie luat de acolo și să fie pus pe cap. Dar cum să-l azvîrli în vale ? Era simplu : aruncînd în el cu vreun obiect netrebuincios, în cazul de față — cu pietre. Aici, Pavle cel mîncăcios deveni maiorul Pavle :

— Sergent Sarghisian, depărtarea obiectului — cinci sute de metri, deriva — treizeci și cinci de grade, două salve de verificare ! Foc ! Repetați !

— Plus ! anunță unchiul Avag.

Au aruncat pe rînd, apoi cu toții deodată, și locotenentul, și sergentul, și maiorul Pavle și toți ciobanii laolaltă. Chipiul s-a clătinat, dar măcieșul își ținea strîns trofeul, ba chiar stătea bine. Nu l-a cedat.

Și astăzi mai e acolo, pe măcieș : ferfenițit, decolorat. Uneori, ciobanii coboară să-l privească, iar unul dintre ciobanii vechi le povestește ciobanilor mai noi, peripețiile din seara

aceea hazlie. În procesul-verbal despre chipiu se spun următoarele : „Cetățeanul Ișkhan Antonian, fiind însoțit de sergentul Sarghisian, s-a smucit, drept urmare, chipiul sergentului Sarghis Sarghisian, zburînd de pe capul aceluiași sergent Sarghis Sarghisian, s-a rostogolit în vale. Eforturile noastre de a-l găsi au rămas fără rezultat.“

În sfîrșit, s-au întors la „secție“ și interogatoriul continuă.

— Oile n-au plecat nicăieri de aici ! — începu discuția locotenentul, cu zîmbetul omului care nu se lasă păcălit.

— Cînd tai capul cuiva, nu mai pleacă nicăieri — îi întoarse Ișkhan vorba rostită fără judecată. Păi, se-nțelege !

— Tu să-mi răspunzi la întrebări !

— Erau oile lu' Revaz al nostru.

— Tu răspunde la întrebări !

— Ei, prea multă vorbă, tovarășe locotenent ! Le-am căsăpit, s-a terminat. Omul nu s-a plîns de noi, și nici noi — de el. Ești om în toată firea, umbli cu copilării.

— Și ai mai prăpădit și chipiul omului ăsta ! adăugă Pavle.

Unchiul Avag puse pe capul milițianului căciula lui, mai bine-zis ascunse în căciulă capul milițianului :

— La noi, în munți, e frig, flăcăule, să nu răcești.

— Păstrează-ți-o, unchiule — zise milițianul roșind.

— Fluieră, fluieră — îl înghionti Vani cel tăcut.

— Chiar așa, ce-ar fi, băiete *gian*, să ne dai nouă fluierul tău — zise și unchiul Avag.

— Naganul, naganul! se băgă Sako, împingîndu-i pe ceilalți. Cereți-i naganul!

Locotenentul se aprinse la față, strigă din răsputeri: „Împrăștiați-vă!“ — și făcu cîțiva pași îndărăt, ducînd mîna la tocul revolverului.

— Noi nu glumim, tovarășe locotenent. Măcar pentru vreo cîteva zile. Lupul nostru, Bagrat, înțelegi? știe de armă de foc, fuge de ea, deosebește o pușcă de un toiag și imediat o ia la sănătoasa. Toți lupii de pe-aici știu de armă.

Și ciobanii l-au înconjurat pe locotenent:

— Naganul, naganul... Bagrat a mîncat patru sute de oi... Naganul, tovarășe locotenent!...

— Hai, destul! N-avem ce discuta, n-o să primiți nici o armă, nu există o asemenea dispoziție — zise locotenentul — ancheta continuă, cei care sînt de prisos să plece!

— Aici, nu sînt oameni de prisos — replică Zaven. Și, pentru că veni vorba, nu se putu abține: tu ești cel de prisos. Tu nu ești om bun. Ești un om rău, pleacă de-aici. Pe-aici ți-e drumul, du-te. Iar voi toți, zise el, întorcîndu-se spre ciobani, duceți-vă la treburile voastre, să nu mai rămînă nimeni aici.

— Ia stai, cu cine crezi că vorbești așa? se apropie de el locotenentul. Îți dai seama ce faci?

— Nu ne stingheri. Zaven îi dădu mîna la o parte și se aplecă să ridice un sac cu sare. Ajută-mă să-l iau în cîrcă — îi zise unuia de lîngă el.

Mai aproape era locotenentul, care se și aplecă și-i dădu ajutor. Sacul era greu — li se umflară vinele de la grumaz la amîndoi.

— Să trăiești — spuse Zaven și, șontîc-șontîc, cocoșîndu-se sub povară, merse cu pași mărunți și repezi spre staul, de parcă-l îmboldea cineva de la spate. Sako ! — strigă el de sub povară. Într-o oră să fie gata mîncarea pentru cîini. Dar simțind, pesemne, că aducea prea mult a comandă, se mai răsuci o dată sub povară, înspre ciobanul cel bătrîn : — Să fie cu unt, cu sare, să faci o mîncare atît de bună, ca, la nevoie, s-o putem mînca și noi... Mai mormăi ceva pe sub nas și, cu povara în spate, se-ndreptă spre staul...

Imaginea asta i s-a întipărit pe veci în memorie locotenentului : „Se-ncovoiase sub greutate și mai făcea și glume".

— Așa stau treburile, sergent Sarghisian — locotenentul își aprinse țigara. Uită-te, ce pășuni, ce oi !

— Dar aerul, tovarășe locotenent, aerul...

— Și aerul, și apa. Ptiu ! pe cînd la oraș, mizerie, fum de la fabrici, tutun în gură... ptiu ! Oamenii au mîncat frigărui, iar tu vii să-i descoși — cîți ani avea oaia ? cîți au mîncat ? cine a mîncat prima bucată ? Ducă-se pe pustii ! Au tăiat o oaie ! Ei au crescut-o și tot ei au mîncat-o ! Ce ne privește asta pe noi ?...

E greu, sergent Sarghisian, e greu să fii locotenent... Ai văzut cîtă sare a ridicat omul acela ? Ești în stare să ridici atîta sare ?

Iar sergentul Sarghisian, mergînd pe drum, se gîndea la ce servesc gradele de sergent și de locotenent. Adică, se-nțelege, fiecare trebuia să aibă un grad, o funcție, altfel cum să deosebești pe unii de alții ? Da' de ce milițianul trebuie să poarte chipiu, iar ciobanul — căciulă ? De ce rîd cu toții cînd pui căciula ciobanului pe capul milițianului, sau cînd pui chipiul milițianului pe capul ciobanului ?

— Tovarășe locotenent, tot ce spuneți e just. Da' dumneavoastră ați fost vreodată cioban, tovarășe locotenent ?

— Poate că am fost, nu țin minte. Copilăria, păstoritul — nu țin minte asemenea lucruri. Cineva a zis că e mai bine să te gîndești la ziua de mîine, decît să-ți amintești cum ai alergat în copilărie fără nădragi. Ai citit despre asta, sergent Sarghisian ? N-ai citit. Lucrurile stau într-adevăr așa. Dacă tu îți vezi de treaba ta, el — de-a lui, eu — de-a mea, atunci în nici un sector nu se vor face hoții. Iar dacă tu ai să-ți amintești de copilăria ta, el — de-a lui, eu — de-a mea, atunci e clar că ai să urci în munți gîfîind și ai să te-ntorci cu procesul-verbal făcut doar pe jumătate.

— Asta-i drept, tovarășe locotenent. Tovarășe locotenent, știți, eu am fost cioban. Mieii alergau spre oi : me-e-e... me-e-e... tovarășe locotenent, acu', cînd mi-amintesc ce bine era, m-apucă o jale...

*
* *

Două zile mai tîrziu, la Antarameci sună telefonul. Vocea care se auzea distinct față de celelalte intrate pe fir avea un caracter oficial, însă întrebările nu cuprindeau nimic oficial.

— Ei, cum se mai simt boii, Makhno și Dmbo ?

Președintele se fîstîci.

— Alo, cine întreabă ?

— Hacobian, locotenentul Hacobian.

— Alo, Anahit, Ghetameci, linia e deranjată, mă întreabă și eu nu aud.

— Alo, Antarameci, eu te aud, tu mă auzi ? Nu-i deranjată linia.

— Te aud, te aud, vorbește.

— Cum se simt boii Makhno și Dmbo ?

— Alo, Ghetameci, Anahit, linia e deranjată.

— Nu-i deranjată. Răspunde la întrebarea mea.

— Ce zice ? La ce întrebare trebuie să răspund, Anahit ?

— Întreabă ce se-aude cu boii.

— Cu boii ce să fie, e bine... Alo, da' cine-ntreabă ?

— Locotenentul Hacobian. Acum două zile am fost la voi în munți. Boii se umflaseră, era păcat de ei.

Președintelui i se păru că acela nu era locotenentul, ci un căruțaș care duce făină într-un sat îndepărtat și i s-a rupt căruța.

— Alo, Hacobian, mă auzi ? Unul dintre boi s-a făcut bine, cît despre celălalt — n-aveam nădejde că s-o face bine şi l-am tăiat.

— Păcat, păcat, mare păcat ! Da' ce-i cu Işkhan, el ce face ? E păcat de el, o pagubă atît de mare... Are de unde ? E păcat, faceţi ceva pentru el.

— Eşti prieten cu Işkhan ?

— Nu-s nici un fel de rudă cu el. Acum două zile, l-am văzut în munţi, asta-i tot. Pesemne că are familie mare, hî ?

— N-are familie mare, trăieşte destul de bine, cît despre pagubă, nu-i mare. Carnea n-au aruncat-o, au vîndut-o, diferenţa a fost doar de cîteva copeici, au împărţit-o între ei, cu toţii.

— Va să zică, e-n regulă, totul e bine. Transmite salutări ciobanilor, spune-le că locotenentul Hacobian le-a transmis salutări. Arşo, consăteanul vostru, răspîndeşte vorbe cum că şi eu aş fi mîncat khorovaţ din oile alea. Ce să-i faci, pe omul gîrbov numai mormîntul îl îndreaptă. Şeful e om bun, poate are să-ngroape afacerea asta. De altfel, după părerea mea, ţi-o spun aici, nu-i nici un fel de afacere care să fie îngropată ori să nu fie îngropată. Transmite-i salutări lui Işkhan, spune-i că a telefonat special locotenentul Hacobian de la centru. Aşa, şi dacă or mai veni în problema oilor, trimite-i în munţi, să se ducă să doboare boii... Ha-ha-ha — auzi, să-i trimiţi să doboare boii. Mijlocul, e-he-he, încă mă mai doare mijlocul.

6

„HA-HA-HA... auzi, trimite-i să doboare boii", numai că s-a iscat o adevărată dandana. La Antarameci, apăru același Anușavan Hacobian.

— Vino, vino-ncoace, îl chemă, de pe stînca sa, bătrînul prisăcar, cu ochelarii pe nas.

Locotenentul era cam supărat, nu-l auzi pe prisăcar și se duse direct la sovietul sătesc. El n-avea nici o vină, cine știe ce îi îndrugase Arșo șefului, chipurile Hacobian ar fi luat șperț, ar fi luat parte la tăierea boului, împreună cu ciobanii, în munți. Șeful i-a spus : „Hacobian, dacă ai conștiința curată — dovedește-o." „Tovarășe maior, asta nu-i hoție, nu știu ce tărășenie e, dar hoție nu este." „Ați tăiat sau nu un bou, locotenent Hacobian ? Un bou chipurile umflat cu cartofi." „Cine a născocit toate astea ? N-am tăiat nici un bou..." „Oricum, ceva tot trebuie să fi tăiat voi. Ce-i cu procesul ăsta verbal aiurit ? Dumneata ai citit procesul-verbal pe care l-ai scris ? Locotenent Hacobian, dovedește că ești locotenent. Du-te !"

— Așa stau lucrurile — spuse locotenentul, strivind în scrumieră mucul de țigară. Am să dovedesc că ai voștri au furat. Chemați-l pe Ișkhan. Eu aștept.

Locotenentului nu-i e foame, iar dacă i s-o face foame, are să găsească el ceva la magazinul sătesc ; locotenentul are bani, dacă doriți, poftiți, poate chiar să vă și ospăteze... Și, la

urma urmei, ar fi mai bine să nu vă jucați cu numele și pîinea locotenentului. Sînteți cumva nemulțumiți? N-aveți decît să fiți nemulțumiți de voi, că nu vă puteți păstra cinstea. După cum știe locotenentul, nicăieri nu stă scris că infracțiunea nu trebuie ispășită.

Și s-a iscat o adevărată dandana!

— Bine ai venit în casa noastră — zise Ișkhan, intrînd în încăperea sovietului sătesc.

— Șezi.

— O să șed, nu-s chiar atît de rușinos. Ascultă, băiete, măi președinte, ți-ai aranjat biroul de parc-ar fi cabinet de ministru... Ce scaune! Le-ai adus de la Diligian? Ori Diligianul nu-i în stare să facă așa minunății?

— Poate că aveți ceva treburi în sat? îl întrebă locotenentul pe președintele sovietului sătesc.

— Da, am — roși președintele și ieși din birou.

— Ascultă, băiete, după ce ai plecat...

— Răspunde numai la întrebări — i-o reteză locotenentul. N-am de gînd să pierd vreo șase zile pe aici.

— De ce, nu-ți place satul nostru? întrebă Ișkhan.

— Răspunde numai și numai la întrebări.

— Oho, pare-mi-se că avem de-a face cu autoritățile.

— Te-am chemat în legătură cu furtul, Ișkhan.

Lui Ișkhan i-a plăcut că un om ca locotenentul i-a spus pe nume. Începu chiar să zîmbească, dar imediat se dezmetici :

— Ce fel de furt ?

— Furtul de oi.

— Nu mă batjocori.

— Te-ai batjocorit singur.

— Eu nu mi-s dușmanul meu.

— Da' de furat ai furat.

— Alții îs hoții.

— Tu le-ai căsăpit.

— Nu zic ba.

— Înseamnă că ești hoț.

— Nu mă jigni.

— Unde ți-era pitită cinstea, Ișkhan Antonian, cînd căsăpeai oile altuia ?

— Știi doară, tovarășe locotenent, că, e drept, mai întîi, oile erau străine, dar apoi a venit stăpînul, am stat cu el de vorbă și toate s-au aranjat. Povestea e veche.

— Povestea abia acum începe, Ișkhan.

— Dacă vreți, n-o să-nceapă, tovarășe locotenent.

— Nu-i după vrerea mea, Ișkhan, există o lege.

Și iarăși îi plăcu lui Ișkhan că locotenentul i-a spus pe nume, și atunci, îi întoarse prețuirea :

— Tovarășe locotenent, legea e în mîinile matale, tovarășe Hacobian.

Locotenentul se simți, pe moment, măgulit, dar în clipa următoare pricepu că riscă iar să facă un proces-verbal aiurit și, respingînd orice lingușire, răspunse :

— Și eu sînt în mîinile legii, Ișkhan, și tu ești în mîinile legii, cu toții sîntem în mîinile legii. Le-gii ! Eu n-am să mai fiu, tu n-ai să mai fii, dar legea are să fie, le-gea ! Ai comis o abatere ? Trebuie să răspunzi. Asta e, chiar și cel care a născocit legea se află în mîinile ei. Legea e mai presus de orice.

Formalitățile decurgeau bine și locotenentului începu să-i placă propriul său glas ; se simți un bărbat cu multă experiență, iar Ișkhan îi păru un copil.

— Asta e. Ai înțeles, Ișkhan Antonian ?

Un timp, stătură tăcuți ; prin mintea amîndurora pluteau vorbele locotenentului. În sfîrșit, Ișkhan spuse oftînd :

— Ei, se vede treaba că nici misiunea ta nu-i ușoară, tovarășe locotenent.

— Va să zică, n-ai fost singur ?

— N-am fost singur.

— Cine a mai fost cu tine ?

Ișkhan zîmbi șăgalnic și preciză :

— Toți.

— Cine, adică, *toți* ?

— Apăi... Ișkhan începu să se legene pe scaun, să zică — să nu zică, și deodată observă pe fruntea locotenentului o cicatrice care-i aminti de capul pleșuv al unchiului Stepan, iar asemănarea făcu din locotenent un om la fel ca Ișkhan.

— Nu spun cum îi cheamă. Să scrii că Ișkhan a tăiat oile și le-a mîncat împreună cu prietenii lui.

— Da' parcă ne-nțeleseserăm, Ișkhan !

— Dacă spun cum îi cheamă, se lasă cu tărăboi, tovarășe locotenent.

— Nu-ți fie teamă, Ișkhan, eu sînt în relații bune cu judecătorul, am să vorbesc să facă ceva.

— Eh, odată ce se ajunge la judecător... Nu, n-am să spun cum îi cheamă. Eu le-am tăiat, băieții le-au mîncat, am mîncat și eu. Şi Revaz a mîncat — toți au mîncat.

— Dar ăștia toți nu au nume ?

— Ei, tovarășe locotenent, nu mă sili, firește că au nume, da' de ce vrei să le afli de la mine ? N-ai auzit zicala — încercă Ișkhan să-l sperie — „Cuvîntul ciobanului e cuvînt ; dacă a zis că nu dă numele, înseamnă că nu-l dă".

— Ba dă, Ișkhan, îl dă.

— De, așa spune zicala.

— Zicala ai inventat-o tu, Ișkhan.

— Ha-ha-ha... Ai ghicit ? Şi eu care credeam că n-ai să pricepi. Ești un om tare bun, tovarășe locotenent, pe cinstea mea. Ia te uită cum a priceput... Ișkhan rîse din nou. Cică „tu ai inventat zicala". Ah, tovarășe locotenent, tovarășe locotenent... Hai s-o lăsăm moartă cu numele astea, tovarășe locotenent !

— Nu mă duce cu zăhărelul, Ișkhan !

— Nu te duc, tovarășe Hacobian, dar îți zic omenește că n-am să-ți spun numele lor.

— Ai să-mi spui.

— Apăi, dacă ai să mă silești, o să trebuiască să-ți spun, da' ești om bun și n-ai să mă silești.

— Eu nu te silesc. Ai să-mi spui de bunăvoie.

— Dacă-i vorba de bunăvoie, voia mea este să nu-ți spun numele.

— Ai să-mi spui, Ișkhan, ai să-mi spui, chiar cu voia ta ai să-mi spui.

— Ce-o vrea să se întîmple, n-am să spun, nu ! De la mine n-ai să auzi nume.

Ișkhan înțelegea că, în felul acesta, nu face decît să întîrzie puțin clipa în care va fi nevoit să spună numele, că locotenentului are să-i piară zîmbetul, și atunci el, Ișkhan, are să dea numele.

— Ei, Hacobian *gian*... omu' trebuie să fie milos, nu?

— Ișkhan — locotenentul aprinse țigara și se ridică de la birou — numele și prenumele.

— Hai, zău, nu mă sili...

Într-un an, în patruzeci și opt sau patruzeci și nouă, din grajd a dispărut iapa lui Avag. Nimeni, însă, nu credea că se pierduse, toți nădăjduiau că o apărea de undeva, din țintirim. De unde era legat dispăru, apoi, armăsarul președintelui. Nici nu se răspîndi bine vestea, că se pierdu și bivolul mătușii Heriknaz. După două zile, din turma Ghetameciului dispărură trei sute de capete de oi. Și iată că, peste o lună, se răspîndi vestea că hoțul a fost prins, e un tîlhar cunoscut, Mcîr, a fost de patru ori la pușcărie.

Ştirea asta sosi spre seară; cernea o ploaie măruntă, dintr-acelea care, odată pornite, nu nu mai contenesc o lună încheiată, pînă ce pămîntul ajunge o mlaștină, cojoacele ciobănești, pătrunse de apă, se îngreuiază ca piatra, iar din pricina frigului le clănțăne dinții pînă și cîinilor...

Cu picioarele întinse la foc, Ișkhan asculta cum se povestea că hoțul nu mai are glezne, anchetatorul i le zdrobise la interogatoriu. Anchetatorul ar fi poruncit: „Ridică-te! Desfă picioarele! Ţine-te de birou! Să nu te miști!" Și atîta îl lovise cu botul cizmei în glezne, încît, sub piele, oasele se mărunţiseră ca măzărichea.

— Tiii!

— Ei, fir-ar, băga-l-aș!

Lui Avag i se rupea inima pentru iapa lui și nici după sudălmi nu se liniștea.

Pe Ișkhan tocmai în seara asta îl dureau picioarele; durerea se ridica de la glezne prin oase și cobora din nou la glezne. În seara asta, Ișkhan era gata să jure că reumatismul nu este o boală, ci o ființă vie, vînjoasă și rece ca șarpele, lunecîndu-ți pe sub piele, puteai chiar să pui mîna pe locul lui și să-i simți, sub degete, lunecarea rece. Şi înaintează ca un cuțit, încercînd să-ți taie pielea, încît îți stîrnește dorința de nestăpînit de a smulge afară tîrîtoarea asta scîrboasă. Şi, frecîndu-și ușor picioarele, Ișkhan gemea:

— O-of, of, of... cumplită-i durerea de picioare... nu-i durere, e ucigașă... să-i fi frînt

brațele, da' nu oasele picioarelor... of, of... gleznele...

— Să nu fi furat — zicea Avag — ce, pentru el am crescut eu șapte ani iapa ? Ei, fir-ar, băga-l-aș !

Locotenentul zîmbi și se așeză. Ișkhan îi mulțumi în gînd pentru acest zîmbet și pentru faptul că se așezase.

— Vorba e că oile astea s-au amestecat cu oile noastre în ocol. Băieților nu le-am spus nimic despre asta. Mi-am zis că nu-mi deschid gura pînă oi adormi, și cînd oi adormi — nu mai am ce vorbi. Şi, uite-așa, una-alta, pînă o veni stăpînul lor. Eu cu gîndurile astea, iar Ducele se urcase pe o piatră și striga „Hei, Iago, fir-ai tu, așa și pe dincolo, hei, țap bărbos, hei, Iago, drac încornorat !", de nu mă lăsa să dorm.

— Cine-i Ducele ?

— Zaven. Ăla pe care l-ai ajutat să ia în cîrcă sacul cu sare. Se urcase pe o piatră și recita. Da' ce recita ? Stai să mă gîndesc. Mi-a ieșit din cap.

— Şi Iago cine e ?

— Nu știu, printre ai noștri nu-i nici un Iago.

— Păi, cui îi spunea Zaven „Iago, țap bărbos..." ?

— Ei, așa era poezia... Măi, cum mai recita...

— Asta n-are importanță — spuse locotenentul — pur și simplu s-a suit pe o piatră și a recitat. Nu-i nimic rău în asta.

— Nu — zîmbi cu îngăduință Ișkhan — e tare frumos. Țin minte totul, doar numele orașului l-am uitat... Zice așa : „L-a apucat de beregată pe cîinele ăla tăiat împrejur și l-a sugrumat uite-așa..." Eu nu știu să recit ca Zaven, el recită foarte frumos. Iar orașul e ăla de unde vin armenii în Armenia.

— Paris ?

— Nu, de Paris am auzit.

— Londra — zîmbi locotenentul.

— Nu, ai răbdare, că-mi amintesc eu.

— Atunci, New York ?

— N-nu.

— Moscova ?

— Eee, nu mi-ar fi rușine să uit de Moscova ? Acolo, de unde vin armeni repatriați.

— Dacă-i așa, e Berlinul.

— Să-ți fie de cap, Berlinul ! Abraham și Hamo au ajuns pînă la Berlin în timpul războiului, ne-au povestit.

— Abraham era cu voi în seara aia ?

— Nu, Abraham face muncă intelectuală. E invalid, lucrează la club.

— Și Hamo face muncă intelectuală ? ironiză locotenentul.

— Nu, el e cu munca de partid, nu-i la fermă, ăștia doi n-au nici o legătură cu ferma.

— Bine, dar la fermă cine lucrează ?

— Va să zică, Zaven se urcase pe o piatră și recita...

— Da, aici rămăsesem. Zaven recita, și cine îl asculta ?

— Rămăseserăm la numele orașului.

— Să lăsăm orașul.

— Uite, acu' mi-l amintesc și-l lăsăm.

— Moscova am spus ?

— Apăi, am zis — orașu' ăla, de unde vin armeni.

— Care să fie ?

Bagajul de cunoștințe al locotenentului era pe sfîrșite, așa încît, acum punea întrebările cu prudență, chiar cu oarecare timiditate :

— Poate Roma ?

— Așa ceva, da' nu-i Roma.

— Nu-i nimic, Ișkhan, nu te mai strădui. Să presupunem că e Tbilisi...

— Tbilisi ?... O-ho-ho. Tbilisi ? „Dați de știre că la Tbilisi... Ha-ha-ha... un locotenent... îl apucă de beregată pe cîinele ăla tăiat împrejur și-l sugrumă..." Cumătrul Stepan zice *zugrumă*. „El mi-a blestemat nația, iar eu l-am sugrumat... uite-așa..." La Tbilisi ? Ha-ha-ha... Păi, tovarășe locotenent... Eu mă duc în fiecare an la Tbilisi să vînd brînză. Se poate să vorbim așa despre Tbilisi ? „Mi-a ocărît nația, iar eu l-am apucat de beregată pe cîinele ăla tăiat împrejur și l-am sugrumat uite-așa..." Ah, tovarășe locotenent, tovarășe locotenent...

Dar tovarășul locotenent nu mai există, în locul lui a rămas un om căruia îi vine să intre în pămînt de rușine. Fiica acestui om învață la școala de muzică, fiul e pasionat pentru jocul de șah și spune despre Botvinnik că

s-a „învechit“, omul acesta are nu mai puțin de cinci sute de cărți, dar n-a deschis în viața lui nici o carte. Iar acasă, într-una din aceste cărți, desigur că se află scris în ce oraș și cine pe cine l-a apucat de beregată, cine era vinovat și dacă cel vinovat a fost pedepsit... Și tu, nepricopsitule, unde te duce mintea, vinovat-nevinovat, vinovat-nevinovat... Schimbă-ți slujba, schimbă-ți-o... Ei, cum să-ți schimbi slujba la cincizeci de ani ?

— Bine, Ișkhan, rosti locotenentul, Zaven mai recită și altceva ? Eu și cu tine, n-om fi învățați ca Zaven, da' hai să ne amintim ce știm.

Ișkhan începu să recite „Cîinele și pisica“, locotenentul îi spuse că acum putea fi pe deplin satisfăcut, pentru că și aici se pare că este cineva care sugrumă pe careva ; tot ajutîndu-se și completîndu-se unul pe celălalt, ajunseră cu bine la capăt... nimeni nu sugruma pe nimeni, dar ei, doi bărbați aflați într-o situație cam nelalocul ei, nu-și dădură seama de asta. Apoi, au fost pomeniți, în treacăt, Avag și Pavle, și Ișkhan încetă să mai prezinte vreun interes pentru locotenent.

În felul ăsta s-a încheiat interogatoriul și a început adevăratul scandal. Curierul sovietului sătesc a fost trimis de urgență în munți, la Pavle, Zaven și Avag, iar lui Ișkhan i s-a recomandat să rămînă în sat, pînă la noi dispoziții. Ișkhan o luă drept glumă, așa că răspunse tot cu o glumă :

— Crezi că eu n-aș vrea să stau acasă ? Picioarele ți-s uscate, ai un acoperămînt deasu-

pra capului, ploaia nu ți se scurge de-a lungul spinării, reumatismul nu te mai arde. Numa' că au rămas oile fără stăpîn...

— N-avea grijă — zise locotenentul — am să-l rog pe președinte să trimită pe altcineva, în locul tău, în munți.

— Cum văd, e tămbălău în lege — zise Ișkhan, întorcîndu-se din prag.

Și, una cîte una și parcă în același timp, așa cum răsar din tufișuri pîndarii în jurul tîlharului, în sufletul lui Ișkhan își ițiră capetele dorința de a cere iertare, nevoia de a trage o înjurătură, plăcerea de a-l lovi ciobănește pe locotenent, nădejdea de a nu lua în serios cele auzite. Dar, treptat, una după alta, acestea se potoliră, își ascunseră capetele și, în sufletul lui, rămase un singur simțămînt — frica.

Frica. Veterinarul povestea : — E întuneric beznă. Catran. Nu se vede nimic. Ei merg călare. Nu văd nici capul calului. Își apropie mîna de ochi — nici mîna nu se vede. Și deodată, caii se opresc. Își biciuiesc caii — caii se trag îndărăt. Responsabilul clubului îi spune redactorului : „Descalec, să văd ce e...", abia își termină vorba și a și descălecat. Nu se mai aude nimic. Beznă și tăcere. Celălalt nu se mai mișcă din loc pînă în zori și simte că, sub el, calul tremură, de parc-ar fi fost vrăjit. Cînd se luminează, omul vede că se află pe marginea unei prăpăstiii. Calul celuilalt — chiar pe buză, iar scara nu mai e. Cît despre rîpă, dacă te uiți de sus, amețești. Prăpăstiile foarte adînci ademenesc omul. Pe fundul rîpei, mic cît un deget, se zărește cadavrul.

Lui Ișkhan îi era frică de înălțimi. Deseori, în vis, vedea prăpăstii, care îl trăgeau în hău. Ișkhan se agăța de tufișuri, tufele se rupeau și el cădea-a-a...a-a-a ! Ișkhan sărea din așternut. Iar inima, blestemata de inimă, nu se putea liniști încă multă vreme.

— Rubic, băiete, n-ai spus, unde s-a-ntîmplat pățania ? îl întreba Ișkhan pe veterinar. Acesta arăta cu mîna într-o direcție anume. Dacă Ișkhan s-ar fi dumirit unde s-a-ntîmplat pățania, nu s-ar mai fi temut. Din poveștile copilăriei, îi rămăsese în minte Daghestanul cu oamenii-lupi hoți de copii. În vremea războiului, de pe front, Abraham trimisese o scrisoare în munți, prietenilor săi, iar în scrisoare zicea că se află în Makhacicala, Republica Autonomă Daghestan. Și atunci, hoții de copii au pierit, a rămas „RSSA Daghestan, oraș Makhacicala, expeditor Abraham Hovhannesian". Dar în nici un chip, cu scrisoare, cu povești, cu hartă, *RSSA Daghestan, oraș Makhacicala,* nu reușise să-i alunge lui Ișkhan frica de prăpastia căreia nu i se vede fundul, încît, dacă te uiți în jos, amețești și te trage în jos, cu tufișuri cu tot.

Lui Ișkhan i se pare că e în vis, că tufele se rup și el cade...

— Tovarășe locotenent...

— Du-te, du-te...

Pare că Ișkhan n-a căsăpit oi, ci a îngropat un om, apoi a netezit cu grijă pămîntul, ca să șteargă urmele, dar oamenii au găsit locul și l-au adus pe Ișkhan în fața mormîntului, zicîndu-i : „Dezgroapă !"

— Nici vorbă, sîntem vinovați, tovarășe locotenent, nu trebuia să facem asta, dar...

— Cu tine am terminat.

Ișkhan ieși din încăpere și, așa cum, în amurg, soarele se-nvăpăiază într-o clipită la zenit, tot așa, dintr-o dată, lumea i se-nfățișă ca-ntr-o fotografie ; asta se întîmplă într-o secundă, dar părea să aibă un început și un sfîrșit : începutul era clinchetul clopoțelului școlii, care scotea la iveală, din întuneric, acoperișurile cărămizii ale caselor, dovlecii galbeni pe învelitoarea unui șopron, ardeii roșii înșirați pe o sfoară, o bătaie de aripi și — „cu-cu-ri-gu-u-u !“ Strigătul cocoșului se înecă în pîsla deasă a răgetului unui măgar. Răgetul se rostogoli peste acoperișul satului și se-ndepărtă spre ogoare.

— E ora unu — mormăi Ișkhan. Afurisit dobitoc, nu-i măgar, e-o adevărată fabrică, îi dă drumu' taman cînd trebuie... Și, gîndindu-se la ceva, se-ntoarse. Pe de-o parte — era vesel, pe de alta — era ferm convins că mîncaseră khorovaț. Iar în capul lui, se împleteau, ca niște funii, vocile din seara aceea : „Am pierdut o oaie, n-ați văzut-o ? — N-aud, mai tare !“

Și, crăpînd ușa, Ișkhan zise :

— Tovarășe general... Îmi permiteți, tovarășe general, să stau acasă pînă la noi dispoziții. Și, ducînd mîna la căciulă, pocni voinicește din călcîie : Am înțeles ! Dar gleznele i se loviră dureros una de alta și solemnitatea clipei se destrămă. O-oh, tovarășe general, cumplită-i durerea de picioare, și Ișkhan plecă, șchiopătînd și schimonosindu-se de durere.

UNCHIUL AVAG socoti chemarea în sat ca pe o invitaţie la spălatul capului.

— Părul mi-e cam lipicios — îşi zise — măcar de-aş face o baie! Bine-ar fi s-o găsesc pe Sato acasă. Nu ştii, Sato e acasă ori la lucru? o întrebă pe curieră.

În sat, Işkhan îi dădu veşti nu prea bune:

— Se zice că aţi furat.

— Da' ce, noi nu ştiam?

— Treaba asta miroase a judecată.

— Ce vorbeşti?!

— Aşa se-nţelegea.

— Din vorba cui se-nţelegea?

— Apăi, din vorbele locotenentului. E tare ascuns.

— Cine-i ascuns, locotenentu'?

— Locotenentu'. Nici n-am băgat de seamă cum m-a tras de limbă.

— Cine te-a tras de limbă, locotenentu'?

— Locotenentu'. E tare cuviincios, cînd te uiţi la el nici nu zici că-i anchetator, da' cînd se termină taifasu', bagi de seamă că-i un adevărat anchetator, ba chiar ceva mai mult.

— Şi-acu', ce-o să fie? întrebă unchiul Avag, cu ochii pe gard şi lăsîndu-se de pe un picior pe celălalt.

— Ştiu eu? Işkhan se uită la el, cercetîndu-l, cu nădejdea că o auzi vreo vorbă cuminte. Işkhan aştepta un sfat de la Avag, fiindcă Avag era cu totul deosebit de Işkhan, cu cuşma lui, cu toiagul lui şi cu turma lui, şi —

mai știi — poate o judeca faptele altfel decît Ișkhan. Dar mai bine să ceri un sfat de la gardul ăsta decît de la Avag.

— Avag — zise Ișkhan — tu ești cu zece ani mai mare decît mine, da' n-ai nici un fir de păr alb în cap.

— Unde te-ai băgat, nătărăule? strigă unghiul Avag la vițel, care sărise gardul și intrase în livadă. Hei, băiete, alungă vițelu', că acuș îți strică lăstarii! strigă el unui copil care trebuia să se fi aflat, vezi bine, pe aproape. Dar cum copilul acela, cu toată rînduiala unchiului Avag, nu se arătă, unchiul Avag intră chiar el în livadă. Apoi își scoase cușma, o puse jos, lăsă și toiagul pe pămînt și se apucă să dreagă gardul de nuiele. Stricăciunile erau multe: — Ce-ai făcut, băiete? mormăi și, deodată, observă că gardul nu era al lui. Hei, gospodino, strigă el și bătu la fereastră după ce-și termină lucrul, ieși de mulțumește-i unchiului Avag.

— Nu-i acasă, e la lucru, cu toții sînt la lucru — mormăi pe sub nas unchiul Avag și se îndepărtă. Ce caut eu aici? Netrebnicule, ești un netrebnic — își zise sieși — ai albit degeaba.

Aici, unchiul Avag își aminti de un alt netrebnic, și continuă să vorbească, de data asta, însă, la adresa aceluiași.

— Pe vremea asta, ai lăsat tunsu' jumate, ai lăsat culesu' jumate, scosul cartofilor, doar una știi — oile! Cine ești tu, Revaz? Ți-ai lăsat treburile și ne-ncurci și pe noi de la tre-

buri... Ei, da, eu am tăiat oile, și ce-i cu asta ? Zi, să vedem, ce-ai să faci ? Mă duc să-mi văd nepoțelu', mai zise unchiul Avag, cînd, în fața ochilor lui, se legănă frînghia cu scutecele atîrnate la uscat. Noră, pune apă să-mi spăl capu' !

Curierei de la sovietul sătesc, venită după el, îi spuse :

— Zi-le, acolo, că Avag se spală pe cap, vine el.

S-a spălat pe cap, s-a spălat și pe picioare, s-a așezat la masă și a mîncat, s-a uitat în jur și s-a dus să se culce.

— Ah, ce bine e ! Se vede că-i un rost și în munca asta a cîmpului, ce zici, noră dragă ? Și eu, care mă-ntrebam de ce vin așa de greu la fermă !

Curiera a trebuit să vină încă o dată la Avag.

— Du-te și spune-le că am rămas la jumate cu tunsul oilor, zise unchiul Avag. Totuși, porni în urma curierului. E femeie bolnavă, e păcat de ea, dacă nu mă duc, or trimite-o iar, turcu' zice „Nici cel care poruncește nu obosește, nici..." cine... noră ? E rușine să zic. Ei, îmbătrînesc, mi s-au îngreuiat cizmele.

— Mai bine zi că ai rămas cu somnul nefăcut și de asta ți s-au îngreuiat picioarele — îi sugeră nora.

Unchiul Avag îi făcu semn nurorii sale, clipind cu amîndoi ochii — asta însemna la dînsul că are să trăiască, în bună sănătate, o sută douăzeci de ani, iar apoi, om vedea, tot în bună sănătate.

Cu o lună în urmă, murise unchiul lui Avag, iar cu douăzeci de zile înaintea lui, îi murise

mătușa, nevasta acelui unchi ; la cimitir, bătrînul se aruncase pe mormîntul nevestei și nu se mai ridica, trăgeau de el și tot nu se ridica. „Voi, zicea bătrînul, duceți-vă, eu nu mai am nici un rost să mă-ntorc.“ Bătrînul ar mai fi putut rămîne pe lumea asta cît să-nflorească de douăzeci de ori pomii, să se strîngă de douăzeci de ori recolta, să se culeagă de douăzeci de ori poamele, să se aștearnă de douăzeci de ori zăpada sclipitoare de te face să-ți mijești ochii, să se aștearnă pe acoperișuri, pe pădure, pe rîu, pe munți albă, tăcută, înțeleaptă. De douăzeci de ori cucul i-ar fi vestit dezlănțuirea șuvoaielor din pîraie, dar smintitul de bătrîn s-a ridicat și a făgăduit moviliței : „Nu te teme, n-am să te las singură, peste douăzeci de zile vin la tine“. Cînd erau încă pereche, cei doi bătrîni stafidiți își spuneau unul altuia „mîrțoagă hodorogită“, „a-mbătrînit, și mintea i s-a tocit“. S-a ridicat și, după douăzeci de zile, s-a dus în urma bătrînei lui. Iar cei douăzeci de ani au rămas netrăiți. Dacă nu douăzeci, barem patru, barem unul, barem o jumătate de an... Dacă tot ai promis să te duci peste douăzeci de zile, făcea să te duci și după douăzeci și una, douăzeci și două, douăzeci și trei, douăzeci și patru.

Într-o zi, unul dintre ciobani îl întrebă pe unchiul Avag :

— Dacă moare Sato, ce te faci ?

— Să nu moară Sato, să moară Așkhen a ta.

— Apăi, eu te-ntreb ca și cum m-aș întreba pe mine.

— Să nu moară Sato, zise unchiul Avag, e păcat, da' dacă, ferească Dumnezeu, o fi să moară, lumea nu s-o sfîrși cu Sato... Lumea e mare... Și unchiul Avag, rotindu-și toiagul, adună un petic de cer cu un strop de nor pe el, jumătate din munți cu izvoarele lor, pădurile umbroase și pe fiecare ramură cu cîte o pasăre, turma lunecînd pe coastă ca un nor, cosașii din fînețele verzi — he ! he ! — și femeile cu basmale albe, unduindu-se pe cîmp la grăpat — dacă Sato, ferească Dumnezeu... Unchiul Avag le cuprinse încă o dată cu vîrful toiagului pe femei. (Mai tîrziu, după ce a fost arestat, s-a dovedit că unchiul trăsese un cerc întreit în jurul femeilor. Sato nu s-a îndurat de el și a murit totuși. Se-nțelege că unchiul Avag s-a întristat și a jelit-o, dar curînd își aduse în casă o altă nevastă. S-a vădit că acesta era o slăbănoagă arțăgoasă. Au trăit împreună abia vreo doi ani, în vremea asta unchiul a albit pe jumătate, apoi femeia se gîndi să se despartă, îl chemă pe președintele sovietului sătesc și începu judecata : una dintre odăi să-i rămînă ei, dulapul de haine — ei, unul dintre paturi — ei, vaca — ei, una dintre lopeți — ei, să-ți fie de cap. Din cinci oi, trei — ei, cățel-purcel — ei. Unchiul Avag nu se împotrivea : femeia, gîndea el, s-a obișnuit cu belșugu', las' să se sature. Dar, iată, a venit noaptea, și ce-i mai rău s-a întîmplat : femeia, se-nțelege, și-a făcut așternutul în camera ei, în patul atribuit de către sovietul sătesc. Tocmai asta n-a îndurat unchiul Avag : „Dulapu' l-ai luat — să-ți fie de bine, vaca — să-ți fie

de bine, lopata — să-ți fie de bine... Ai venit cu sovietu' sătesc — bine ai făcut, să fie după lege. Da' să dormi de una singură — asta ce mai e ? Doar n-oi fi guturănită ?") Tot ce adunase Avag în cercul lui era tare puțin, nici jumătate din Antarameci. Da' făcea, fie și pentru atîta, să trăiești o sută de ani și încă o sută de ani... s-au făcut două sute ? Ei, cine a rînduit vremea în numerele astea blestemate ? Cine a rînduit viața în numerele astea blestemate ?

...Trecînd pe lîngă școală, unchiul Avag se opri, întinse mîna la fereastra deschisă și vru să ciupească de obraz un școlar cu ochii mari. Avea degete groase, nu reușea să prindă nasul copilului.

— Să-nveți bine, ești feciorul lui Hmaiac, nu ?

Iar învățătorului îi zise de la fereastră :

— A sunat clopoțelu', flăcăule, nu-i ține atîta pe copii, e păcat de ei — și porni de-a lungul ferestrelor școlii.

În ultima încăpere, se ținea ora de sport a celor dintr-a zecea. Era un meci de box. Doi băieți țopăiau unul în fața celuilalt.

— Ei, cum merge, cocoșeilor ? zîmbi unchiul Avag. Apoi deveni mai serios : — Ăsta o să-l bată pe ălălalt. Ei, băiete, ești nepotul lui Ervand, nu-i așa, lovește mai încet, bătăușule !

— Mănușile astea îs moi ? întrebă unchiul Avag, rezemat cu coatele pe pervazul ferestrei și băgînd capul înăuntru. Am auzit că se pune plumb în ele. Nu se face asta, nu se face — se nelinişti el. Nepotul lui Ervand fu lovit în

bărbie. Bravo — lăudă unchiul Avag — tot așa să faceți, dați unul în celălalt, da' pe rînd.

Iar celui care, de felul lui, era omenos, însă făcea pe anchetatorul, unchiul îi zise :

— Din pricina oilor m-ai chemat ?

— Pentru problema oilor.

— Ișkhan știe, nu ți-a povestit ?

— Ișkhan e Ișkhan, iar tu ești tu.

— De, tu le știi mai bine. Pesemne că asta e treaba ta. Întreabă-mă, să-ți zic.

— În ziua de douăzeci și șapte august anul curent, în cursul serii...

Unchiul Avag căscă trosnind din fălci, căscă așa de bine unchiul Avag, încît încăperea sovietul sătesc se umplu de o dulce toropeală.

— Oile lui Revaz Movsesian. Patru bucăți — își ridică vocea, în semn de avertisment, locotenentul.

— Zi, zi ! și unchiul Avag căscă din nou.

— Din informațiile noastre, nu reiese dacă oile erau de pripas ori dacă voi le-ați adunat... Asta trebuie să lămurim.

— Nu, au veee... Unchiul Avag mai cască o dată — au venit singure, cu voia lor... Te rog să nu te superi, da' n-am dormit toată noaptea, și-apoi, cum intru în sovietu' sătesc, cum mă prinde somnu'.

— Nu face nimic, acu' terminăm.

— Atunci, întreabă-mă, să-ți zic. Aaah... — unchiul Avag căscă din nou. Eech, mă cam sîcîie — se referi la căscat și se ridică în picioare. Oile au venit singure, cu voia lor ; eu

le-am tăiat, iară băieţii le-au mîncat. Trebuie să iscălesc undeva ?

— Care aţi fost ?

— Am fost eu, Avag, Hovhannesian Avag, apoi Sako, Vani, Asatur, Işkhan, Zaven, Pavle, Eghişe zbanghiu'... Stai, cine mai era ? Aha, Pavle, Zaven... Lista noastră e la contabil, ia-o de la el. Da' dacă treaba asta nu se termină cu bine, să nu scrii despre Pavle, că are cinci copii de ţîţă. Nici despre Zaven să nu scrii, e ruşine, oamenii or zice „Ia te uită la ăsta, una citeşte şi alta face". Unchiul Avag, îngîndurat, aranjă pe birou călimara, creioanele, lipiciul, puse tocul în aşa fel ca să nu murdărească faţa de masă şi zise : Nici despre Işkhan să nu pomeneşti nimic, altfel nevastă-sa o să-i amărască viaţa.

Ieşind, unchiul Avag îi mai spuse anchetatorului :

— Iarna e aproape, nu-i lua pe oameni de la muncă. Nu sperii, însă, un anchetator pomenindu-i de iarnă, anchetatorul zîmbea, iar unchiul Avag, cugetînd puţin, găsi cu ce să-l sperie : Ia seama, dacă preşedintele ne vede pe toţi în sat, vai de noi, o păţim şi noi, şi tu. E cîine turbat.

Anchetatorul zîmbi zeflemitor. Unchiul Avag se mai gîndi puţin şi zise :

— Văru-meu lucrează la oraş, e contabil principal, Gareghin, îl ştii ? Gareghin Danilovici.

Anchetatorul zîmbi iarăşi zeflemitor, iar unchiul Avag, răsucind clanţa, zise :

— Fecioru-meu cel mare e șeful direcției la miliția din Erevan, îl știi ? Hovhannesian Așot Avagovici.

Acum locotenentul nu mai zîmbea. Unchiul lăsase clanța și, de data asta, el era cel care zîmbea.

— Nu — răspunse locotenentul — nu-l cunosc, maiorul trebuie să-l cunoască.

— Băiatu-meu e colonel — zise unchiul Avag.

— Ce mai vrei ? se înfurie locotenentul. Am terminat, du-te !

— Lasă, lasă, nu te supăra, de ce te superi ? Unchiul Avag se mai gîndi puțin și, înainte de a ieși, spuse : Te-am mințit, băiatul meu nu e colonel. E cioban ca mine, da' nu-l pomeni, e rușine — două suflete dintr-o casă. Da' am un prieten din copilărie, ăla e chiar general. Nu, nu-i nici o minciună, e-adevărat, da' n-are treabă cu voi. Cine e mai mare : generalu' de armată ori maioru' de miliție ? Nu știu, întreb și eu...

8

— BUNA ZIUA, tovarășe locotenent.

— Bună ziua.

— Pot să mă așez ?

— Așază-te.

— De ce m-ați chemat, tovarășe locotenent ?

— Așa, am o mică treabă cu voi.

— Ne pare bine să avem treabă cu dumneavoastră, tovarășe locotenent.

Asta-i Zaven, cel care știe în ce oraș cine pe cine a apucat de gît.

— Poate că n-ați fost, în seara aceea, în munți, cu ceilalți, tovarășe Zaven, poate că v-ați oferit doar așa, în glumă. Treaba asta poate să ia o întorsătură neplăcută. N-ați fost cu ei, așa-i ?

— Nu, tovarășe locotenent, nu se poate...

„E cinstit... gîndi locotenentul, trebuie scos din cauză." Apoi vorbi cu grijă, străduindu-se să vorbească în limba literară, și spuse :

— Dorim să auzim de la dumneavoastră cum se numește orașul în care un oarecare a sugrumat pe cineva. Eu cu Ișkhan nu ne-am putut aminti acest lucru ; Ișkhan mi-a spus că dumneavoastră știți.

Zaven dădu din umeri.

Și, ca să-și exprime, într-un fel, atitudinea sa respectuoasă față de cultura lui Zaven, locotenentul adaugă, zîmbind politicos :

— Întrebarea asta nu face parte din interogatoriu, ci pur și simplu mă interesează ce fel de carte este aceea pe care eu n-am avut încă prilejul s-o citesc.

Zaven se gîndi și răspunse :

— Nu știu, tovarășe locotenent, nu știu ce fel de carte este aceea pe care dumneavoastră n-ați avut încă prilejul s-o citiți.

„Își bate joc... Apoi, un lucru să știi bine : tu ești hoț și nu are nici o importanță dacă ai citit cartea și ai făcut tîlhăria, ori dacă n-ai

citit-o și ai făcut tîlhăria. Iar eu sînt anchetatorul tău, află! Odată, am amendat chiar și un profesor. Iar tu nici nu ești profesor.“

— Așadar, nu-ți amintești ?

Zaven își țugui buzele a mirare :

— Nu-nțeleg ce legătură are asta cu problema noastră.

— Spune-mi, ai citit multe cărți ?

— Ce am citit la școală, atîta. Cărți pe lumea asta sînt multe, timpul e puțin — se întristă Zaven.

Locotenentul își aminti de dulapul său cu cărți :

— Cărțile sînt multe, timpul e puțin, cel care citește nu se poate ocupa decît cu asta, nu poate să facă nimic altceva. Dacă ar face și altceva, n-ar mai citi.

Și își mai aminti de profesorul care plătise amenda și, pe deasupra, mai corectase și greșelile din vorbirea locotenentului.

— Acum e vremea tunsului — spuse Zaven — iarna, pînă la fătat, în martie, e bine, le pui oilor nutreț și apoi stai la foc și citești.

„Încă un profesor... Acum toți s-au făcut profesori, corectează greșelile altora, da' greșelile lor nu și le văd, în ochii lor sînt fără cusur.“

— Adică, nu mai ții minte ce versuri citeai înainte de-a căsăpi oile ? Înainte de a căsăpi oile altuia.

Văzîndu-se în rolul celui supus interogatoriului și, ca să anuleze poziția de superioritate a anchetatorului, Zaven zîmbi zeflemitor :

— Cum se poate să-l uit pe Shakespeare, tovarășe locotenent ? ! Ce să-ți recit ? „Hamlet“, „Regele Lear“, „Othello“ ? Zaven surîse la gîndul șugubăț : „Pepo“ [1] ? Din felul în care vorbea Zaven și mai ales cum pronunța „Othello“, și mai cu seamă „Pepo“, locotenentul trase concluzia că, în fața lui, se află un adevărat actor. Or, actorul nu-i totuna cu profesorul. Actorul e actor. Actorul acela s-a dat, în fața ciobanilor, drept profesor, crede că-l poate duce și pe el, pe locotenent. E un hoț ordinar.

— Recită, s-auzim. Locotenentul se lăsă pe speteaza scaunului. Locotenent ? O, nu ! El este ambasador, iar Zaven nu este nici mai mult, nici mai puțin, decît o maimuță, învățată să facă fel de fel de giumbușlucuri ca să-l distreze pe el, diplomatul sătul, copleșit de griji.

— Ce să recit ?

— Ce vrei.

— Spuneți, să fie pe gustul dumneavoastră, tovarășe locotenent.

— Ce vrei.

— Nu, zău, spuneți.

— Las la alegerea ta.

— Ceva din literatura europeană, rusă, armeană, ce doriți ? Firește, ați vrea ceva european.

— Foarte bine, european să fie.

— Din care anume ?

— Ei, din literatura europeană. Locotenentul își flutură mîna în direcția Europei.

---

1 Piesă a dramaturgului clasic armean Gabriel Sunduchian (1825—1912).

— Dar din care autor, tovarășe locotenent? „Gorki e prea cunoscut?"

— Din Raffi [1] poți?

— Pot.

— Ei, dacă poți — răsuflă ușurat locotenentul — recită.

— Apăi, Raffi nu-i poet, tovarășe locotenent.

— A, tu vroiai să fie poet? Mie nu-mi plac poeții — declară răspicat locotenentul — sînt cam nebuni. Scriu tot felul de prostii. Avem și noi, la raion, un poet, cînd îl cauți, e prin cîrciumi.

— Așa e, tovarășe locotenent, da' ce să recit?

— Scriu fel de fel de aiureli. Și nimeni nu-nțelege nimic din ce scriu ei. În loc să se-ocupe de-o treabă folositoare, fac numai prostii. Și, pare-mi-se, pentru asta, mai primesc și bani.

— Dar n-ați spus ce să recit.

— Bine, se vede treaba că ești citit, dar ai rămas cioban — zise locotenentul. Numai că, din păcate, toate cărțile alea nu te-au împiedicat să comiți o faptă antisocială.

— Tot nu mi-ați zis, tovarășe locotenent.

Întreaga ființă a lui Zaven, pînă la ultima celulă, trepida în dosul buzelor lui strînse, pînă și buzele începură să-i freamăte.

— Ai recitat din Raffi? N-ai recitat.

— Trebuie să fie ceva artistic, tovarășe locotenent.

— Cum, adică, *artistic*?

---

1 Raffi (Hacob Melik-Hacobian, 1835—1888) — prozator clasic armean.

— De pildă, ca „Soborul șoarecilor“.

— Bine, ca „Soborul șoarecilor“. Recită „Cîinele și pisica“. Bineînțeles, dacă știi.

— Sigur. „Cîinele și pisica“... ho-ho-ho-o... ha-ha-ha... „Cîinele și pisica“... ha-ha-ha-a-a !...

Hîrtiile de interogatoriu, ziarele zilei zburară de pe birou, foile calendarului fluturară, apa din carafă plescăi. Geamurile zăngăniră vreo cinci minute, de-ai fi zis că-i un ușor cutremur. Undeva, la marginea satului, un cocoș își lăsă „cucurigu“-ul neterminat și zbură de pe gard, iar la moara din vale, morarul, care era surd de-o ureche, își zise :

— Rîde Zaven. Tare-aș vrea să știu ce s-a mai întîmplat în sat ? Dar cum să afli ? Stai în vale, la moară, cu-o ureche nu mai auzi nimic, cu cealaltă — fudul de ea, se-nțelege că n-ai să afli ce s-a-ntîmplat.

Iar sus, în sat, la sovietul sătesc, locotenentul își vărsă toată mînia — sătul de neîncrederea pe care i-o arată maiorul, din milă față de sine că, din toate cărțile, nu știe decît „Cîinele și pisica“, dornic mereu să-i tragă o înjurătură profesoarei de muzică a fiică-si, care, ridicînd din sprîncene, rage „do, re, mi... do, re, mi... re, re, re“, plin de ură față de profesorul acela care a plătit amenda fără să-i pese de bani, dar avînd grijă să corecteze greșelile locotenentului, disprețuindu-l pe acest Zaven care duce în spinare saci cu sare și face pe profesorul, enervat că stă nemîncat de dimineață și este nevoit să descoasă întruna ca să afle cine a făcut blestematele alea de frigărui,

dacă era grasă ori slabă carnea, cine a meșterit frigările — mînia adunată din toate astea, locotenentul o revărsă pe capul lui Zaven :

— Ce-i asta, dobitocule ? Rîzi de mine ? Gura ! Ce știi tu ? Cari sarea cu spinarea... Cine te crezi... Să taci, că de nu...

Și locotenentul dădu drumul la niște înjurături din care puteai să afli din ce sat este, cine-i tatăl lui, dacă a fost cioban ori căruțaș înainte de a intra în miliție, de cîți ani e locotenent, dacă are sau nu rude în străinătate. Puteai să completezi fișa personală cu toate amănuntele.

Zaven nu a mai scos nici un cuvînt și nici măcar n-a putut să-și ceară iertare. Așa sînt intelectualii ăștia : au citit două cuvinte și se fudulesc. Dar, cînd se ajunge la o discuție mai serioasă, parcă și-au înghițit limba.

— Ce n-ai dovedit să citești, ai să citești la închisoare ! Tunsul oilor n-o să te mai supere. N-ai să te plîngi de lipsă de timp — o să ai timp berechet ! Hm, „profesor" ! Du-te ! Fii mulțumit că nu te arestez pe loc. Du-te, du-te ! Halal „profesor" ! Să taci ! Ți-ai luat-o-n cap ! De-alde voi, cum vă lasă omul, v-o luați în cap, vă apucați de furtișaguri. Să taci ! Furați și nici nu clipiți măcar. Te uiți în ochii lor, nevinovați... mielușeii lui Dumnezeu, nu altceva. Să taci !... El e oaia, n-ai zice că poate tăia o oaie. Du-te ! „Un cîine de turc m-a ocărît... eu l-am apucat pe cîine de beregată..." Du-te, du-te ! E puțin să fii profesor, du-te de te fă doctor... Netrebnicule !

9

VĂZÎND-O PE FEMEIE, cum vine agale, încovoiată sub greutatea ulciorului și a găleții, iar pe copil, cum stă în praful din mijlocul drumului și dă din picioare, cerînd ca maică-sa să-l ia în brațe, și observînd iedul care, în livadă, roade un lăstar de măr, Zaven se gîndi că se poartă ca un țînc, ca o muiere proastă, că n-are simțul familiei și nici al onoarei. Or să se termine rău toate astea, se gîndi Zaven, și-i spuse lui Pavle :

— Să nu faci copilării, Pavle, ține-ți firea !

— Tu ce le-ai spus ?

— Nu mai știu. Să fii la locul tău, auzi ?

— Apăi, nici nu mă duc — mormăi Pavle.

— Da' tocma' asta-ți zic. Du-te și ține-ți firea.

„O să se sfîrșească prost, se gîndi Zaven. Din pricina lui Ișkhan ăla, gură-spartă. Nu, nu-i drept, din pricina mea. N-a fost nici o hoție, așa că Ișkhan n-avea ce ascunde, Arșo e de vină. Da' ia nu te lega de Arșo ! Arșo e ca păcura, dacă treci pe lîngă el — se lipește de tine. Da' cum de s-a lipit taman unde trebuia ? — se aprinse Zaven. Ce amestec are aici Arșo, și ce amestec are anchetatorul ?! Aici, nu ești decît tu, e munca ta, sînt munții tăi, Revaz al tău, Ghetameciul tău."

E puțin lucru că ne-a furat herghelia Ghetameciul ? Caută ici, caută colea, nu-i. Cinci zile, șase zile, o săptămînă, nu-i. Apoi, deodată,

sună cineva la telefon : „Grozavi cai mai aveți, trag la secerătoare de minune, dacă i-ați vedea, v-ați cruci, ați zice — ăștia-s caii noștri ? nu, nu-s caii noștri..." Și, pac, se-nchise telefonul. Cei din birou rămîn încurcați, apoi unul care-și revine mai repede ridică receptorul și telefonează la centrală : „Alo, ce sat a vorbit acum cu Antarameciul ?" „E secret de stat !" „Alo, Anic, te rugăm, avem mare nevoie de cai." „Nu mă deranjați, sînt funcționară de stat." „Anic..." „Bine, dacă promiteți o pereche de ciorapi, vă zic." „Apăi, Anic, nici neveste-mi nu i-am cumpărat vreodată ciorapi..." Telefonul se închide. Cel care sunase telefonează din nou, să-i spună lui Anic că nu numai că nu-i cumpără ciorapi, dar că vine imediat și scoate de pe ea și ciorapii ei... „Faceți cum știți !" răspunse Anic și întrerupe : bip, bip, bip... De data asta, îi telefonează președintele : „Anic, eu sînt. Vreau să te-ntreb ceva, Anic..." „Ciorapii", cere Anic. „Bine, ciorapii." „Perechea aia, precizează Anic. Și încă o pereche pentru soacră-mea, asta că m-ați ocărît." „Bine, spune președintele, o pereche ție, o pereche soacră-ti, să-i poarte că-i bătrînă, și-ți mai dăm ceva pe deasupra... Da' maică-ta, bunică-ta, soacră-ta n-are soacră ? Să le luăm și lor cîte o pereche..." „Păi, cine să fie, de la Ghetameci, spune Anic, da' să nu uiți de ciorapi, altfel o mai pățiți o dată !"

Nu doar o dată, ci de mai multe ori au pățit-o. Da' ca să fie furat un om, asta o singură dată s-a întîmplat.

A dispărut Pavle. Vreme de șapte zile, nu s-a auzit nimic de el. Primele cinci zile, n-a fost socotit dispărut, căci satul Antarameci nu se mărginește la cele două sute de așezări. Atunci cînd strălucește soarele deasupra capului, rîsetele, lacrimile, larma, oala aburită cu mîncare, zîmbetul moale al femeii borțoase, covata plină cu spumă de săpun, pupăturile, clevetelile, sîngele degetului tăiat — într-un cuvînt suflarea satului e mai numeroasă pe cîmp decît în Antarameci, unde cîntecul leneș al cocoșului picură alene deasupra satului, fructele stau la uscat, iar bătrîna care păzește cocoșul și fructele discută cu nepoțelul de șapte luni: „Mama a dus țîțișoara la cîmp, fecioraș, ai rămas fără țîțișoară, fecioraș ?“

Pavle a dispărut, dar vreme de cinci zile n-a fost socotit dispărut, căci tot Antarameciul era la cîmp. La Antarameci, omul se străduiește să lucreze ogorul și să-l lase ca-n palmă, cum face acasă cu lampa, cu ștergarul și cu ceainicul. Unde e de lucru — acolo e omul ; nu-i de lucru acasă, se odihnește. Dar, vara, cine se odihnește ?

Vreme de cinci zile, nu l-au socotit dispărut. În cea de a șasea zi, după odihnă, șeful brigăzii de cosași spuse :

— Scoală-te, Pavle !

Zaven strigă din vale :

— Cînd are să vină și comunismu' ăsta, mă, Pavle, să nu mai facem nimic și să dormim ?!

— Ei, nepoate, scoală ! Ișkhan zvîrli cu căciula într-acolo unde crezu că e spinarea lui

Pavle. Se dovedi însă că spinarea aceea nu era decît samarul măgarului lui Ișkhan.

— Atîta a dormit, că zace în nesimțire, s-a prefăcut în samar, rîse Zaven, apoi fluieră dumirit : Azi nici nu l-am văzut pe Pavle. Și nici ieri. Ba... se fac cinci zile de cînd nu l-am mai văzut !... Mă miram și eu de ce am cosit așa de puțin. Nu e Pavle, iaca de ce !

Întrebară la conducere, nu fusese trimis nicăieri.

— Nu, nu s-a dus să vîndă brînza — zise nevastă-sa.

Din vale, din fînaț, dădură zvon bunicii :

— Ei, măicuță Anuș, măicuță Anuș ! Spune-i lu' Pavle să vină, spune-i c-am adus iaurt, să vină...

Băbuța Anuș dădu zvon și ea :

— Trimiteți-l pe Pavle să vină să mănînce iaurt, spuneți-i să vină să mănînce iaurt, să mănînce iaurt !

— Îl trimitem, îl trimitem... — îi strigară cosașii drept răspuns și se uitară unul la altul, întrebîndu-se : unde să fie ?

Unchiașul Avag spuse :

— Eu am băgat de seamă mai de mult că nu-i, da' n-am stat să socotesc zilele...

— Fraților, v-aduceți aminte, Tigran tot așa dispăruse de o lună încheiată, apoi l-am găsit... mort, cu o mătură în mîini. Murise legînd mătura...

— Nu vorbi nerozii !

Dar întrucît dispariția lui Pavle era misterioasă, s-au gîndit la tot felul de pricini misterioase. Ișkhan își drese îndelung glasul, atît

de stăruitor, încît toți se întoarseră spre el. În sfîrșit, temător și șovăielnic, dar fără să-și mai rețină presupunerile absurde din capul lui, spuse :

— Să ne ferească Dumnezeu să fie așa... da' zic și eu așa, doar ca să dau o pildă... Ştiu că avea un unchi lunatic...

— Şi-apoi ?

— Umbla, nopțile, buimac, cu somnu-n el.

„E moștenire", se gîndiră toți deodată.

Se spunea că unchiul lui Pavle zbura prin văzduh, pe sus, peste rîpe și crînguri, învăluit în razele lunii, purtîndu-și umbra peste păduri, peste stînele adormite, iar cîinii urlaseră, atunci, toată noaptea, speriați de umbra lui. Ciobanul se lăsase de meserie și se dusese la oraș. Spun oamenii că, după aceea, chiar unchiul ar fi povestit cum a zburat și deasupra mării... Cei care se pricepeau să deslușească hărțile stabiliseră că e vorba de Marea Caspică. Oamenii se înfiorau închipuindu-și hăurile fără fund, codrii cu întunecimi de nepătruns, marea rece și neagră... „Îmboldea calul, calul se trăgea înapoi... îi spuse celui de lîngă el : cobor să văd ce e... Beznă, o beznă de să-ți bagi degetele-n ochi. Zice : cobor să văd ce e... Vorba asta, apoi un icnet și tăcere... Apoi, deodată, o bufnitură surdă și iar tăcere, beznă."

Aici, însă, unul își luă inima în dinți și zise :

— Apoi, din cîte știu, unchiu' lu' Pavle n-a fost lunatic. Cel care vorbise era chiar unchiul lui Pavle, care ciocănea coasa, iar acum rămase, încurcat, cu ciocanul în mînă. Eu îi sînt

unchi', da' din cîte mi-amintesc, din cîte îmi pot aminti, așa ceva n-am făcut vreodată, n-am zburat... Doar cînd eram copil, cîteodată mi se întîmpla să visez că zbor, da' altfel nu, n-am zburat. Mă încurcați cu Ghikor. Ăla se fudulea, zicea că zboară, apoi văzu că, decît să zbori, mai bine e să umbli pe picioarele tale, s-a lecuit. Ghikor e vecinul, nu unchiul, unchiul sînt eu.

Și, ca să dovedească încă o dată cît e de sănătos, continuă să bată coasa : țanc, țanc, țanc.

Se dezlănțui un hohot de rîs general. Și, cu acel hohot, Pavle se înapoie printre prietenii săi, redeveni Pavle cel căruia îi plăcea să mănînce iaurt și să doarmă, cel care vorbea tărăgănat și era cosaș de frunte.

— Ia te uită...

— Ia mai lăsați, cum să zboare Pavle !? Lui îi e lene pînă și să se scoale de la locul lui, darmite să zboare...

— Ferice de Pavle, oriunde o fi, o trage un somn bun !

Și îl contemplau pe Pavle cel revenit în amintirea lor, fistuiau — hușt ! hușt ! hușt ! — azvîrleau cu căciulile în samarul care, printre ierburi, aducea cu spinarea unui om adormit și părea chiar că se ridică și coboară în ritmul respirației unui om.

Adevăratul Pavle apăru peste două zile, cu coasa pe umăr, îndesat și solid ca un buștean.

— U-iu-iu !...

— A sosit Marea Caspică !

— Cîți cîini au crăpat de spaima ta ?

— „Peste văi și peste dealuri plutește"... Pavle.

— Hei, Pavle — Prjevalski — Kaspiski!

— Ca la cinema! Uite-l pe Pavle! Ce film era ăla, Prjevalski! Pavle ia măsura pămîntului!

— Ce-ai pățit, Pavle?

Pe Pavle îl răpiseră cosașii din Ghetameci.

— Ieșisem din sat, coborîsem în rîpă și to'ma' urcam pe colină, cînd careva îmi trecu un sac peste cap. Mi-au legat picioarele și mîinile, m-au aruncat pe cal: „Hai, am plecat!" Am plecat, am plecat, ce puteam să fac! Numa' că mi se tăia răsuflarea: mă culcaseră cu burta pe șa, ca pe niște coburi, mi se-ncălzise fața de răsuflarea mea, de mă ardea, și ochii erau gata-gata să-mi sară din cap. Cu alte cuvinte, stăteam tare rău. Iar ei o duceau bine, mergeau și cîntau întruna. Mă mișc eu cît pot, da' cum să te miști, cînd ești legat în sac. Așa de strîns mă legaseră ticăloșii cu frînghiile, de parc-aș fi fost fîn ori paie. Și funiile — cînepă răsucită.. Apoi aud că cineva zice: „Arhanghele Gavriil, cred că tovarășul nu prea se simte în largul lui în sac, de vreme ce se zvîrcolește." Atunci, încep să mă zvîrcolesc și mai tare, da' totodată ciulesc bine urechile. „Îngerilor — zice arhanghelul Gavriil, greu îi drumul raiului, da-i drumul raiului. Da' noi îl ținem pe tovarășul nostru ca-n iad. Scoateți sacul, da' legați-i ochii, altfel li se și face dor de suratele lor."

M-au legat la ochi, mi-au dezlegat picioarele, m-au așezat pe cal și — hai! E drept că mîi-

nile mi-erau legate de trup, iar picioarele erau legate pe sub burta calului, da' măcar eram dus mai omenește, nu ca un general neamț. Mi-am venit puțin în fire, acum respiram în voie, ba chiar mi s-a dezlegat limba. Se-nțelege că, mai întîi, am luat în tărbacă mustățile și barba lui însuși Dumnezeu, apoi am mai zis ceva de arhanghelul Gavriil și pe urmă de toți îngerii și îngeresele. Suduiam și-mi ascultam glasul. Cînd a venit rîndul îngereselor, ce să-mi ascund păcatul, mi-au căzut bine vorbele și le-am mai ocărît o dată. Atunci, moș Gavriil a zis : „Nevasta lui Pavle e însărcinată, nu intră la socoteală ; Pavle, nici el nu muncește, se ține bățos, de-asta le-a ocărît de două ori pe doamnele îngerese. Da' noi o să-l punem la treabă pe Pavle, o să intre-n rînd cu lumea, are să dea binețe la măgari, iar îngereselor o să le ceară iertare." „Ce treabă ?" îi întreb eu. „Cosit, zice el. Am auzit că ești un cosaș bun, da' nu te știm, nu te-am văzut niciodată." „De-i așa, unde s-a mai pomenit să legi mîinile unui cosaș ?! îi zic eu. Numa' robilor li se legau și de-aia treaba nu mergea, vitele mureau de foame." „E economist, zice el. E bine, are și copii, cîți copii ai, Pavle ? A luat parte la război, a lăsat școala neterminată, e cosaș vestit, și nici mintea nu-i lipsește, cum vedeți."

Abia atunci am priceput că arhanghelu' ăsta era zootehnicianu' din Ghetameci ! „Se-nțelege, zic eu, trebuie să fii și bun cosaș, și să-i îngrijești pe copii, și să nu uiți economia. Doară

n-oi fi zootehnicianul din Ghetameci, să viu în sat fără știință de carte, numa' cu o hîrtie de la facultate, și să duc ferma de rîpă. Poate-l cunoști pe-omu' ăla, arhanghele Gavriil ?“ „Nu, zice, nu-l cunosc. În cer, îi știm doar pe cosașii buni.“ „Mare dobitoc !“ zic. „Ce-nseamnă dobitoc, îngerașilor ? Tălmăciți-mi limba omului ăsta.“ „Măgar, cal, vacă, bou, Pavle, bivol, stăpîne !“ înșiră unu' și cine era ? Mucuci. „Chiar așa, e dobitoc ?“ întreabă arhanghelul. „Chiar așa“, îi răspund. „Să-i tragi sacu' pe cap și să-l burdușești, uite, de-ăsta e.“ „Tu îl cunoști ?“ mă-ntreabă Mucuci. „Cum de nu, și pe nevastă-sa o cunosc, o stricată. Într-o zi, pe poteca muntelui, se leagă de mine, nu se mai dezlipea, îi zic — lasă-te păgubașă, o afla omu' tău.“ Îngerii încep să rîdă, unu', pesemne dintre studenți, zice : „Apăi, nici nu-i însurat, Pavle.“ „Ce te bagi, atunci o fi fost mătușă-ta“, îi răspund. „Aveam de gînd să te punem să ne lucrezi numai o zi de probă, zise îngerul. Da' pentru că ești cîrtitor, ai să lucrezi două zile.“ „Lucrez, nu-i nimic, nu fug eu de muncă, îi răspund, numai dezlegați-mi mîinile, că mă mănîncă capul și mă taie funia.“ Mi-au dezlegat mîinile, iar eu, poc ! l-am lovit pe cel care mă dezlegase. „Văleu, făcu el, da' ce pumn zdravăn ai !... Dacă nu mi-ar fi scos calu' dinții cu copita, mi i-ai fi scos tu acuma. Ai tot atîta putere ca și el.“ Iar arhanghelul rîndui treaba : „Pentru indisciplină, trei zile !...“ „Arhanghele dragă, îi zic, haidem — să-ți mut falca și vă muncesc patru zile.“ Se apropie.

„Am venit, zice, lovește !“ Izbesc cu pumnu', dau de ceva tare, ceilalți se hlizesc. Îmi întinsese cizma, ticălosu'. „Proștilor, zic, nu se face să-i înșelați pe orbi. Pentru înșelăciune, nu vă mai lucrez nici o zi.“ Îmi zic, încurcați, că n-au nimic împotrivă. Și mergem mai departe. Mergem noi ce mergem și, deodată, aud lătrat de cîine. Vin de mă dau jos de pe cal și-mi scot legătura de pe ochi.

Îmi scot legătura — și ce văd ? Fînețele din Ghetameci. Adia vîntul, ierburile verzi se unduiau ca niște valuri. Parcă mă aflam pe o navă, pe mare, așa se legănau, încît am amețit, mi se-nvîrtea capul.

M-am uitat la fînețele lor și le-am zis : „Bine băieți, n-am să cosesc la noi, cosesc aici, pentru mine e totuna. Și aici, și acolo, tot atîtea zile-muncă am.“

Aveau mulți cosași buni. Zootehnicianul încerca să mă întreacă, dar apoi s-a lăsat păgubaș. În prima zi, am muncit pe-ntrecute, pe urmă ne-am potolit. Să cosești pe-ntrecute nu-i o treabă. Buni băieți ! Mă luaseră la mijloc. Aveau și o pușcă încărcată cu sare. Cînd vreunul se așeza să se odihnească, ținea pușca lîngă el, de parcă aș fi fost prizonier. Iar cînd mă duceam să-mi fac nevoile, mă însoțea o santinelă, tot cu pușca, desigur, stătea deoparte, un pic mai încolo și mă tot striga : „N-ai terminat încă ?“ Ziceau că vor să-l fure pe președintele nostru, ca să ia conducerea colhozului lor, pentru vreo zece zile. I-am întrebat : „Nu vă temeți că, în alea zece zile, ar trece toate fînețele Ghetameciului la An-

tarameci ?“ Au zis : „O să-i spunem să poruncească să treacă la Antarameci și vitele noastre. Conducătorilor le place să poruncească, iar dacă or trece și vitele la fînețe, e ca și cum fînețele ar fi rămas ale noastre.“

10

— DE CE AȚI VENIT în sat, Zaven ? întrebă președintele.

— M-au chemat în problema oilor.

— Nu zău...

Zaven ridică din umeri.

— Adună-ți ciobanii și duceți-vă. Am să descurc eu problema oilor.

— Cu o pereche de ciorapi ?!

— Zaven, ce-i cu tine, Zaven ?

— Ce să fie, rahat ! Era să mă duc la facultate, de ce nu m-ai lăsat ?

— Așteaptă, Zaven, așteaptă. Dacă Revaz n-o să aibă nici o pretenție, nu se rezolvă problema ?

— Da' cine-o fi Revaz ? Dacă Revaz n-o să aibă nici o pretenție, are să fie tras la răspundere pentru asta.

— Nu pricep. Uite, noi sîntem aici și aici sînt și satele noastre, eu sînt Revaz și am pierdut oile, nu se închide problema ? O să fim tot satul acolo și o să huiduim.

— Dacă ai să huiduiești, or să te dea afară din sală.

— Și sala sînt eu, și judecătorul sînt eu, și împricinatul sînt eu, și stăpînul oilor sînt eu, și cel care le mănîncă sînt eu, tu cine mai ești ?

Zaven se fîstîci :

— Eu ?

Apoi își reveni și își asumă un rol oarecare :

— Sînt un om care urmărește ca mașinile să circule pe drum, iar pietonii pe trotuar ; eu trasez locuri de trecere pentru pietoni, iar pentru mașini limitez viteza maximă ; dacă depășești linia — amendă, dacă depășești viteza — amendă ; eu țin arhiva, eu țin ordinea, pricepi ? Asfaltez, nivelez, pricepi ? Eu vă-nvăț tabla înmulțirii, adunarea, împărțirea, pricepi ? E cu socoteală, pricepi ? Învață să socotești.

— Stai, oprește-te. Nu învăț eu abia acum să socotesc, iar pe tine, în problema noastră, te scutesc de onoarea aia. Am tăiat o oaie, acasă, pun pe masă vinul și te invit... O să beau cu toate paharele numai în sănătatea ta, iar dacă o să beau în sănătatea mea, asta-i tot pentru tine, pentru că numai datorită ție existăm noi. Uite-așa. Nu plîngi de emoție ?

— N-am să vin în casa ta, pentru că vreau ca procesul-verbal să semene a proces-verbal. Fiică-mea învață la școala de muzică, eu am un apartament la etajul întîi, slujba mea nu e rea, vreau ca fiică-mea să termine cu bine școala, vreau să-mi măresc locuința și să avansez cît de cît în slujbă.

— Da' tu ești înfometat.

— Dacă mi-e foame, găsesc eu ceva salam la magazinul din sat.

— Nu ți-e rușine, măi băiete ? Mănînci, în sat, salam de magazin ?

— Chiar așa.

— Asta nu-i treabă de omenie.

— Nu-mi pasă de omenia ta. Știi care-i lucrul cel mai greu din lume ? întrebă Zaven.

— Cum adică cel mai greu lucru ?

— Uite-așa.

— Păi, plumbul.

— Atunci, trebuie să-ți spun că mai greu decît plumbul este sentimentul omeniei : să zicem că la tine acasă am mîncat două bucăți de carne și am băut două pahare de vin, și merg apoi pe stradă și mă gîndesc că la tine acasă am mîncat două bucăți de carne și am băut două pahare de vin, apoi mă duc să lucrez și mă gîndesc că la tine acasă am mîncat două bucăți de carne și am băut două pahare de vin, la baie mă spăl și mă gîndesc că la tine acasă am mîncat două bucăți de carne și am băut două pahare de vin, mă culc să dorm și mă gîndesc că acasă la tine am mîncat carne, văd oi — mi-amintesc, văd un cioban — mi-amintesc, văd struguri — mi-amintesc, văd un bețiv — mi-amintesc. Necontenit — îmi tot amintesc. Greu e sentimentul recunoștinței. De cîte ori ai auzit spunîndu-se „omenia mea" ! De cîte ori tu însuți ai spus-o ! Merg întotdeauna împreună, „recunoștință" — „nerecunoștință"... Ce este plumbul față de ele ? Un fulg ! De asta prefer eu salamul de ma-

gazin, pe banii mei : „A venit de-a mîncat din pîinea noastră și-apoi s-a dus la tribunal". Ce zici ? făcu, batjocoritor, Zaven.

— N-are să complice atîta lucrurile. Tu le complici, Zaven.

— Așa stau lucrurile.

— Nu stau așa, tu le complici, Zaven.

— Bine, tu o ții pe-a ta, eu pe-a mea.

— Adevărul e de partea mea. Una la mînă. Noi avem un general. A doua la mînă.

— Da, după grad, e general.

— Cum adică, după grad ?

— Așa, după grad, cu stea, cu vipușcă.

— Da' altfel cum putea să fie ?

— Doar asemenea unui general. Cu minte de general, cu inimă de general, cu rîs de general. Măreție, ce mai ! De unde general ? Ce fel de general ? Adu-ți aminte cum se frămînta : „mi-or da oare, anu' ăsta, numire de general, ori m-or amîna pentru la anu', de sărbătoare ?"

— Iarăși complici lucrurile, Zaven. Cînd o da telefon, ce treabă are, cel care ridică receptorul, cu mintea, cu inima, cu măreția ? Are să zică : „Vă deranjează generalul", și ăla are să răspundă : „Ascult, tovarășe general...", s-a terminat. Să explice cît or vrea, că nu se poate și cîte altele, e drept, generalu' ascultă, da' nu trece prin creier ce ascultă, e general, nu-și pierde vremea cu fleacuri de-astea, trebuie să-i dai gata mestecat totul, e simplu, dacă nu-i dai gata mestecat, poți să-i explici cît vrei, că nu se poate să fie eliberați din

arest, el tot pe-a lui are s-o țină : „Vă dau termen două zile, să isprăviți cu treaba asta și să-mi raportați de executare.“ Asta e, Zaven. Tu ești isteț, da' ești necopt.

— E-e-e- ! făcu Zaven. Bine e să ai un unchi atotputernic, da' unchiu' ăsta își cere partea lui, nu-i dai, se miră, da' știi cum se miră ? Regele se miră cînd își vede supușii că nu se pleacă, îi crede statui, așa se miră şi unchiu'. Președintele Abgar mi-a șters, odată, scuipatu'. De-atunci, de cîte ori mă vede, pomenește de asta. Într-un cuvînt, nu vreau să mă-mpovărez cu recunoştința față de general.

— Faci filozofie ! se înfurie președintele. Ia uite-te la el, cum trăncănește ! Da' cînd tăiai la oi străine, nu erai filozof, erai lup ! Le-ați înfulecat pe nerăsuflate ! Sînteți buni numa' de gură !

— Aha, acum faci pe judecătoru' ! zîmbi Zaven. E ușor să fii judecător, da' dacă ai fi fost și tu în munți, ai fi înmulțit și tu oile lui Revaz, le-ai fi dichisit, le-ai fi drăgostit și ai fi zîmbit mulțumit.

— Nu știu — răspunse gînditor președintele — da dacă tot ați furat, s-o fi făcut cum trebuie... Apoi, dintr-o dată : o să rîdem cu tot satul de judecător — una la mînă ! Îl avem pe general — a doua la mînă ! Eu am plecat la oraș !

— Să ne ajute Dumnezeu !

— Și de ce nu ne-ar ajuta ?

— Zic și eu...

*

*   *

Zaven își amintește de Ervand Țaruchian — o rudă mai depărtată a neveste-si, funcționar la banca raională, om la șaizeci de ani, cu ochii rotunzi. Ochii sînt una, sprîncenele — alta, n-au nici o legătură, sprîncenele sînt înfipte în mijlocul frunții. Fruntea e îngustă, pare croită dintr-o lovitură de la chică la sprîncene, iar arcadele — proeminente și puternice, de nu le-ai putea zdrobi nicicum. Într-o zi, Zaven avea de ridicat niște bani de la bancă, pentru nevoile satului. Țaruchian cercetă îndelung cecul, apoi obiectă că ștampila nu e prea clară.

— N-aveți cerneală la Antarameci ? glumi, după părerea lui.

— Avem.

— Știu că aveți. Ce-i mai ieftin ca cerneala — opt copeici sticla ! Da' să știi că ai voștri, ăi de ți-au dat hîrtia asta, nu se pricep să întocmească un act ca lumea. Doar ăsta-i un act, nu ? cu el îți faci treaba, pe el o să-ți dau bani. Bani curați ! Dacă revizorul găsește, printre hîrtiile mele, cecul ăsta, nu mă-njură de mamă ? Mă-njură. Și ai să fii tu aici, ca să-i explici ? N-ai să fii. Cerneala și ștampila, băiete, sînt făcute ca să transforme orice petic de hîrtie într-un act.

Dacă i-ar fi ascultat cuvîntarea plină de amănunte, pînă și cel din urmă pierde-vară ar fi avut impresia că-l așteaptă treburi urgente și importante. Schimonosindu-și fața, Zaven se lăsa de pe un picior pe celălalt.

— Cînd ți se face observație, nu te necăji. Nici tu nu știi să te porți cu documentele. Uite, în cîte ai îndoit hîrtia asta...

— Să știți că întîrzii, te rog, tovarășe Țaruchian...

— Dacă întîrzii, du-te. Ai să vii mîine.

— Trebuie să mă-ntorc în sat azi, tovarășe Țaruchian.

— Termină-ți treaba și du-te. Nu te reține nimeni cu forța aici. Dacă socotești că nu-i o treabă pentru tine, du-te și spune să trimită pe altcineva cu hîrtiile. Da, unul care știe să se poarte cu hîrtiile...

— Bine, am să aștept, terminați.

— Ba s-avem iertare, tinere, s-avem iertare, eu îmi știu datoria. Știu cînd să-mi termin treaba. N-ai să mă-nveți tu pe mine ce să fac. Eu lucrez din anul douăzeci și unu, treisprezece iulie, nu m-a învățat nimeni ce să fac.

Văzîndu-l pe Țaruchian cum începe să se aprindă la față, Zaven zise cu prefăcută precipitare :

— Bine, bine, bine, vă cer iertare, vă cer iertare.

— N-am nevoie de scuze din astea, și, te rog, nu mai da atîta din mîini. Cînd ți se face observație, pleacă-ți urechea. După ce că nu-i corect, ștampila nu seamănă a ștampilă, hîrtia e îndoită, tot el se supără : „Bine, bine, bine !“ Să fi fost altul în locul meu, ar fi zis că e fals și ar fi chemat miliția. Noi sîntem în slujba statului, aici nu-i nici treaba ta, nici a mea, să te superi... Eu am vechime de două

ori vîrsta ta, și n-am voie nici să-ți dau sfaturi ?

Cînd părea că treaba se sfîrșise, Țaruchian se duse cu hîrtia la director :

— Ăștia-s bani, nu glumă, pricepi ? Nu-i o hîrtie oarecare, s-o îndoi tu cum vrei, îi explică lui Zaven, înainte de a se duce.

Directorul îi dădu îngăduință și îl expedie cu un gest scurt.

Țaruchian zîmbi încurcat, dînd din umeri, apoi zise :

— Dumneavoastră știți mai bine, dar cînd o veni controlul, să nu vă faceți că ați uitat. Eu mă spăl pe mîini, mie îmi place ca totul să fie în ordine.

Era vorba doar de cîteva ruble, dar l-a pus pe Zaven să iscălească în vreo cincizeci de locuri.

— Nu-i bine, mai moaie o dată penița... Nu acolo, mai jos, uite, acolo unde scrie *Kocearian*, chiar în dreptul numelui. Semnează ca în buletin. Așa, acum ești liber. Numără-ți banii... Și, cînd îți face cineva observație, nu te supăra, sîntem și noi oameni, nu sîntem pietre, avem și noi sentimente... Tu ești băiat bun, iar taică-tu era om de treabă. Sînt de-o seamă cu taică-tu. Cînd te facem atent, înseamnă că știm ceva dacă te facem atent... Numără, numără. În sfîrșit, sîntem chit. Transmite-i salutări fetei noastre. Du-te sănătos.

Trecînd pe lîngă magazinul de țesături, Zaven își aminti de scrisoarea pe care i-o dăduse nevastă-sa pentru soția lui Țaruchian. „Tre-

buie să fi luat niște madipolan pentru noi, te duci și-l iei, dacă rămîi peste noapte, să-nnoptezi la ei, să nu dai bani pe hotel."

„Pînză albă n-ai să vezi, mormăi Zaven. Cît despre banii de hotel, s-au cheltuit. Gîlceavă în familie !"

După ce admiră magazinele de pe bulevard, Zaven rîse în barbă, deznădăjduit :

— Nevastă-mea m-a trimis în rai.

După reprezentația de la amiază a lui Othello, Zaven întrebă de casă pînă o găsi. Pe portița vopsită în roșu, era prins un ciocănel cu o tăbliță. „La oraș, se pune sonerie, ăștia de ce n-or fi avînd sonerie ? se întrebă Zaven și tot el își răspunse : pentru că soneria înseamnă electricitate, electricitatea înseamnă bani, banii înseamnă suflet, nu poți omorî sufletul." Zaven era mîndru de istețimea lui. La prima bătaie de ciocănel, o fetiță de la etaj dădu la o parte perdeaua, își lipi nasul de geam, își lăsă buza în jos, întrebătoare, apoi perdeaua căzu la loc. Zaven așteptă să se deschidă poarta, însă nu auzi zgomot de pași. La al doilea ciocănel, perdeaua fu dată la o parte de o altă fetiță. Pur și simplu privea. Părea că nu-l vede pe Zaven. Zaven flutură scrisoarea. Fetița dădu din cap că pricepe și arătă cu mîna spre cutia de scrisori. De data asta, Zaven bătu îndelung cu ciocănelul. „Veniți, mîncați turme întregi de oi, vă primim cu tot respectul, vă cinstim, vă-ntoarceți și vă încuiați în casă. Ce v-aș..." La altă perdea, apăru un cap, iar fetița care privise pe geam deschise fereastra. Pentru vitejia cu care deschisese, Zaven o răsplăti :

— Să trăiești !
— Pe cine căutați ?
— Pe Țaruchian.
— Asta-i casa Țaruchienilor.
— Știu că e casa Țaruchienilor, spuse Zaven. „A Țaruchienilor."
— Ce doriți ?
— Dați-mi cinci copeici — se milogi Zaven.
În grădină, Țaruchian spărgea un bolovan. Era o stîncă de cremene de o tonă, ciobită pe alocuri, cam ca o bucată de zahăr ronțăită de un șoarece.
— A, dumneata ești, tinere ! Bine ai venit ! Iarăși cu vreo treabă ?
Zaven contempla casa și grădina. Nu lipsea nimic.
— Cu mîinile mele am făcut totul. Numai zidurile le-a ridicat meșterul, dar am muncit și eu cot la cot cu el. Ia uită-te — Țaruchian își deschise palmele — cu mîinile astea le-am făcut pe toate.
Erau mîini aspre, de adevărat cioplitor de piatră, cu unghiile rupte.
— Stînca asta, pe care o vezi, nu era atîta, a fost mai mare, cît casa, eu am micșorat-o. Am s-o dau gata încet-încet. Și pentru sănătate e bine, și nici nu dai bani altuia.
În grădină nu vedeai nici o pietricică.
— Am trecut prin ciur tot pămîntul. Iar aici, era o stîncă mare, de nu-i vedeai rădăcina. Am turnat deasupra cincizeci de tone de pămînt. Nu l-am adus cu mașina. L-am cărat cu mîinile, cu găleata. Demolau cu buldozerele

pe strada vecină, era pămînt bun, negru, și l-am adus. Ia privește ce de verdețuri cresc acum! Hai, rupe, nu te sfii, ia una, ia una! Țaruchian se apleacă, îndoi cu grijă un fir de pătrunjel, scormoni pămîntul și rupse firul din rădăcină. Hai, gustă, mănîncă, doar n-o să sărăcim. Nu-i stă bine omului să fie zgîrcit. Asta nu înseamnă, desigur, că trebuie să fie mînă-spartă. Sîntem doar oameni ai muncii, nu boieri. Eu, de pildă, am o leafă de o sută de ruble și o pensie de treizeci... Păi da, am fost partizan!... Vreau să zic că, dacă nu economisești fiecare copeică, se cheamă că ești boier, și nu om al muncii...

Omul făcea parte dintre cei care își îndoaie cu chibzuială mijlocul sub deceniile de viață, care pierd cîte un fir sau două de păr pe an, dar spun „nu mai avem fir de păr în cap“, ale căror fotografii, în rame rotunde pe pereți, îi arată cum au fost în tinerețe — cu mustățile scurte răsucite în sus, cu ochii tot rotunzi și depărtați de sprîncene, cu arcadele ca de fier, iar între buze ținînd țigări neaprinse.

— Într-o vreme, fumam, da' m-am lăsat. Doar n-oi fi dușmanul sănătății și buzunarului meu!

Dacă l-ai ruga pe un asemenea om să-ți împrumute zece ruble numai pentru o zi, ca să-ți cumperi un palton, el s-ar gîndi și apoi te-ar sfătui:

— Nu-ți risipi banii aiurea.

— Vreau să-mi iau un palton, am optzeci de ruble, îmi mai trebuie zece.

— Va să zică, paltonul costă nouăzeci de ruble.

— Da, nouăzeci... Am optzeci, vă rog să-mi împrumutați, pînă mîine, zece ruble...

— Paltonul tău s-a tocit ?

— S-a tocit.

— Cîți ani l-ai purtat ?

— Cinci ani, acum vreau unul nou...

— Cam repede s-a tocit, nu l-ai purtat cu grijă.

— Tot era să se tocească, s-a tocit...

— E bine că ai optzeci de ruble. Credeam că și tu o duci rău, ca noi. E bine că ai optzeci de ruble. Mă bucur. Las' să aibă toată lumea, nu face nimic că eu n-am.

Bine fac că nu dau cu împrumut : cine știe dacă nevolnicul ăla care n-are zece ruble are să dea înapoi datoria...

Oamenii de felul ăsta meditează asupra vreunei declarații făcute de președintele Statelor Unite cu privire la o situație dificilă mai mult decît o face însuși președintele. Meditează și se tot uită în lădița din pivniță, în care se păstrează săpunul și chibriturile pentru zile negre. Sînt numeroase, lădițele pentru zile negre : mai găsești și pastramă de berbec, pesmeți, brînză, ulei, făină, fructe uscate, zeamă de fructe uscată, bere uscată, gaz uscat. La stabilizare, intră în derută și cumpără, din prăvălii, tot ce se află.

Pe feciorul celui mai apropiat prieten, căruia i-a trecut prin cap să se însoare, îl întreabă :

— Casă ai ?
— O să capăt.
— N-am nimic împotrivă, da' aia nu-i casă. Fă o cerere la sovietul orășenesc, alege-ți o parcelă la marginea orașului, fă-ți din niște scînduri o cocioabă și instalează-te în ea. În fiecare zi, cînd vii de la lucru, ia o cazma și dă cu ea în pămînt de două ori. Nu mai mult decît de două ori. Casa are să se ridice singură. Cu pivniță, curte și dud în mijlocul curții. Atît, nu mai mult. O pivniță ca lumea, și deasupra — camerele. Și o poartă. N-ai treabă cu lumea, s-a terminat.

Bine fac, ăștia, că se zidesc în spatele porților : asta-i casa mea, aici sînt singur numai cu mine.

Ce credeți că mănîncă ei ? Dacă sîntem în anul patruzeci și opt, ei consumă produsele din anul treizeci și opt, dacă sîntem în cincizeci și opt — cele păstrate din patruzeci și opt. Iar în șaizeci și opt consumă săpunul, uleiul și hainele din cincizeci și opt. Eu nu spun asta pentru că m-ar îngrijora prea mult acest lucru. Dacă sîntem, acum, în anul o mie nouă sute șaizeci și doi, n-au decît să mănînce făina din anul o mie șapte sute șaizeci și doi, ce-mi pasă ! Numai că, din păcate, ei se bucură întotdeauna de reputația unor oameni de treabă : nu fumează, ca să arunce chiștoacele pe stradă ; nu fură, ca să fie prinși ; nu beau, ca să tulbure ordinea publică. Sînt oameni la locul lor, nu poartă haine prea vechi, nici prea noi, cînd vin de la piață cu sacoșele pline, îi salută pe cunoscuți cu zîmbetul

pe buze, și mai todeauna îndeplinesc funcția de administrator de bloc. Însă, mi-e necaz că nimănui nu-i vine în cap să facă rost de benzină, benzină de anul ăsta, s-o toarne peste ei, ca să ardă împreună cu casele lor, cu hainele puse la naftalină, cu brînza din patruzeci și opt, cu petrolul lampant din douăzeci și cinci și cu alte nimicuri din nu mai știu ce an.

Cele cinci palme de teren de lîngă casa lui Țaruchian erau împărțite în pătrate cam cît cutia de table și semănate cu verdețuri — hreniță, tarhon, mărar. Este adevărat că, într-o zi, afurisiții de castraveți se hotărîră să intre pe teritoriul vecin, dar mîna stăpînului le-a arătat care le este locul. Privind la peticele alea de pămînt, omul își imagina că centimetrii devin hectare.

În casă, toate erau acoperite cu vopsea — de la sobă pînă la lavoar. Vopseaua glăsuia: „Hei, voi! Umezeala, carii, timpul — sînteți molii, vreți să distrugeți tot ce are vreo valoare, însă eu, vopseaua, n-am să vă permit!“ Și vopseaua dă din cap, autoritară, ca un paznic vigilent.

Și în capul mic al lui Țaruchian, și în parcelarea riguroasă a lotului de lîngă casă, și în această vopsea, și în perdeluțele fără nici o cută, care abia se îmbinau la ferestre — se vădea nimicnicia omului. Omul se plictisea de-ale lui și-și zicea: firește, Sahara e un pustiu și e de mirare că n-a cotropit întreaga lume, să transforme tot pămîntul în pustiu. Omul simțea un fel de jenă din cauză că, pe lumea asta, există oaze. Ar fi vrut să-și tragă palme.

„În Australia, există o sută douăzeci de milioane de oi. O cifră zguduitoare..." Rușine, e o rușine ! Nu numai că le-au numărat, dar s-au și minunat ! O meschinărie zguduitoare ! O asemenea meschinărie, că împart pămîntul, cu toată întinderea lui de necuprins, în niște petice micuțe — aici hreniță, dincolo mărar, ține-ți codița acasă, nu te freca de mărar, castraveciorule ! Dumnezeule, ăsta-i pămînt sau doar o machetă a pămîntului ! ?

Și vrednicul proprietar al acestei machete, funcționarul de la banca raională, Ervand Țaruchian cel cu creier de o sută șaptesprezece grame, cu vreo patru sfaturi, cu un pic de avere, cu un pic de respectabilitate, se apropie de dulap și scoase o lămîie. O singură lămîie. Tăie cu grijă o porțiune stricată (— Ieri, era încă sănătoasă, cum îți iei ochii de pe ea, se strică), apoi tăie două felioare subțirele și egale.

— Să bem un ceai.

Doamne Dumnezeule, stînca e stîncă, locul e îngust, nu puteai să pui dinamită și să faci fărîme stînca, asta am priceput-o. Bine, împrejurările au rînduit treburile în așa fel în problema stîncii, ca omul să fie slab față de tăria pietrei, ca un șoarece rozînd o bucată de zahăr... Dar lămîia ?

— Am auzit — începu șovăind Zaven — se zice că, uneori, pe la bănci, se cam măsluiesc pachetele de bani : între bancnotele mari, se pun din cele mărunte. Cică e un obicei foarte răspîndit, toată lumea știe, dar mereu se pă-

călește. Ei, așa-i ? Eu, de pildă, nu cred. Zaven se afundă în fotoliu, își lăsă brațul să atîrne pe spetează și zîmbi cu zîmbetul omului puternic, pe care au încercat, printr-o șiretenie măruntă, să-l parceleze. „Țin șapte sute de capete de oi, semăn, în fiecare an, optzeci de hectare de fînețe, eu trebuia să fiu președintele Americii, cînd colo, oaia asta e președintele Americii." Se face așa ceva, ori e doar o întîmplare ? Știu că dumneata, de exemplu, nu ți-ai permite așa ceva, dar alții... Zaven nici nu-și dădu seama cum ieșiră vorbele : Dumneata pur și simplu ai greșit, n-ai vrut, desigur...

Și, cu brațul atîrnîndu-i peste spetează, zîmbi îndrăzneț. Apoi, privirea i se întunecă luînd expresia prin care îți aperi capul cu brațele.

— Măsluiți pachetele ! Puneți bancnote mari pe-o parte și pe alta, iar între ele — bani mici. Nu ești tu dintre cei care greșesc ! Nu-i o întîmplare, e-o înșelăciune ! Nu vorbi ! Să taci !

— S-avem iertare ! S-avem iertare !

— Taci ! Taci ! Chipul lui Zaven se schimonosi, Zaven își acoperi urechile cu mîinile.

— Aici, eu sînt stăpîn !... Eu sînt, ai înțeles ? Nu tu...

— Vorba ! țipă Zaven din toți rărunchii.

După asta își pierdu capacitatea de a vorbi, nu făcea decît să gîngăvească. Urca, din el, dorința de a-l lovi în frunte pe omul acela, de aceea își încleșta pumnii vîrîți în buzunare.

Apoi, ca un om neînvățat în pauza de cosit, Zaven nu știu unde se așază. Pierdut cu firea, repeta întruna :

— M-ai înșelat, e limpede, m-ai înșelat, n-ai decît să fii și decorat, totuna-i, m-ai înșelat... Ai murdărit totul, ai distrus, m-ai înșelat... chiar de mi-ai da toți banii, tot m-ai înșelat...

Iar Țaruchian îi explică civilizat :

— Ți-am dat banii, s-avem iertare. Eu nu-s dintr-ăia de care ai auzit. Cine știe, oi fi băut și-acum vii și zici : „M-ai înșelat"... Nu ți-am numărat eu banii la bancă ? I-am numărat. Nu ți-am spus să-i numeri și tu ? Ți-am spus. N-ai numărat tu sub ochii mei ? Atunci, ce mai e ? Nimic. Nu te cunosc, nu mă cunoști. Ai intrat în casa mea — fii binevenit. Te-a întrebat cineva de ce-ai venit ? Nu te-a întrebat nimeni. Mai mult, dimpotrivă, mi-am lăsat treburile și, iată, stau și te cinstesc cu ceai. Ceai cu lămîie... Sînt om bătrîn, muncesc în grădină pentru mine. Nu mă rog de nimeni, nu supăr pe nimeni.

Și, privindu-l pe Zaven, care ședea cu ochii închiși repetînd întruna „M-ai înșelat... m-ai înșelat...", Țaruchian se apropie de telefon și, cu mișcări civlizate și grațioase, sună la miliție. Cînd sosi locotenentul, el îi povesti despre stîncă, despre felioarele de lămîie, despre vechimea lui în serviciu, despre felul în care vecinii sînt mulțumiți de el, despre felul în care el e mulțumit de vecini, despre felul în care sînt mulțumiți șefii de el. Apoi scoase unul dintre sertarele dulapului și-l puse pe masă.

— Asta-i cartea mea de muncă, uitați-vă, ca să vedeți că lucrez din douăzeci și unu, cînd

tovarășul acesta nici nu binevoise să se nască. Unde era el cînd, pe vremea lui Troțki, luptam împotriva culacilor ! ?

Apoi arătă, în mod demonstrativ, o medalie, dintre acelea care se dădeau după război. Toți antaramecienii care erau deja majori au primit, atunci, dintr-o dată cîte două decorații de felul acesta. (Îmi înșirasem pe piept cele cinci medalii ale tatei, cele două ale mamei, cele trei ale unchiului și una a mea, de-mi trăgeau cămașa în jos, m-am dus în sat și am zis : „A venit Ignatius Kutuzov. De ce n-ai grijă de măgar, că paște pe ogor ? !“ în vara aceea, eram în sat o sută treizeci de Kutuzovi.)

— Eu, tovarășe milițian, luptam contra fasciștilor, iar el spune...

Erau caraghioase, luate în sine, și mărturia medaliilor, și vechimea din cartea de muncă, și povestea cu stînca și cu lămîia. Dar apoi, vreme de o jumătate de oră, atîtea lucruri a tot scos, că au prins respect față de el și milițianul, și Zaven. O diplomă de onoare, numele E. ȚARUCHIAN subliniat cu creionul roșu într-un articol de ziar, o adeverință că fiul lui a fost rănit de un șpan în timpul lucrului, diploma de merit a fiicei, promovată în clasa a treia cu note maxime, o scrisoare de mulțumire din partea directorului băncii pentru conștiinciozitate în muncă („N-a absentat, n-a întîrziat nici o dată la serviciu“), carnetul de sindicat cu cotizația la zi, încă un carnet de sindicat, alte patru carnete ștampilate în întregime și împodobite cu timbre, un fier de

călcat și un ceainic, purtînd gravat numele lui, oferite de organizația sindicală cu prilejul împlinirii unui jubileu de viață și de activitate. Țaruchian mai căuta o hîrtie foarte importantă, dar n-a uitat să le mai pună, între timp, sub nas, și chitanțele de plată pentru telefon și apă.

— Uitați-vă, s-a-ntîmplat vreodată să întîrzii măcar o zi ? E datoria mea, mi-am îndeplinit-o. Nu vă mai arăt cartea de imobil, să vedeți de cîte ori a scris sectoristul : „Controlat. Nici o obiecțiune."

Apoi își chemă nevasta :

— Eranuhi, cine a luat de aici cartea despre general ?

Cartea era la locul ei, n-o luase nimeni, doar că el se zăpăcise și n-o mai găsea. În carte era reprodusă o fotografie a generalului pe cînd era copil, apoi una în clasă, cînd era școlar, și una — generalul general.

— Am învățat împreună și am fost buni prieteni. Îi ziceam „Sașa", îmi răspundea „Ce este, Ervand-*gian* ?"... Acesta-i el, tovarășul general, iar aici sînt eu, unul lîngă altul.

Zaven Kocearian i-a cerut scuze lui Ervand Țaruchian, a primit de la acesta cîteva sfaturi părintești privitor la felul nejust în care judecă avutul obștesc, apoi, fără să se uite înapoi, coborî treptele de lemn, acoperite cu un strat gros de vopsea roșie, ca să nu sugă nici măcar o picătură de apă. Ar fi vrut să coboare treptele două cîte două, dar se poticnea, iar

ca să coboare cîte una, era ca și cum s-ar fi tîrît.

În acele clipe, inima lui Zaven se strînse de dorul munţilor din Antarameci, uriași, amenințători, cu prăpăstii ivite pe neașteptate. cu stînci ascuțite, înălțate spre cer, cu averse zgomotoase, iscate din senin, cu soarele potopind pe neașteptate cu căldura lui arzătoare.

— Ia povestește-mi, dragul meu bărbățel, cum s-a întîmplat că tu și stricata aia din Ghetameci... nu, nu te rușina. Că tu și stricata aia din Ghetameci, cînd coborați de la munte... — cu brațele încrucișate, zîmbind, dar fără să-i îngăduie lui Zaven să zîmbească și el, Zaric aștepta răspunsul : — Ei, vorbește !

— N-am chef !

— Sigur, artistu' meu n-are chef ! Și, mă rog, cînd o să ai chef ?

— Nu pricep ce vrei de la mine !

— Gata cu teatrul ! Destul ! Zaric își desfăcu brațele, își șterse zîmbetul de pe față și se apropie amenințător : Cu cine ai coborît azi din munți, ia zi ?

— Aaaa ! înălță din sprîncene Zaven.

— Ha, ha ! rîse batjocoritor femeia. Ți-ai amintit de stricata aia ?

— Ce tot vorbești ? !

— Doar nu ți-oi povesti eu isprăvile tale !

— Nu pricep despre ce fel de isprăvi vorbești.

— Cind te-oi lăsa cu plodu-n brațe și-oi pleca, ai să pricepi, și-ncă cum !
— Încetează odată, Zaric, mi-e lehamite !
— Cu cine ai coborît din munți ? Spune drept !
— Cu o mulgătoare din Ghetameci.
— Cum o cheamă ?
— Nu știu, Zaric.
— Nu știi ? Tocmai tu nu știi ? Dar altceva mai știi ?
— Te rog, nu zbiera, Zaric.
— De Paițar ai auzit ? Nu știi că o cheamă Paițar...
— Așa e, Paițar o cheamă.
— Și altceva ?
— Ce mai e, Zaric ?
— Știi tu ce ! Ce mă-ntrebi pe mine ? Eu stau acasă, închisă, frec ziua-ntreagă la bulendrele plodului tău, parcă n-aș fi nevastă, ci o roabă...
— Te lovesc, Zaric !
— Te mai pricepi și la altceva ?
— Nu mă mai pricep la nimic. Nu-s om rău, sînt fiară, păzește-te că te snopesc, Zaric !
— Paițar e-o stricată ?
— Ne-ncetat, zi și noapte e stricată.
— Ești bun de gură, ai fi bun de avocat !
— Nu ți-o lua-n cap !
— Ai coborît cu ea de la munte ? Ai urcat-o pe calu' tău ?
— Apăi, și pe cal e stricată. Nu se făcea, fată, să meargă muierea pe jos, și eu — călare.
— Vrei să zici că Paițar e muiere ?

— E-o stricată. Numa' că pe stricata aia o durea picioru', pe mine nu mă durea, și-atunci ea a venit călare, iar eu pe jos. Ce-i cu asta?

— Ptiu, te stuchesc în ochi, nerușinatule!

— Te lovesc, Zaric!

— Bate-mă! Asta a mai rămas, ca să fie taman toate. Ce mai aștepți? Hai, bate-mă! Vrei să te mai stuchesc o dată? ptiu...

— Te calc în picioare, Zaric!

Şi, ca să nu fie nevoit s-o bată, Zaven ieși din casă. Cu o lovitură de picior, azvîrli cîinele afară din prispă.

— Ce lume mai e și asta, să tot dai socoteală!

Și întorcîndu-se spre casă, îi striga nevestei-si.

— Dacă mai aud un cuvînt, Zaric, te snopesc în bătaie...

Dar, deodată, Zaven se muie tot, se chirci și începu să se smiorcăie.

— Ce fel de oameni mai sînteți și voi? Cum vă purtați? La urma urmelor, sînteți oameni, nu? Doar oameni sînteți, oameni! Purtați-vă omenește! Ce v-am făcut eu? Muncesc ca un bou tot anu', ce mai vreți de la mine, cu ce v-am rămas dator?

Zaven nu mai putea nici să ocărască, nici să mai vorbească. Plîngea numai, întruna.

— De cinci luni nu m-am îmbăiat, de cinci luni nu m-am îmbăiat, de cinci luni nu m-am îmbăiat... Alții țin o gospodărie mai arătoasă decît a ta, se chinuiesc mai puțin, se îmbăiază la vreme... Ce știi tu, păzitor de vite...

Tare caraghioși sînt bărbații cînd plîng...

Nici măcar nu știu să plîngă cum trebuie. Bocetul lor nu poate stîrni compătimire, ca lăcrimatul femeilor, nici nu e duios ca scîncetul copiilor, nu-i nici hohot, nici tînguire. Doar li se tulbură nițel ochii, cîteodată se aude ceva ca un hămăit. Atîta tot. Apoi, pieptul care se zbuciumase se liniștește, creierul se golește, privirea se aținteste în tavan clipind. După care, omul adoarme. Barba nerasă este aspră, respirația duhnește a tutun, pieptul lat se ridică și coboară ritmic și, în general, nu observi nimic vrednic de compătimire. Nici măcar nu-ți trece prin minte că omul acesta ar putea răci și s-ar cuveni să-l acoperi cu ceva. Doar e muntean, cum să răcească ? Pur și simplu te bucuri gîndindu-te că nu s-a adeverit istoria cu Paițar, s-a dovedit a fi o scornire și gata !

— ...Scoală-te, Zaven, l-au bătut pe Pavle.

— Cine l-a bătut ?

— Anchetatorul.

— Care anchetator ?

— Anchetatorul.

— Apăi, nu-i o noutate să bați un catîr...

11

L-AU BĂTUT, L-AU BĂTUT. Mulți mănîncă bătaie de la alții, **așa că nu mai e nici o** nenorocire. Dar cînd Pavle se ridică de la pămînt și se îndreptă de spate și-l văzu pe loco-

tenent că abia-i ajunge pînă la piept, îl podidi plînsul. Mulți mănîncă bătaie de la alții, dar cînd cel slab îl bate pe cel voinic, asta e totuna cu o nenorocire.

Totul e limpede. Nu-i nici o vină să căsăpești o oaie, dimpotrivă, aflați că oaia e făcută tocmai ca să fie căsăpită. Dar dacă ai tăiat o oaie care, după lege, nu-ți aparține, atunci să avem iertare. Eu, după cum știți, sînt anchetator, eu am dezvăluit tîlhăria, acum rămîne numai ca eu să pun întrebări, iar tu să-mi răspunzi „da". Asta-i tot.

Nu, nu-i tot. Treaba e că eu, vreme de cinci ani, mi-am tocit buricul în armată. Se ordona — *culcat*, mă culcam, se ordona *tîrît* — mă tîram, se ordona — *sus piciorul*, ridicam piciorul sus... În viața asta scurtă, omului îi e deajuns un tain de amărăciune și un tain de bucurie. Eu mi-am mîncat tainul de chin. N-am rugat pe nimeni să ia din tainul meu de chin nici barem un dumicat ori o lingură. Iar acu' eu mi-s pe tainul de plăcere și n-am poftă să gust din tainul de chin. Și n-am să dau nimănui nici un gram din plăcerea mea. Și mai du-te la toți dracii cu Revaz al tău și cu oile lui! Eu nu sînt Pavle!... Pavle n-are habar de nici un fel de oi. Ce-s alea *oi*? Du-te-ntr-ale tale, de nu... Pereții sovietului sătesc i-a clădit Pavle. Afară, pe perete, Pavle și-a dăltuit numele — PAVLE. Și pe banca de lîngă ușă, uite, Pavle a scrijelit cu vîrful cuțitului — PAVLE, iar dedesubt — IȘKHAN. Altul (ăsta-i scrisul rotund al lui Zaven) a adăugat, în dreptul lui PAVLE, MAIOR. Odată, pe ban-

ca asta, Pavle și-a agățat într-un cui pantalonii de colonel, a luat o piatră și a bătut cuiul pînă l-a înfipt adînc... În jurul cuiului, au rămas fărîme din piatră. Asta-i Antarameciul, asta-i casa lui Pavle, așa că ancheta n-ai decît s-o faci acasă la dumneata.

— Habar n-am de nici un fel de oi.

— N-ai habar ?

— Nu. Pe cine crezi că sperii ?

— N-ai habar ?

— Nu zbiera la mine, habar n-am !

— Ridică-te !

— Ce, ești general, s-ascult de tine ? Îmi dai ordin ?

Toți știau că anchetatorul e flămînd, dar nu l-au poftit la masă, ca să nu se simtă prost. Încît, a plecat din sat pe furiș.

A fost odată ca niciodată, a fost odată, în satul Antarameci, un moș — Stepan. Să tot fie vreo douăzeci de ani de cînd se tot spune că moș Stepan a trecut de șaptezeci de ani. Nici nu îmbătrînește, nici nu întinerește. Trebuie să presupunem că a fost o vreme cînd moș Stepan a avut cincizeci de ani, apoi patruzeci, apoi, of, Doamne, treizeci... După spusele lui, cîndva era puternic și inimos, pornise, odată, să se înfrunte cu ursul numai cu o bîtă în mîini, îl snopise în bătaie pe bietul urs, după ce-l bătuse, îl lăsase să plece, iar el, ștergîndu-și sudoarea

de pe frunte, rîsese în urma lui: „Un' te duci, rămîi să stăm la taifas". După spusele celor din sat, moș Stepan nu fusese tînăr cînd se luptase cu ursul, moș Stepan avea dintotdeauna șaptezeci de ani, da' era palavragiu și cam lăudăros. Lăudăros ori ba, e drept că moș Stepan povestea, cîteodată, lucruri hazlii.

— În anii războiului dintre turci și armeni, pe vremea lui Hovhannes Tumanian, prin munții noștri sălășluiau turci care ne erau prieteni. Ei ne aduceau din Azerbaigean rodii și făină, iar noi le dădeam, în schimb, miere și cartofi. Cînd începu războiul dintre armeni și turci, ei tot ne mai aduceau rodii și făină, iar noi le dădeam miere și cartofi. Dar, într-o bună zi, văd că taică-meu se uită cu neîncredere la făină, bagă mîna înăuntru și scormonește. La urmă, îi zice maică-mi: „Cînd coci pîinea, să nu dai copiilor pînă nu gust eu mai întîi". Da' nici el n-a mîncat cel dintîi, i-a dat cîinelui și a așteptat vreo două, trei zile să vadă — are să moară cîinele? Și, ce să vezi, nici turcul nu vrea să ia mierea noastră, zice: „Mai bine dați-mi numai cartofi."

Și, uite-așa, ne tot dădeam binețe, în bună pace, dar pe dedesubt fierbeam. Într-o zi, eram în munți și jucam *biz* [1], ciobanul lor și cu mine (eu eram ciobanul nostru). Deodată, văd că ciobanului îi tremură mîna. Mi-am zis: aici nu-i lucru curat. Și mi se tulbură și mie mintea. Mă gîndesc, am să cîștig, cel care pierde are

1 *Biz* — un joc, constînd în aruncarea precisă a cuțitului.

să se aplece ca să smulgă, cu dinții, cuțitul înfipt în pămînt. Atunci, turbat, am să-i tai capul... Da' se vede că și el se gîndea la asta, și se gîndea atît de mult, că, fără să aștepte sfîrșitul jocului, înfige cuțitu-n pămînt : „Scoate-l" — zice el. Eu îi zic : „Mai întîi să cîștigi". Zice : „Da, ce, n-am cîștigat ?" Zic : „N-ai cîștigat." Zice : „Da' unde-am rămas ?" Zic : „Tu trebuie să știi mai bine unde ai rămas." Zice : „A, la ocol." Numa' că, în timpul ocolului, poate să arunce cuțitu' ca și cum ar vrea să-l înfigă-n pămînt, da' cînd colo, ce să vezi, îl înfige-n burta lu' Stepan. Zic : „Nu, ai rămas pe dinăuntru." Pricepeți ? Cuțitu' e greu, unde-s cuțitele din vremea aia ?! Le azvîrleam cu două degete, iar cel care azvîrlea putea să se vatăme. Zice : „Nu, la ocol." Zic : „Nu, pe dinăuntru." Zice : „La ocol." Eu — înăuntru, el — afară, eu aveam dreptate, am învins. A aruncat el cuțitu-năuntru, și-a crestat fruntea. Se ținea cu mîna de frunte și mă-ntreba cu glas plîngăreț : „Tu unde-ai rămas ?" Eu eram cît pe ce să cîștig jocul, da' cînd am văzut sîngele, mi s-a făcut milă și am zis : „Și eu sînt pe dinăuntru." Dintr-o dată, el se mînie pe propria sa nevolnicie și-mi zice : „Nu, tu erai pe sfîrșite, ai fost de mult pe dinăuntru." Zic : Nu, frate, noi nu ne putem lipsi de făina voastră și nici voi nu puteți trăi fără cartofii noștri, așa că eu eram pe dinăuntru." Zice : „Da' mierea, mierea..." Turcii ăștia sînt un popor căruia îi place tare mult mierea. Și le place mierea fiindcă știu să crească albine. Pe scurt, am aruncat eu cuțitu' meu înăuntru și...

m-am rănit și eu la cap. Să-l fi lovit pe el și n-ar fi fost așa de mare tăietura.

Deunăzi, duceam cu catîrul miere în Azerbaigean, s-o schimb pe rodii. Pe drum, mă-ntîlnesc cu un turc. Îmi scot căciula să dau bineţe, își scoate și el căciula să-mi dea bineţe, amîndoi avem chelii, amîndoi avem, în frunte, cîte-un semn gros cît degetu'. Era ciobanu' de-odinioară, aducea rodii, cu catîru', să le schimbe pe miere. Zic : „Ei, e ocol pe dinafară ori pe dinăuntru ?“ Zice : „Pe dinăuntru.“ Zic : „Pe-al meu l-a dus vremea.“ Zice : „Vremea asta își face treaba și pe la noi.“ Zic : „Ți-a rămas semn.“ Zice : „Slavă lui Allah, să aibă omu' cap, fie el și pleșuv și cu semne pe el.“ Zic : „Așa-i, nici eu nu-s nemulțumit de capul meu, fie el și cu semn și pleșuv, tot mă mai slujeşte.“ Am vorbit, am tăifăsuit, ne-am amintit de trecut, ne-a cuprins tristețea. Apoi, el s-a dus cu mierea mea pe măgaru' meu în munții lui, iar eu am mînat la mine în sat măgaru' lui încărcat cu rodiile lui. Amîndoi catîrii erau negri, bărbătuși, cu nările albe, de-un leat și de-un stat. Parcă nici nu i-am fi schimbat și povestea n-ar fi adevărată. Da' nu, e-adevărată. Ce, Stepan e mincinos ? Stepan nu-i mincinos...

— Cînd s-a făcut colhozu', m-am dus să lucrez două zile laolaltă cu ăilalți. Văd însă că Abgar, președintele, nu-i mulțumit de mine,

zice că nu lucrez, că trăncănesc ziua-ntreagă și-i țin pe oameni de la treburi. Și ce-mi dădeau, o zi-muncă, acolo. Am zis : nici nu mă duc, nici nu mai trăncănesc. Cum stăteam așa, degeaba, îmi vine odată să cosesc iarba pe vechea noastră fîneață. Cosesc eu ce cosesc, apoi mă așez să-mi trag sufletu', să mai îmbuc ceva, cînd îl văd pe Abgar cum vine călare spre mine, legănîndu-se în șa. Conducător sadea, Abgar al meu ! Doar nu-i paznic la arie, e președinte de colhoz. Îi strig : „Abgar, nu te apropia !" El însă — nimic, se apropie, de parcă nu-i vorbeam lui și nu eram eu Stepan cel iute la mînie. Am luat coasa în mîini, am strigat iar : „Abgar, să nu te apropii, că-ți tai capu', Abgar, nu mă face să intru în păcat, doar am nouă copilași acasă, măcar de ei să-ți fie milă, Abgar. Vrei să mă trimită în Siberia, Abgar ? Nu face asta, te rog... Îți zbor capu' și rămîne satu' fără șef. Nu-s eu de vină, Abgar ! Da' n-ai milă că mă bagi în păcat ? Treaba ta, fă ce știi, eu te tai, Abgar, îhî, te tai și gata, uf !" Apucasem coasa de parcă-l retezam, da' moartea îl orbise, nu ținea seama, venea spre mine. Am pus coasa de-o parte, am zis : „Tu vrei să mă trimiți în Siberia, da' nu-i Stepan ăla care să se ducă în Siberia. L-am tras de pe cal, l-am trîntit la pămînt, l-am încăleoat și i-am zis : „Am să te gîtui, nu te cruț, am să te gîtui." Și-ncep să-l strîng de gît... Îl strîng, îl strîng din toate puterile ! Să fi avut un ceas, aș fi văzut că-l sugrum de mai bine de-o oră. L-am sugrumat bine de tot,

pînă-l lăsaseră puterile de tot pe Abgar, era ca un nou-născut. Zic : „Asta ai vrut, Abgar-*gian* ? Erai ditamai președintele, acu' ești ca un vițel nou-născut." Ședeam pe el, mă odihneam, cînd îmi cade sub ochi ceva roșu. Mă uit și văd că e carnetu' roșu al lui Abgar. De frică, mi s-au muiat picioarele. Mi-am zis — fugeam de Siberia, da' am și ajuns acolo. Numa' că Stepan nu-i din ăia de se pierd ușor cu firea, l-am ridicat pe Abgar, l-am răsturnat peste mine, i-am pus mîinile pe grumazul meu, i-am zis : „Acum, sugrumă-mă tu pe mine, Abgar, sugrumă-mă, Abgar-*gian*, numa' să nu povestești nimic în sat." Și ce credeți ? Nu m-a cruțat, a-nceput să mă strîngă de gît, m-a sugrumat bine de tot. Văd eu că se cam întrece cu gluma, îmi ieșise limba afară de-un cot, îmi zic : „Puiu' ăsta de cățea mă omoară", ce să fac eu, da' Stepan nu-i din ăia de se pierd ușor cu firea, încep să-l sugrum și eu pe Abgar, fără să ies de sub el. Îmi zic — las' să creadă că mă sugrumă el pe mine. Uite-așa, Abgar a și mîncat bătaie, a și crezut că-mi dă bătaie. Iar în sat, halal să-i fie, n-a zis nimic. Dac-a văzut că nu-s de colhoz, mi-a zis să-mi păstrez oaia. Așa-i, Abgar ?

Cel dintîi, președinte al colhozului, acum paznic la arie, surîse blînd.

— Nu-i așa, Abgar-*gian* ?

— S-ar zice că-i adevărat — surîse blînd paznicul. Da' de fapt e greșit, Stepan.

— „S-ar zice că-i adevărat, da' de fapt e greșit" — înălță din umeri moș Stepan. În-

totdeauna ai vorbit așa, cu vorbe mari, au zis că ești om deștept, te-au pus președinte.

— Tu n-ai să poți înțelege, Stepan. Nu știi decît să sugrumi, m-ai sugrumat. Treaba este — și Abgar se întoarse spre ascultători — că eu aveam, pe atunci, patruzeci de ani, iar Stepan era, ca și acum, de șaptezeci. Orice ai spune, un om de patruzeci poate ușor să răpună sau, cum spunea Stepan, să sugrume pe unul de șaptezeci. Dacă-l băteam, era de rău, m-aș fi făcut de rîs, pentru că pe oamenii de șaptezeci de ani nu se face nu numai să-i bați, dar nici să le răspunzi cu o vorbă nelalocul ei. Chiar și-așa, cînd stai cu bătrînii alături, îți este oarecum rușine că n-ai decît patruzeci de ani, așa cum ți se face rușine cînd înfuleci pe săturate, iar vecinul n-are ce mînca. Asta-i tot.

Abgar își aprinse țigara și continuă :

— Ascultați mai departe. Asta a fost una. Și-apoi, eu eram membru de partid, iar Stepan nu era, eu aveam o funcție, iar Stepan — nu. Față de Stepan, eu eram privilegiat. Stepan era dezavantajat de situația lui. Acum, socotiți și voi, dacă eu, om la patruzeci de ani și membru de partid, l-aș fi sugrumat, cum zice Stepan, pe unul de șaptezeci și nemembru, în fîneața lui, în casa lui, n-ar fi pleznit inima lui Stepan de supărare ? Ar fi pleznit. Așa că l-am lăsat să mă strîngă puțin de gît, și ne-am întors în sat. Pe drum, l-am convins să fie păstorul celor care nu intraseră în colhoz.

— S-ar zice că-i adevărat — făcu Stepan — și de fapt e chiar adevărat.

12

NU AU ȚINUT SEAMA că e vremea tunsului, i-au arestat, totuși, pe ciobani. Președintele plecă în capitală să ceară ajutor generalului, ministrului agriculturii, președintelui Consiliului de Miniștri, șefului miliției, și se rușină că și lui i se spune *președinte*, și președintelui Consiliului de Miniștri. Și se mai rușină că, pentru o problemă neînsemnată ca furtul oilor, ia de la treburile lor niște oameni de seamă ca aceștia.

— Dă telefon să-i sloboadă pe băieți, tovarășe general, i-au închis fără vină — zise președintele.

— Ce mai e nou în sat? întrebă generalul.

— I-au arestat pe băieți, pe patru deodată, asta-i noutatea noastră. Trebuie să telefonezi cui trebuie, tovarășe general, altă ieșire nu-i.

— Da-a-a... Mai ții minte cum ne-am dus, odată, să furăm castraveți ? Ții minte ?... Generalul izbucni în hohote de rîs și întregu-i trup se cutremură la amintirea pățaniei hazlii. Ții minte cum a tras paznicul în noi cu sare și m-a ars în șezut ? Ca să vezi, se întoarse el spre nevastă-sa, eu eram general și paznicul a tras în mine, ciudată lume, nu ? Da' dacă era el general, ce făcea, distrugea lumea întreagă ? Mi-a făcut ferfeniță turul nădragilor. Acasă, am mai mîncat papară și de la mama... Să te saturi de castraveți ! Generalul se întoarse spre soția lui și începu să-i povestească despre castraveți și despre maică-sa.

— Era o femeie de treabă — zise președintele — fie-i țărîna ușoară... Și așa, tovarășe general, pe băieți i-au arestat pentru o nimica toată...

— Ții minte — zîmbi generalul — cum am vrut, noi doi, să ne scăldăm în cascadă ? Ții minte cum ne-am scăldat în cascadă ? Apa spumega, nu i se vedea fundul, credeam că trebuie să fie tare adîncă, am intrat cu frică, da' abia de ne ajungea la genunchi. Ce mai e cu cascada ?

— Cascada ? — se gîndi președintele. Ciobanii au adîncit-o, își spală oile în ea, apa e limpede. Văd că le ții minte pe toate, tovarășe general, eu abia mi-amintesc, cum le ții minte, tovarășe general ? Băieții, tovarășe general, sînt arestați pentru o nimica toată.

— Da' cum — continuă generalul — eram odată în pădure, ni se făcuse foame, n-aveam nimic de mîncare, am tăiat un purcel. Nu mai știu al cui era. Al cui era ? Fără sare, poți să-ți închipui ? Generalul se întoarse către soție : n-aveam sare, am mîncat purcelul fără sare.

— Da, da — se învioră președintele — tot așa și-acum : băieților li s-a făcut foame și au tăiat o oaie. Și pentru asta...

— Cine mai era cu noi ? încerca să-și amintească generalul. A ! Avag. Țin minte că avea un vier care se năpustea și la lupi... Ei, ce mai e cu vierul ?

— Nu țin minte vierul — zise președintele — pesemne că-i o poveste veche. O fi fost tăiat, vierul, tovarășe președinte. Avag, însă, e arestat.

— De ce l-au arestat?

— A căsăpit niște oi. Da' nu numai Avag, erau patru cu toții. Stăpînul n-a reclamat, oficial nu-i hoţie, da' băieții au fost arestaţi, tocmai într-o vreme ca asta! Doar ții minte, tovarășe general, cît avem de lucru în perioada asta?! Mai mult, pe unul dintre băieţi, anchetatorul l-a și bătut. M-am plîns, da' nimeni nu m-a luat în seamă: cică nelegiuirea atrage după sine pedeapsa. Asta așa e, știu și eu, da' aici n-a fost nici o nelegiuire, ca să fie pedepsiți. Nu-i așa, tovarășe general?

— Urîtă treabă — spuse generalul privind la telefon, întorcîndu-se spre telefon, ducînd mîna spre telefon. Cînd să ridice receptorul, își aminti de ceva și întrebă: Avag are pantaloni? Vreau să spun, ce fel de pantaloni poartă Avag?

— Obișnuiți, tovarășe general, nădragi obișnuiți.

— Înseamnă că i-a tocit p-ăia pe care i i-am dat eu. Și generalul povesti, soției și președintelui, că, după război, Avag umbla fără nădragi, și el, generalul, i-a dat lui Avag una dintre perechile sale de pantaloni și, în felul ăsta, s-a făcut Avag cu pantaloni. Va să zică, i-a tocit.

— N-a apucat să-i tocească, abia își însurase feciorul, că nora lui i-a cusut nădragi noi. Iar pe ai tăi, tovarășe general, Avag i-a dat lui Pavle. Și cînd Pavle a început să-i poarte, l-au porcclit *maiorul*. Acum, Pavle, tovarășe general, stă în celulă cu pantalonii tăi.

— Ia stai, da' eu i-am dat pantalonii mei de pe vremea cînd eram colonel.

„Care-i lucrul cel mai greu din lume ?"

„Cum adică, cel mai greu lucru ? Dintre metale ?"

„Fie și dintre metale."

„Păi, plumbul."

„Ei, atunci trebuie să-ți spun că, mai greu decît plumbul, este sentimentul recunoștinței."

„Cel mai greu lucru pe lume, Zaven-*gian*, și dintre metale și așa, în general, sînt pantalonii colonelului."

— Despre ce vorbeam ? gîndi cu voce tare generalul. Da, despre vierul lui Avag. L-au tăiat, zici ? Păcat, era un vier bun. Asemenea vieri trebuie păstrați. Trebuie hrăniți bine și asmuțiți împotriva lupilor. Dacă eram eu acolo, n-aș fi îngăduit să fie tăiat. Avea niște colți, uite-atîta ! Generalul arătă soției sale cuțitul de masă : Ca niște iatagane !

„Dracu' să te ia, generale ! N-am să pot smulge de la tine o faptă bună ?" se gîndi președintele și se adresă soției generalului :

— Da, uite-așa au fost colții, cît cuțitul ăsta. Și, închipuiți-vă, acum, stăpînul vierului, împreună cu alți trei ciobani, stă închis în celulă.

— Interesant — zîmbi generăleasa și, simțind că e cam nelalocul ei intervenția sa, se căzni să-și schimbe privirea plictisită într-una interesată : dar ce-i acela vier ? întrebă ea.

— Vier ?... Generalul izbucni în rîs și o ținu așa preț de vreo cinci minute, în vremea asta, cu un telefon, i-ar fi putut elibera pe băieți, apoi, continuînd să rîdă, spuse : vierul este

unchiul... vacii. Mai rîse vreo cinci minute, apoi conchise : nu degeaba se zice că toți, chiar și generalii și soțiile generalilor, trebuie să fie un pic țărani. Da, da...

Apoi, sună telefonul. Generalul ridică receptorul și spuse :

— Așa, vierul e unchiul vacii.

Apoi, spuse că nu, sînt acasă, nu-s invitați nicăieri, omul mai trebuie, uneori, să stea și acasă. Plicticos sau nu, e casa noastră, la urma urmelor. Nu, a venit cineva de la țară, stau de vorbă, deapănă amintiri. Sînt oameni de treabă, țăranii.

— Tovarășe general...

— Și zici că ați furat, da ?

— Păi da, da' nu-i tocmai un furt, tovarășe general... E vorba de satul nostru, știi bine.

Generalul rîse din nou, rîsul blajin al unui om sătul.

— Îi știu bine pe ai noștri. Mănîncă un bou, apoi zic : „Iaca, un bou, ce mare lucru, de ce faceți atîta gălăgie ?" Doamnă Sofi, boul e ticălosul de soț al vacii — generalul făcu cu ochiul președintelui.

— Se-ntîmplă, tovarășe general, mai mîncăm și cîte-un bou.

— Ți-am spus, doar, îi știu bine pe țăranii noștri : mănîncă un bivol, apoi zic „Iaca, un bivol, ce mare lucru, de ce faceți atîta gălăgie ?"

— Ai nimerit drept la țintă, tovarășe general — rîse președintele — fără să mai stea pe gînduri, ar mînca și un bivol...

— Ce zic, eu îi știu pe țăranii noștri, și un tractor de-ar înfuleca, ar zice : „Iaca, un trac-

tor, de ce faceți..." Oameni de treabă, țăranii noștri.

Generalul povesti generălesei despre partizanii Egor și Sarghis, despre bou și mîțe, apoi se-ntoarse spre președinte :

— Și rămîn tot aceiași, nu se schimbă.

— Ce tot spuneți, tovarășe general, n-au ei timp să se sohimbe, muncesc. Să vedeți, tovarășe general, anul ăsta am obținut treizeci de chintale de cereale la hectar, o sută douăzeci de miei de la fiecare sută de oi, cîte o tonă de mere de pe fiecare pom, despre miere nici nu mai pomenesc. Ce să vă mai spun, tovarășe general, care sat a mai dat generali ca noi ? Avem temei să ne mîndrim, nu ? Noi, cîteodată, vă mai pomenim cu cîte o frigăruie. Satul nostru se mîndrește cu generalul său. Ce sat, cînd are un general al său, se teme să taie vreo trei-patru oi ?

— Da-a-a — spuse generalul, căscă și mai spuse ceva.

— Ce-ați spus, tovarășe general ? n-am auzit bine. Președintele se sculă de la locul său și se duse lîngă general.

Generalul puse mîna la gură :

— Zic că-i o treabă urîtă. Sînteți oameni în toată firea, nu știți că nu-i voie să căsăpești berbecii altora ?

Președintelui i se făcu lehamite într-atîta, încît se împăcă cu gîndul că băieții or să stea vreo doi ani la răcoare ; nu-i mai păru chiar atît de cumplit, ba se poate spune chiar că i se păru destul de plăcut. Își luă căciula, „ați

tot mîncat frigărui, de-acum mai mîncaţi şi de-altele", iar generalul, stînd în uşă, îi spuse în urmă :

— Cînd mai veniţi la oraş, nu vă duceţi în altă parte. Treceți pe la noi, nu vă sfiiți. Vezi bine, cu doamna general nu se poate discuta despre sat. Veniți, să stăm, să vorbim, bem ceai, e plăcut. Va să zică, aşa — căscă generalul — vierul este unchiul vacii, doamnă general.

Aşadar, doamna Sofi n-avea nici un merit militar, nu pricepea nimic dintr-ale milităriei, doar stătuse în preajma acestui om și acum împărțea cu el pe din două generălia lui.

În sală nu erau decît vreo cîțiva oameni ; apoi aceştia au început să rîdă în hohote, iar cei de-afară s-au abătut de la drumul lor spre cinema sau circ. Nu era unul în sat care să spună ceva cu cap. Judecătorul punea întrebări, acuzații răspundeau, ziceau „Ce ne-ntrebi pe noi, doar sîntem acuzați !" — iar sala se tăvălea de rîs. Procurorul atîta şi-a bătut joc de acuzați, iar cei din sală atîta au rîs de ei, încît oamenii se ruşinau că sînt din Antarameci. Se simțeau oameni de nimic. Murmurau doar atît : „Doamne, cît de mult am rămas în urma vieții ! Ce-o fi de rîs, că nu pricepem !"

Pe deasupra Antarameciului, trec adesea avioane. Zboară mai sus decît cel mai înalt munte. Norii rămîn undeva jos, dedesubt, atît

de jos, încît piloții, pesemne, își închipuie că văd zăpadă sau, poate, chiar pămîntul. Aripile și fuzelajul avioanelor scînteiază preț de vreo două minute în albastrul cerului, deopotrivă cu soarele. Dar nici un băiat din Antarameci nu visează să devină pilot. Pentru un băiat din Antarameci, să sufli cu foalele într-o fierărie e o treabă tot atît de serioasă ca și pilotarea unui avion.

Acum, în sala judecătoriei, cei din Antarameci se simțeau tot atît de mici, cît îi păreau și pilotului care îi vedea, din avion, cum își mînau catîrii.

Și s-au rușinat, deodată, că sînt doar niște cosași, că sînt nebărbieriți, că vorbesc tare, că, deși și-au schimbat cămașa, ciorapii, hainele și s-au spălat pe cap și pe picioare, tot mai vine, dinspre ei, miros de grajd, s-au rușinat că, odată urcați în autobuz, nu știau cît costă biletul.

Iar Sako, cel cu telefonul, îi zise lui Vani :

— Viața trece, Vani, și tu tot cu tunsu' oilor...

Vani se-nfurie și-i zise :

— Tacă-ți gura ! „Tece viasa, Vani, și tu tot cu tusu' oilo..."

Cît despre Pavle, acesta pur și simplu făcu tot satul de ocară. De, maiorul e maior. Zicea :

— De ce, mă rog, v-ați apucat să cotcodăciți aici cu toții ? Ia spuneți, s-aud ! Voi n-aveți de lucru ? Duceți-vă la treburile voastre ! Hai, întindeți-o, pui de cățea, marș !

Și de ce trebuia să fie, Pavle ăsta, din Antarameci ? La urma urmei, ce-i Antarameci, ce-i

satul ăsta ? Ce fel de nume mai e și ăsta ! *An-ta-ra-meci* ! Ptiu !...

Dar Avag, Avag !... Om la șaizeci de ani, nu i se face rușine de barba lui, are și nepoți, da' nu se rușinează, îi spune unei femei :

— Tovărășico, ți s-au dezgolit genunchii. Și-l înghiontește pe Ișkhan : Apăi cum, dacă tot am venit la oraș, să facem haz, doară n-am venit să plîngem.

Judecătorul îi adresează o întrebare, dar el nu-l ascultă, și-a fixat privirea în sală, nu-și ia ochii de la femeia cu genunchii dezgoliți și tușește ca un țap. Procurorul îl face cu ou și cu oțet, iar el îl înghiontește pe Ișkhan : Ișkhan, ia te uită, i-a rămas scaunul mic sub ea. Și, bombănind, îi cere lămuriri lui Ișkhan : Mai e obicei, la turci, să țină două femei, ori nu ? Ce crezi Ișkhan, o fi avînd bărbat ?

— Rămîne, una ca asta, fără bărbat ?

— Nu știi cum e mai bine — să-l pizmuiești pe bărbatu-su ori să-ți fie milă de el ?

În sfîrșit, n-a mai putut răbda, s-a ridicat și s-a adresat judecătorului într-un stil pompos, ca-n basmele cu împărați :

— Slăvit să fie judecătorul ! Dați poruncă să iasă, mă împiedică să gîndesc.

Iar Ișkhan, trăgîndu-și nasul, îi ține isonul lui Avag, vezi Doamne, e îndrăzneț și nu-i pasă de proces :

— Ia zi, Avag, pomeții chiar îi sînt roșii ori i-a vopsit ?

— E vopsea, Ișkhan.

— Și buzele-i sînt vopsite, nu ?

— Totul e făcut.

— Ba nu, Avag, genunchii nu-s făcuți. Ori, mai știi, se zice că-și pun pernițe.

— Genunchii, zici? He-he! Ei, Doamne, Doamne...

Și, uitîndu-se la nasul mare și strîmb al lui Ișkhan, la zîmbetul lui nătîng, văzînd privirea iscoditoare și neghioabă a lui Avag, oricine putea gîndi că era mai bine dacă ciobanii ăștia ar fi săvîrșit un furt mai mare, să fi furat un bivol ori un tractor, sau să fi aruncat în aer un pod, iar judecătorul să fie îndreptățit să-i condamne fără cruțare la douăzeci, treizeci, cincizeci de ani, pe toată viața.

Singurul dintre ei la locul lui era Zaven, era de așteptat ca măcar el să spună ceva cu cap, și poate că el ar fi fost în stare să lege limba ascuțită a procurorului. Însă, atît cît a vorbit, a ținut-o una și bună :

— Sînteți cu toții contabili, niște contabili! N-o scoate omul la capăt cu voi, nu știți decît să strîngeți medalii, diplome, biografii, și să vă faceți proprietari. Sînteți contabili, niște contabili...

— Referiți-vă la fondul problemei — îl întrerupea judecătorul.

— Sînteți și dumneavoastră un soi de Țaruchian, cetățene judecător, tot ce știți e „la fond“, nimic alta. Ați făcut din lume contabilitate.

Nici judecătorul, și nici sala n-au înțeles ce-a vrut să spună. Judecătorul dădu din umeri :

— Bine, ați terminat?

Doar ești om cu carte, pe Shakespeare sau cine-o fi îl știi pe de rost, vorbește logic, trîn-

tește-le vreo patru rînduri din Shakespeare, dar în așa fel, încît să-i faci praf pe toți ! Ce tot o ții una și bună : Sînteți contabili, niște contabili... Sînteți contabili, niște contabili...

Iar președintele zise :

— Ca unul care cunoaște bine condițiile locale... Și toți cei din sală tăcură, pătrunși cu respect de această introducere atît de solemnă. Ca localnic și ca om — președintele făcu un gest vag cu mîna — după convingerea mea profundă, procesul acesta nu este just.

— Dumnezeule mare ! procurorul schiță un gest de parcă și-ar fi făcut cruce. Ca unul care stă nu chiar departe de lege, ca procuror și ca cetățean — el repetă mișcarea vagă a președintelui — după convingerea mea profundă, condițiile locale, aici, nu sînt juste. Și procurorul iarăși îl maimuțări pe președinte, se așeză ca el dintr-o dată, ca și cum s-ar fi descotorosit de o greutate.

Toți cei din sală, cu excepția celor din Antarameci, chicotiră.

— Ce-i asta, băiete, își bate joc de noi ? îl întrebă Avag pe Ișkhan.

— Își bate joc, băiete.

— Își bate joc — icniră amîndoi.

— Atunci, de ce nu rîd și ai noștri ?

— N-au priceput.

Avag tăcu, gînditor, apoi întrebă :

— Cum îi zice la marfa care nu e sovietică ?

— Străină.

— Nu, îi zice altfel.

— Da' cum ?

— Nu știu cum, altfel.

— De import ? își aminti Ișkhan.

— Da, da, spuse Avag, își bate joc cu vorbe de import, d-aia nu l-au înțeles ai noștri.

Cel mai rușinos, însă, s-a purtat partizanul Sarghis :

— Tovarășe judecător — spuse el — imediat, chiar în clipa asta, să dai drumul băieților, să se ducă la treaba lor ! Au mîncat oile lui Revaz, ori au mîncat un bivol, nu te privește, ai înțeles ? ...Potolește-te, nu te aprinde. Stai liniștit la locul tău. Îl știi pe Revaz ?

Cînd judecătorul făcu haz de naivitatea lui, unchiul Sarghis se înfurie. Degetele noduroase, strîmbe ca niște seceri, îi tremurară, și presupusul partizan zise :

— Nu tu ești vinovat. Numărul nu-i număr.

— Adică ? zîmbi din nou judecătorul, care era un tînăr de 28—29 de ani.

— Asta e, că timpul nu-i timp.

— Da' explică, așa poți să spui orice și să-nvinovătești oamenii din nimic.

— Asta zic și eu, numărul nu-i număr.

Pînă și cei din Antarameci au rîs de Sarghis, chiar și Avag. Atîta îi spuseseră bietului om „partizan“ în sus, „partizan“ în jos, că acum credea și el. Abgar îl trăgea de poale : „Șezi, Sarghis, șezi !“

*

* *

Nimeni n-a fost băgat la închisoare. Revaz și-a schimbat declarația, iar amenda cuvenită pentru modificarea declarației a plătit-o pre-

ședintele din Antarameci. S-au întors acasă cu veselie, au urcat în munți. Avag părea să se fi civilizat dintr-o dată, striga după Ișkhan :

— Acuzat Antonian ! Stai să-ți zic ceva, cetățene acuzat !

Dar nu-i vorba de asta : după proces, Pavle se schimbase în rău. Parcă avea o boală ascunsă. El însă spunea că e sănătos. Era la fel de puternic ca înainte, putea să ridice cu o mînă un sac de sare, dar nu mai căra saci cu sare. „Pentru asta nu dați zile-muncă", zicea. Devenise tăcut, ca un filozof. Sako, cel cu telefonul, se neliniștea : „Înnebunește omul, trebuie să-l ajutăm cumva". Tot Sako își aminti că Pavle avusese un unchi, pe nume Aghasi, nu știu din care război se întorsese cu niște aur. Într-una din gări, aurul i-a fost șterpelit. Întors în sat, Aghasi a umblat vreo două luni ca plouat, apoi, într-o zi, adună un braț de fîn, îl aprinse și pune-te pe sărit peste foc. Apoi începu să umble în cămașă și izmene. Într-o zi, însă, la cîmp, își veni deodată în fire și, cînd se văzu îmbrăcat numai în cămașă și izmene, se aruncă de pe o stîncă. De-aici vine numele de *Rîpa lui Aghasi*.

Oricum, Pavle nu era Aghasi. Într-o zi, își lichidă socotelile cu turma, își luă familia și se mută la oraș.

Dar ce fel de orășean putea să iasă din el, cap de măgar !

Cînd îi vin în vizită prietenii din oraș, stă la masă cu capul plecat, fărîmițează pîinea în supă și mănîncă clefăind, după care întinde farfuria neveste-si :

— Dacă mai e, pune-mi.

Pe deasupra, mănîncă cartofi cu coajă cu tot şi bea apă rece. Iar lîngă sacul cu cartofi, ţine un pian. Cînd vine cineva din Antarameci, Pavle îi arată pianul şi zice : „E-al copiilor, atîta m-au sîcîit — ia, ia. E cam scump, da-i pentru copii. De ce ai altora să aibă, şi-ai mei să n-aibă ? !“ Pavle nu ştie nici măcar să ridice capacul. A tot luat, şi-a ticsit casa cu tot felul de lucruri : bufet, bibliotecă, frigider, pian. Se pare că fiica lui are aptitudini muzicale. Din punctul ăsta de vedere, e, într-adevăr, bine să stai la oraş. Satul, în toată istoria sa milenară, nu a descoperit, la careva dintr-ai săi, aptitudini muzicale ; trebuie să fi fost destui dintr-aceştia, dar au dispărut fără să-şi fi dezvăluit calităţile, cu ciomagul şi cu furca în mîini, ori, în cel mai bun caz, au cîntat din caval cîntece simple. Aşa că putem spune fetei lui Pavle : „Drum bun, Margo, spre marile scene !“

Nu-i numai asta partea bună : după istoria cu oile, se zice că la Antarameci nu s-a mai descoperit nici un furt. De furat, s-o fi furat, dar nu s-a descoperit, aşa că n-a fost nici un furt.

Mai e şi o parte proastă : la Antarameci, mierea se termină după prima colectare. A doua colectare nu se mai face : ce rămîne, se lasă albinelor, hrană pentru iarnă, mai mult decît ar fi nevoie, şi totuşi stupii piereau. Deschizi un stup — miere destulă, n-a pierit de foame. Te uiţi la termometru, arată că n-a fost

frig. Stupul n-are găuri, e făcut din lemn de tei, lemnul cel mai călduros, așadar, n-a pierit de frig. Boală n-a fost, dar a pierit. Cînd te uiți la prisacă, îți vine să plîngi. Cîndva, avea cinci sute treizeci de familii, numerotate și dispuse în ordinea tablei de șah. Și acum sînt dispuse ca la șah, dar numerele sînt puse pe sărite : 9, 10, 21, 35, 70, 108, 109, 210, 211, 287, 530.

Nu-i numai asta partea proastă : Zaric nu-i dă pace lui Zaven și-l tot trage la oraș. „Dacă și Pavle trăiește acolo, de ce n-am putea să trăim și noi ? Mișcă-te, o să lucrez și eu într-o fabrică, undeva, ca femeie de serviciu."

Iar Ișkhan ? Și Ișkhan trage la oraș. Desigur, Ișkhan, fără tine orașului îi e greu să trăiască, doarme, se trezește, unde-i Ișkhan ? Du-te, Ișkhan, postează-te în stradă și fluieră. Trezește-te, nopțile, și fluierînd păstorește, de la fereastră, îndrumă turmele care sînt duse la abator.

MESROP

GRĂJDARUL CUNOŞTEA BINE istoria armenilor și era singurul muntean care avea conștiința originii sale armene. Ceilalți ştiau numai că sînt cosași, ciobani, mulgători, îngrijitori de viței, că, odată cu venirea iernii, vor coborî din munți în vale, la Țmacut, și, odată cu venirea verii, vor urca din nou în munți. Toate acestea însemnau însă prea puțin pentru grăjdarul nostru, și atunci, începea să povestească din istoria Armeniei, pe care o cunoștea destul de bine. Cînd avea ascultători, mai născocea pe ici, pe colo, socotea minciună ce povestise ieri, începutul istoriei armene ba era dat în urmă cu patru mii de ani, ba era săltat pînă aproape de zilele noastre, în funcție de atitudinea pe care o avea în ziua aceea față de cei din satul vecin.

— Armenii au fost născociți de istoricul Leo [1] ! Pînă la Leo, nu exista nici un armean... Pe vremea lui Leo, cît priveai cu ochii, nu

1 Leo (1860—1932), numele real Arakel Babakhanian — istoric şi filolog armean, autor, printre altele, al unei *Istorii a armenilor* (1917, 1946—47, 3 volume).

s-auzea țipenie de om. Era vreun armean, ca să s-audă glas de om ? Nici tu lapte, oaie, mai știu eu ce... Leo a pus maiaua. Cum se face iaurtul ? Pui maiaua în lapte, se face iaurt, așa i-a născocit și Leo pe armeni. Ați auzit de „Cîinele și motanul" a lui Hovhannes Tumanian. Nici motanul nu era blănar, nici cîinele nu avea nevoie de căciulă ! Ce-i trebuia cîinelui căciulă, haida de, Hovhannes Tumanian s-a așezat și a născocit poezia pentru copii. Iar la o altă masă, ședea Leo și născocea istoria armenilor. Străbunul Zarmair... Ăsta ce-o mai fi vrînd... ! Străbun, pe naiba !

Muntenii erau ciobani și mulgători, nu se certau cu el, treaba lor era să tundă oile și să mulgă vacile. Toate astea — Leo, Hovhannes Tumanian, Zarmair, înainte de era noastră, toate astea erau ca un fel de mobilă în casa grăjdarului. O aranja cum îi plăcea. Muntenii cugetau că omul n-ar fi trebuit să fie grăjdar, ar fi trebuit să ajungă profesor la Erevan sau mai știi unde.

— Lupul Vahan [1]. Au venit — i-a nimicit, au venit — i-a nimicit, iar au venit — i-a nimicit, pe toți i-a nimicit. El nimicea — alții numărau, au socotit că pustiise Persia, nu mai rămăsese picior de om în Persia. De-aia nu mai există azi, pe lume, Persia, a șters-o de pe fața pămîntului armeanul nostru, Lupul Vahan.

---

1 Numele real Minas Dolabașian (1872—1904) — erou al mișcării revoluționare armene de independență.

Şi deodată, începea să afirme ceva cu totul invers. Va să zică, au fost bărbați viteji, că au ținut piept, vreme de o mie de ani, turcilor.

— Avem cu ce să ne lăudăm — zicea el — atunci, să ne lăudăm.

Nimeni nu se lăsa îmbrobodit de cuvintele lui și nimeni nu avea nimic de obiectat, pur și simplu își vedeau cu toții mai departe de treburi ; mulgeau vacile, tundeau oile, i-apuca ploaia, se uscau la soare, vorbeau turcește cu vecinii azerbaigeni, îți tălmăceau vreo două vorbe turcești în armenește, rîdeau de cei care nu știau turcește, primeau plata pentru zile-muncă, primeau pensii — trăiau. Şi toate astea arătau cam așa : un om de cincizeci și cinci, cincizeci și opt de ani, pe nume Mesrop Ghazarian, care vorbea de unul singur, se învîrtea printre turme, herghelii și nori, colindînd înălțimile de pe care se vedea, din pămîntul acesta fără margini, numai o parte dintr-o parte a Gugarkului[1]. Mesrop le spunea, azerbaigenilor, *turci*, ca să-i supere, pentru că nu erau turci adevărați. Dar nu asta era grija lor, dacă sînt turci ori ba, ei, ca și ciobanii și mulgătoarele de la noi, păşteau oile, le tundeau la vreme, dacă nimeriseră sub ploaie, se uscau, suduind ploaia și lumea toată. Cei mai bătrîni dintre ai noștri îi ziceau lui Mesrop :
— Tacă-ți gura !

---

1 Gugark — una dintre cele 15 regiuni ale Armeniei Mari din antichitate.

Într-un fel, totuși, Mesrop își atingea scopul. Ciobanii din Azerbaigean veneau, de prin văile lor depărtate, în munții noștri, la pășunat, iar cum satul nostru era foarte aproape de pășune, ni se păruse că din totdeauna munții sînt în curtea noastră. Munții erau numai ai noștri aproape întreg anul — toamna, iarna și primăvara — vara, însă, veneau la noi, cu calabalîcul lor cu tot, cei de prin văi ; asta însemna, într-un fel, că au venit în casa ta, și casa ta devenea, de voie-de nevoie, și casa lor. Adăpătoarea de lîngă izvor era făcută de Artin al lui Artin, iar acum se îmbulzea acolo, într-un nor de praf, turma azerbaigenilor ; cu o sută de ani în urmă. Avet al lui Ghazar îngropase, pe izlaz, bolovani de sare pentru oi, iar acum, dau buzna, aici, oile lor, să lingă bolovanii. Într-o vîlcea din pădure, pe fagi, ne scrijeliserăm numele noastre și eram încredințați că, după noi, copacii or păstra vreme îndelungată numele noastre, și odată vedeai că vine un cioban de-al lor, îl leagă bine de boul său și, ho, ho, ho, îl trage de duce în iurta lor copacul, cu numele nostru pe el.

— Au venit turcii — spunea grăjdarul. De unde or mai fi apărut și ei ? Au fost făuriți în anul douăzeci. Serghei Mironovici Kirov i-a ajutat — pronunță cu o deosebită importanță grăjdarul. Și, poftim, în treizeci de ani, s-au făcut oameni. Socialismul să trăiască, uite ce-nseamnă socialismul... Pe ăștia, socialismul i-a făurit, nu erau, nu erau, și deodată i-a făurit, i-a mînat spre izvorul lui Artin, na, beți apă,

frățește! Să-ți dea Dumnezeu viață bună pe lumea cealaltă, Artin! Dacă nu erai tu, unde ar fi băut apă oile lor?... Eu zic să scrijelim o jalbă la Moscova, să ne dea înapoi pășunile, hî?

Se întîmpla cîteodată, din nebăgare de seamă, să intre turma noastră în semănăturile lor, sau turma lor să calce pe ogoarele noastre, și atunci, se dezlănțuiau adevărate bătălii — cîte unii se pomeneau cu capul spart, alții — cu cîte-o mînă ruptă, li se rupeau cămășile, ei ne ocărau armenește, ca să ne doară-n suflet, ai noștri le răspundeau cu sudălmi turcești, veneau în goană cîinii și toate se învălmășeau... Apoi, se așezau împreună să prînzească. Beau unii în sănătatea altora, apoi, îmbunați, se tot mirau de ce are vecinul capul bandajat, un altul cămașa ruptă, iar cel de-al treilea — mîna în legătură. Despre încăierare, nu se mai rostea nici un cuvînt, de parcă brațele s-ar fi rupt pe cînd prînzeau.

Seara, grăjdarul scuipa și își bătea joc de ai noștri:

— Ei, vi se făcuse dor, v-ați dus să vorbiți oleacă în persană? Ai vorbit italienește, că ți s-a găurit capul de caznă, ha? cap sec! Bre, sînteți nevolnici, nevolnici ca niște muieri, cine-ntinde mîna nu zice că n-aveți.

Ciobanii tăceau.

— Hî — se aprindea grăjdarul — Moscova—Kremlin, către Președintele Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S.!

Asta făcea impresie, iar ciobanii îi replicau:

— Sovietul U.R.S.S., ei și ?

— Propunem să fie scoși turcii de pe pășunile noastre.

Ciobanii tăceau.

— Hî ! se răstea grăjdarul.

— Parcă ne e oarecum — se codeau ciobanii — doar am stat la masă împreună cu ei.

— Să-ți iasă pe nas pîinea aia — ocăra grăjdarul — să-ți iasă pe nas pîinea pe care ai mîncat-o, ca să n-aibă fecioru-tău ce mînca !

Apoi, cineva adăuga nepăsător :

— Ascultă, Mesrop, ce să mai supărăm oamenii degeaba, trăim noi și-așa, doar e destul loc pentru toți.

— Armene ! își ieșea din fire Mesrop. Una și cu una fac două : ogorul e-al lor, îți iau și munții, armene ! Oile tale n-au unde paște, că jumate din munți le-ai dat lor.

Ciobanii se necăjeau și făceau haz de necaz :

— Da ce, era să-i lăsăm, pe arșița asta cumplită, să-și țină oile-n cîmp ?

Grăjdarul turba :

— Bre, bre, bre, apăi, dacă-i arșiță pe cîmp, întinde-le grumazul, să ți-l taie !

— Dacă ești așa de inimos și nu vrei să-mi taie grumazul, nu-ți lăsa calu' pe pășunea lor !

În vremea aceea eu eram copil, umpleam cartușe goale cu capete de fosfor de la chibrituri, le îndesam, le astupam, ca să le pun în foc, dar mătușă-mea Paițar îmi dădu vreo două peste ceafă și-mi confiscă muniția. Am vrut să-mi iau înapoi cartușele, pe cînd ea, aplecată, stingea focul, și cum îi dădeam tîrcoale,

așa, pe la spate, i-am tras una și am zbughit-o. Bărbații încă se mai ciondăneau.

— Bagă de seamă, să nu-ți lași oile pe pășunea lor !

— Vezi-ți, mai bine, de calu' tău, nu-mi las eu oile singure !

— Calu' meu, în munții mei, aleargă cum vrea el, uite-așa, e liber ca vîntu' !

Între pășuni, nu existau hotare precise : ogorul își vedea de drum în legea lui, iar turma își vedea de pășunat, de unde reieșea că, în mintea *lor*, aia era pășunea lor. Și iată că, într-o bună zi, paznicul lor ne-a răpit turma de pe pășunea lor. Așa de frumos a furat-o de sub nasul ciobanului nostru, că ăstuia de-a dreptul i-a plăcut. Zicea : „A venit de-a zis — de ce-ai intrat pe pășune ?" Zicea : „Am zis — las' să pască pe săturate. A zis — bine." Zicea : „Stătea lîngă mine, a stat ce-a stat, deodată a fugit în mijlocul oilor." A fluturat, deasupra capului, batista albă, oile au luat-o drept sare și au pornit în goană spre staulele lor. Ciobanul nostru zicea : „Odată văd că nu mai e nici o oaie lîngă mine — toate alergau behăind după batistă, dornice de sare. Iar paznicul le-a închis în ocol, a pus și un lacăt, a băgat cheia în buzunar și s-a dus la mai-marii lui, să facă un proces-verbal". Starostele ciobanilor noștri, aici, tuna și fulgera, ciobanii îl scoteau pe el vinovat, că nu le-a dat la timp sare pentru oi, iar Mesrop își ungea pușca și mormăia :

— Plătește-le, cum de nu ! S-au învățat să întocmească procese-verbale, s-au făcut știutori de carte !

Și ochi cîinele, întins mai încolo pe pămînt, și-l strigă :

— Ceambar !

Cîinele își ciuli urechile. Mesrop trase un foc. Cîinele chelălăi și sări într-o parte, apoi, liniștindu-se, se apucă să-și frece cu laba urechea rănită.

— Plătiți, haide, e amendă, nu glumă !

— Lasă, Mesrop, e rușine !

— Păi, da' cum, e rușine !

— Mesrop, doar trăim cu toții în munți, om plăti amenda, apoi om da amendă și noi, ne-om certa, ne-om împăca, doar sîntem vecini ! De-acu, om fi datori să furăm oile lor și să le ducem în țarcul nostru. Să-i amendăm, să le luăm banii, și-atunci, le-om plăti și noi.

Oamenii au încercat să-l potolească, însă n-au reușit ; le-a scăpat și a plecat țipînd :

— De partea cealaltă a muntelui, nu-s dușmani, voi sînteți dușmanii ! Pe toți vă nimicesc ! Ridicase chiar pușca în chip de amenințare. Și, cu arma ridicată, zise : sînteți dușmani, nu mai sînt armeni pe lumea asta, n-aveți cinste și ați rămas tot fără cinste.

Nici nu existau armeni. Erau numai ciobani care au scuipat după Mesrop, el se depărta, iar ei ziceau că mai bine îl loveau ca pe un cîine. El se duse, trecu dealul și se opri lîngă cortul *lor*.

Era o zi verde, de smarald. Din vale, acoperișurile de țiglă ale staulelor răsfrîngeau o lumină roșie. Din corturi, se înălța un fum albăstrui. Pe coastele munților, se zărea mersul arcuit al coasei și se auzea foșnetul ierbii tăiate, sunetul oțelului era înăbușit, devenea mai surd în iarba deasă. În dosul staulelor, se luptau, pe viață și pe moarte, doi tauri. Unul mai mic, soi local, cu coarnele ascuțite, îl ataca pe cel de rasă, mare cît un munte, însă cu niște cornițe scurte și boante. Mesrop vedea că taurul de rasă are să fie înfrînt și socotea că ar trebui speriat taurul cu coarne ascuțite, cu o furcă ori cu foc. Mesrop se mira că, în apropiere, nu se găsește nici un om. Văzu că oamenii cosesc, mulg, tund, fac muncile care se cuvin în vara lor scurtă.

Nu, n-ar fi trebuit să se întîmple așa. Ceva era greșit. Mesrop ar fi trebuit să-și ungă pușca și apoi să fi coborît dealul, iar acolo, în vale, lîngă cortul lor, ar fi trebuit să-l întîmpine dușmanii cu armele pregătite. Mesrop ar fi trebuit să pornească împotriva lor fără să clipească.

În vremea aceea, eu dădeam examen de admitere la Institutul pedagogic, credeam că am reușit, nu știam că nu reușisem și, înainte de a începe cursurile, plecasem acasă. În sat, se întîmplase ceva, dar ce anume — nu pricepeam și nici sătenii nu-mi spuneau. Ciobanii erau amărîți, starostele îi spusese păstorului cu pricina că o să-l scoată din pîine, că are s-aducă, dintre *ei*, un copil, să-l pună păstor.

Păstorul zicea „Hai-hai, acu' eu sînt vinovat că ei cunosc deprinderile oilor care vor sare ? !“

Mesrop s-a întors, s-a dus îndărăt și apoi a apărut pe colină.

— Vino, vino la noi — îl chemau cei din partea noastră. Iar el, din vîrful colinei, i-a auzit cum s-au pornit să rîdă și chiar să hohotească. Așa e în munți — poți auzi orice foșnet și de la o verstă. Aerul în munți e limpede de tot. Mesrop a aruncat mucul de țigară, s-a întors și a pornit-o îndărăt, și ultimul fum de țigară ieșit din gură a plutit în văzduh ca un ștrengar, în jurul gîtului său.

Înjurînd cu glas tare, Mesrop coborî în vale și se apropie de corturi ; îl lăsară să vină mai aproape și, cînd se apropie și mai mult tot răcnind și înjurînd, ieșiră și-l trîntiră la ușa staulului. Apoi s-au întors la treburile lor și au continuat să cosească, să mulgă și să tundă oile. Tare caraghios mai era bătrînelul care zăcea la ușa staulului, slab ca un țîr, neras, cu pușca de vînătoare la șold și cu alice pe țeava puștii, încît, dacă ar fi tras și ar fi nimerit pe vreunul, i-ar fi făcut fața terci. Mai tîrziu, îl stropiră cu apă pe față, îl aduseră în simțiri, îi bandajară capul și îl duseră într-un cort. După ce îi trecu buimăceala, au început să stăruie să se așeze cu ei la masă. Primiseră, dintr-o bostănărie îndepărtată, niște harbuji, așa că-l ospătară, îl culcară din nou să se mai odihnească, și apoi l-au și însoțit o bucată de drum. Mesrop se furișă din vale tăcut, cu un harbuz sub braț. Îi spuseseră „Ești slăbit, ai pierdut sînge, îl tai și-l mănînci“.

După întîmplarea asta, le povestea tuturor cum fusese el în ospeție la albani [1]. Sînt oameni buni albanii ăștia — zicea — pîinea lor e gustoasă, pămîntul ăsta de sub picioarele noastre e-al lor, mă mir — zicea — de ce ne lasă în vecinătatea lor. Lîngă cortul nostru, mă zări pe mine.

— Băiete, mare minciună neamul ăsta al nostru de armeni !

Și, după ce trecu :

— Adică, nu-i chiar așa de mare, asta-i tot ce-a mai rămas !

Apoi, mă-ntrebă cine sînt și o luă razna :

— Ha, ăsta-i ăl de-a ieșit în drumul mare din desișul pădurii, și Avet al lui Ghazar a pomenit de bunică-tu, a zis „Să zici — sînt feciorul lui Avetik al lui Tomo". Ha, Avetik al lui Tomo. Bunică-tu era ținut la mare cinste.

Un pic mai tîrziu, se auzi glasul lui Vano, „Îhî, a-nceput învățămîntul politic", apoi glasul lui Mesrop.

— Mă mir—zicea el—cum de ne-au lăsat să urcăm în munții lor. Barem să fi fost, și noi, vecini mai acătării.Că noi — noi n-ar mai trebui nici să umblăm pe pămînt, să umblă-ă-ăm... Da, tare mă mir ... Lupul Vahan... Au venit—i-a nimicit, au venit — i-a nimicit, au venit din nou — din nou i-a nimicit, cum de nu... Nazar cel Viteaz, cu o lovitură a bătut o sută, așa a fost...

Din ușa cortului nostru, am intervenit :

---

1 Popor caucazian din antichitate, strămoșii osetinilor de astăzi.

— Lupul Vahan este o figură istorică, iar Nazar cel Viteaz este un personaj folcloric.

Din mijlocul haitei de cîini care păzeau magazia, Vano m-a făcut atent :

— N-ai de lucru, cetățene ?

— Sigur, profesorul tău le știe pe toate, mormăi Mesrop, întorcîndu-se spre cortul nostru.

— Cum să nu, doar profesorul meu nu-i grăjdar — răspunsei eu.

— Aha, a-nceput învățămîntul politic — zise Vano.

— N-o scot la capăt cu mata, le zici albani, da ei nu-s albani — am spus eu.

— Eu sînt un biet om — făcu Mesrop — nu știu ce-s ei, da bunică-tu era ținut la cinste de ei, la mare cinste !

— Tu vezi-ți de treabă, vezi-ți de treaba ta !

Se năpusti, deodată, afară din cort șeful fermei. Uită-te unde-a intrat calul, și tu stai aici, la palavre. Șeful fermei făcu o mișcare, de parcă ar fi vrut să-l împingă pe Mesrop spre herghelia de cai care se vedea în depărtare.

— Levon — zise Mesrop și nările-i deveniră albe ca varul.

— Du-te, scoate-ți calul din semănături, după aia stăm de vorbă.

— Levon ! mormăi cu voce joasă Mesrop.

Levon ridică vocea :

— Vedeți, oameni buni, iar e ticălosul de Levon de vină ? Spune, oare, ceva rău ticălosul ăsta de Levon ? Da ? Te roagă, numai, să muncești, nici asta nu trebuie s-o facă ?

Zice rău, ticălosul de Levon ? Caii colhozului strică semănăturile.

— Levon — spuse din nou Mesrop, abia mișcîndu-și buzele.

— Ce tot îi dai zor cu „Levon“ ! și Levon începu să țipe. Nu vrei să-ngrijești caii, du-te și fă-te profesor de istorie a armenilor, oi găsi eu un grăjdar, m-oi face eu grăjdar ! Ce vrea ăsta de la mine, oameni buni ? !

Se părea că va începe o bătaie, că Levon vroia ca oamenii să se convingă de nevinovăția lui înainte ca Mesrop să-l lovească. Iar Mesrop sufla din greu, se uita chiorîș la Levon și părea că mestecă ceva. Eu stăteam între ei și coastele mele simțeau puterea degetelor noduroase și strîmbe ale lui Mesrop, iar în capul meu vîjîia laba lui aspră, cu unghiile roase.

Levon vorbea tare de teamă, dar, o dată cu prima palmă, teama lui s-ar fi transformat în furie, iar în mintea mea, și mîna lui era grea. Levon tot dădea din gură că grăjdarul nu muncește bine, că lasă baltă herghelia și își bagă nasul în treburi mai presus de el, că herghelia strică semănăturile, iar el îi dă cu „Moscova — Kremlin“... Mesrop nu vorbea, se făcuse alb ca varul, buzele i se mișcau fără glas și nările îi fremătau. Levon, de frică, își tot azvîrlea mîinile înainte și el ar fi trebuit să lovească primul — tocmai pentru că-i era frică.

— Rușine ! m-am răstit la el. Rîd oamenii de voi !

— Cine ? Levon era un om dibaci și se folosi de acest prilej ca să-i întoarcă spatele lui

Mesrop. Cine rîde ? Arătați-mi-l !... Vezi Doamne, nici prin gînd nu-i trecea să se eschiveze de la o încăierare, pur și simplu l-au împiedicat ticăloșii care rîdeau ! Fără să se mai întoarcă spre Mesrop, se îndepărtă, ca și cum ar fi avut o treabă. Și, ca și cum cearta ar fi fost o nimica toată, plecînd, îi spuse lui Mesrop :

— Caii care au intrat în semănături trebuiesc alungați, Mesrop. Doar nu-s ale dușmanilor, semănăturile sînt ale mele și ale tale, eu și tu trebuie să avem grijă de toate — n-avem nevoie de supraveghetor. Doar nu sîntem copii, sîntem oameni în toată firea, ar trebui să ne fie rușine. Vorbea și se ducea tot mai departe, și mai departe, iar glasul i se auzea tot mai slab. La urmă, în loc ca glasul lui să se piardă cu totul, răsună puternic și clar, de parcă Levon ar fi fost aici, alături : Haicanuș, tu, Haicanuș, spune-i lui Paițar să trimită copilul cu foarfeca... Aha, deci asta nu se referea la Mesrop.

— Levon — șopti Mesrop — dar nici el nu-și mai auzi vocea.

Stăteam neclintiți sub soarele dogoritor, nu se-ntîmpla nimic și Mesrop, pierdut, zise : — Acu', eu ce să fac ? Nimic nu mișca, nimeni nu-l ajuta, Levon spusese că herghelia distruge semănăturile, dar herghelia nu se vedea. Trupul înlemnit al lui Mesrop se urni din loc, dar încotro, nici el nu știa. Apoi, ca frînt în două, trupul acela se aplecă și ridică pușca de jos. Se uită la pușcă și mie îmi părea că are să zică iar „Acu', eu ce să fac ?“ Apucă țeava

cu amîndouă mîinile, se răsuci pe loc și își făcu vînt cît putu de tare : arma căzu jos și, odată cu ea, căzu și el. Pușca se fărîmă și se descărcă, amîndouă zgomotele se contopiră într-unul singur. În stîna încinsă de soare, un cîine răspunse cu un lătrat leneș, numai unul singur din patruzeci. Lui, însă, i se părea că a explodat o bombă, că toți cîinii din lume s-au încăierat cu lătrături. Stătea lungit pe pămînt, se credea un uriaș prăbușit și fără sprijin și trăia o adevărată tragedie — în fața sabiei lui, dușmanul era invizibil. Îi trebuia o stîncă mare, care să-l înghită, să-l ascundă, să-l țină ascuns pînă cînd...

Ia te uită, ce-ar fi vrut... Om la șaizeci de ani, grăjdar, de un metru șaptezeci înălțime, purtînd căciulă cu urechi, cu gîtul slab și zbîrcit, cu fața osoasă și nerasă, zăcea, acum, cu fața ascunsă în iarbă, rupea iarba și izbea cu vîrful cizmei în pămînt. De departe, ți se părea că e un cîine, o oaie sau chiar o piatră.

— Tîmpitule — zise șeful fermei cu părere de rău și plictisit — acum du-te și fă rost de bani ca să plătești pușca... Cică avea minte, și aia pe care o avea a lăsat-o în Siberia...

Seara, cînd oile erau în staul, vacile în țarc și caii la iesle, iar oamenii obosiți ședeau lîngă corturi și fumau, discutînd încet și liniștit, Levon nu-și mai găsea locul : își tot împreuna mîinile la spate, apoi și le zvîrlea la piept ; bărbia îi tremura foarte tare și se părea că îndată va începe să strige ; nu a strigat, însă bărbia a început să-i tremure și mai tare. Își îndrepta mereu privirea spre Mesrop și, de fie-

care dată, își lua repede ochii de la dînsul. Apoi se stăpîni, nu mai spuse nimic despre pușcă și plecă imediat ce nevastă-sa îl strigă să vină la masă.

— Noaptea-i întunecoasă, ar putea să apară vreun musafir — zise el la plecare.

Iar cînd se lăsă întunericul nopții și negura se făcea deasă ca un strat de pîslă, cînd văzduhul mirosea a răcoare umedă și simțeai cum se ridică ceață din fundul văii și pătrunde în hainele tale, în părul tău, în lîna oilor, în țigara din mîna ta, se întîmpla ca din văgăuna împădurită să apară, pășind moale prin pîclă, un urs cu ochi verzi, scînteietori. Cîinilor, de frică, li se zburlea părul, oile se înghesuiau neliniștite, de parcă cineva le-ar fi scuturat într-un ciur, armăsarul își lipea urechile de gît, iar gîtul și-l întindea atît de mult, încît părea că are să i se desprindă de trup; și atît de tare fornăia, încît nările i se umflau și aproape că i se rupeau. În cort, copiii adormiți pe o otomană se înghesuiau unul în altul — pereții cortului erau subțiri și se auzea tot ce se petrece afară.

— A plecat?

— Să-l ia dracu'.

De pușcă aduse vorba însuși Mesrop:

— Păi, Levon... — mult timp a tot chibzuit ceva și, din cauza asta, a strigat pe neașteptate, tare și parcă puțin ofensat: — Păi, ai spus și ai plecat, Levon?

În cort, Levon ședea la masă și-și bombănea nevasta și nepoții, nepoții făceau gălăgie și de aceea nu l-au auzit pe Mesrop.

— Păi, Levon...

— Faci o mîncare, fă-o cum trebuie ! Ce-ai gătit aicea ? La ce te gîndești cînd gătești ? Cu cît îmbătrînești, cu atît te prostești. Hei, cine-i acolo ? Ce-i, Mesrop ?

— Păi, ai spus și ai plecat ?

— Da' ce era să fac ?

— Să-mi fi dat o pușcă, acolo...

— Ți-am mai dat, unde e ? Cu lingura în mînă, cu urechea atentă la răspuns, Levon așteptă. Afară, era liniște. Levon, cu fața schimonosită, întrebă, strigînd mai tare :

— Ce-ai făcut ?

Mesrop nu îndrăzni să repete rugămintea, așa că Levon înjură și se apucă din nou să mănînce. Se auzea cum zăngăne lingura, lovindu-se de farfuria zincată, și cum, la sfîrșit, farfuria împinsă într-o parte se lovește de o farfurie goală.

— Poet țicnit...

În lumina slabă care se strecura timid din corturi, Mesrop apăru și dispăru din nou. Orbecăind în întuneric, tot căuta pe jos, în patru labe, pînă ce, într-un tîrziu, cînd uitasem de el, apăru în lumină cu sfărîmături de pușcă în mînă. Apoi stătu mult timp și le potrivi, gîfîind, legîndu-le cu sîrmă subțire de aramă.

Demult, hăt demult, înainte de Mesrop, azerbaigenii uciseseră un armean, iar Avet al lui Ghazar ucisese un azerbaigean. Apoi, Avet

al lui Ghazar se însurase și-l avusese pe Mesrop. Bairam și Avet al lui Ghazar glumiseră, se luaseră peste picior, apoi joaca se transformase în bătălie. Ala își trăsese pumnalul, Avetik își luase pușca și îi găurise burta. Neamurile celui ucis trăseseră asupra lui Avet, după o săptămînă, mai apoi peste șapte-opt ani, dar avusese noroc. Avetik și Bairam s-ar fi căit mai tîrziu pentru cele întîmplate, dar ieșiseră prost treburile. Ei știau mai tot unul despre celălalt, iar într-un rînd, armeanul i-o trînti în față azerbaigeanului că babalîcul de tat-su ține opt muieri : Nu-l ajuți pe tac-tu ? zise Avet, iar Bairam, cică : Dă-i-o și pe maică-ta s-o țină, tot e văduvă. Chiar așa, ieșiseră prost treburile. În clipa aceea aveau la ei cuțite, ciomege, puști — era greu să te stăpînești să pui mîna pe pumnal. Mai tîrziu, l-au întrebat pe Avetik cum de s-a-ntîmplat asta, iar el zicea că nu pricepe. Avetik a început să sufere de insomnie — vorbea, glumea, asculta, înșeua calul, toate ca în vis. Un glonț îi șuierase pe lîngă ureche, însă el nici nu întorsese capul să vadă de unde vine. Cei care trăseseră au căutat cu încăpățînare prilejul de a se răzbuna, timp de douăzeci de ani, și nu s-au liniștit pînă au vărsat sîngele îngroșat, înnegrit, al lui Avetik.

Într-o zi, pe drumul care ducea la moară, ei i-au ațînut calea lui Avetik ieșind din umbra crîngului cu un surîs ciudat. Au legat calul împovărat de niște tufe, iar pe tată și fiu i-au luat și i-au dus pe o potecă. Era o zi caldă,

luminoasă, în văzduh se simțea un miros ușor de miere. De jur-împrejur, era un concert de albine. Părea că zumzetul lor se îngroașă, se împăstoșează, că stupina e pe undeva și că se apropie dintr-o clipă într-alta, că dintr-o clipă într-alta are să-nceapă să latre cîinele prisăcarului, iar prisăcarul, cu foalele în mîini, are să-ntrebe simplu și cu prietenie : „Hei, care sînteți acolo, unde-i duceți pe oamenii ăștia ?“ Dar satul se afla peste două dealuri și două rîpe și nu se găsea nici un fel de prisacă prin apropiere. Toate luncile sînt acum pline de roiuri, se muncește cu sîrg.

Calul necheză în urma lor.

— Încotro ne duceți ? întrebase, atunci, tatăl în turcește și se oprise în loc.

— Nu ești tu Avetik ?

Avetik își aținti privirea asupra lor, îi privi îndelung, umerii lui înalți se lăsaseră în jos, ca și cînd și-ar fi pierdut reazemul, iar gîtul i se lungise.

Cel care își trăsese pe ochi căciula rotundă și cu o cruce roșie cusută pe fundul ei, și era încălțat cu niște cizme moi, surîse batjocoritor... Asta îl făcu pe copil să meargă de aici încolo ca vrăjit, fără să-și poată lua ochii de la turc și temîndu-se, totodată, că omul o să-i observe spaima.

Doar o dată, întorcînd capul, tatăl spuse ca pentru sine :

— Păcat de cal, l-am lăsat legat.

I-au tot dus, pînă ce Avetik, privind la băiat, se uită, apoi, la cel cu cizme moi și îl întrebă :

— Căciula asta ai cumpărat-o la bazaru' din Tiflis ?

Azerbaigeanul, strîmbîndu-se, dădu drumul unei înjurături, și Mesrop văzu pe fața lui taică-său un zîmbet cam tîmp. Apoi, îl auzi din nou cum vorbește turcește :

— Cumătru' Arșac are și el cizme din astea, sau or fi taman ale lui și le-ai încălțat acu' două zile ?

Azerbaigeanul își zvîrli arma pe spate, sumese mîneca largă a mantalei, își potrivi mersul ca să ajungă în dreptul lui Avetik, ridică mîna și, cu muchia palmei, îl lovi pe Avetik din mers, piezis, peste ceafă. Tatăl se poticni, făcu vreo cîțiva pași gheboșat, aplecîndu-se înainte, de parcă ar fi vrut să prindă o găină, după care căzu în genunchi, la marginea potecii, cu capul în piept. Mesrop începu să plîngă încet — fără să-și ia ochii de la cel cu căciula. Mesrop își ținea lacrimile, dar ele îl podideau din nou și îi tulburau privirea. L-au înconjurat pe taică-său, iar cel cu căciula îl ajuta cu vîrful cizmei să se ridice.

— Ridică-te, drăguțule, ridică-te, avem și noi treabă, ne întîrzii.

— Mesrop — îl chemă Avetik — nu văd nimic, Mesrop. Acum, cînd cel cu căciula zîmbi și se părea că și-au terminat treaba și pleacă, Mesrop se porni să plîngă în hohote.

— Barem copilu', copilu, barem... Tată-său vorbea pe nas, de parcă ar fi fost pe jumătate adormit. Nu vă vine să intrați în pămînt de rușine ?

Îi explicară că băiatul n-o să pățească nimic, că l-or duce chiar ei în sat, dar Avetik era, într-adevăr, fără nici o apărare în fața lor și vorbea mereu despre copil. Știa că l-au luat și pe copil pentru ca vestea să ajungă în sat cît mai tîrziu, dar nu găsea, în toată comportarea lor, nimic de condamnat, nimic din ceea ce ar putea stîrni un protest, o înjurătură, lacrimi, și vorbea doar despre copil. El însuși se blestemase de mult pentru ziua aceea. Apoi, începu să-l suduie pe cel care murise cu douăzeci de ani în urmă, îl blestema viu și mort, și mormîntul lui. Departe, în capătul potecii, se iviră niște staule vechi, ruinate, năpădite de buruieni. Deodată, Avetik tăcu și-și încetini pașii, acum îl duceau împins din spate. Apoi păși mai repede, atît de repede, încît abia puteau să se țină după el, și, în sfîrșit, se opri lîngă staule. Cum a știut, cum a hotărît că acolo or să-l ucidă ? Nu se mai uita la nimeni, gîtul nu-i mai era atît de lung și de subțire ca mai înainte. Ochii lui se schimbaseră la culoare, iar buzele îi erau strînse.

Unul dintre azerbaigeni, cu barba pe jumătate albă, îl duse pe băiat deoparte și îl acoperi, cu trupul său, de ceilalți. Și, mîngîindu-l pe cap, îl întrebă, fără să aștepte răspuns, cîți ani are și ce ar vrea să fie cînd are să crească mare, dacă o duc bine sau rău acasă, și îl sfătui să se facă inginer la Tiflis. Copilul ar fi vrut să fie mîngîiat de acest om și își proptise fruntea de cureaua lui. Hainele acestuia miroseau a lînă și a lapte, iar mirosul

acesta îi amintea de casa lui. Copilul simțea că, în spatele lui, se petrece ceva rău, și se ghemuia în ciobanul acela. Apoi, pe sub brațul lui, văzu sclipind ceva ciudat în aer, văzu pumnalul în mîna celui cu căciulă, iar cojocul lui taică-său zbură prin aer spre ceilalți doi, în vreme ce ciobanul îi astupa gura, de parcă ar fi vrut să-l jupoaie. Tatăl lui atîrna în văzduh, deasupra urzicilor, apoi buruienile începură să freamăte și să se clatine, iar celălalt îl sudui pe cel cu căciulă și trase un foc de armă. După asta, mai sudui o dată. Iarba înaltă se desfăcu într-un loc, apoi reveni, firele se mai clătinară puțin și se liniștiră. Cel cu cizme moi ridică încet pușca la ochi și trase încă un foc în iarbă.

Apoi oamenii rămaseră o clipă încurcați, cel care trăsese îl mai înjură o dată pe cel cu căciulă că scosese pumnalul, acesta zîmbi vinovat, cel cu barba albă se aplecă gemînd, ridică de jos cojocul lui Avetik și se înapoiară. Ciobanul îl mîngîia pe copil pe cap, ciobanul încălțat cu cizme, care se făcuse palid la față, îi spuse ceva, și mîna ciobanului se lăsă grea pe grumazul băiețelului.

— Nu — făcu ciobanul și clătină din cap — nu, nu, nu.

Celălalt se uită țintă la băiat. Băiatul simțea în ceafă această privire, însă nu îndrăznea să se uite și el, și se lipi mai strîns de piciorul ciobanului.

Cu un picior din spate slăbit, calul aștepta, legat de tufe. Băiatul nu mai putu să se stă-

pînească, îmbrățișă piciorul ciobanului și începu să plîngă.

— Nu plînge, pui de armean, nu plînge, că mă supăr — îi zise cel cu cizmele, și inima băiatului încetă să mai bată. Cel care trăsese și-l suduise, pentru pumnal, pe cel cu cizmele moi spuse zîmbind :

— Se supără, nu mai plînge.

Ciobanul scoase calul la drum și-l urcă pe copil lîngă povară :

— Du-te. Legă frîul de oblîncul șeii, ca nu cumva calul să se împiedice : Du-te. Noi rămînem aici, nu-ți fie teamă, du-te.

Satul află de la copil vestea și, o dată cu vestea, retrăi toată groaza încercată de copil și mila față de tatăl lui. Satul i-l luase copilului pe tatăl său. Copilul devenise martor al crimei. Erou. Toți îl puneau să povestească. La început, cei mari îi cereau să povestească, apoi, cînd toți au ajuns să știe totul cu de-amănuntul, de la un cap la altul, copilul a continuat să le povestească celor de-o seamă cu el. Şi, tot aşa, povestind, a crescut. Cei trei făcuseră un lucru foarte rău — din cauza lor copilul a devenit centrul de interes al tuturor și nu a mai avut timp, da, pur și simplu n-a mai avut timp să privească în propriul său suflet, să-și vadă de-ale lui. Uneori, Mesrop îl vedea, ca prin ceață, pe tatăl său — cu umerii căzuți, cu gîtul lung și slab, dar nu se mai simțea în stare să-ie fie milă de chipul acela al tatălui său. Povestea, pînă i se tăia respirația, „Apoi — și-a scos cojocul... l-a aruncat...

a început să fugă... fugea... apoi...“ și nu-și amintea de ce avea taică-său cojocul pe el, în zilele acelea călduroase de vară. Era bolnav de malarie, uite de ce avea cojocul pe el! Un țînțar purtător de malarie îl înțepase pe arie, cînd îl apucau frigurile i se tulbura privirea, se băga în așternut, trăgea pe el toate țoalele cîte avea și tremura, tremura întruna.

În o mie nouă sute treizeci și doi, cînd Mesrop avea vreo douăzeci și cinci — treizeci de ani, colhozul nostru a ajuns la o înțelegere cu colhozurile azerbaigene de la cîmpie. Azerbaigenii urmau să vină cu oile pe pășunile noastre de munte, în schimb noi puteam să coborîm cu vitele noastre la ei pentru iernat. În vara lui o mie nouă sute treizeci și doi, azerbaigenii își mînară pentru prima dată turmele lor spre Țmacut. Președintele de atunci al sovietului sătesc, Levon, porunci să se înfigă, de-o parte și de alta a drumului, stîlpi între care să se întindă un panou roșu: „AZIZ DOSTLAR, KHOȘ GHIALMIȘSINIZ!“, ceea ce însemna: „Bine ați venit, dragi prieteni!“ Și i-a scos pe toți elevii de i-a așezat la marginea drumului, pentru ca pionierii și comsomoliștii să împiedice iezii și mieii să treacă pe sub panou. Levon a pus atunci foarte multă strădaință ca să alcătuiască o fanfară, iar în treaba asta, l-a ajutat Khacic din Hovit, care i-a trimis, din Hovit, trîmbițași, iar din Șamut alți

doi, încît s-au strîns vreo șapte cu toții. Levon l-a mai băgat și pe socru-său cel șchiop printre școlari, ca să bată ritmul cu *dhol*-ul [1] — într-un cuvînt, era o orchestră pe cinste, numai că oile se speriau și se îmbulzeau întruna. Chiar de la primele sunete ale trompetei, turma se-ngrămădi, se-nghesui și apoi o porni la goană. Îl luă și pe Levon pe sus, și ar fi mers mult Levon așa, cu picioarele întinse înainte, însă turma se plictisi și se risipi treptat, iar Levon căzu pe jos. Ciobanul lor veni și spuse : — A, prietene, mulțumim mult, da' și fără muzică era bine. Levon îi răspunse : — Nu-i treaba ta.

Levon credea că toate cele întîmplate erau din vina vreunui trompetist care probabil că nu suflase după cum trebuia, însă nu putea să-și dea seama cine fusese și de aceea îi porunci să tacă nepotului de frate al lui Mesrop, în ochii căruia se vedea bine că e împotriva prieteniei dintre popoarele armean și turc. Dar oile se îmbulziră din nou, și atunci Levon îl scoase și pe socru-său din formație, apoi le porunci și celorlalți să tacă, unul cîte unul, și abia așa au putut să treacă oile pe sub panoul roșu „AZIZ DOSTLAR KHOȘ GHIALMIȘSINIZ“. La fiecare jumătate de minut, Levon striga lozinci : „Trăiască prietenia dintre popoare, ura !“ „Trăiască puternica noastră Armată Roșie a muncitorilor și țăranilor, ura !“, „Trăiască tovarășul Tuhacevski, ura !...“

1 *Dhol* — instrument muzical de percuție, asemănător cu tamburul.

— Ura-a-a-a ! Ur-r-ra-a !... — strigau și pionieriii, din adîncul bojocilor.

Ei, da, Levon era un organizator de seamă. Mai ales în primii ani, le potrivea grozav de bine pe toate. Și era de-o seamă cu Mesrop, aveau aceeași vîrstă, făcuseră școala la Țmacut, apoi se duseseră împreună, vreo doi ani, la școala din Hovit.

— Mesrop — rîndui Levon — suie-te pe cal și condu-i pe dragii noștri prieteni spre pășuni, te numesc călăuză.

Mesrop nu răspunse „Numaidecît".

— O să dau dispoziție să ți se socotească trei zile-muncă pentru asta — promise Levon.

Mesrop tăcea.

— I-aș fi condus eu, da' trebuie să fiu de față la inaugurarea grajdului, Mesrop, așa că te trimit în locul meu, ești reprezentantul meu, Mesrop... — îl măguli Levon.

Dar Mesrop nu mai era lîngă el și nici măcar în apropiere. Levon se obișnuise, în acele zile furtunoase, chiar clocotitoare, ca omul trebuincios să-i fie totdeauna la îndemînă și dădea dispoziții și indicații fără să-i mai privească pe cei care trebuiau să le îndeplinească. Știa că dispozițiile acelea erau niște dispoziții importante și n-or să cadă, le-o prinde cineva din zbor.

— Mesrop, ce, ești de capul tău, de ce nu ești lîngă mine ? zise Levon — Mesrop... — strigă Levon, supărat. Ptiu, dracu' să te ia ! înjură și își dădu seama dintr-o dată ce îl supărase. Își mînă calul spre casa lui Mesrop și întrebă :

— Unde-i ?

Văduva îi spuse că Mesrop lipsește de dimineață, nu știe unde s-a dus.

— Adu pușca, s-o văd — porunci Levon de pe cal, cu mîna în șold.

Văduva intră în casă, se întoarse și-i spuse că pușca nu este în cui.

— Ptiu, naționalist afurisit! Levon mînă calul pe drumul cel mai scurt, sărind peste bolovani și zburînd peste ogoare, ca să intre apoi în pădure. Peste vreo cinci minute, era la poalele colinei. Calul urcă povîrnișul tăindu-și drumul prin tufișuri. Levon descălecă la jumătatea drumului, puse o piedică bidiviului la picioarele din față și o porni în fugă, aplecîndu-se la pămînt.

În dosul unei stînci, ședea Mesrop, cu pușca pe genunchi, și își răsucea o țigară.

— Uite la el! zise Levon. Stă aici fără rușine și trage din țigară.

— Ce s-a-ntîmplat, Levon? îl întrebă Mesrop, ridicîndu-și ochii spre dînsul.

Levon stătea și ținea picioarele atît de mult depărtate între ele, încît pantalonii lui bufanți aproape că plesneau. Printre picioarele lui, privirea lui Mesrop era rece, iar albul ochilor, umbrit de sprîncenele negre, părea imaculat. Degetele lui Mesrop presărau liniștit tutun pe foiță. Levon zîmbi fără să vrea și zise:

— Da' serios mai ești tu, Mesrop.

Mesrop linse foița cu vîrful limbii, dar foița nu se lipea. Mesrop o linse din nou, dar limba i se uscase în gură, iar foița nu se lipea.

— Pleacă, Levon — zise Mesrop de jos.

— Și dacă n-am să plec? Ce-are să fie? Levon zîmbea și înțelegea că zîmbește de frică.

Mesrop întinse mîna după pușcă.

— Ce-i cu tine, ți-ai pierdut mințile?!

— Nu țipa, du-te de-aici.

Levon n-avea nimic împotrivă, era gata și singur să se ducă la treburile lui; atîta, numai, ca nu care cumva Mesrop să mai facă vreo prostie. Dar frica lui Levon nu avea rădăcini în adîncul sufletului său. Levon se temea de Mesrop fiindcă acesta ținea în mîini o pușcă, iar piedica era trasă. Levon trăsese destul cu pușca, știa s-o demonteze și s-o monteze la loc, știa că, dacă pulberea e umedă, cartușul nu explodează, și dacă explodează, e doar o bucată de plumb, asta-i tot. S-a întîmplat, odată, pe cînd aveau amîndoi șaisprezece, șaptesprezece ani și erau niște amărîți de porcari, că au oprit-o, în drumul ei spre munți, pe nevasta lui Nicola cel jegos. Nevasta lui Nicola cel jegos a crezut că vor brînză, a dus mîna la traistă, s-a uitat la unul, apoi la celălalt, și, mînioasă, și-a continuat drumul. Ei au alergat, însă, după ea și au tot rugat-o, întinzîndu-și gîturile, de parcă i-ar fi cerut doi cartofi, ori două mere, ori o bucată de pîine. Nevasta lui Nicola își pusese atunci sacul jos și, prinzîndu-l pe Mesrop, îi învinețise ochiul, apoi azvîrlise cu o piatră în Levon, care reușise să scape din mîinile ei; după toate astea, ei au continuat, totuși, să meargă pe lîngă ea, dar mai departe, pe marginea drumului, și, cu gîturile

întinse, să se tot roage de ea, făgăduind să-i păzească porcul, să-i strîngă fînul, să-i ducă traista pînă acasă.

— Şi ce-are să iasă din asta, Mesrop ? zise, mişcîndu-şi picioarele amorţite.

— Ei l-au omorît pe tata, Levon.

— Ehei, poveste veche, Mesrop... acum avem o viaţă nouă...

— L-au omorît pe tatăl meu, nu pe tatăl tău, Levon. Du-te.

Mesrop îl înghionti pe Levon cu puşca în genunchi :

— Pleacă. A venit să stea pe capu' meu, ticălosu'. Şade călare, de, e şef !

Levon dădu să plece ; înjurăturile nu-l supărau. E-adevărat, tatăl lui Mesrop fusese ucis. Cît despre Levon, nu era jignit în amorul lui propriu. Mesrop avea o puşcă, iar el — o biciuşcă. Era însă ceva care nu-i dădea voie să plece, îi era pur şi simplu ruşine. Atît de tare se ruşina, că îi era ruşine chiar şi de calul său. Şi, oscilînd între mai multe considerente, unele clare, altele imprecise, care-i treceau prin cap, Levon se opri. Apoi, deodată, se întoarse, alergă uşor şi sări repede pe o piatră în faţa lui Mesrop. Toate acestea se petrecură ca de la sine pe neaşteptate. E drept că, povestind mai tîrziu despre acest lucru, Levon spunea că luase o hotărîre precisă, dar minţea. Lui Levon, ca de altfel tuturor oamenilor, i se părea că viaţa sa este o împlinire a propriilor sale decizii.

I se părea că tot mai aleargă — rămăsese însă nemişcat pe piatră. Apoi, toate s-au pe-

trecut cît se poate de repede și la fel de spontan. După o scurtă încăierare, mîinile lui Mesrop erau răsucite și legate la spate, iar Levon se pomeni cu cămașa ruptă și cu umărul zgîriat pînă la sînge. Toate se petrecură atît de fulgerător, încît cămașa lui Levon nici n-a apucat să se coloreze cu sînge. Una dintre pleoapele lui Levon, umflată, se învinețea și, încet-încet, micșora deschizătura ochiului, nasul i se umfla și se lățea ca un sac în care îndeși brînză, iar genunchiul nu i se putea dezdoi ca înainte. Pușca era în mîinile lui Levon, iar țeava ei zgîria întruna spatele lui Mesrop. Levon mergea ținînd în mîna stîngă bufantul pantalonului și se minuna cum de a putut el să-i sucească lui Mesrop, într-un minut, mîinile, să le țină cu o mînă, iar cu cealaltă să-și scoată cureaua și să-l lege atît de tare. Levon se tot minuna de cele pe care le făptuise el însuși. Și uimirea asta se tot umfla, iar peste ani, rămăsese doar uimirea, întîmplarea în sine fusese uitată. Peste ani, socotea foarte însemnată fapta lui și, odată cu însemnătatea ei, creștea propria lui însemnătate în cugetul său, și abia acum se speria, își freca genunchiul și umărul și se gîndea cît de prost fusese că își pusese viața în primejdie. „Trebuia să fi trimis vreo doi flăcăi, să-l prindă și să-l snopească în bătăi...“

...Acum, cînd mîinile-i erau legate și palma dreaptă îi ardea și-l înțepa, iar cătarea puștii îl tot împungea și-l zgîria într-un singur loc, lui Mesrop i se părea că, vreme de douăzeci

de ani, inima i se nutrise cu dorința de a-l răzbuna pe tatăl său, iar acum, dreptatea lui era călcată în picioare. Lui Mesrop, i se făcu milă de propria lui persoană și începu să plîngă. Atingerea ușoară a lacrimilor calde pe obraji îi plăcu, și el continuă să meargă plîngînd. Un prost îl învinuia de un lucru oarecare pe alt prost, iar acesta accepta cu bucurie învinuirea, pentru că era o nimica toată și ar fi vrut să devină măcar ceva. Întîmplarea dăduse două înfățișări lipsite de însemnătate celor doi — unul în chip de deținut, iar altul în chip de păzitor, și amîndoi se gîndeau că asta e chemarea lor — unul să fie deținut, iar celălalt — păzitor. Se gîndeau cu plăcere că, mai ieri, alergau cu gîturile întinse pe lîngă nevasta lui Nicola cel jegos, iar astăzi sînt purtători de idei.

Îl durea rău palma și părea că tot sîngele din capul său s-a strîns într-o singură și nenorocită palmă, ca să țîșnească, dintr-o clipă în alta, prin piele. Pielea palmei era subțire ca o pînză de păianjen. Deodată, Mesrop se opri. Levon îl îmboldi cu țeava puștii, iar Mesrop dădu înapoi, pentru ca țeava să-i zgîrie și mai rău spinarea. Întorcîndu-și capul spre Levon, Mesrop zise :

— Ei mi l-au omorît pe tata.

Levon se lăsă pe piciorul sănătos, ținîndu-și cu o mînă pantalonii și totodată pușca. Nu-i convenea ca problema să fie limitată în felul acesta și îl îmboldi :

— Hai, dă-i drumu', naționalistu' dracului !

Atunci, Mesrop înțelese că nici lui nu-i convine să se limiteze la întîmplarea cu taică-său.

— Ei au distrus orașul Ani [1] — zise Mesrop.

În jurul lui, se înălțau munții, iar în vale, pășteau turmele de oi. Au coborît piezis în rîpa unde susura un mic izvor, iar de aici trebuiau să meargă spre colina pe care Levon își lăsase calul. Mai jos, se-ntindea o vale plină cu maci, iar sus, deasupra trecătorii, la înălțimea munților, plana un vultur, tăind aerul cu aripile ; celor doi, începu să li se pară, la un moment dat, că și ei sînt un fel de noutate, așa cum fusese, bunăoară, un tractor, atunci cînd apăruse pentru prima dată. Și ar fi vrut ca și altora să li se pară că ei sînt ca niște tractoare apărute de curînd în sat.

— Îți spun că ești naționalist. Doar n-ăi fi cu coarne și cu coadă ?!

Oile *lor* ieșeau din pădurice. Levon așteptă să fie văzuți de ciobani, apoi se îndepărtă cu un pas de cel legat și lansă lozinca : „Trăiască prietenia dintre popoarele lumii, ura !“ *Ei* își puseră palmele streașină la ochi, iar Mesrop își încruntă sprîncenele, își ridică bărbia și porni să taie calea dușmanilor săi. Vroia să treacă mîndru, plin de dispreț, dar dădu greș, se-ntîmplă ceva cumplit.

Ei i-au înconjurat pe cei doi, i-au dat o bucată de frînghie lui Levon să-și lege pantalonii, — Nu se cade așa, frate, nu ești copil să umbli în fundul gol —, apoi i-au văzut cureaua de

---

1 Ani — capitala Armeniei în sec. X—XI.

care legase mîinile lui Mesrop, l-au dezlegat, i-au aruncat-o lui Levon ca să-și încingă mijlocul și, strigînd care mai de care, au cercetat mîna lui Mesrop. Au spus că toate încheieturile palmei sînt scrîntite, l-au culcat pe Mesrop pe pămîntul gol, vreo doi ciobani zdraveni s-au așezat pe el, călare, ca să nu se poată mișca și să le strice treaba, iar o bătrînă cu niște ochi șireți, voinică, i-a luat palma în mîinile ei.

— Ehei, aici e-o treabă de mai multe zile... — spuse bătrîna și răsuci din toate puterile degetul cel mare de la mîna lui Mesrop. Și, văzînd că degetul cel mare e scrîntit în două locuri, se jelui din nou : Aoleu, parc-ați fost copii ! În cele din urmă, n-o răbdă inima și-l sudui pe Levon al nostru ca un bărbat :

— Animalule, ce l-ai burdușit în halu' ăsta pe bietu' om ?

Lacrimile se uscară pe obrazul lui Mesrop, și el își urmărea propria sa durere cu capul gol de gînduri. Nu mai simțea nici un fel de dușmănie pentru bătrînă, nici pentru oamenii care se așezaseră călare pe el și fumau.

Trăgînd după el un cal și ținînd în mîini o pușcă, ieșiră, apoi, discutînd de una, de alta, despre cai, despre potcoave, despre pluguri, despre gunoi, despre măgarul lui Simon, și așa, vorbind, intrară în sat.

Peste vreo cinci ani, erau bărbați de treizeci-treizeci și cinci de ani. La vîrsta asta, fiecare ajunge să reprezinte ceva, și Levon își consolidase ideea *prieteniei popoarelor,* iar

Mesrop tot o mai ținea cu : *Armeni... Leo... Ani...* Mesrop memora date și nume, le semăna, le culegea și le transforma într-o istorie a Armeniei, iar Levon se uita cam chiorîș și-și spunea că trebuie să fie *vigilent*. Levon nu se ascundea, îl prevenea pe Mesrop și pe ocolite, și fățiș. Spunea despre el însuși că are o vigilență multilaterală. Nici Levon nu-și pierdea vigilența, nici Mesrop nu înceta să citească istoria armenilor. Și erau foarte mulțumiți unul de altul, pentru că fiecare dintre ei justifica existența celuilalt.

Apoi, într-o noapte, ca să nu provoace panică în sat, Levon aduse niște lucrători din securitatea statului acasă la Mesrop. La propunerea lui, acțiunii i s-a dat un caracter „conspirativ“ : cei doi trebuiau să se ascundă după ușă, iar el urma să bată. Ca să-l amuțească pe cîine, Levon a fript în unt bucăți de pîslă, și bietul animal mestecă, mestecă întruna, noaptea întreagă, chiar și după ce-l duseră pe Mesrop, el tot mai mesteca. Dar numai cîinele s-a păcălit. Mesrop nu dormea, era treaz și îi aștepta pe cei care, chipurile, veniseră de la cadastru, și pusese pe masă poza lui Leo și poza tatălui său.

— Sînt eu, mă Mesrop, Levon ! Unde-ai băgat jugu', că-mi trebuie, nu pot da de el !

— Jugu' e pe gîtu' meu, Levon — zise Mesrop. Ție îți trebuie capu' meu, iar capu' meu e la mine. Și, de vreme ce capu' meu e la mine — ...Mesrop întredeschise fereastra și scoase pușca : Băieți, care dintre voi e turc, să iasă înainte !

Îi răspunseră că nu-i nici un turc printre ei, că amîndoi sînt armeni. Ei, cum și Levon era armean, Mesrop își retrase pușca. Scoase din dulap, de după farfurii, sticla de rachiu, dar ei căutau altceva. Și nu găseau, pentru că nu exista, nici nu existase. Tot ce exista era pe masă — o istorie a armenilor, carnetul cu zile-muncă și Mesrop, care ședea la masă și clipea calm din gene.

— Ce căutați, băieți, tot ce am e-n fața voastră, n-am nimic de-ascuns, doar sînteți armeni, nu turci. Sînt patriot, băieți, ce s-ascund de voi ?

— Da' sabia unde-ai ascuns-o ? întrebă, atunci, zeflemitor, Levon, și cei doi se înviorară.

Pușcă avea multă lume, cu pușca mergeau oamenii, de obicei, după iepuri sau potîrnichi. Sabia li s-a părut însă un lucru serios, deoarece le-a iscat în memorie asociații vechi — sabia fusese arma cazacilor albi contra roșilor, precum și a lui Andranic[1] împotriva turcilor. Da, sabia li s-a părut, tuturor, o treabă serioasă, mai ales că și cojocul ciobănesc, atîrnat pe perete, le amintea de Ceapaev.

— Jungheru" ? Chiar așa, unde mi-o fi jungheru' ?

Au întors casa pe dos, jungherul — nicăieri. Ciocăniră pereții și grinzile, nu cumva e vreun gol în care-i ascunsă vreo armă ?! Grinzile nu erau găunoase și jungherul nu era nică-

1 Generalul Andranic (1865—1927) — erou național armean, conducător de oști în războiul de apărare a independenței naționale (1915—1920).

ieri. Mesrop ciocănea și el pereții și grinzile. Erau lac de sudoare, dar jungherul nu era nicăieri. Atunci, Levon îl luă pe Mesrop deoparte și îi șopti ceva la ureche. Uitase de „conspirație", „internaționalism", „revoluția mondială" ; arăta din nou ca un simplu țăran. Îi era rușine, așa cum se rușinează un gospodar atunci cînd îi vine în vizită un oaspete drag și nu are cu ce să-l omenească. Mesrop îl asculta cu urechea ciulită și repeta mereu : — Da, da, bine, da, da. Levon îi spunea lui Mesrop : — Rușine, la centru li s-a spus că Țmacut e un cuib de naționalism, acu' ce-o să le zicem, că nu-i ? Oamenii au venit tocmai de la oraș pînă la noi, să-i trimitem înapoi cu mîinile goale ? Sînt ditamai locotenenți, uite, tinerelul ăla e locotenent. — Da, da, da, — zicea Mesrop, apoi se-nfurie : ce-mi tot explici, oi fi greu de cap ? N-ai decît să găsești, să găsim.

...Sabia zăcea în beci, printre căpățînile de varză. Zăcea atît de nevinovat, era complet ruginită, de parcă nu mai putea fi curățată și să sticlească ca un fulger pe capul prieteniei popoarelor. Tăiaseră varza cu ea, și apoi au aruncat-o uitînd-o acolo. Mesrop sări cu gura la nevastă-sa : — Nu-i treaba ta să umbli cu arma, toanto ! Ce știi tu ce-i aia o armă ! Mesrop curăți pe loc sabia, o ascuți, găsi teaca și, dintr-o tocătoare de varză, o transformă într-o armă adevărată — să existe măcar o dovadă materială serioasă și Levon să nu rămînă cu obrazul pătat în fața celor de la centru. Abia apoi s-a arătat anul acela cît de însemnat era. Mesrop făcuse în așa fel că Levon

a putut, ani mulți după aceea, să se fudulească în voie :

— În decursul întregii mele vieți conștiente, am desfășurat o mare activitate ! Da-a-a... Cîte n-am văzut : și troțkism, și sabotaj, și banditism, și naționalism ! Eh, copii, credeți că ușor am cîștigat noi viața asta liberă ?

Era plăcut ca, în locul cuvintelor tocite din moși-strămoși — *greblă, mărar, cosit, cînepă, tizic* — să pronunți răsunător — *activitate, viață conștientă* și altele, nou-nouțe, ca piesele de mașină, pline de unsoare, abia scoase din lăzile de ambalaj. Numai că, deseori, Levon le încurca și, în loc de *naționalism,* îi venea să spună *mesropism.*

Mesrop nu s-a lăsat mai prejos. Mai întîi, Levon îl păcălise pe Mesrop și spusese — ai să clădești o hidrocentrală undeva prin țară, spre slava poporului tău armean și ai să te-ntorci ; pe Mesrop l-au dus în Siberia. Peste vreo zece ani, s-a întors, a intrat în birou și l-a apucat de guler pe Levon : — Îl ajutai pe dușmanul poporului Lavrenti Beria, hî ? Da' știi că l-au împușcat pe Beria ? Fii cinstit, du-te și spune-le — împușcați-mă și pe mine, fii cinstit, fii cinstit ! Levon nu s-a ferit. L-a apucat de guler pe Mesrop și s-a răstit : — Ține-ți firea, ei, de nu, partidul n-o să se mai îndure de tine, Siberia e mare.

Mesrop i-a dat drumul, s-a tras înapoi, l-a măsurat din cap pînă-n picioare și l-a zeflemisit : Tu ești partidu' ăla ?

Cizma lui Levon era găurită, și ciorapul era găurit, din gaură își scosese capul degetul mare,

Levon era neras, răspîndea duhoare de grajd, Levon n-a confirmat că, da, el e partidul. A răspuns amărît :

— Ei, cum să fiu eu partidul ? !

— Apăi, de ce vorbești în numele lor ? Levon nu răspundea, și Mesrop l-a țintuit fălos : eu îs ăl de-a venit din Siberia, cît despre măsuri — el e ăl care vorbește.

— Ce să fac — zise Levon — și eu am venit de la Berlin...

După asta, amîndoi au rămas tăcuți, și era păcat — preluau pe umerii lor bătrîni sfada din anii tinereții. Atunci, a intervenit președintele Abgar :

— Îndrugați prostii ! Duceți-vă să munciți, Levon — tu șef de fermă, Mesrop — tu grăjdar.

În afară de munca la fermă, amîndoi erau mulțumiți de viața pe care o trăiseră. Unul își purta exilul ca pe o medalie, iar medalia celuilalt era mai strălucitoare — cuceririle socialismului. Așa se înregistra ziua-muncă, așa primea note elevul. Dacă munca n-ar deveni zi-muncă, efortul — distincție, știința — notă, tare bine ar fi, de vreme ce faptele nu trebuie date în spectacol. În spatele faptelor, apar și cei care le-au făptuit, și uite-așa rămîn atîtea lucruri nefăptuite.

Lui Mesrop i se părea că biruise dreptatea lui și, din asta, devenise lăudăros : „Nedreptatea are picioare scurte, Moscova — Kremlin, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. ...dați-ne ogoarele, hî !“

*
* *

Zdravăn l-a mai scărmănat ursul! Cu cele zece puduri ale lui, și-a pus mintea cu moșneagul cel slab și prăpădit. Bătrînul învățase vreo două vorbe franțuzești în Siberia, îi tot dădea cu *economia politică, Africa, Lucullus,* și acum, ursul i se părea o jucărie din anii copilăriei. Levon îi spuse că, în vale, a apărut un urs.

— Bagă un glonte pe țeavă — spusese Levon.

— Glontele îi găurește pielea — replică Mesrop.

— Treaba ta — zise atunci Levon — eu te-am înștiințat.

Se apropia toamna. Răcoarea pădurii devenea tot mai puternică și mîngîierea soarelui era plăcută. Frunzișul arămiu învelea pămîntul și izvoarele nu se mai auzeau sub stratul gros al frunzelor; apa se strîngea în mușchi și picăturile cădeau grele. Stîncile, acoperite de mușchi, păreau că te privesc încruntate, ca niște bătrîni scorțoși. Doi fagi, crescuți împreună, se loveau cu crengile la cîte o adiere a vîntului, și zgomotul era supărător. O mierlă se rotea deasupra copacilor, ducea și aducea vești, iar Mesrop îndreptase de șapte ori pușca spre ea, dar, nici el nu știa de ce, nu a mai tras. Pădurea e pădure, poți să tragi și cu tunul — tot nu poți s-o umpli cu prezența ta. Mesrop era, aici, ca într-o casă străină. Stătea,

mînca mure și își spunea că a venit în pădure, că mănîncă mure și este foarte liniștit. „Am venit în vizită la urs și mănînc mure.“ Mesrop își zicea că, pe undeva, prin apropiere, trebuie să fie copacii pe care rămăseseră scrijelite numele lui Ghikor, Levon, Mesrop, și ar fi vrut ca dunga pădurii să se umple de strigătele și glumele răsuflate ale acelei zile, cu trosnetele focului și cu cartofii nesărați. Mesrop își zicea că mănîncă mure, însă cu coada ochiului căuta urmele focului și nu vroia să priceapă că spatele îi înțepenea, părul i se făcea măciucă și căciula se ridică singură.

— Conspirație — zise Mesrop. Polul Nord, polul Sud. Și, simțind cu cotul tăria patului de pușcă, se gîndi că el nu se teme nici un pic ba chiar uite-l că și zîmbește. Bune mure... Și, în aceeași clipă, văzu că pumnul se desface și murele cad pe jos.

Pădurea se liniștise. Fagii stăteau nemișcați, iar mierla se așeză pe un copac doborît, tot întorcîndu-și capul încoace și încolo. Cineva stătea nu prea departe, ținîndu-și răsuflarea, și Mesrop nu îndrăznea să se întoarcă să vadă cine este. Simți cum îi vîjîie urechile, iar pe tîmplă i se rostogoli o picătură de sudoare. Ursul. Stătea lîngă copacul doborît. Mesrop îl vedea, însă nu-l putea deosebi de fag. Fagul întreg era urs și întreaga pădure era un urs.. I s-au încordat toți mușchii, și apoi s-au destins. Sudoarea i se uscă. Și lui Mesrop i se păru, o clipă, că e copil și a intrat în vie, iar ursul e bătrînul lui bunic, care se uită la el.

— Ia, am mîncat și eu, acolo, două mure — i-am zis, ce ți-am făcut? Stătea și se uita, se uita întruna. Ai văzut vreodată un urs?

Văzusem. — Odată, am zis, ședea în drum împreună cu puii. Da' atunci nu m-am temut. Altă dată m-am temut. În despicătura unui copac, era hoitul unui pui de urs, căzuse acolo, atîrnat de-o parte și de alta, și nu mai scăpase. Am crezut că maică-sa e prin apropiere și pîndește.

— O fi fost pe-aproape și te-o fi pîndit, le știu eu felu'. Are ochi de cîine, știi? A deschis botu' și a pornit răcnind. Era ca un cîine. Şi, în vreme ce se legăna, blana de pe burtă își tot schimba culoarea, ba lucea, ba se-ntuneca.

Mesrop a simțit că-i vine să turbeze, că el are să-l răpună, n-are să-l doboare ursul.

— De ce m-am înfuriat? Era o fiară turbată, venea să mă sfîșie fără să mai stea pe gînduri. Nu se gîndea. Pușca era pe jos. Nici nu știu cum m-am pomenit cu ea în mîini. Mi-am făcut vînt odată și l-am pocnit cu toată puterea drept în căpățînă... Pușca se făcu țăndări iar el se așeză pe vine și începu să urle. Am vrut să-i bag țeava în gură, dar el o scuipă și o porni din nou spre mine. Nu simțeam nici o durere — mă cuprinsese numa' căldura și o duhoare puturoasă. Îi căutam pe pipăite fudulíile, i le tot căutam, da' nu erau, n-aveam de ce să-l apuc. Era ultima mea speranță, le caut cu mîna, ia-le de unde nu-s, afurisitele. S-a mai întîmplat, am auzit adesea, unii au apucat, au strîns și așa au scăpat. Da' pentru

mine nu erau. Căutam cu mîna, nu erau. Asta zic și eu ghinion, n-am avut eu norocu' ăsta, doară nu-i cu sila, n-am avut eu parte de noroc, asta-i.

— Și mai departe ?

— Nu-mi mai aduc aminte ! Se zice că m-au scăpat de la ananghie cîinii.

— Bine, dar cum se poate să n-aibă ursul fudulii ?

— Te duce și pe tine mintea ca pe mine. Se vede treaba că era ursoaică. Vezi cum se întîmplă lucrurile — lumea e plină de urși și de vînători. Dacă vînătoru' îl întîlnește pe urs, atunci ori trage și îl răpune, ori îl strînge de fudulii. Numa' ursu' meu s-a nimerit să fie ursoaică.

Mesrop a zăcut două luni la spitalul raional și cam tot atît a fost îngrijit acasă. În vremea asta, a tot chibzuit. Cînd a ajuns la o concluzie, a pornit să-și caute un interlocutor, dar oamenii din sat nu-și puneau mintea cu filozofia lui. Din toate vorbele lui, sătenii atîta rețineseră — ursul e puternic pentru că n-are fudulii. Numai fierarul Haic era în stare să converseze cu el, dar la început și Haic era cam speriat, iar la urmă — obosit și plictisit.

— Șaizeci de ani am trăit și, dacă am înțeles mai bine ceva, apoi asta s-a întîmplat numa' în timpul vînătorii. În ce crezi că stă puterea unui urs ? Ursu' este chiar pădurea, e o parte din pădure. Cu o parte din ea, pădurea e urs, și nu se vede unde se termină pădurea și unde începe ursu'. Am vrut să fug, da' m-au

împiedicat copacii. Mierla știa despre urs, că doară un ceas întreg m-a tot bătut la cap. De asta e puternic ursu'.

— Bine — am răspuns — asta înseamnă că cine-i tare e urs?

— Întrucîtva greșești. Mai curînd, lucrurile stau așa — cine-i urs e puternic. Adică, trebuie să ai pădurea ta. Levon, de pildă, are și e puternic. Numa' eu n-am o pădure.

Apucase pe o cărare care nu ieșea niciodată la drumul mare și care-l ducea, îl tot ducea, îl afunda în sălbăticia pădurii, îl ducea spre tot felul de sălbăticiuni — spre urs, spre fagi, spre vultan și căprioară, acolo unde stîncile erau acoperite de mușchi și aminteau de niște bătrîni, acolo unde ursul își cînta cîntecul lui pe o buturugă despicată, fulgerele aprindeau pădurile, iar ploile stingeau stejarii în flăcări. Acolo unde pîrîiașul ascundea urmele lupului și lupul se apropia tiptil de căprioară, iar creanga uscată de mesteacăn, văzînd această trădare, trosnea și, astfel, îi dădea de știre căprioarei. Venea apoi vremea cînd se așternea un cojoc gros de zăpadă peste pădure, iar pădurea dormita și născocea povestea verii viitoare, care urma să înceapă cu primul strigăt al cucului și să se termine cu un urs care culege în încîntare ultimele mure, ori cu somnul cu un ochi deschis al iepurelui.

Stă cu lunile în pădure, cu toporul în mînă. Curăță izvoarele, face ulcele din coajă de tei și le lasă lîngă izvoare ; cîteodată își scrijelește numele pe o piatră, în dreptul izvoarelor și pe mușchi — *Mesrop G. sec. XX* — adică Mesrop Ghazarian, secolul al douăzecilea. Cine oare, mă întreb, are nevoie de cănile tale de tei, cîte săptămîni or să țină ele și cîți ani or să dureze literele tale de pe stejari ?

Și Levon trăiește. Ziariștilor care vin în sat le spune : „Am desfășurat o activitate foarte mare în anii douăzeci-treizeci. Foarte mare. Cînd îmi aduc aminte, mă mir și eu, așa ceva nu stătea în puterea unui om." Despre Mesrop, zice : „Nu-i rău, însă nu știe niciodată cum să scoată foloase din anumite situații — taurul îl împunge cu coarnele, calul îl izbește cu copitele, și el tot nu înțelege, prostul : calul n-are coarne — trebuie să-i stai în față, iar fiindcă taurul nu știe să azvîrle din picioare — trebuie să-i stai în spate. Așa-i legea, trebuie să i te supui."

AUGUST

ANDRO MEŞTEREA LA CAR: strujise osia şi-acum pîrjolea jugul; era treabă de cîteva clipite să dea găuri, dar îi lipseau resteiele. Ciudaţi sînt unii oameni, lucrează în aşa fel de parcă toate le-ar cădea din cer. La drept vorbind, bine fac, ziua-muncă e zi-muncă, pe cînd alţii se canonesc sub soarele dogoritor. Diseară, are să coboare în sat, să-i ceară boi lui Sanasar: lemnele trebuie să fie pe sfîrşite, la munte. Are să se ducă, are să vadă şi vacile, Aşkhen o fi avînd iaurt bun, are să mănînce iaurt...

Toate bune, însă lui Andro nu-i plăcu oiştea. Încă de cînd tăiase copacul nu-i plăcuse. Capătul era neted, bine rotunjit, pînă şi osia era frumoasă, dar, oricum o strujea Andro, ieşea strîmbă. Trebuia s-o lege cu un lanţ pe care să-l întindă, apoi s-o lase aşa vreo două zile.

Din cînd în cînd, Aşkhen părea femeia altuia. Fie că arăta ca o fată tînără, ori ca nevasta altuia, Aşkhen se făcea tot mai dulce, nu mai pricepeai unde-şi ţine ascunsă limba ei lungă, încotro priveşte ca un foc mocnit. Ehei, îi ve-

nim noi de hac limbii tale! Aşkhen a coborît din munţi, el a urcat, din sat, în Poiana Murelor, să strîngă fînul. Aşkhen coborîse devreme, mulsese, în zori, vacile, strecurase laptele şi coborîse; el se duse şi văzu că o parte din fîn fusese strîns şi mai observă, sub un copac, o femeie culcată pe-o parte. De departe, crezu că e Siruş, nevasta lui Hamo, fie-i ţărîna uşoară, şi rîse în sine: ce să caute Siruş aici? Da'... să fi fost Siruş, ar fi fost mai bine. Numai că era Aşkhen: mulsese, în zori, vacile, strecurase laptele, coborîse. În poiană, era zăpuşeală, Aşkhen era un pic asudată. Se uită la faţa ei înroşită, apoi la ochii ei. Ochii îi erau închişi şi, zău, aşa, adormită, Aşkhen nu aducea deloc cu sine, de parc-ar fi fost alta. Coapsa îi era arcuită în sus, semăna cu coapsa răposatei Siruş a lui Hamo. Îi gîdilă gîtul cu un pai şi rîse. Ea nu se trezi: pleoapele îi clipiră, zise „molîu nevolnic", însă nu se trezi, doar, adormită cum era, îi încolăci gîtul cu braţele. Pasămite dormea, zîmbea în somn şi nu se trezi pînă la sfîrşit. După aceea, rămase culcată cu ochii deschişi şi, pînă la amiază, contemplă cerul. Iar cînd se ridică de la locul ei, redeveni aceeaşi neînfrînată Aşkhen, aceeaşi guralivă arţăgoasă.

— Altu' şi-a strîns fînu', şi l-a dus, acu' mai fură şi din altă parte, fură de la colhoz, iar ăsta doarme pe el... Abia acu' vine la lucru... Plouă, ninge, dogorăşte, lui nu-i pasă, hălăduieşte agale, nevolnicu'... E-n căutarea unei lespezi, să se culce pe ea...

El vru s-o împungă în coapsă cu coada furcii, dar n-o atinse. Sărmana de ea, și muncea și trăncănea fără-ncetare. Nu-i rea, așa s-a-nvățat — să pălăvrăgească. Și chiar dac-ar fi rea, e de-nțeles : viața e grea, iar ea e cam săracă cu duhul. Ghikor, de pildă : a fost președinte și șef de brigadă, și magazioner, și șef de fermă, și vînzător. Îl scoteau dintr-un loc, se ducea într-altul. Ai zice : e o treabă vremelnică, s-a făcut o greșeală, mîine or s-o-ndrepte ; ai zice : l-au pus șef, mîine l-or scoate, și, într-adevăr, îl scot și-l vezi că apare la magazin ; ai zice : nici aici n-are să rămînă, și nu rămîne, dar tot nu rămîne, nu rămîne, și-odată se face Ghikor de șaizeci de ani, e scos la pensie, a lăsat în urmă o viață-ntreagă și, uite-așa, vremelnic-vremelnic, puțin cîte puțin, a avut parte întruna de slujbe grase. Iar tu strujește osia și zi că-i o treabă vremelnică. Atunci cînd, vreme de o lună de la însurătoare, Așkhen a ținut-o într-o ciorovăială, a văzut că, nu, n-are să poată trăi cu ea. Și pînă acum tot așa a dus-o. Astă-iarnă, se mîniase rău, a lovit-o ușor și i-a zis du-te la ai tăi. Așkhen și-a luat șalul pe umeri și s-a dus unduindu-și fustele. Seara, s-a întors împreună cu sora mai mare și cu cumnatu-su, ba își mai luase și nepoții. Pe el îl pătrunseseră, din creștet pînă-n tălpi, desfătarea pe care i-o dăduse, încă în luna de miere, Așkhen cea vînjoasă, precum și desfătările mai slabe din celelalte dăți, și nădejdea plină de credință că viața e lungă, și muierile — multe. Era la Erevan, în regimentul 400, îl duseseră la concert.

Corul cînta : „Căprioară, căprioară, ca o căprioară treci..." În rîndul din fața lor, puțin lateral, ședeau niște fete cu chipurile arse de soare, pesemne că erau din satele vecine, din cîmpia Araratului, își fluturau pletele strînse cu panglici roșii și, una-două, se uitau înapoi. Martin.. era un flăcău din Igevan, cu fața lătăreață, a căzut la Kerci, bietul Martin, era sergent, Sahachian pe numele de familie... bietul Sahachian Martin... A zis Andro, ne lipim, aia pistruiată mie, ailaltă — ție... S-a uitat la ailaltă, și-i plăcu, și se rușină. Avea un piept mare... S-a uitat la Martin și a văzut că uniforma stă pe el ca turnată. Centura de piele îi strîngea tare mijlocul. Or, centura lui era de pînză, cizmele îi jucau în picioare. A zis nu, Martin, eu nu mă bag. Și-a schimbat drumul și a hotărît să ceară alte cizme și să facă rost de o centură ofițerească. Martin a venit, seara, ostenit și zîmbea întruna. Privirea îi era galeșă. Și îngîna fără-ncetare : „Căprioară, căprioară, ca o căprioară treci..." I-a zis nătîngule, de ce n-ai venit ? El a răspuns necăjit, și tu, dacă te-ai dus, ce-ai făcut ? Celălalt cînta în continuare, culcat pe burtă, apoi, îl privi cu ochi tulburi : — Nătîngule...

Bietul Sahachian Martin... Cu fața lătăreață, cu sprîncene groase, rîzînd de parc-ar fi plîns... Întins pe targă, picior peste picior, fără să-i pese, în vreme ce rîdea, părea, din nou, că plînge ușor...

În poarta fratelui său mai mic, hămăi bătrînul Basar, undeva, deasupra rîndurilor de

fasole, peste grămezile de balegă și peste livada de meri, pluti strigătul mamei :

— Uliuuuu, huuuuuș !

Cerul senin e, pentru bătrînă, înnegurat, și, pe el, planează ulii, toți uliii pe care i-a văzut pe cînd cerul era senin.

— Huuuuș !

În mintea ei, plouă întruna și fînul se distruge, gîștele prăpădesc fasolea, cîinele a-mbătrînit și are să-și ia lumea-n cap, s-o duce să moară pe ogor, uliul are să fure păsări, nurorile se sfădesc cu feciorii, și, cînd și cînd, zice :

— Huș, huș, huș, gîște afurisite ! Ei, fată hăi, strîngeți fînu' ! Ei, fată, strînserăți fînu' ? Ai, usca-vi-s-ar limba, că le mîncați zilele copiilor mei ! Basar !

Bătrînul dulău se apropie leneș și se uită la băbuță.

— Aici ești, Basar ?

Poamele se uscau în soare, bătrînul dulău aștepta ce i-o zice băbuța, stupii zumzăiau, peste prisacă plutea bîzîiala lor densă și caldă, undeva, pe-aproape, o fată izbucni într-un rîs sonor.

— Manișac ! chemă bătrîna. Ei, fată, Manuș, veniși de la munte ?

Dar nu primi răspuns, doar în depărtare se auzi din nou un rîs sonor. Nu era un rîs de fată, ci un rîs de femeie.

— Andranic ! chemă bătrîna. Andranic...

— Ei, ce e, mamă ?

— *Gian*, de ce tăcuși ?

Iar se auzi rîsul, de data asta bătrînei nu-i plăcu.

— Andranic ! Cine rîde ?

— Apăi, știu eu cine-o fi rîzînd, bre mamă ? !

— Ha, *gian* ?

— Nu știu !

— Andranic !

— Ei !

— Duseși calu' ?

— Îhî !

Peste prisacă plutea zumzetul dens al stupilor, pe drumul din vale coborau spre rîu vilegiaturiștii lui Sahac, și o femeie din grupul lor rîse zgomotos. Erau patru persoane, două fete tinere, aproape niște copii, o femeie uriașă, cu mers de cămilă, a patra era mama fetelor.

Se zice că o regină, în Persia ori altundeva, îi alinia în front pe ostașii ei și îi trecea în revistă : de care îi plăcea, îl lua, noaptea, la ea. Apoi punea să i se taie capul, ca să nu se afle. Ah, crudo, crudo... Să fi fost vreunul mai isteț, să se fi dus, noaptea, la ea, apoi să fi fugit pe fereastră. Căci, nu-i așa ? trebuie să fi fost o fereastră...

— Andranic !

— Ce-i, bre mamă ?

— Albinele roiesc.

Andro auzi, văzu că forfota stupilor se întețise, privi spre cer și zise :

— De căldură, le arde soarele.

N-ar fi fost rău să coboare pe malul apei, să schimbe locul calului. Se face o zi de cînd Alkho e priponit în același loc și funia s-o fi încîlcit. Se spune că uriașa e văduvă, directorul școlii i-ar fi propus să rămînă și ea n-ar

fi fost împotrivă să lucreze aici un an. Mai bine ți-ai ține nasu-n oala ta, Ruben, unu' se dă la nevastă-ta și tu ai pus ochii pe alta...

Andro azvîrli toporul într-un colț, își scutură genunchii de praf și, cu căciula trasă, coborî în vale. Calul, atît cît îl lăsase funia, păscuse iarba pînă la pămîntul negru, de-a dreptul răsese locul, și acum stătea în centrul cercului, sub soare.

— Ce faci aici? zîmbi Andro. „Nu-i bine dacă l-ai făcut cal de povară, trebuie să-l jugănești, dacă nu l-ai jugănit, e păcat, trebuie să-l lași în herghelie." Mîine te duc pe munte.

Andro scoase calul de pe mal, îl trecu rîul și, alunecînd, căzu în apă și zîmbi; cînd să treacă din nou rîul își auzi, în mijlocul șopotului apei, rîsul de mai înainte. Andro se supără pe cal și, cu capul plecat, cu căciula pe ochi, trecu pe lîngă femei și le dădu bineţe. Mama, șezînd pe mal, cu picioarele în apă, răspunse binevoitoare, fetele — tuciurii, subțirele, în costume de baie roșii, înguste ca niște panglici — ședeau pe un bolovan de cremene rotund, neted, și chicoteau. Mai ales una dintre fete rîdea cu poftă. Andro nu apucă să vadă ce face uriașa. Și se cam necăji că n-a văzut-o pe uriașă.

— Hai, neisprăvitule!

Andro se-ntoarse să dea în cal, uriașa, dezbrăcată, era culcată cu mîinile sub cap, cu un picior îndoit, cu ochelarii pe nas... Andro îl lovi pe cal în cap, cu funia adunată, din toate puterile. Calul se trase înapoi, se lăsă pe fund, apoi sări de la locul său, dar căzu iar. Și dă-

dea întruna din cap. După asta se sculă încet și fornăi. Atunci Andro observă că, într-o clipită, sărmanul asudase, și zise căindu-l :

— Sărman moșneag, sărman dobitoc...

La care fetele chicotiră din nou, femeia încremenise toropită. În vreme ce bătea țărușul în pămînt, Andro văzu iar : uriașa, în costumul ei de baie roșu, îngust, se-ntoarse pe-o parte și-avea un picior gros, tare gros... Andro zise rîzînd :

— La ce ț-ei mai fi pus aia ?

— Și, mai privind o dată, într-o doară, în jos, pe vale, își aminti de taică-su, care tăia nojițe, și de maică-sa, care spăla lîna, și de el însuși, care ședea pe același bolovan și îngîna vocea apei. Pentru o clipă, i se păru caraghios închipuindu-și că taică-su ridică ochii de pe piele și o vede, întinsă pe piatră, pe femeia aia cu chiloți roșii, înguști. Andro fu cît p-aci să rîdă, dar se-ntristă că-l văzuse pe taică-su tăind nojițe, iar taică-su avea pletele și barba albe, se-ntristă pentru iarba verde de pe mormîntul tăcut al tatălui său și pentru fetele tuciurii care mijiseră, subțirele, pe bolovan.

Coada toporului o cioplise taică-su. El ședea pe grămada veche, înnegrită, de bălegar, cu toporul în mînă, și rostogolea cu picioarele un dovleac, iar taică-su stătea lîngă stupi, cu urechea ciulită la zumzetul lor, cînd, deodată, zise :

— Tată, toporu' meu n-are coadă...

— Da ? Și taică-su îl privi din mijlocul pletelor și al bărbii sale albe.

Se apropie agale de taică-su și, cu coatele sprijinite de un stup, îi zîmbi :

— Apăi, ce să fac, toporu' meu n-are coadă.

— Ți-oi face, tu să fii sănătos.

Încet, fără grabă, cu grijă, ciopli, gelui cu sticlă, fățui cu o cîrpă, cu mîna, apoi se uită, cu gura deschisă, la fecior-su. Și se făli : — Ți-o făcui.

— E din lemn de frasin, era de-o vîrstă cu tine cînd îl tăiai. Se uită să vadă ce-o zice Andranic, fără doar și poate o spusese cu un tîlc anume, fie că avea, fie că nu avea un tîlc. Nu era decît o coadă din lemn de frasin, chiar dacă tăiase de mult craca din copac. M-am uitat — zise el — copacu' ăla nu mai e. Și iar îl privi, cu gura deschisă, pe fecior-su.

Apoi se ridică și o luă spre latrină. Dar părăsi poteca, se duse la fînărie și, adus de spate, începu să umble la prohab.

— Vai, tată *gian*, vai ! scînci Andro, îndreptîndu-se de mijloc.

Asta era vorba fierarului. Îi dusese toporul să-l ascută, fierarul numai ce văzuse și pricepuse că tatăl lui îi făcuse coada. „Migala le e dată bătrînilor, Andranic. Nu de alta, da' noi am pierdut multe. Ei, mîine, cînd n-oi mai fi, ai să afli că și eu am fost iscusit ca taică-tu, Andranic. Ei — zise zîmbind trist — iscusința le e dată bătrînilor." Fii lumină ! „Zi Sebastia [1]. Nu-nțelegi ! Zi Sivas [2], casa noastră. Nu-nțelegi ? Ce fel de om e ăsta, băiete, e tractor sau om ?"

— Andranic...

1, 2 Localități din Armenia istorică (astăzi, în Anatolia turcească).

— Ei !

— De ce nu muncești ?

— Ei, mamă, ce, mi-ești președinte ?

— Ai, *gian ?*

— Muncesc, muncesc !

— Aha, bogdaproste !

Floarea-soarelui își rotea tăcută pălăria, pămîntul de sub roșii sugea apa, părul lăsă să-i pice o pară, bîzîitul bondarului acompanie concertul la unison al stupilor, de după cotitură apăru, cu gălețile în mîini, Margo, nevasta directorului școlii, care se unduia lin înspre izvor. Poala capotului gros ba îi descoperea genunchiul, ba i-l acoperea, îi descoperea — îi acoperea genunchiul. Se îndoi, în capotul ei, și luă apă. Se opri cu mîinile în șolduri, suflă lung, își scoase capotul și își arătă cămașa, rămase puțin așa și din nou se înfășură în capot. Iar cînd se-ntoarse, cu gălețile în mîini, îl văzu, sub tei, pe Andro.

— Bună ziua, tovarășa Margo — zise Andro.

— Bună ziua, Andro.

— Ce mai faceți, tovarășa Margo ?

— Mulțumesc, bine, Andro.

— Tovarășu' Ruben ce mai face ?

— Tovarășul Ruben e bine — zise nevasta directorului, cu acul de păr în dinți și strîngîndu-și părul la ceafă.

— Da' de ce veniți dumneavoastră la apă ? întrebă îngrijorat Andro.

— Da' de ce-ntrebi ?

— E zăpușeală, se zice că nu stați bine cu inima.

— Uliuuuu, huuuuuş !

— Baba asta-i uzină — făcu haz Andro — e uzina chimică din Chirovacan. Tovarăşa Margo, cînd am zis uzină, mi-am adus aminte — ce le-oţi face mucoşilor ălora ?

Nevasta directorului nu-nţelese.

— Băiatu' lui Sako şi băiatu' lu' Martiros al vostru.

— Pentru ce ?

— Nu ştiţi ? se miră Andro. Dezmăţaţii ăia... Chiar nu ştiţi, tovarăşa Margo ?

Femeia îşi încheie un nasture al capotului, se uită la Andro cu o privire spălăcită, şi acesta văzu că are gumă de mestecat în gură. Mesteca încet, fără zgomot, desfăcîndu-şi ritmic buzele cărnoase şi privindu-l, cu ochii ei aurii, pe Andro.

— Neisprăviţii ăia, înghiţi-i-ar pămîntu' — povesti Andro cu năduf — au prins-o pe nepoata fierarului, pe drumu' de munte, şi au vrut s-o batjocorească. Mai întîi, au ademenit-o cu mere, pe urmă i-au sfîşiat rochia, dezmăţaţii ăia !

— Ia te uită, făcu nevasta directorului.

— În ce clasă or fi ? întrebă amărît Andro.

Femeia ridică găleţile şi se duse :

— A opta.

— Şi ce-o să le faceţi, tovarăşa Margo ?

— Andranic !

— Ştiu eu ? făcu femeia. Ruben n-a aflat.

— Andranic !

— Ce-i, bre mamă ?

— Cu cine vorbeşti ?

— Cu Margo !

— Ai, *gian* ?

— Eee ! se necăji Andro. Zi, ce-ți trebuie ? Margo a lu' Ruben !

— Aha, bogdaproste !

— Asta e, ai înregistrat — mîrîi Andro.

Capotul gros fremăta peste genunchii ei, iar de la genunchi în sus îi fremăta și trupul sub capot. Acasă, la ei, e răcoare, draperiile verzi, grele, țin întuneric, pe jos sînt covoare și o blană de urs, au și frigider, iar vulpoiul de Ruben șade tolănit în fotoliu și citește reviste.

— Ce fel de profesoară mai ești și tu ! zise Andro, întinzîndu-se acolo unde ședea. Ce fel de profesori ăți mai fi și voi ! zise ridicîndu-se în capul oaselor și sculîndu-se. V-ați luat diploma și ați nimerit în sat. Cioplea resteiele și se gîndea : Aveți vacă, oi. Primiți leafă. Împușcați un urs, nu vă cere nimeni socoteală. Vă duceți la sanatoriu : „Mă lasă inima, mi-a coborît tensiunea". Hai să ți-o ridic, așa ți-o ridic, de nu s-o mai urni de-acolo.

*

* *

— Andranio !

Andro închidea stupul. Tifonul i se agățase de o ramă, trăgea de ea și, din cauza scuturăturii, albinele roiră afară. Una mai îndrăzneață îi poposise pe podul palmei și-acum urca pe braț. Andro suflă pe ea cu afumătorul, albina zbură de pe braț și i se lăsă pe frunte.

— Şi-a pierdut minţile, bătrîna, of!

Din pădurea de sus, ieşi şi începu să se legene pe potecă un măgăruş împovărat cu fîn.

Ramele erau grele, în fagurii plini strălucea mierea, dar nu era încă gata. Mai trebuia să rămînă două zile. Două dintre ramele de jos aveau să fie scoase şi înlocuite cu altele goale. Dacă vremea se strică, pune ramele la loc. Simţi o înţepătură în carotidă, altă albină i se încurcă în păr, apoi îi bîzîi după ureche şi se pierdu.

— Andranic!

— Ei, femeie, ce vrei? se mînie Andro. Carotida il durea, începu să-l doară şi grumazul.

Mormanul de fîn părăsi poteca o dată cu măgăruşul, coborî spre casa lui Andro. Stăpînul măgăruşului încă nu se arăta, trebuie să fi fost un moşneag ori un copil. „Se ţine bine Stepan, de zece ani o tot ţine sînt bolnav, sînt bolnav, şi vaca lui nu duce lipsă de fîn." Andro puse la loc rama, o luă pe cea stricată de alături, o rezemă de stup, îi făcu loc la mijloc, o puse şi pe aceasta şi, cînd să acopere stupul, îl înţepă în podul palmei. Andro zîmbi: din stupu' ăsta are să scoată vreo zece-cinşpe chile. Mai exact — un pud. A fost un an bun. Vru să scoată acul din palmă, nu putea să-l apuce. „Trebuie că-i bolnav omu', ce, să moară, ca să-l credem? Cît mănîncă o vacă? Tragi un somn bun, te scoli şi, într-o zi, n-ai ce alege, coseşti totu'."

Fînul trecu pe după gard, pe după grajd, în dreptul perilor coti spre casa lui Andro şi, acolo, Andro văzu că nu-i vorba de un măgăruş.

— Andranic !
— Ei !
— Cine-i cu fînu' ?
— Mariam.
— Zi-i : nu puteai să te împovărezi mai puțin ?
— Zi-i tu.
Se rezemă cu povara de un copac și se clătină, vru să se lase pe un buștean, să se odihnească, dar nu izbuti, o-mpiedica fînul. Se așeză, cu povara în spate, pe pămînt și surîse ostenită.
— Cînd te-ntorseși, doamnă cetățeancă ?
— Văzuși că viu, te-apucași să scoți miere ?
— Da, vine ministru' — zise Andro. Fie binevenit. „Frate Andranic, mi se terminară lemnele de foc.“ Halal să-mi fie...
Ea își săltă povara pe umeri și zise :
— Cu ce-oi fi mai prejos de-un ministru ?
— Dimpotrivă — rîse Andro — ești mai presus cu cîrca.
— S-o ia boala, mi-a frînt brațele.
— Nu puteai să slăbești funiile ?
— Cosașii mi le legară.
— Fată hăi, to'ma de pe munte vii ? se miră Andro.
— Apăi, de unde fîn în sat ?
— Halal să-ți fie ! Cînd venişi din oraș ?
— Ieri.
— Se vindea bine brînza ?
— Brînză berechet, la piață.
— Cît ai rămas ?
— Patru zile.
— Se vede — constată Andro.

— Mă făcui chipeșă ?
— Oho !
— Ca muierea ta ?
— Mai e vorbă ? ! Ți-i ager ochiu' ? Mă-nțepară.
— Ai să te faci buhai.
— Ba mă pișcă, ba mă lasă.
— Apleacă-te, apleacă-te. Nu se mai vede, a intrat de tot.
— Ești mulțumită de ginere ?
— Flăcău vrednic.
— Pe mezină cînd o căpătuiești ?
Acul nu ieșea, degetele erau boante și frînghiile o-ncurcau. Iar Andro, ciolănos, se lăsase pe genunchii ei, cu capul sprijinit de ea, și sub tălpi simțea ceva tare, o bucată de lemn, ori o piatră.
— Da-r-ar boala-n tine — se mînie Mariam — barem scoate-mi blestematele astea de funii de pe grumaz.
Ieși de sub povară și se ridică dreaptă, uscată, ca o prăjină îmțolită.
— Are pețitori, anu' ăsta termină a noua, am s-o dau, Andro.
— Ai să rămîi singură.
— Apăi, și-așa nu-s singură, cum îs ?
— Fată hăi — rîse Andro — ia-ți și tu un om, să ai căpătîi.
— Rîzi tu, rîzi...
Andro înfipse ultimul resteu și, acum, cînd carul arăta a car, băgă de seamă că or să-l suduie căruțașii. În spate, era prea lat. Oricum l-ar fi încărcat, s-ar fi lăsat pe-o parte și ar fi sugrumat boii.

— Ei, du-te cît ești caldă — zise Andro...
— Da' știu că l-ai meșterit, ehe!
— Vezi-ți de-ale tale, ia-ți povara și du-te!
Dar cînd Andro ieși cu lanțul în mînă din grajd, ea tot mai era acolo, cu poala umedă suflecată-n brîu, cu încălțări bărbătești în picioare, cu pieptul scobit. O ajutase cum putuse, îi tăinuise moartea lui Vasili, cînd îi trebuise îi dăduse calul, îi cosise iarba, dar asta era Mariam, n-aveai ce-i face.

Mariam bău apă și ce mai rămăsese îi aruncă în față lui Andro. — Rîzi tu, rîzi... Și, cu vîrful degetelor, smulse de la brîu poala și își șterse cu ea umărul. Am trîndăvit destul, mă luă cu frig — zise ea și se așeză pe oar.

— Îl prăpădești, scoală! Fată hăi! — bătu din palme Andro — dac-ai ști ce văzui azi, ce văzui, văzui o bivoliță albă în apă. De vrei să m-ajuți, adă-mi ranga. Ce, ești ohioară, e la picioarele tale! agăță lanțul cu ranga și, după ce suci de cîteva ori, înfipse ranga în pămînt. Adă funia. E-n grajd. A' groasă, năroado! Să trăiești! Bivoliță, da' ce bivoliță! Să fi fost careva s-o croiască, ieșeau din ea vreo trei Mariame și, din ce rămînea, încă o Așkhen.

— Te uitași cum trebuie?
— Apăi, fată hăi...
Și atunci, Mariam zise:
— Afurisitule... uiți de-ale tale și te uiți la bivolițe...

Aici Andro se fîstîci și se posomorî. Iaca, și-a măritat fata, pasămite are și-un nepot, da' n-are decît patruzeci de ani.

— Mariam — zise Andro.

— Ce-i ?

— Mariam, cîți ani ai ?

— Șaiș'pe, făcu Mariam. Îs fată tînără.

— Ai patruzeci ?

— Treieș'șase. Am treieș'șase, Andro.

— Ba, ba, paiș'pe.

— Catîrule — se posomorî Mariam. Catîrule !

— Asta nu-i o noutate — rîse Andro.

— Aveam douăzeci cînd rămăsei singură, catîrule !

— Mariam !

— Ce-i ?

— De cîți ani ești vădană ?

Mariam privi spre peri, privi spre stupi, apoi privi spre Andro :

— Îți rîzi de mine.

Andro se juca cu toporul.

— Mariam... Mariam, e greu fără bărbat ? E greu ? Nu zic de lemne, de fîn. Astea le știu, da' așa, fără bărbat, e greu ?

Cu buzele uscate întredeschise, Mariam se uită la el.

— Mariam... Mariam... pe-acolo, să nu te mînii, avuși vreun bărbat ?

Mariam cea arsă de soare și uscată se uita tăcută la peri.

— Mariam... — zise Andro — Mariam, la ce-ți trebuie vacă, de ce ții vaca, Mariam ? Vinde-o și ia-ți un bărbat. Du-te de trăiește cu fii-ta, în casa lu' giner-tu, de ce te canonești, Mariam ? Cîte vieți ai să trăiești, năroado ? La ce-ți trebuie să ții vacă, Mariam ? Ma-

riam — zise Andro cu capul plecat — să nu mai aduci fîn cu spinarea, te nenorocești, Mariam.

Și, pentru că ea era ușoară ca o ramură uscată și scîndurile otomanei nu se îndoiră sub ea, Andro își aminti povara ei și frînghiile groase. Și, pentru că de-acum era greu să mai dea înapoi, Andro se gîndi că viața-i tare scurtă. Și, pentru că pieptul ei era uscat, Andro o sudui pe uriașa întinsă pe malul apei. Și, pentru că umerii ei se înnegriseră din pricina frînghiilor, Andro își aminti gura tovarășei Margo, care mesteca gumă. Și, pentru că era plăpîndă ca o pasăre ucisă și ochii îi lăcrimau, Andro se-nduioșă. Andro o iubi pentru că era neajutorată, tremura, era caldă, ardea. Ardea ca un cuptor.

Pe geamul albicios, se zbătea să iasă afară o albină, de pe perete o priveau Andro cu cravată la gît și Așkhen cu buzele vopsite, și căprioara de pe carpetă, apoi, în penumbră, luci piciorul auriu al ceasului, în cuierul de după ușă atîrna șalul gros al Așkhenei, în depărtare cucurigi un cocoș, iar de sub fereastră îi răspunse un altul.

— Uliuuuu, huuuuș !

— Are să mă omoare Așkhen.

Se vedeau urmele lăsate de frînghii, gîtul îi era negru, iar trupul — alb, și pe albeața asta — vînătăile.

— Fată hăi, nu găsiși un fîn mai moale ? se necăji Andro.

— Fată hăi — se necăji Andro, pe zăpușeala asta, de ce-ți puseși hainele astea groase ?

— Subțiri, strîmte, roșii — se gîndi Andro — cînd m-oi duce la Chirovacan, ți-oi cumpăra.

— Zi drept — chicoti Andro — care fu mai bun, eu ori Sahac ?

— Fată hăi, un nevolnic — se mînie Andro — cine era Sahac, că nu te lepădai de el ?

— Data viitoare — porunci Andro — nici să n-aud. Cîtă vreme îs eu.

— Tîrziu pricepui — se posomorî Andro. Păcat că pricepui prea tîrziu. Tu porți vina — zîmbi Andro — să fi venit, să-mi fi spus. Vrei fîn ? Vrei cal ? Vii, îmi spui. Cum e în Rusia ?

— Rîzi tu — zîmbi trist Mariam. Toți sînteți la fel. Atîta mă bătu la cap, că nu mai aveam obraz, după aia rînjea cu botu' deschis, și catîru' ăla al lui mă apucase de păr și mi-arăta pumnu'. Barem să se fi rușinat de fetele mele. Ptiu, îngropa-i-aș capu' lui Vasili, că mă lăsă în focu' ăla și-și văzu de-ale lui...

— Bine, bine — zise Andro — lasă, nu te mai gîndi la asta.

Andro ieși din casă — sub păr ședea vulpoiul de Ghikor, ca și cum nu l-ar fi văzut pe Andro.

„Trebuie să țin un cîine“ — se gîndi Andro și-și aminti că are cîine, dar e la munte.

— Dormeai, Andro ?

— Îhî — făcu Andro — dormeam, veni Mariam de mă trezi. Și, căscînd, zise : — Ce mai e nou ?

— Îți dădură perele în pîrg.

— Îhî, zise Andro, ia de gustă.

— N-am dinți. Ai albine bune, Andro — îl lăudă Ghikor. Ale mele, jumate au roit. Avui o familie bună, anu' trecut, da' anu' ăsta de două ori se-nmulțiră, s-au prostit. Faci rachiu, Andro ?

— Oi vedea.

— Da' ce-ai să faci cu-atîtea poame, fă rachiu, păcat de ele. Andro — îl scrută Ghikor — venii să te rog ceva. Zi-mi — ce să mă rogi ?

„Mi se-nmulțiră albinele, n-am stupi... ori ai vreunu' gata, ori azi-mîine faci unu'." — Da' ce ? făcu dintr-o dată Andro. Cîți ani ai, de nu mai ai dinți ?

— Șaieș'șapte.

— Haida-de — rîse și, totodată, se necăji Andro. De ce mă păcălești, doar nu ți-s comisia de pensionare ! ?

Din casă ieși tiptil Mariam și se opri lîngă stîlp, cu mîinile împreunate.

Și, văzîndu-i pe cei doi în tindă și băgînd de seamă că Andro are încă părul negru, Ghikor își zise că trebuie să fie de mult împreună, „muiere singură, i-o fi greu fără asta", așadar, acu' două ierni, Andro o fi fost cel care i-a dus de i-a lăsat în poartă un buștean. Era un buștean bun, uscat, dintr-un copac veștejit în picioare, la marginea drumului. Își pusese-n gînd să-l taie el, dar se găsise altul mai vrednic.

— Îs din nouăzeci. Zece d-acolo, cinzeș'șapte de ici, șaieș'șapte. Te știu de cînd erai țînc, mi-amintesc ca azi.

— Glumesc — rîse Andro — nu te necăji.

— Şi de n-o fi glumă, de ce să mă necăjesc ?

Mariam trecu tiptil pe lîngă Andro, apoi pe lîngă Ghikor, se opri o clipă la fîn, îşi petrecu braţele prin frînghii şi se lăsă în patru labe. Cînd trecuse pe lîngă el, Andro băgase iar de seamă cît e de costelivă. Ea rămase acolo, sub fîn, chircită, îşi aduna puterile ca să se salte.

— Vin să te ajut, fată hăi ? zise Ghikor şi se şi-ndreptă spre ea.

Nu răspunse, apoi îşi desprinse o mînă şi un genunchi de la pămînt, se holbă şi se ridică încet. Pe cînd îşi desprindea şi cealaltă mînă, Andro îi văzu faţa neagră şi grumazul umflat.

— Ehe, eşti încă tare ! zise el, în vreme ce ea se ridica.

Se ridică, îşi potrivi, scuturîndu-se, povara şi, înainte ca ea să pornească, Andro văzu iar surîsul ei stins. Şi îi auzi vorbele, pe cînd ajunsese pe potecă, sub păr :

— Iac-aşa, îi tare.

Mormanul de fîn se-mpiedică în crengile pomului, ea se descumpăni, cît p-aci să cadă, apoi se trase înapoi şi-şi luă avînt înainte. Crengile îşi reveniră şi cîteva pere coapte căzură la pămînt.

— Pot să iau o pară ? şi nu mai era nici ghemuită şi nici îndoită sub povară.

— Toanto ! zbieră Andro. Îţi pică-n gură, culege de sus !

Ea le culese cu dibăcie pe cele căzute și mai rupse și din pom, după care mai putu să și rîdă.

— Tare de treabă femeie — zise vulpoiul de Ghikor — tînără, vînjoasă.

Așadar, Ghikor vroia calul. Are de adus, de la Ghazakh [1], vreo cinci puduri de grîu. Cu calul lui nu poate, drumu-i prost, are să meargă noaptea, și calul nu-i învățat. De sus — duce, e voinic, da-i nătîng, zvîrle, odată a aruncat-o pe babă jos. Drumu-i prost, fărîme s-ar face. Și-i o nimica toată, cinci-șase puduri. O pleca de cu seară, ca să nu-i fie cald calului, la amiază l-o lăsa să se odihnească și i-o da ovăz, s-o-ntoarce tot noaptea, ca să nu-i fie cald calului.

Așkhen termină de muls înaintea tuturor, predă laptele, mulsese cel mai mult, zgrepțănă vacile, le șterse, le mîngîie, curăță staulul vițeilor, cel mai curat staul era al ei, vițeii ei erau dolofani, sănătoși — îi predă îngrijitorului, își puse în orînduială cortul, se spălă cu săpun din cel de casă, mai întîi, apoi cu săpun de toaletă, se pieptănă, își legă basmaua (altele, după ce se piaptănă, nu-și mai leagă basma, ori, dacă-și leagă basma, nu se mai piaptănă, dar ei îi plăcea să fie curată și îngrijită, cu

---

1 Localitate în Azerbaigean, aproape de granița cu Armenia.

toate cele), își puse în deget verigheta — să se știe, ea e nevastă cu bărbat — își puse ceasul de aur și, așa, curată, îngrijită, mîndră, frumoasă, se duse la șeful de fermă Levon.

Și așa, supusă, modestă, liniștită, ca o adevărată țărancă armeancă, nu rosti nimic, așteptă, respectuoasă, ca să-i vorbească neica Levon.

— Ce-i, Așken ?

— Neică Levon... Și așa, rușinoasă, departe de neobrăzatele de la oraș și de guralivele din sat, așteptă ca neica Levon să priceapă singur ce vrea mulgătoarea fruntașă Așkhen.

— Te duci undeva, Așkhen ?

Așkhen dădu din cap.

— Dacă te-ntorci pînă la mulsul de diseară, ce mai vrei ? E timpul tău liber, faci ce vrei.

Așa e Așkhen, nu face un pas fără să ceară îngăduință. Și Așkhen pricepe tot : știe că, jos, în vale, cosașii au nevoie de iaurt. Și Așkhen e mărinimoasă : le duce iaurt din laptele propriilor ei vaci. Și Așkhen e săritoare : le duce cu mîna ei, frîngîndu-și brațele. Și Așkhen e simțitoare : le dă să mănînce, iar ea — modestă, liniștită, supusă, cu ochii în pămînt, așteaptă jucîndu-se cu un pai. Și se duce cu Mariam la izvor : sînt prietene vechi, încă de cînd erau fete, se înțeleg pe tăcute și înțeleg că se cuvine ca apa s-o ducă femeile, cosașilor.

Așkhen clăti bine găleata, o așeză la gura jgheabului, se uită să nu se răstoarne cînd s-o umple, o luă pe Mariam de o parte, ca să nu pice paie sau pămînt în apă, îi scoase bas-

maua, ca să nu se rupă, o apucă de plete, strîngîndu-le în mănunchi, ca să nu i le smulgă, și începu s-o lovească peste umeri, peste piept, în burtă, peste coapse, pe spinare, apoi din nou peste umeri, peste piept, în burtă peste coapse, pe spinare. Apoi îi aplecă grumazul și o lovi numai peste șale, peste șale, peste șale, ca s-o și doară și nici să nu-i lase vînătăi. Apoi Așkhen îi dădu Mariamei să bea apă, îi întinse pieptenele ei ca să-și pieptene părul, îi legă basmaua și ridică ea găleţile, fiindcă Mariam abia se mai ţinea pe picioare.

ALKHO

— APĂI, VROIAM SĂ URC LA MUNTE...

— Să urci la munte? făcu Ghikor pe încurcatul. Da' cum să facem? Şi rămase aşa, încurcat, după care, deodată, se învioră, ca şi cum ar fi găsit o ieşire. Ia-l pe-al meu, du-te cu-al meu. Ai de cărat lemne, nu? E voinic, poţi să-l împovărezi cît vrei. Numa' că-i cam sperios, mi-e teamă — şovăi Ghikor.

— E cal de şapte, opt ani, de ce să se sperie, doar nu-i mînz! îl zeflemisi, supărat, Andro.

— De cînd l-am jugănit e-aşa, odată-l vezi c-o ia razna, asta pentru că l-am jugănit tîrziu — explică vulpoiul de Ghikor. Şi, cum dăduse o explicaţie serioasă, Andro se interesă şi el foarte serios:

— Are vreo însemnătate?

— Se zice că nu, da' la al meu a avut. To'ma' în ziua aia, cînd venea cu baba mea de la munte, s-a speriat aşa de rău, c-a răsturnat totu'.

— Şaua e-n grajd — zise abătut Andro — iară el e-n vale, lîngă grohotiş. Să nu-l împo-

vărezi prea mult, Ghikor, îți știu eu bine poverile.

Cu un mers agale, bătrînesc, Ghikor se duse spre ușa grajdului. Și, ca un adevărat posesor de cal, îl înjură pe Andro : „Pui de cățea, dacă-mi știi bine poverile, de ce mi-l mai dai ? Ia te uită la șaua ăstuia, apăi cum o mai fi și calu' ? !“

Iar Andro crezu că-l necăjise pe bătrîn, căci acesta ieși cam mohorît din grajd, și vru să-și îndulcească vorba nelalocul ei :

— Am șuguit, haide ! Ghikor — făcu haz Andro — cînd o iei pe vale, să nu te sperii, e-o bivoliță albă în apă !

— Nu zău — se însufleți, neîncrezător, Ghikor. Ai văzut-o tu ?

— Coborîsem într-o doară...

— Ești flăcău, ai s-o vezi. Nu-i plăcu așezarea stupilor lui, nu-i plăcu că era acasă în toiul verii, că perele se stricau — asta îl înfurie de-a dreptul : — Haide-hai, te ții după bivoliță și perele s-au dus ! Și, mergînd pe sub peri, abătut, vorbi tăios ca pe vremea cînd era președinte : umple butoiu' chiar azi, sapă un șanț să tragi apa, mîine nu mai găsești o pară în pom ! Ești gospodar priceput, da' dormi ziua-n amiaza mare.

Cînd era pe buza văii, Andro îl strigă :

— Nene Ghikor ! Urci pe coastă ?

— Oi vedea.

— Dacă urci pe coastă, zi-i muierii mele, Așkhen, că vin într-o zi-două și-aduce lemne, aduc lemne.

— Andranic !
— Ce-i, bre mamă ?
— Cui îi dai calu' ?
— Lu' Ghikor.
— Ce face cu el ?
— „Ia zi, la ce-ți trebuie ?"
— Ai ?
— Se duce la Ghazakh.
— Da' nu ți-e milă de bietu' animal ?
— Ce, își rupe șalele ?
— Văleu, n-ai minte !

În vale, rîul susura printre pietre, mama fetelor ba moțăia cu capul lăsat pe genunchi, ba căina rîul și picioarele sale albe ; una dintre fete se supărase și, îndoită de mijlocul ei subțire, ședea ghemuită, îmbrățișîndu-și genunchii, iar cealaltă punea urechea la pămînt și chicotea pe înfundate, în vreme ce soră-sa, bosumflată, se tot fîțîia pe locul ei ; văduva cea uriașă umbla dintr-un loc în altul sub soare, și Alkho se oprise și medita. Toate astea erau potolite și deșarte, precum apa pentru o moară care nu lucrează, copacul care putrezește de-a-npicioarelea, soarele sub care nu se întinde nici un ogor. Rîulețul avea să se ramifice printre răzoare, fetele aveau să culeagă mure, să strîngă fînul, aveau să ducă apă cosașilor, uriașa avea să se oprească sub claie și să arunce fînul celui care-l stivuia, ori... Ghikor se opri, se uită lung și, cu zîmbetul pe buze, dînd din cap, se îndreptă spre Alkho :

— Mori de urît — îi zise Ghikor lui Alkho — mai ții minte drumul spre Ghazakh ?

Alkho, pirotind, primi șaua, îmbrăcă hamurile, chinga, dîrlogii, luă în gură — cam necăjit — zăbala, se lăsă încălecat fără să simtă și porni legănîndu-se printre pietre. O piatră îi alunecă sub picior, pe nisip, și Alkho se izbi cu burta de pămînt.

— Hîîî... — zăbala zdreli vechile răni, nuiaua găsi un loc necicatrizat pe burtă, și Alkho îl recunoscu pe vulpoiul de Ghikor. Era o povară care-i apăsa coastele, îi presa bojocii și îl îndemna cu minciuni dulci.

Alkho suspină și vru s-o ia la trap, dar zăbala îi strivi gura, cerîndu-i să meargă încet, la pas. Ți-ai amintit ?... Era îndreptățită pretenția zăbalei, căci, iată, coasta se avînta dintr-o dată în sus ; dacă ar fi mers la trap, picioarele din față i s-ar fi frînt, picioarele din spate ar fi fugit de sub el, iar buzele i s-ar fi sfîșiat prinse între dinți și pietre.

Cît despre Ghikor, răsucindu-se în șa, le spuse fetelor :

— Sînteți fete în toată firea, se strică murele, ce mare lucru-s murele ? joacă de copii, duceți-vă să le culegeți, o s-aveți dulceață la iarnă. S-o bucura și tatăl vostru — adăugă Ghikor.

Uriașa scoase un geamăt și se întoarse cu pîntecele spre soare, iar fetele, înveselite, chicotiră pe înfundate.

— Surioară, ție-ți vorbesc — Ghikor împunse cu bărbia spre bătrînă.

Mama fetelor îl privi pe deasupra genunchilor, pătrunsă de melancolia unei toropeli văratice, iar uriașa se foi pe locul ei. Uriașa

se foi, și atunci Ghikor pricepu că, nu, nu, e păcat de ea, nu-i făcută să clădească fînul.

— Ce necuviință ! bodogăni Ghikor, se uită, nu-nțelese, își zise că s-a schimbat lumea, s-a stricat, și îl înghionti pe Alkho.

Urcară coasta, intrară pe drum, din drum se desprindea poteca spre casa lui Andro. Naiv, Alkho vru să-l păcălească pe vulpoiul de Ghikor, vru să-i dea de-nțeles că-i o zi obișnuită și el a urcat coasta, a luat-o pe drum, iar acum se îndreaptă pe potecă, spre poarta lor. Alkho își îndoi piciorul, apoi se abătu spre potecă ; dar acolo dîrlogul se întinse, îi smuci capul, și scările tăbărîră asupra cicatricelor.

— Ia te uită, vulpoiu' ! făcu Ghikor și-l duse pe drumul din mijlocul satului.

Dintre vrejurile de fasole, se năpusti afară o cățea roșcată cu botul ascuțit. Alkho, obosit și sîcîit, zvîrli din copite și pricepu că acela e drumul, dogoritor și nesfîrșit, pe care trebuie să meargă cu povara apăsătoare și cu bojocii presați, și, obosit și sîcîit, zvîrli din copite. Simți cum copita s-a înfundat în cățea și a ieșit.

— N-ai putea să-ți mîni calul pe drumul spre casa ta ? țipă mînios, din pridvor, Ruben, directorul școlii.

— Asta-i drumu' spre casa mea, ține-ți cățeaua legată !

— Călărește calul altuia și omoară cîinele altuia.

— Fugi la sovietul sătesc, îi zise Ghikor lui Ruben și îl șfichiui cu nuiaua pe Alkho pe burtă.

Cățeaua cu botul ascuțit era înrăită fără leac, trebuia să se repeadă, pentru ca, după lovitura de copită care i-a tăiat o clipă răsuflarea, să scheaune și să se ia din nou la harță, era de-nțeles, însă Alkho nu se așteptase chiar deloc la șfichiul acela de nuia. Uite, de-asta i se părea lumea omenească absolut de nepătruns. S-au făcut douăzeci de ani de cînd îi tot cară pe oameni și poverile lor, de douăzeci de ani tot cugetă, sub chintalele lor, asupra acestora, dar nu înțelege nimic, și nu din pricină că e cal, ci pentru că ei sînt nestatornici.

Îl mînă spre ușa fierăriei. Lui Alkho, mirosul ascuțit al fierului încins îi era cunoscut de mult, laolaltă cu potcovarul puternic și dezmierdător, care, de data asta, nu i-a mai ieșit în întîmpinare să-l mîngîie pe ochi. Legat cu un șorț murdar de funingine, se apropie un tînăr cu țigara, îi îndoi piciorul, poc! poc! și intră înapoi în fierărie. Pe drumurile deschise de oameni, potcoavele puse de ei rezistă mai mult sau mai puțin ; pentru potcovit Alkho era recunoscător, drumurile sînt proaste, numai că, vezi, caiaua intrase strîmb, nimerise în nerv, și la celălalt picior îl strîngea potcoava, Alkho era vătămat rău.

— Băiete, ai bătut strîmb — zise Ghikor, ciulind urechea la zgomotele din fierărie.

— E cald, cald! spuseră dinăuntru, rîzînd. Asta-i zi-muncă, zi-muncă! Nu ne-ai dat aur.

Alkho porni șchiopătînd de ambele picioare și grijuliu ca un bolnav, îl dureau nervii.

— Hai, hai, nu crăpi din asta! zise călărețul. Tot mergînd, are să-ți treacă.

De durere, Alkho uită cine e călărețul, uită de nuia, de cîinele sîcîitor, uită că, dacă-i la drum și-i înșeuat, trebuie să meargă. Alkho se opri, însă dîrlogii îi zgîlțîiră capul și nuiaua se lipi iar de burta lui: — Hai! Și Alkho pricepu din nou că atît de nemilos, atît de repezit și atît de soios numai vulpoiul de Ghikor putea să fie: „Ia să vedem, încotro are de gînd să meargă?"

Gardul se deschise în fața lor și se închise în spatele lor, cloșca cu puii ei tăie drumul, „ia să vedem, încotro are de gînd să meargă?", și Alkho auzi zăngănitul lanțului și îl văzu pe cîinele negru cu blana năpîrlind. Era un cîine rîios și nevricos din cauza rîiei, mereu legat și care alerga de-a lungul sîrmei, de la ușa grajdului la ușa casei, de la ușa casei la ușa grajdului, de la ușa grajdului la ușa casei, de la ușa casei... Se opri și, împroșcînd cu bale, hămăi întruna... În felul acesta, Alkho pricepu de-a binelea că se afla în mîna vulpoiului de Ghikor, își aminti drumul dogoritor, tăunii, apa sîcîitoare, șarpele cel viclean, scurt și vînos, care vreme de un ceas tot undui și se ascunse în jurul lui, pînă îl făcu, pentru o clipită, să uite de prezența sa și îl mușcă; simți o înțepătură în picior, apoi păru că nu fusese nimic, iar apoi piciorul, cuprins de călduri, îi amorți, i se făcu greață și, cuprins de călduri, îi amorți și capul. Și așa, pe jumătate înțepenit, îl tot împovărau. Nu mai vroia nimic: în căldura dulceagă, amintirile și do-

rinţele se topeau. iar asta era plăcut — nu mai existau tăunii, nu mai exista povara, nu mai exista Ghikor şi bine ar fi fost ca toate astea să nu mai existe deloc, şarpele să fi dispărut într-o gaură în cîmp, iar el să-şi aştepte liniştit moartea. Ei, însă, au priceput.

— L-a muşcat şarpele, Ghikor. Vrea să moară, calul tău.

— Să moară ? Dacă moare, mă fac de ocară în faţa lui Andro.

— Nu — i-au zis — fă-l să asude, nu-l lăsa să stea.

Cu un bici împletit, suplu şi tăios, îl făcură să fie conştient de gingăşia pîntecelui, de povară, de drum. De ierburile de pe munte şi de izvorul rece. De greutatea începutului şi de uşurinţa sfîrşitului. De plictiseala mersului la gară şi de bucuria înapoierii. De fiorii din timpul potcovirii şi de făloşenia naivă că are potcoave. De dorul de iapă şi de teama de armăsar. De patima puternică a iepei şi de furia turbată a armăsarului. De boala iepei şi de indiferenţa ei faţă de povară, faţă de apă, de mersul la gară, de Ghikor şi de potcoava care strîngea. Îl făcură conştient de ciolanele lui noduroase, de zilele şi nopţile petrecute pe drumurile fără de sfîrşit, la început largi, apoi îngustîndu-se, subţiindu-se, şerpuind, din nou lărgindu-se fără de sfîrşit. Un Dumnezeu plin de automulţumire îl chemă pe tatăl tatălui tatălui tatălui lui Alkho şi-i spuse : „Iată, strămoş al lui Alkho, te-am plămădit arătos şi înţelept, am aşternut, pentru tine, lunci, am născocit lupul, pentru ca tu să alergi

şi să rămîi arătos, iar omul să te păzească, iată, calule, cîţi ani vrei să trăieşti ?" Şi se gîndi stră-străbunicul lui Alkho şi, întrucît Dumnezeu îl socotea înţelept, se mai gîndi şi îi răspunse : „Douăzeci de ani, stăpîne". Şi lui Dumnezeu îi plăcu răspunsul lui şi îi dădu douăzeci de ani de viaţă. Da' pentru ce, moşule, douăzeci de ani, la ce-ţi trebuiau douăzeci de ani, la ce-mi trebuie ?...

— De ce-i amărît calu' ăsta, Ghikor ?

— Mata cată-ţi de treabă, bre mamă, unde-s desagii ?

— Te duci la Ghazakh cu calu' bolnav, Ghikor ?

— Nu crapă el, să fii sănătoasă !

— Calu' ăsta are un cui înfipt în el, Ghikor.

— Of... apăi, dacă pricepi atîta lucru, găseşte-mi cleştele.

Odată caiaua scoasă, durerea se prelinse din nervi încet, ca mierea, şi erau plăcute durerea care se spulbera, povara care se îngreuia pud cu pud, scările care înghionteau, cîinele rîios care hămăia împroşcînd cu bale.

Drumul scotea sus, la munte... şuierul vîntului răcoros în urechi şi iarba nespus de gustoasă... şi Alkho porni cu însufleţire. Urcuşul e treabă de un ceas, de o răsuflare... apoi, iarba nespus de gustoasă.

— Crezi ?... — zise Ghikor, apoi se abătu din drum şi îl duse pe potecă, spre livadă. Jupîne ! chemă el.

Paznicul, în cămaşă, cosea iarba sub copaci. Veni în întîmpinarea lor, legă cîinele, Ghikor înaintă trăgînd calul de dîrlogi, vorbi de

una-alta, paznicul părea nemulțumit, însă povara se îngreuia cu mere-pere.

— Castraveți n-ai? Ei, lasă, dacă ți-i greu, nu trebuie... Ce să-ți aduc de la Ghazakh?

Paznicul nu vroia nimic de la Ghazakh, iar castraveții erau mai grei decît merele-perele.

— Ha, mortăciunea dracului, n-ai mai văzut povară? E cal de general... Ești calu' lui Andro, de!

Îl scoase la drum pe potecă, îl duse pînă nu se mai auzi lătratul cîinelui de la livadă, apoi, pe neașteptate, trase de dîrlogul din dreapta. Alkho se întoarse — da, firește, la dreapta e cîmpul dogoritor. Scările îi cereau să meargă, vocea joasă îi poruncea să meargă, dar în față era ogorul. Alkho dădea înapoi, și scările, glasul, nuiaua îl mînară spre ogor, îl duseră într-acolo. Ciudați mai sînt oamenii, gîndi Alkho, o dată nu se poate un lucru, altă dată, același lucru, iată, se poate. El, unul, n-ar intra de capul lui pe ogor, pentru că paznicul ciung al ogorului se răstește la el și îl duce de-l închide cu zilele în grajdul noroios, el nu vrea să fie închis în grajdul noroios, uite, l-au bătut pentru asta. Intri — te bat, nu intri — te bat. Însă, cînd Ghikor, înghiontindu-l cu scările, pe tăcute, l-a trecut peste ogor, a intrat în pădure, a dat ocol ariei cosite, Alkho a priceput că-l duce la furtișag. Au ieșit din pădure, au dat de cuiburile de cartofi. Vrea să fure cartofi, conchise Alkho și se opri.

— Bravo, Andro! se miră vulpoiul de Ghikor. Hai paște — îl lingușí pe cal, cu voce înceată, Ghikor — asta-i partea ta.

Nu era nimic de păscut, povara nu era ușoară — Alkho se opri și așteptă. Copacii nu foșneau, șopîrlele nu mișcau, florile se deschiseseră, toate, sub soare, așteptau tăcute, cum aștepta și calul, cu o amărăciune liniștită, nelămurită, lipsită de pizmă. Apoi, printre ei, sub soare, cineva se mișcă, și toți văzură, văzu și Alkho. Calul așteptă cu urechile ciulite, să se-ntîmple ceva. La capătul șirului, se afla o colibă, ca un cîine ghemuit, iar alături, în picioare, paznicul, cu sapa proptită sub bărbie. Pe urmă, coliba rămase tot așa, nemișcată, iar paznicul, ținînd sapa în cumpănă, alergă ușor în pădure. Ghikor, lipit de pămînt, scotea cartofi. Alkho privi înspre pădure, privi înspre Ghikor, așteptă să se-ntîmple ceva.

— Hî, ai văzut pe careva? se-ntoarse spre el Ghikor, așa cum era lipit de pămînt. Nu poți să stai liniştit?

Deodată, cu colțul ochiului, Alkho zări cum se desprinde paznicul de copac, cu sapa în mînă. Alkho îl cunoștea, îi cărase acasă cartofii cuveniți pentru ziua-muncă, era un bătrînel cumsecade, nu lovea, nu vorbea, îl lăsa să meargă pe drumul care-i convenea. Alkho își exprimă bucuria că-l vede, și-atunci, bătrînelul duse degetul la buze — ssst — și se opri pe loc. Apoi Ghikor, lipit de pămînt, începu să scoată cartofi, să distrugă vizuini de șoareci, iar bătrînelul și Alkho se uitau, în liniștea care se lăsase în jur, la spatele acestuia, cum se tîra fără să simtă privirile calului și ale bătrînului. Se ridică de la pămînt

abia cînd sacul fu plin ochi; se-ndreptă de mijloc și-atunci îl văzu pe bătrînel: — Ha, ha, ha, ha! Și rîsul lui semăna foarte mult cu nechezatul calului.

— Ce faci aici? întrebă paznicul.

— Ha, ha, ha, ha! Mi-am zis să vedem, are să bage de seamă?

— Da' care mi-i treaba, ca să nu bag de seamă?

— E august, mi-am zis, Adam trebuie să fie în poiană, la cosit. Astă-iarnă, ți s-a terminat iute fînu', nu?

— Nu-i vina mea, du-te de-i spune lu' Sanasar.

— Treaba lu' Sanasar e să nu te lase, a ta e să cosești.

— Nu mă pot înțelege cu căposu' ăla.

— Și asta-i drept. E greu de unu' singur — zise Ghikor — ajută-mă să pun asta pe cal.

— Da' nu ți-i milă de dobitocu' ăsta?

— Doară-i cal, care-i treaba lui?

— Te-ai dus? bătrînelul se uită trist după ei. Să fi rămas, mai schimbam și noi două vorbe.

— La noapte, mă duc la Ghazakh, vreau s-ajung pe lumină sus, la munte. Ce să-ți aduc de la Ghazakh?

— Sănătate.

Munții răsuflară ușurați, răspîndind răcoare. Vîntul de munte gîdilă urechile, se strecură sub povară și sub șa, zvîntă sudoarea, se zbengui prin nări, lunecă pe greabănul ars de soare. În lumina amurgului, pe coamele munților, hergheliile de roibi purtau văpăi în goană, ze-

firul se hîrjonea cu nechezatul cailor, și aceștia păreau să fie cînd foarte aproape, cînd departe-departe. Alkho înălță capul și necheză să dea de știre că el e acolo, nu i-a uitat, nu le-a uitat goana nestingherită și goana lui alături de ei, că povara aia n-are de-a face cu el, e povara lui Ghikor... Alkho grăbi pasul, ca să scape de povară, și-atunci Ghikor rînji : — Să trăiești ! Îl duse lîngă o piatră și, săltînd, își făcu loc printre saci : — Ei, acu', dă-i drumu' !...

Pe micul platou din depărtare, fumega izlazul. Drumul dădu ocol de cîteva ori colinelor, pierzînd din ochi izlazul, urcă, apoi dobori, și cînd urcă din nou, izlazul era în fața lor. Focurile ciobanilor se legănau tăcute, turmele intraseră în tîrle, cîinii se aciuiseră pe lîngă turme, vacile culcate se plictiseau de sătule ce erau, un mînz din herghelie fornăi fără vreo pricină, și Alkho, răgușit, vru să-și vestească sosirea printre stîncile umezite de pîclă, dar Ghikor trase de dîrlogi, și nechezatul rămase neterminat.

— Andro ?

Cineva fuma pe întuneric.

— Mesrop ?

— Ghikor, tu ești ? Parc-a nechezat calu' lu' Andro.

— Da, e Alkho.

— Da' ce l-ai mai împovărat !

Pe potecă, stătea nevasta lui Andro, Așkhen, cu mîinile sub șorț și cu capul aplecat într-o parte. Cuminte, tăcută, supusă...

— Nene Ghikor !
— Bună ziua, Aşkhen.
— E calu' nostru ?
— Îhî, e Alkho.
— Neică Ghikor, da' era să vină Andro, de ce n-a venit ?
— A zis că vine-ntr-o zi-două, Aşkhen.
— Se strică untu' aici, neică Ghikor, de ce n-a venit azi ?
— Apăi, numa' el ştie, Aşkhen, de ce n-a venit azi.
— Îhî — încuviinţă Aşkhen. Da' ce l-ai mai împovărat !
— Ce l-am împovărat, Aşkhen, două chile de cartofi, cîteva mere-pere...
— Mai nimic...
Aşken nu făcu decît să consemneze. Se-ntoarse şi plecă spre cortul ei. Aşkhen e femeie, Andro e gospodarul casei. Aşkhen nu se amestecă în treburile bărbaţilor. Îşi ştiu ei socotelile lor. Aşkhen e femeie, mulge vacile, mulge oile, îl aşteaptă pe Andro să aducă lemne... calul cade-n grija lui Andro. Dacă Andro n-aduce lemne, Aşkhen aşteaptă cu capul aplecat într-o parte, untul se strică aici, iar calul e trimis la Ghazakh — Aşkhen are răbdare, e răbdătoare.
— Cît trage un sac de cartofi ?
Ghikor se uită peste umăr — Aşkhen stătea cu mîinile în şolduri. Ghikor o nesocoti tăcut : cîinele care latră era legat.
— Mă vulpoiule... Nu ţi-a ajuns satu', nu ţi-a ajuns cooperativa, acu' prăpădeşti casele oamenilor ? Ţi-ai găsit prostu', ai ? Mă neru-

șinatule, cu calu' sub tine, te folosești de calu' altuia ? Vorbește, nu te piti !

— Ce te-omori cu firea ? zise Ghikor, dînd jos poverile. Ești muiere, cată-ți de-ale tale.

— Tu-mi prăpădești casa, și eu nici să nu deschid gura ?

— Of ! zîmbi Ghikor. Casa ta, ți-o strică Mariam...

Ghikor dădu jos poverile, îi spuse ceva bătrînei lui, duse poverile înăuntru, iar Așkhen tot mai vorbea, și-atunci Ghikor se oțărî :

— Nu mai melița ca o toantă !

— De ce-s toantă, că mă doare de-ale mele ?

De data aceasta, Ghikor se adresă nu Așkhenei, nu izlazului, nu bătrînei lui, ci sieși, dar cum toți erau de față, noaptea era liniștită și corturile sînt subțiri, le spuse tuturor :

— O fi fugit de gura ăsteia, bietul Andro, d-aia și-a luat altă muiere acolo, și eu mă miram de ce-o fi făcut-o ?

Bătrîna lui rămase cu mîna la gură, rămase cît rămase așa, după care întrebă prefăcîndu-se pe jumătate temătoare, pe jumătate mirată, și din curiozitate :

— Ce muiere, Ghikor ?

— Mă duc la Ghazakh, ai rînduit poverile ? țipă Ghikor. Mariam sau care mă-sa o mai fi ! Leagă găinile !

Apoi se lăsă iar tăcerea, grăjdarul fuma în întuneric, vacile gemeau, focurile ciobanilor mocneau, ciobanii și-o aminteau pe Mariam și își aminteau că nu era nimic de capul ei sau, cine știe, o fi fost, iar Alko se odihnea cu un picior îndoit, în vreme ce, în cort, Așkhen fierbea.

Sub lumina stelelor, în țarc, iepele visau, armăsarul își lăsase capul pe crupele lor strînse una-ntr-alta, găinile cotcodăciră în întuneric, apoi fură legate la oblîncul lui Alkho, mai fură atîrnați, acolo, saci cu iaurt. — De-o săptămînă știe c-am să mă duc la Ghazakh și-ncă n-a pus iaurtu' să se scurgă. — Pîn-ajungi acolo, s-o scurge, omule, ce te mînii ? Fură atîrnați de oblîncul lui Alkho și sacii cu brînză, zerul începu să se scurgă pe coapse, ca două pîrîiașe, găinile se găinățară pe Alkho, și, somnoroase, se zbătură, apoi fu aruncată o prelată peste găini, iaurt și găinaț, iar peste prelată, se așeză Ghikor.

Noaptea, căzută în ațipire, se legănă, și viața părea bine rînduită, de vreme ce, la Ghazakh, îl aștepta grîul lui, iar găinile zgîriau și se găinățau, iaurtul își scurgea apa, brînza picura apă sărată pe prelată, pe Alkho, și fundul lui bătrîn rămînea uscat.

„V-am adus brînză de la munte." „V-am adus iaurt de la munte." „V-am adus găini de la munte." La cîmpie e arșiță, cei de la cîmpie își închipuie că găina de la munte aduce răcoarea stîncilor. Spune-le doar : v-am adus găini, si odată vezi că se grămădesc vreo cincizeci. Găina de la munte ! Ghikor știa foarte bine toate astea. În sat, se vorbește că mituise comisia de pensionare cine știe cu cîte mii de ruble. Și bătrîna lui așa știe. Proști, și vecinii, și bătrîna ! Președintele comisiei era de fel din Țaghcut, el i-a dus iaurt, a zis „v-am adus iaurt din Țaghcut, munții din Țaghcut sînt aidoma cu munții noștri, se lăsase arșița

peste oraș, pe străzi, pe copaci, pe intrările caselor, arșița se învîrtoșase prin toate ungherele caselor, ventilatoarele mestecau aerul aprins. „Munții din Țaghcut sînt aidoma cu munții noștri, sus, sub nori. V-am adus iaurt de la munte."

Pîrîul din Checiut susură sub lumina stelelor, trecură dealul, după asta poteca avea să se desfacă în două. O pasăre se găinăță în lăstărișul din apropiere, apoi se auziră copitele calului, un fîlfîit, și se lăsă tăcerea. O arătare tăie poteca, nu era nici lup, nici iepure, nici diavol. Prin... o mie nouă sute optsprezece, nouăsprezece, toamna, aici l-au găsit pe Arșac al lui Neso. După vreo cinci ani, cineva a văzut, la Chirovacan, murga lui Arșac al lui Neso. Noul stăpîn al iepei spusese : „Am luat-o de la Ghazakh, din tîrg". Și cînd acela mai ceruse lămuriri, noul stăpîn al iepei îi zisese — gura !

Ajunseră la răspîntie. Cea care o lua la stînga era poteca de munte, dădea ocol platoului, lega între ele izvoare, izlazuri, herghelii, piscuri înnegurate și adăposturi ferite de vînt. Alkho se lăsă pe un picior și, mai iute ca el, cîrmi spre stînga.

— Ha !...

Zăbala îi zdreli gura, grumazul i se răsuci, și Alkho o luă pe poteca de munte. Zăbala îi sucise capul spre greabăn, Alkho nu mai vedea în față, dar picioarele îl duceau înainte.

— Prrr... O fi turbat, netrebnicu' ! ?

Capul îi era adus spre călăreț, răsuflarea i se ridica la cer, Alkho zbura sub stele, iar

picioarele i se rășcrăcănaseră ieșind în afara potecii. Picioarele căutau hăul, ca să zdrobească ciolanele noduroase care nu știau de ce mai rezistau, rezistau întruna. În clipa aceea, călărețul slăbi dîrlogii, lăsînd capul să-și revină, apoi trase doar de unul dintre dîrlogi. Grumazul se răsuci din nou, calul se roti, biciușca îl șfichiui și dîrlogii slăbiră. Calul coborî pe coastă, eliberîndu-se din hamuri, lunecînd din pielea bătucită spre gîfîiala nestingherită a bojocilor și lăsînd în urmă chiar și bojocii aceia înăspriți.

— Se făcu mînz la bătrînețe, nătîngu' !

Acum, stăteau în capul povîrnișului, și coastele striveau bojocii, găinile se potoleau sub prelată, iaurtul își prelingea apa și brînza zerul peste vătămăturile noi și rănile vechi, iar dincolo, peste orașul din vale, se lăsa ceața. Era Alkho cel de altădată, erau rănile lui de sub coadă, povîrnișul cunoscut și noua rană de sub coadă.

— Să trăiești.

Iar cînd un noaten, cu prima lui povară în spate, tremura și se îndărătnicea pe toate cele patru picioare ale lui, la capătul podului de la intrarea în oraș : — Hai ! îi zise Alkho — nu fă prostii !

Sub picioare, scîrțîia asfaltul găunos, mașinile se repezeau uruind și apoi dispăreau ; din cînd în cînd, rîul fremăta, îl știa bine, dar nu-l coborau pe cal la rîu, să-l treacă prin apă, îl trăgeau și-l împingeau spre hău, nu pricepeau că acolo e un hău, iar mînzul, care bătuse

drumurile aspre de munte, vedea hăul, vedea că într-acolo îl rugau, îl băteau, îl înșelau oamenii să meargă.

Alkho se apropie, se opri, îl făcu să simtă că și el e cal și-i zise noatenului aflat la prima lui povară :

— Nu-i hău, e pod, n-are să te răpună, hai ! E găunos, da-i trainic, nu mori, hai ! Și, chiar dacă mori, nu pierzi mare lucru, hai !

Calul aflat la prima lui povară se zgîrci, se zgribuli și, așa zgribulit, trecu podul. Era străin de golul de sub el, de mașini, de zgomote, fiindcă era pe jumătate orb și pe jumătate surd și avea, tăbăcite peste pielea lui proprie, alte șapte piei. La intrarea în piață, îl despărțiră de Alkho, care avea să coboare de-a lungul rîului, și îl legară acolo, singur cu spaima lui, pierdut în zgomot și praf, sub soare, pînă aveau să vîndă untul, gram cu gram, și aveau să cumpere pîine, stambă, ceai, aveau să chibzuiască în fața pantofilor asupra prețului lor.

Mașinile zburau pe lîngă Alkho, un grup de bicicliști veseli făcu lui Ghikor cu mîna, — Nene, hai să te-mpingem ! — Noi sîntem bătrîni, flăcăilor, voi duceți-vă, bicicliștii trecură de cal vîjîind, unul care rămăsese în urmă glumi fără răutate, — Ți s-a stricat bicicleta, nene ? Și-a mea e stricată, dar trecu și el, dintr-un autobuz de excursioniști voioși îi aruncară flori lui Alkho, rîzînd în hohote, apoi, sub soare, pe asfalt, Alkho rămase singur.

La izvor, Ghikor descălecă să mănînce : — Odihnește-te — îi zise lui Alkho. Grupul de

bicicliști venea înapoi, „lătrară“ în cor la Alkho, iar cel care rămăsese în urmă îi strigă lui Ghikor : — Îl ungi ?

Pe asfalt, ei lunecau ușor, pămîntul nu le convenea. Treceau lunecînd, totul era bine uns, și bicicletele, și sportivii. Erau sănătoși tun, pantalonii scurți erăpau pe ei de înguști, puteau să fie cosași de nădejde, da' uite că se jucau cu niște jucării, iar Ghikor gîndi în urma lor : „Ia să te pun să ridici vreo zece puduri, atunci să te văd cum mai luneci...“

Era gustoasă pîinea cu brînză de oi, și izvorul avea o apă gustoasă, rece, iar mîine grîul avea să fie acasă, și Ghikor urma să aibă provizii pentru vreo patru ani, „cică America a trimis o notă Franței, în problema Chinei...“, și Ghikor îi zise lui Alkho : — Te-ai odihnit bine ? Mergem.

Apoi, șoseaua se lumină, pădurea deveni tufăriș, rămaseră în urmă și tufele, rîul se domoli, se lărgi și se făcu tulbure, defileul deveni vale, ultimul izvor bulbuca zvîrlind noroi și apa era caldă și fără gust. Drumul dogoritor se despărți de șosea și se duse pieziș, gemînd sub soare.

Să fi fost o vale verde, cu un izvor. Andro să nu fi știut unde e valea aceea. În valea aceea verde, lîngă izvor, să fi păscut un cal roib. Nimeni să nu fi știut că e Alkho, dar calul acela să fi fost Alkho. Să se fi tot plimbat, păscînd, prin vale, să se fi adăpat, să fi alungat cu coada vreo două muște, să-l fi apucat melancolia, să se fi culcat sub soare, în

valea verde, ca un hoit, să fi venit vulpoiul și să se fi ghemuit deoparte, neîncrezător, să-și fi lins buzele, iar în clipa aceea Alkho să fi fornăit de să-i crape vulpoiului fierea în el. Să fi stat Alkho în valea verde, iar în capătul văii să fi păscut iapa roșcată, cu crupa lată. Să fi păscut Alkho în valea verde, să se fi tolănit în miresmele verzi, deasupra să fi plutit nori albi, totul să fi fost trist și frumos. Iar pe urmă, să se fi ivit lupii, iar Alkho, sătul și blînd, să nu-i fi chinuit, să nu se fi chinuit nici el, să se fi oferit pe sine să-l mănînce, iar ei să-l fi mîncat.

Spre seară, la o depărtare de vreo jumătate de ceas de sat, drumul se însufleți. Pe pășunea cosită, teiul se arcui cu un foșnet surd, piatra roșcată deveni cîine roșcat, se porni să latre și se repezi, în salturi scurte, spre cal și călăreț. Cîinii ăstora sînt răi ca șerpii lor. Ghikor descălecă și încercă să-l îmbuneze pe cîine, nu reuși, se dădea la el. Atunci, Ghikor îl plesni cu biciul și, în același timp, rîse prefăcut, ca nu cumva stăpînul, dac-o fi pe-aproape, să se mînie. Cîinele dădu înapoi și, cînd calul și Ghikor nu-i mai dădură atenție, îl apucă pe cal de coadă. Îi prinsese coada și trăgea dintr-o parte, de nu-l atinse copita. Nici o zvîrlitură de copită nu-l ajunse. Alkho necheză, se smuci și plecă.

Alkho ieși din drum, săltă încolo și-ncoace pe pășunea cosită, dar n-avea scăpare : pata roșcată sărea pe sub botul lui. Se arăta neîncetat pe sub botul lui. Și lupii ăstora sînt neobrăzați. Iarna trecută, bietul operator de

cinema înnoptase în vîrful unui stîlp de telegraf.

Ghikor găsi mai întîi sacii cu iaurt, apoi prelata. Undeva, în vale, schelălăia și se tîra cîinele roșcat, cît despre cal — ia-l de unde nu-i. O băbuță care venea pe drum, din față, zise că văzuse un cal sur la intrarea în sat : — Îhî, era cu găini pe el, dar se dovedi că-l văzuse de dimineață, ori parcă aseară ? Ghikor se apropie de cîine, să ia urma, însă pămîntul era uscat, n-avea urme. Iar cîinele se tîra venind spre el. Dădea din coadă de parc-ar fi fost pe moarte, cerșea milă, dar în ochii lui se simțea privirea de șarpe. Erau băieți tineri, de douăzeci și trei, douăzeci și șase de ani, veneau să ia grîu din satele astea, cînd, odată, îi prinse întunericul. Spuseră : — Să slobozim caii. Nici nu descălecaseră bine, că Hacob țipă : — Șarpele ! Ghikor rămăsese cu un picior în scară, încălecă la loc și zbugheo ! Cînd se uită înapoi, băieții — cu gurile pîn-la urechi. Va să zică, Hacob îi păcălise. L-au poreclit *cavalerist* pe Ghikor, pe urmă *vulpoi de nuntă,* apoi, în timpul războiului, cînd a reușit să nu-i fie luat feciorul pe front, femeile l-au botezat *vulpoi.*

Ghikor scrută depărtările de pe o movilă, în zare amurgea. Și, tot timpul ăsta, lui Ghikor i se păru că, prin pășune, se tîrăște spre el cîinele roșcat. Sfîrîind ca un fus, apoi răspîndind un vuiet, urui și trecu, sclipitor, avionul. Se zice că face două ore de la Erevan la Moscova. Prin o mie nouă sute treizeci și nouă,

el şi cu Levon au călătorit preț de şase zile şi, ca azi îşi aminteşte, la Kremlin, Levon s-a uitat la clopot, la turlele strălucitoare şi a zis „ehei, acu' o săptămînă, eram la Țmacut".

Ghikor urmări cu privirea avionul, apoi îl lăsă să se ducă şi vru să vadă ce-i în depărtare, Alko sau un dîmb ? Dar pe cîmpie se lăsase de-a binelea întunericul, şi Ghikor nu se mai duse. Trebuie să fi fost un dîmb, şi pe urmă, la înapoiere, putea să dea peste cîinele roşcat, vai de el !

Ghikor hotărî : are să vîndă una dintre vaci, oile şi calul, are să pună deasupra şi banii economisiți, treizeci şi cinci de mii, are să-i dea feciorului lui, într-un an îți faci casă, apoi vin la tine, la Chirovacan, „scuip pe sat !" Ghikor găsi sacul cu brînză. Brînza era, toată, fărîmată. Şi, cînd găsi sacul, vru iar să se-ntoarcă, să vadă ce-i în depărtare, Alkho sau un dîmb ? În clipa aceea, cineva strigă şi bătu din palme : pe păşunea cosită, stătea Simon, rîzînd :

— Haide-de ! Şi eu mi-am zis : l-a zvîrlit, fărîme l-a făcut pe bietu' om... Adormiseşi ?

— Calu' a venit ?

— Oho, de mult !

— La poarta ta ? !

— Îhî, a venit de s-a oprit la poartă. Am zis al cui o fi calu' ăsta ? Văzui că stă neclintit, mi-adusei aminte că tu ai venit odată cu el.

— A sărit cîinele la el, s-a speriat, netrebnicu', mi-a scăpat... s-a fărîmat brînza. Avea găini pe el ?

— Îhî, avea găini.
— V-am adus găini de la munte. Văd c-aveți recoltă bună anu' ăsta.
— Îhî, din belșug.
—V-am adus iaurt de la munte. Așa, zici c-a venit de s-a oprit la poartă.
— Da' cum, parcă-i țintuit!
— N-avea-ncotro, făcu haz Ghikor. Pune-i în spate zece-douășpe puduri și dă-i drumu' să se ducă, se duce singur la Țmacut, pîn-la poarta mea. Dacă-l împovărează Andro, se duce la poarta lu' Andro.

În timpul războiului, în prima iarnă, Ghikor adăpostise în grajdul său și-i ținuse cu cartofi pe nevasta lui Simon, cu cinci copii, iar în pivniță, altă familie, care, acum, stătea la Erevan, acolo, se zice, au slujbă mare, sînt oameni de vază, fata, se zice, e doctoriță, docent, făcea să aibă odată treabă cu ei.

Peste sat, prin întuneric, se auzea radioul, nu-l opriseră. Ghikor își dădu seama că nu se află la Țmacut și i se făcu dor de Țmacut. Puseseră și la Țmacut urlători de-astea, vreo zi-două au vorbit și au cîntat, pînă ce feciorii, băuți cum erau, le luară la țintă, care le nimerește cu piatra.

Bărbații de-aici știu să cosească, dar se-ntîmplă rar să cosească. Se-mbracă în haine curate și șed la ușa căminului cultural. Președintele nu-i ia la rost, fiindcă asta ar însemna să facă pe gospodarul, or satul ăsta e prea mare ca să fie o gospodărie.

N-au disciplina orășenilor și nici belșugul gospodăriilor din satele mici. Le lipsește ceva,

cum ar fi o fabrică, un chioșc de bere, altfel stau și joacă table, sînt bărbați dolofani, se cheamă că n-au avut de-a face cu coasa, iar cînd plouă, joacă table în casă. La Țmacut, cînd începe să plouă, prima grijă e; strînsul fînului. Ghikor hotărî : nu, n-are să meargă la oraș — umblă bețivi cu cuțite la ei, noaptea cîntă și înjură pe sub ferestrele tale, iar dimineața auzi că l-au căsăpit pe paznicul magazinului de pe strada vecină. Mai are de trăit vreo zece-cinșpe ani, Ghikor are să trăiască la Țmacut, are să fie îngropat în cimitirul verde din Țmacut, lîngă Adam, Movses, moș Ghikor, Sahac, Lado.

Difuzorul tot mai cînta, se termina o melodie, începea alta.

— Liniștiți, oamenii voștri — zise Ghikor.

— De ce n-ar fi liniștiți, ce să facă ?

— Nu zic asta — se opri Ghikor. Joacă table.

În ușa biroului, a căminului și a cooperativei, era atîta lume, că nu se mai cunoștea care-s cei cu funcții și care-s ciobanii. Se-mbrăcaseră în haine curate și ședeau.

Difuzorul era agățat de grinda biroului. Să zici că ascultau muzică, nu ascultau, să zici că chibzuiau, nu erau oameni care să chibzuiască, s-a văzut bine asta în timpul războiului : fierbeau cartofi și-i mîncau, după asta se culcau. Aveau cartofi — îi fierbeau, n-aveau — așteptau să aibă. De unde să aibă — asta nu era treaba lor. Dumnezeu e mare, le-o da.

— Simon ! Adevărat că aveți recoltă bună ori ai glumit ?

— Numa' eu am vreo trei tone.

— Haida-de, da' cine v-a treierat ogoru'?

— Combina.

Ghikor merse ce merse și făcu haz:

— Să trăiești, combină, să trăiești!

Uruind, trecu o motocicletă, o-ncălecaseră vreo trei sau patru băieți tuciurii, plini de importanță.

— Se făcu ușoară viața — zise Ghikor. Înainte, zece puduri de grîu erau zece puduri de grîu, nu puteai nici să-i dăruiești și nici, dacă ți se dăruiau, să-i primești. Da' vezi că — începu să cîrtească Ghikor — noi n-avem pămînt bun pentru grîne, pîinea voastră, de, e altceva, pîine adevărată... După ce mănînci din pîinea voastră, nu-ți mai vine să mănînci altă pîine.

Trecu o fată tînără, serioasă, potolită. Motocicleta cu băieții o ajunse, și cel care stătea în spate încercă s-o apuce de fustă.

— Ei, drăcie! făcu Ghikor. Simon, se-nmulțesc trîntorii, ai zice c-ar trebui să fie pîine mai puțină, da' uite, viața s-a făcut mai ușoară, nu-i de mirare?

Pe casa lui Simon crescuse încă un cat, cu două camere. De-afară, o scară urca la balcon, parapetul balconului era vopsit.

— Ia te uită, ia te uită! mormăi Ghikor.

În grajd era întuneric. Alkho stătea în întuneric. Nu mînca, în fața lui avea un soi de fîn. Părea trist, părea că meditează. Mezinul lui Simon, un băiat de vreo treisprezece ani, stătea lîngă grajd, cu o lanternă în mînă, o aprindea — o stingea. Radioul cînta și nimeni

nu-l oprea. Uruind, trecu motocicleta. Se părea că Alkho fusese mușcat de cîine.

— Tu la ce muncești? îl întrebă Ghikor pe Simon.

— Ce se nimerește. Mecanizator.

— Tractorist?

— Cam așa, tractorist, combiner...

— Ei, nu...

Simon ridică din umeri. Lîngă grajd, băiatul aprindea-stingea lanterna.

— Ai vacă?

— La ce-mi trebuie?

— Așa-i... O grijă mai mult. „La ce bun o vacă!?" Da' untu', brînza?

— Facem rost.

— Ei, dacă faci rost... „Pui de lele!" Ce să-mi stric cartofii pe voi, auzi — tractorist, combiner, „la ce-mi trebuie vacă?"! În timpul războiului, trăgeau mîța de coadă — „tractorist, combiner". Mai țineți minte coasta de la Țmacut?

— Nu mai irosi lumina, băiete — zise Ghikor.

Copilul se uită o clipă nepăsător, apoi privi în altă parte și din nou aprinse-stinse lanterna.

— L-ai bătut, e necăjit? întrebă Ghikor.

— Nu, nu l-am bătut.

— Pare necăjit.

— Nu, așa-i firea lui. Așa-s ai mei, fiecare cu-ale lui.

— Nu-i bine — zise Ghikor.

— Ei, de vreme ce nu-mi cer de mîncare.

— Nu-ți cer?

— Şi dacă-mi cer, treaba lor, facă ce ştiu.

Cîinele îl muşcase pe Alkho de gît, Ghikor rugă să pună apă la-ncălzit.

La oraş, feciorul lui e cu alte muieri. Numai el știe cînd a-nceput asta, cînd se-apucase de fumat le avea. Se-nțelege, opt ore, cinci ore, cît o fi, se face că munceşte, se are bine cu şefii, bea cu ei, iar în restul timpului, ce să facă ? Şi de unde, la el, obiceiul să se îmbrace orăşăneşte ? Cravata-cravată, da' se mai întîmplă că-şi pun cravată, însă nu le vine bine, pur şi simplu grăjdar cu cravată. E mînă de femeie aici. Şi, cînd vine în sat, nu vrea să ştie nici de lopată, nici de furcă. Bună ziua — bine-ai venit, după asta începe să caşte. Se duce în centru, se-ntoarce — rămas bun. Unde ? Mă duc. Un-te duci, băiete ? Mîine trebuie să fiu la lucru. Are nevoie de cartofi, de varză, de unt, de brînză, de fructe — o tonă, o maşină. El n-are nimic împotrivă, are nevoie, mă rog, doar nu le cară el. „Dacă s-o ivi vreo maşină, le trimiţi." Le trimite sluga. Se ciondăneşte cu bătrîna pentru sacii goi, care nu i-au mai fost trimişi înapoi, se loveşte, din grabă, cu capul de uşa cămării, rînjeşte către şofer, „mai ai nițică răbdare, băiete, varza, a mai rămas varză", aduce şi sacii cu varză, îi pune lîngă sacii cu pere, unt, brînză, cartofi, şi se bucură că totul se sfîrşeşte cu bine. Apoi, în fiecare scrisoare, cu fiecare sătean care se duce la oraş, îl roagă să trimită sacii, să trimită înapoi sacii goi. Se face că n-aude, n-are habar. E ocupat, neobrăzatul, de !

Cînd socoti că apa trebuia să fi dat în clocot, reieşi că, de fapt, nici nu pomenise de apă, atunci rugă din nou să pună apă la încălzit, iar Simon zise :

— A, e ditamai calu', nu păţeşte nimic !

Şi el pricepu că singura făptură apropiată pe care o avea acolo e Alkho. Şi, cu dreptul celui care-i ascunsese familia în timpul războiului, îl luă peste picior :

— Se-nţelege, e cal, nu tractor. Şi se explică, pentru ca nu cumva să dea de bănuit că-l batjocoreşte : — Calu' e-al altuia, Simon, mă tem să nu fi fost turbat cîinele.

— Vrei iod ? înţepă tractoristul.

Om la cincizeci şi cinci de ani, nu-i e ruşine, dă în mintea copiilor. Se făcu că nu bagă de seamă zeflemeaua :

— Adă, trimite s-aducă...

Ce fel de om e ăsta, copilul e alături, cu lanterna în mînă, în loc să-l trimită, se duce s-aducă el.

Cînd îl atinse cu tamponul de vată, calul se-nfioră, asudă şi se lipi de Ghikor. Iar Ghikor se gîndi să cumpere calul de la Andro, la preţul pe care i l-ar fi cerut, şi să-l păstreze pînă la sfîrşitul vieţii, a lui ori a calului. Apoi scoase şaua, o şterse, „cum o s-o scoatem la cap pe povîrnişu' ăla, mă căluţule ?“, îl şterse pe locurile hamului, „eu bătrîn, tu bătrîn“, îl ocărî pe Andro că, moale cum e, dă cel mai bun cal de povară din sat oricărui neisprăvit lipsit de omenie, şterse coapsele calului şi vru să-l ducă la adăpat.

— Îl duce băiatu' — zise Simon. Macbeth !

Dădu copilului dîrlogii : — Știe mai bine ca noi unde-i fîntîna, glumi el, dar lui Ghikor nu-i plăcură ochii albaștri ai băiatului. Și lanterna ieși pe poartă aprinzîndu-se-stingîndu-se și, aprinzîndu-se-stingîndu-se, o luă pe ulița luminată. Motocicleta urui și se opri.

— Macbeth, mînă, să ne tragi !

Se așezară la ceai, pîinea lor avea, ca întotdeauna, tărie și aromă de soare, era și dulceață, pîinea părea și mai gustoasă cu brînza de la munte, îi făgăduiră să-i dea atît cît poate duce calul, „da-i cal bătrîn, drumu-i lung", Ghikor zise că a adus și bani, ei rîseră, așa ca pentru vreo douășpe puduri, ei rîseră iar, „am primit trei tone, la ce ne trebuie ?" „La Țmacut, toate-s bune, cartofii-cartofi. Am vrut s-aduc, mi-am zis că le-oți duce doru', da-i tare departe. Numa' pîinea ne lipsește la Țmacut. De la stat ? Apăi, o fi și aia făcută tot din făină, grîu-i tot grîu, da' ăsta parcă-i altfel de grîu, făina-i altfel." Bătrîna e sănătoasă, măicuța a-mbătrînit rău, a vrut să le trimită unt, da' pe drumu' ăsta dogoritor, pe asfalt, — în toată vremea asta, Ghikor era atent la cele de-afară.

— Nu s-a-ntors fecioru'.

— Las' că nu se pierde — îl liniști Simon.

— Învață bine ?

— Da, da-i cu mintea la tractor.

— Mi se păru cumva... cam ciudat — rîse Ghikor.

— Așa-i, așa-i... La examen, făcuse un soi de telefon, își suflau unu' altuia.

— Ei, halal, halal !

Nu l-au bătut pe Alkho. L-au dus la fîntînă, se minunară că bea atît de mult, pe măsură ce bea, pîntecele i se lăsa, se întrebară unul pe altul dacă îi dăunează ori ba atîta apă, au conchis că îi dăunează, l-au luat de-acolo, apoi unul dintre ei zise că băuse cu gura deschisă, cu buzele strînse, se uitară — așa era, în lumina lanternei se vedea limpede că avea buzele strîns lipite : — Ca să nu intre nisip o dată cu apa ; apoi îl scoaseră din sat și îl duseră pe cîmp.

Învinuindu-se unul pe altul pentru lipsa de pricepere, își smulgeau unul altuia dîrlogii. Alkho scutura din cap, nu pricepea ce vor. Apoi l-au tras lîngă o movilă, doi dintre băieți au coborît de pe motocicletă și, împreună cu băiatul lui Simon, l-au încălecat pe Alkho. Alkho porni greoi. Nu-i nimic, merge. Dar iată că motocicleta trosni și îi ajunse din urmă. Și, oricît de iute a alergat Alkho, oricît s-a străduit, motocicleta nu s-a dezlipit de ei. Pîrîia în urechi, se băga printre picioare, venea dintr-o parte, o lua înainte, rămînea în urmă, nu era scăpare. Atunci, Alkho se opri și așteaptă bătaia. O știa, bătaia, nu-i era frică, însă nu l-au bătut.

— Bine, a obosit, las' să se-odihnească.

Cei doi băieți au descălecat, s-au urcat pe motocicletă și s-au dus, pierzîndu-se în întuneric. Rămăsese călare pe Alkho doar feciorul lui Simon, după o vreme se așeză cu ambele picioare atîrnate într-o parte și mergea așa, aprinzînd-stingînd lanterna.

— Macbeth, s-a terminat benzina, adă-l ! îl chemară din capătul cîmpului.

Aprinzînd-stingînd lanterna, a dus calul ca şi cum ar fi mers pe bicicletă. Acolo, se sfădiră care-i mai bun, calul ori motocicleta. Uite, motocicleta rămîne fără benzină, da, da' calu' merge încet. După asta, n-a mai văzut motocicleta, se jucau cu coada lui, apoi unul dintre băieţi trase de dîrlogi, alţi trei îl încălecară. — Diii ! Porni, însă coada nu venea după el. Ba dădea să se rupă, ba nu se rupea, ba venea, ba nu venea. Luminau cu lanterna, ca să vadă drumul. Pe urmă, s-au oprit, i-au aplecat capul şi i-au legat lanterna de frunte. Unul trăgea de dîrlogi, altul ţinea motocicleta, iar ceilalţi trei erau călare pe Alkho. Cel care ţinea motocicleta obosi : — Hai — zise el — a obosit calu', daţi-vă jos. Nu s-au împotrivit, au descălecat, i-au dezlegat coada, coada s-a uşurat, au părăsit drumul luînd-o pe cîmpie :

— Acu', du-te de paşte.

— Paşte ! îi aplecau capul, i-l apropiau de iarbă : — Mănîncă, mănîncă iarbă.

Careva a găsit o floare, i-a adus-o la bot :

— E floare, mănînc-o.

— Nu pricepe.

— E-ntuneric, nu vede.

I-au desprins lanterna de pe frunte, au luminat floarea :

— Uite, e floare, mănînc-o.

— E bolnav.

— Da' ce, caii se-mbolnăvesc ?

— Ai temperatură ? îl întrebară pe Alkho.

Unul dintre ei a ținut dîrlogii, ceilalți au trecut în spate.

— Zvîrle !

— O să-ți luăm temperatura, să nu dai din copite.

Au aprins lanterna, i-au vîrît-o aprinsă. Coada acoperea lumina lanternei, au dat coada la o parte, i-au înfășurat-o pe picior și au legat-o. Tot mai stingherea, dar nu i-au tăiat-o. S-au uitat de departe, de aproape, nimic, era în ordine.

Globul mare al lunii cernea o lumină lăptoasă, stelele clipeau, jumătate din ele sînt stele, jumătate sînt planete ca Pămîntul. Probabil că, pe planete, sînt un soi de oameni. Oamenii de pe celelalte planete scrutau cu telescoape puternice Pămîntul, vedeau cîmpul cosit, calul, lumina lanternei.

Cînd au venit Ghikor și Simon, lumina lăptoasă învăluise întreg cerul și Pămîntul, toate stelele și planetele pîlpîiau tăcute, stelele care cădeau se prefăceau în scrum, pe cîmpul cosit greierii îngînau cîntecul stelelor căzătoare, umbrele mute ale copiilor și calului se legănau în lumina lăptoasă. Sub coada calului, lanterna slobozea o lumină nevinovată, ageră, tristă și caraghioasă, amestecată cu țîrîitul greierilor. Feciorul lui Simon îngenunchease și, cu ochii țintă la cal, mîngîia alene pîcla. Ceilalți îl priveau, se uitau la cal, care încremenise ca o statuie în fața lor.

— L-am hipnotizat.

Ghikor nu-i bătu, fiindcă nu erau din Țmacut, Simon nu-i dojeni, fiindcă nu fugiseră,

așadar n-o făcuseră din răutate. Ghikor scoase lanterna și o puse în buzunar; are să i-o dea lui Andro sau, de ce nu? are s-o păstreze el, însă, oricum, lanterna asta are să meargă la Țmacut, n-or să-ndrăznească s-o ceară înapoi.

Legară trei saci. Aveau hambarul plin, mai aveau și în magazie, puteau să nu cîntărească sacii. Ghikor, însă, știa, gram la gram, că nu era nici cu o boabă mai puțin de douăsprezece puduri. Legară doi saci, apoi luă chingile, se-ntoarse cu Simon să ia sacii și, atunci, simți tremurul calului. Simți tremurul calului și-și dădu seama că și lui i-e teamă.

Oare să nu mai pună și al treilea sac? Să-nchidă ochii și să nu-l mai pună, la naiba! încă n-a murit nimeni de foame. Dar, pe de altă parte, gazdele lui puteau să se supere, să-și închipuie că e nerecunoscător. Calul primi povara și se-nfioră. Era sfîrșit. Abia mai tîrziu, mult mai tîrziu, cînd chingile erau strînse, gemu adînc. Combina aia de Simon stătea cu mîinile-n buzunare și nu pricepea nimic. În privința calului și a poverii, parcă se născuse în familie de profesor, nu zicea și el sînt de-ajuns doi saci, drumu-i lung, ori nu vroia să pară cărpănos? De treierat, treiera combina, de ce să fi fost strîns la pungă? Apucă de urechile ultimului sac, își aminti de buzele moi ale feciorului său și zise într-o doară, cu strîngere de inimă:

— N-o fi prea mult?!

Așezară sacul, calul rămase nepăsător, parcă așezaseră sacul pe o piatră. Pe Ghikor îl

duru rău : are să se frîngă, nenorocitul. Da' unde ?

— Alkho !

Trecu funia pe sub pîntece, ar fi dorit ca, uite-acum, să se prăbușească, să-l prindă sub el. Barem s-ar fi găsit cine să-i tragă hoitul de dedesubt.

— Alkho !

Auzi suspinul acela tainic, care nu venea din plămîni, ci era geamătul oaselor. Era geamătul jugului boilor, al pietrei de la temelia casei, al grinzii de susținere, pe care îl auzeau doar inginerii și țăranii.

— E motorizat, le duce...

Povara se făcuse una cu calul. Calul acela se născuse cu crupa aceea, cu capul acela și cu culoarea aceea. Funiile erau strînse în chip logic și, laolaltă cu tendoanele, uneau oasele bătrîne cu cele douăsprezece puduri. Ghikor legă dîrlogii de șa, se-ntoarse să-și ia surtucul și biciul : — Ei, rămîneți cu bine... Dac-oi găsi pe careva de vine-ncoace, vă trimit unt... S-auzim de bine, și auzi cum se schimbă calul de pe un picior pe altul. Calul ieși pe poartă, coti la dreapta, merse ce merse, coti la stînga, o luă pe drumul care ieșea din sat. Ulucile rămaseră în urmă, drumul era liniștit, calul se războia, icnind surd, cu povara și cu viața. De ce l-or fi omorît pe Arșac al lui Neso ? Era un om neprimejdios, își vedea de drumul lui. De ce l-or fi omorît ? Se zice că n-avea decît vreo cîteva copeici la el, vînduse unt la Diligian și se înapoia.

Cîinele o fi ieșit în drum, tîrîș ? De-acum, trebuie să fie mort. „E motorizat, le duce." Cine-i motorizat ? De ce-i motorizat ? A, îi vîrîseră lanterna... Pui de cățea ! Mare lucru pîinea, mare lucru grîul ! Ghikor merse pe drum cu închipuirea, merse pe șosea, trecu prin oraș, trecu podul, ajunse pe coastă.

— Cum facem, Alkho ?

Și pricepu că a îmbătrînit și că drumul acela lung are să-l doboare. Simți că șezutul, strivit în șaua tare, începea să-l doară. Auzi geamătul picioarelor sale bătrîne și își aminti autobuzul voios de dimineață, auzi rîsetele lor vesele și înjură :

— Flușturaticilor, ce v-aș...

Autobuzul îi trecu iute prin minte, ca rîsul adus de vînt, iar Andro stătea neclintit și botos lîngă căruță.

— Treanță, slugă la muiere !

Și-o aminti și pe Așkhen a lui Andro, dar nu mai ocărî. Îi păru că Așkhen îl apăra pe el, pe Ghikor. Își aminti, cu dezgust, de buzele roșii ale feciorului său. Se văzu pe sine pe malul apei, îl văzu pe Alkho sub soare, le văzu pe fetele răsărite printre pietre și o sudui pe uriașa care-și fîțîia mijlocul amorțit. Îl văzu pe feciorul său culcat în nisip, cu uriașa dezbrăcată, băiatul era subțirel și gingaș, și asta nu-i plăcu deloc, pentru că uriașa îl ținea de nas și-i tăiase răsuflarea. „Fumează mai puțin, catîrule !" Își mai aminti fumul din biroul comitetului raional, cînd l-au scos

din partid și din funcția de președinte și își aminti că, și pe atunci, cu caii la dispoziție, cu mașina la scară, cu atîția oameni în subordine, era tot cal de povară, căci mintea lui, chiar și în birou, îi fugea la fînul cosit, la cartofii pîrguiți, la clăile care se îmbibau de apă, cu toate că nici cartofii nu erau ai lui, nici clăile. Și își aminti grîul din hambar și drumul de munte spre pășune, și pricepu că el, ca și Alkho sub povara aceea, era legat de drumul spre Ghazakh, că toate suferințele aduse de toate viitoarele ploi, secete și lăcuste sălășluiesc în el încă de-acum. Îl ocărî pe brutarul Vagho, ca și cum acesta nu frămînta pîinea cum trebuie și de asta se tot afla el pe drumuri. Însă învinuirea era nedreaptă, și se sili pe sine să cugete cum are să vîndă vacile, are să-și cumpere casă la oraș, are să tragă un zid și are să șadă sub pom cu mîinile în buzunare. Zîmbi, dar nu izbuti să-și țină mîinile în buzunare, îi crăpa inima de-a dreptul : și observă pentru întîia oară inelul din degetul feciorului său și mîna dusă la buzele moi. Era fotografia băiatului, „Cît a costat ?“, „Nu știu, mi-au dăruit-o“, „E bine că ți-au dăruit-o, cît o fi costat ?“, „Una jumate“, „O mie cinci sute ?“, „Atît“. Și mintea îi fugi din nou la coasta de urcat, iar fostul președinte vru să știe cam cît e din fundul văii pînă sus, pe platou, și hotărî că trei kilometri, tot atît cît e de la un capăt la altul al Țmacutului, și protestă, pentru că asta nu era o măsură, măsura o dădeau oasele îmbătrînite, povara și aerul împuținat.

— Alkho ! Alkho *gian*...

Ultima oară cînd îi dusese feciorului său carne de oaie și rachiu, nora telefonase bărbatului, la serviciu. — A venit tata. Iar el, cică faceți din carne pastramă. Rachiul, îl distilase de patru ori, era un rachiu curat, limpede ca lacrima. A venit cu colegii și cu secretara cu picioare lungi, dezgolite, au mîncat, au băut, s-au distrat, au cîntat și au plecat. Și făcea *khorovat* afară și trimitea înăuntru, cu nora, frigare după frigare. A intrat și el să-i vadă, mîncaseră, erau sătui și rîgîiau. — Nu te-am așteptat, i-au zis, *khorovaț*-ul trebuie mîncat cald, i-au zis, iartă-ne, tată, i-au zis, bea în sănătatea noastră, i-au zis. El era bucuros, nătîngul. Ar fi vrut să le spună că el e Ghikor, că în o mie nouă sute treizeci și nouă a fost la Moscova, că-i înțelege, că, la înapoiere, a călătorit în compartiment cu o actriță rusoaică sau armeancă, a văzut Marea Neagră... Dar nu-l ascultau. Pe neașteptate, un tip chel, blajin, vru să închine în sănătatea secretarei cu picioarele dezgolite și dorința lui fu atît de neașteptată, că n-avea vreme să-și umple paharul și i-l luă, din mînă, lui Ghikor, pe-al acestuia... nici măcar nu ceru scuze și nici nu observă că-i luase omului, din mînă, paharul. Cît despre fiu-su, el îi poruncea neveste-si, fă cafea, adu apă, dă-i un pahar secretarei cu picioarele dezgolite. Își tot ațintea privirea asupra neveste-si și se rușina, puiul de cățea, rîiosul ăsta, se rușina pentru nevastă-sa și pentru taică-su. Iar el văzu

cum, în bucătărie, noră-si de amărăciune, pe care şi-o tăinuia, i se umflaseră vinele gîtului.

Altă dată, se îngrămădiseră în maşinile lor firave, luaseră cu ei carne şi băutură, după ce veniseră, în maşinile statului, tocmai la Ţmacut, să bea şi să mănînce. Vroiau să bea apă de la izvor, vezi Doamne, n-aveau, la Chirovacan, nici mîncare, nici băutură. Uite la ei, neobrăzaţii, neruşinaţii... Băuseră şi mîncaseră în sat şi plecaseră. Apoi îi trimisese salutări tatălui său prin poştaş : — Spune-i să n-aibă grijă, noi sîntem bine.

Nu-ţi vreau eu binele, fiule ? ! Numa' că e păcat de statu' ăsta, peste tot doar trîndăviţi şi mîncaţi. Şi vă stricaţi sîngele. Uite, cosaşul taie iarba lîngă izvor, muierile stivuieso fînul, iar voi v-aţi aşezat printre ei şi chefuiţi. Mi-a povestit poştaşu' : pleşuvu' ăla blajin alerga chicotind, fiu-meu a fugit după el şi l-a prins, iar secretara cu picioarele dezgolite i-a fărîmat brînza pe chelie.

Zorii îi prinseră pe cînd treceau prin oraş. O bătrînă mătura în piaţă, miliţianul care făcuse rondul de noapte, pe jumătate adormit şi amintindu-şi de satul său îndepărtat, privi, cu un căscat lung, după Ghikor şi calul lui, iar povara şi mersul lor erau aidoma celor din istorisirile lui bunicu-său. Foarte aferată, trecu în goană o haită de cîini care îşi pierduseră de mult, printre mirosurile de conserve şi pe stratul gros de asfalt, frica de lup, presentimentul morţii apropiate a ciobanului, mîndria de a fi păzitori ai oilor şi presimţirea cutremurului. Se opriră o clipită şi lătrară de vreo

două ori la cal, apoi plecară mai departe, plini de importanță, la treaba lor. Erau tare caraghioși !

— Alkho *gian* ! Nu, n-am zis nimic. Ei, dacă tot te-ai oprit, hai să-ți îndrept sacu' ăsta.

Trecură pe pod, rîul ducea, cu el, frigul și oboseala, în anul acela îl dusese și pe Esai. Se minunaseră cum de l-a putut duce firu' ăla de apă pe omu' ăla voinic și l-a înecat. Pesemne că fusese obosit, nu se putuse război. Adusese, tocmai din Gruzia, vin pentru nunta feciorului său, trecuse prin platoul ars de la Borcealu, urcase stîncile de la Argeș, coborîse în valea Debed, umblase, umblase îndelung, urcase muntele la Sanahin, urcase și coborîse, urcase și coborîse, urcase și tot urcase pînă pe culmea Djvar, iar de-acolo pînă-ntracoace mai mersese o noapte.

Trecură și puntea de lemn, pe potecă se simți mirosul Țmacutului. Pîcla, coastele munților, sfada cu Așkhen, ursul din pădure și spaima de urs. Pe una dintre aleile sanatoriului, ciripi o vrabie. O pală de vînt, coborîtă din munți, îi izbi pe Alkho și Ghiko, se duse să hoinărească pe la porțile orașului, să se învrăjbească prin tîrnurile măturătoarelor. Dinspre ferestrele întunecate ale sanatoriului, se răspîndea căldură și tihnă. Se zice că acolo se mănîncă de cinci ori pe zi și se doarme zece ore. Ghikor își dori un somn bun, își aminti cimitirul verde al Țmacutului, își dori să moară, să doarmă îndelung, îndelung... La o fereastră deschisă, fuma un bărbat gras, în cămașă. Ghikor își dori să doarmă, să doar-

mă... Căscă și, cînd deschise ochii, se și luminase, în poiana de lîngă liziera pădurii sclipeau romanițele, pe o floare meliferă se lăsase un bondar și floarea se legăna, calul se oprise și privea, din față, pe potecă, venea agale o femeie parcă pusă pe gîlceavă, ținîndu-și capul sus și cu o jiletcă pe braț, iar la cîțiva pași, o urma un bărbat fumînd. În pădurea albăstruie, țipă un graur, îi răspunseră, sfîșiind liniștea în zeci de chipuri, alți grauri, iar o ghionoaie le ținu isonul, ciocănind într-un copac. Femeia era din vecini, nora lor, Ghikor vru să-i dea binețe din inimă, ca unui om apropiat, însă femeia nu-l băgă în seamă. Se opri în fața lui Alkho, făcu din vîrful buzelor: — Buu !, îl lovi cu jiletca peste crupă și îl mînă să pornească. În luminișul sanatoriului, începu să cînte o privighetoare, cei doi oameni trecură de Ghikor și de cal, țăranul acela, cu calul său, pătrunse, prin mintea lor, în vremuri de demult, iar ei pătrunseră, prin mintea lui Ghikor, în visurile întortocheate ale acestuia.

Intrară în pădure : în semiobscuritate, în ciocăniturile ghionoaiei, buturugile, stînd la pîndă ca un urs ori ca un vînător, se legănară, se apropiară, se cufundară în umbră și rămaseră în urmă. Prin o mie nouă sute douăzeci și unu și prin o mie nouă sute douăzeci și nouă, hotărîse să meargă la oraș. Pe vremea aceea, Chirovacan nu era încă oraș, de-aceea hotărîse să se ducă la Tiflis ori la Leninacan, ce l-o fi împiedicat ? A cui o fi secretara cu picioarele dezgolite — a feciorului sau a ple-

șuvului ? Ghikor surîse : în timpul războiului, în iernatic, murise o vacă ; el se răstea la mulgătoare, iar ea chicotea. Mai tîrziu, ea rămase însărcinată și iarăși chicotea și se stropșea la el chicotind, în dialectul ei din Marț, că are să spună tuturor că a rămas însărcinată cu el și-atunci or să-l dea afară din partid... Acum, are un copil de la bărbat-su, de unșpe ani, și-i spune chicotind lui Ghikor :
— Al de rămăsesem atunci cu el acu' ar fi avut cinșpe ani, om în toată firea. Te dădeau și pe tine mai curînd afară din partid, ar fi fost o binefacere pentru popor.

Noră-sa e o țărancă aspră : a născut trei copii, un cusur n-au ; casa ei strălucește ; ea e supusă, iar dacă nu s-a făcut îndrăgită, în schimb iubește cu statornicie ; e gospodină destoinică.

În pădure, se întrezări, lucind, o poiană. Cui îi trebuie izvorul din poiană, cînd e înghețat, înfometat, ostenit ? !

Era cu vreo șaizeci de ani în urmă, nu-i poveste, nu-i nici din auzite, ba sînt taman cincizeci și cinci de ani de-atunci, pe potecă se ivise nora lui Karo, tot așa, dreaptă, cu capul sus, cu șalul atîrnîndu-i pe braț ; Ghikor, în vremea aceea copil, era călare, tăică-su o luase înainte, femeia se oprise în fața bărbatului, cu șalul atîrnîndu-i pe braț și privindu-l tăcută pe cel dinaintea ei. Băiatul se apropie, calul său își lăsă capul pe coapsa tatălui, și acesta întrebă : — Ce-i, Zare ? Femeia continua să se uite, cu buzele strînse. Chiar așa fusese : el era călare, taică-su mergea în față,

femeia se oprise pe potecă înaintea lor, tatăl se oprise și el, femeia privea cu buzele strînse, calul său îi ajunsese din urmă, și-și pusese capul pe coapsa tatălui. — Ce-i, Zare ? îngăimase tatăl. Și pe urmă ? De unde se iviseră toate astea ? Erau în apropierea izlazului, așadar veneau din sat. Tatăl întrebase : — Ce-i, Zare ? Dar pe urmă ? „S-a făcut slugă în casă la Tiflis, ba nu, asta era din auzite. Omul ei și-a adus altă femeie din Șamut, da' ce s-a-ales de ziua aia, cînd Zare se oprise pe potecă, printre flori, în fața lor ?...

— Ei, taică, ei ! oftă și căscă Ghikor. Urechile i se deschiseră cu un pocnet, privirea i se limpezi, în poiană se înălță un fir de fum, cineva stătea pe vine, lîngă foc, cîțiva tineri orășeni, strînși în jurul izvorului, se spălau rîzînd voioși. Cortul era întins la capătul potecii, de-acolo se avînta în sus coasta muntelui, care nu le spunea nimic orășenilor. Lîngă cort, stătea un tînăr în pulover și se uita, prin ochelarii săi fumurii, la Ghikor și la cal, și povara aceea nu-i spunea nimic. Se spălau la izvor, se hîrjoneau, îl băgaseră pe unul dintre ei cu capul în apă și o fată țopăia în jurul lor chicotind : — S-a-necat într-un ochi de apă, s-a-necat într-un ochi de apă ! Unul își aranja îndelung mingea la picior, altul cronometra de cîte minute rezistă cel cu nasul în apă, apoi mingea zbură și-i smulse ceasul din mînă, tranzistorul slobozea, una după alta, muzică ușoară, vorbe în arabă, piese pentru pian, imnul Turciei, o cuvîntare, vuietul mării, ei ! uite, asta era ce vroiau... Îi plesnea

omului inima în piept de pizmă, de ușurătatea și voioșia lumii.

— Nene, nene! cel care stătea ghemuit lîngă foc păru că se aprinsese, alergă cu cuțitul în mînă spre Ghikor: jupoaie-ne oaia, de-o zi te tot așteptăm.

Pentru o clipită, îl asemui cu feciorul lui și vru să spună că vine de departe, a mers toată noaptea, e ostenit, tare ostenit, de șaizeci de ani vrea să tragă un somn bun...

— Cum e mai bine, s-o frigem ori s-o fierbem? Și îi șopti discret: zi fierbeți-o, asta nu-i carne de *khorovaț*. Iar cu voce tare anunță: e țăran priceput, zice că nu-i bună de *khorovaț*.

— Apăi, cum? făcu Ghikor. Nici nu vă pricepeți la căsăpit, dacă nu eram eu, cum o căsăpeați?

— Am fi mîncat-o fără s-o căsăpim, nene *gian*...

Ghikor îl privi cu coada ochiului:

— De unde sînteți, din Erevan ori din Chirovacan?

— Din Erevan.

Ghikor spuse:

— Ai mei sînt din Chirovacan.

Și, tăind gîtul oii, se uită fudul la el. Lîngă el, o fată în pantaloni îngenunchease și privea țintă la sîngele care țîșnea. Nora lui, Zare. În ziua aceea, ori în altă zi, mulgea oile, se uita la tatăl lui Ghikor și la bărbată-su și chibzuia să fugă de-acolo. „S-a făcut slugă în casă la Tiflis." Ghikor închise ochii, îi deschise și se limpezi de tot, se trezi de-a binelea. — Sa-

hachian. Inginer în Chirovacan. Una-două se duce la Erevan. Feciorul-meu.

În momentul în care povara lunecă puțin înapoi și chinga îi intră în carne, Alkho pricepu că începuse coasta. Își ținu răsuflarea și porni. „Afurisită coastă" — abia în capătul pantei trebuia să mai răsufle, fiecare pas era ca un început de veac, dar aerul din plămîni se topi, se termină, iar povara tot mai trăgea înapoi. Alkho pricepu că începuse coasta povîrnită, trase aer în piept și porni din nou, de data asta, însă aerul se termină mai repede, iar poteca încă șerpuia în sus. Alkho trase o gură de aer și pricepu că n-are rost să se îndărătnicească. Se opri, așteptă să vadă ce s-o întîmpla ; povara trăgea înapoi zdrelindu-i pielea, iar înaintea lui se înfipse coasta — neîndurătoare și nepăsătoare față de chinul bojocilor săi. Și Alkho se decise să păcălească povîrnișul. Trase aer în piept, se abătu din drum, făcu un ocol, iar trase aer, se abătu, făcu un ocol, se înapoie pe coastă, trase aer, se abătu, făcu un ocol, se înapoie pe coastă, de treizeci și cinci de ori duse și aduse, abătîndu-se, ocolind, urcînd, cele două sute de chile de grîu de pe șa și viața lui de douăzeci de ani, în cele din urmă, cu povîrnișul la picioarele sale, se opri și încremeni la marginea platoului, pe potecă, în josul căreia se deșira vulpoiul de Ghikor, căznindu-se să se aburce spre grîul lui și spre Alkho cel victorios, încremenit la marginea platoului. După care, printre izlazurile răcoroase, cu dorul de herghelie în el,

se îndreptă spre izvorul său din Checiut, spre frica de armăsar și popasul prea scurt. „Povara e a mea, eu sînt sub ea“ — Alkho nu-l mai așteptă pe vulpoiul de Ghikor : se adăpă, își umplu șira spinării și bojocii cu răcoare și porni.

— Așterne prelata peste saci, să nu se jilăvească — îi spusese Ghikor neveste-si. Șterge bine calu', acoperă-l cu velința, să nu rebegească. Și mînă porcii de colo, am să dorm. Nu mai zdrăngăni oalele alea ! zbieră Ghikor. Să-ți fie de cap iaurtu', vin to'ma' de la Ghazakh, vezi de apă caldă... — mai mormăi Ghikor înainte de-a adormi. Acoperă-l...

Apoi, peste apele din vale trecu, destrămîndu-se, un petic de nor, turma se strecura printre stînci, președintele Levon și grăjdarul Mesrop se sfădiră și se-mpăcară, oile veniră la muls, se prelinseră ca printr-o clepsidră prin fața mulgătoarelor, pînă se termină șirul lor, cîinii turbaseră de sete și erau cît p-aci să sfîșie taurul turcilor, în depărtare necheză herghelia de roibi, nevasta lui Ghikor jumulea o găină, iar Alkho, culcat, dormea.

Turma de oi se urni din loc, mieii fură coborîți în vale, cîinii sătui se leneviră să însoțească turma, pe culmea colinei taurul turcilor se-ntunecă și slobozi un muget fioros, jos în poiană tăurașul de trei ani se rupse de turmă și ațînu calea taurului, pe tăpșanul din depărtare necheză din nou herghelia, cîinii înșiruiți înlănțuiră dealurile și coastele, pe izlaz vulpoiul, iar în grajd Alkho — se odihneau.

Ghikor ieși din cort, se așeză în prag, căscă și rămase tăcut. Așkhen veni și-i zise lui Ghikor da' ce l-ai mai împovărat, Ghikor zise cată-ți de treabă, jos ciobanul îl lovi pe taur și îl goni, vulpea se arătă de douăzeci de ori pe sub nasurile cîinilor și de douăzeci de ori se pierdu în spatele dealurilor, Ghikor coborî în rîpă să se deșarte, pe tăpșanul din depărtare iarăși nechează herghelia, peste șapte dealuri cînii se buluciseră și sfîșiau vulpea, însă vulpea stătea cinchită pe culmea din dreptul izlazului și privea, veselindu-se, cum o sfîșie cîinii, președintele Levon tăia lemne pentru fermă, Mesrop se duse spre herghelie, iar Alkho începuse să pască. Pe muntele ăsta nimeni nu știe să pască, Alkho dezmiriștea pășunea.

— Paște ! îi spuse Ghikor.

Apoi pe izlaz se iscă o sfadă, că hotarul cu izlazul vecin nu era statornicit, că ciobanul lor vroise să-și ducă turma într-o vale despre care nu se știa prea bine a cui e, după asta se liniștiră, în amurg se întoarseră turmele, pîlpîiră focurile, herghelia veni ropotind și hîrjonindu-se și intră în țarc, Mesrop vru să-și trimită plîngerea la Moscova-Kremlin, președintelui Prezidiului Sovietului Suprem, și, cu acest prilej, se ciondăni un pic cu Levon, Ghikor își trase înăuntru grîul, iar Alkho păștea.

— Paște ! îi spuse Ghikor.

— Tot mai paști ? îl întrebă în zori. Bine, bine, paște.

Peste apele din vale, trecu, destrămîndu-se, un petic de nor, oile veniră la muls, se pre-

linseră agale prin fața femeilor, pe tăpșanul din depărtare nechează herghelia de roibi, iar Alkho înălță capul și se uită într-acolo. Cu capul înălțat, Alkho păși înspre herghelie, iepele răspîndeau căldură și fiori. Alkho fornăi, cu capul înălțat, spre herghelie, iepele cu crupe late răspîndeau tulburare în sînge și oboseală. Alkho fornăi surd și se duse, din herghelie se desprinse armăsarul, scrută o clipă zarea și porni într-o goană nebună, parcă gata să se rupă în bucăți. Porni pieptiș, se dezlănțui ca un demon, îl izbi pe Alkho și se înapoie rînchezînd. Din apropierea hergheliei, se uită unde e jugănitu' ăla care fornăia ?

Alkho se așeză, se sculă, hălădui, privi spre herghelie, iepele iscau clocot în sînge. Alkho fornăi, și atunci, armăsarul dădu ocol hergheliei, o adună, dădu ocol hergheliei adunate și o părăsi. Hain ca un șarpe, ușor ca vîntul și masiv ca un taur, veni îndesat, îl izbi pe Alkho de-l fărîmă și, scuturînd din cap, se înapoie.

Pe cer, plutea un pîlc de nori, ciocîrlia cînta herghelia sătulă se făcea că paște, cîinii turbați de sete nu mai știau pe cine să apuce, pentru armăsar Alkho era de-acum o poveste veche de un veac. Alkho se ridică, tremură ținîndu-se pe picioare, se înfipse bine pe picioare, înălță capul — iepele cu crupe late răspîndeau căldură și fiori. Alkho fornăi și se avîntă spre herghelie, armăsarul se desprinse.

— Ghikor ! Îl răpune pe bietu' cal, Ghikor !

— Ghikor, nu fi nătîng, Ghikor, îl calcă-n picioare, îl omoară !

Cu furca în mînă, Ghikor se opri din lucru.

— Îți vărs mațele, blestematule... !

Pe Ghikor l-au salvat cîinii : înconjurat de cîini, armăsarul descrise un arc pe lîngă Ghikor și Alkho și intră, după un ocol larg, în herghelie. Iar Alkho se avînta întruna spre iepele roșcate și nu-l vedea pe Ghikor, trecea pe lîngă el tropotind.

În vremea asta, armăsarul zvîcni din herghelie, veni încercuit de cîini, îi lăsă în urmă, veni îndesat, izbi, mușcă, trînti și strivi totodată. Apoi, cumpănindu-și, sub soare, greabănul auriu în lumea aceea verde, se duse spre herghelie. Și, de acolo, privi înapoi — Alkho se ridicase din nou, îl urma pe Ghikor spre izlaz unde se aflau poverile și satul și capătul drumului care, trecînd prin sat, ducea la gară.

— Halal să-ți fie — îi spuseră lui Andro, în vreme ce Ghikor priponea calul și apoi ducea șaua în casă, la Andro — halal să-ți fie, a venit băiatu', e-n gară... De două zile e-n gară, halal să-ți fie...

— Andranic ! îl strigă bătrîna.

— Ce ți-i, mamă ?

— Feciorul' lu' frat-tu e-n gară, Andranic.

— Da' ce-i de vină calu' că-i în gară, bre mamă... ?

— Ai, *gian ?*

GARA

IATĂ CE S-A ÎNTÎMPLAT în toamna cînd eram în clasa a noua : noi ne maturizaserăm într-o vară toridă, dulce, iar dirigintele și profesorul meu de geografie Davtian, somnolînd într-o viață de muncă îndelungată și de tihnă, indiferent la felul în care învățam, bine sau rău, și la ironia ascunsă a profesorilor, ne spuse din toropeala lui :

— Tăceți din gură, maimuțoilor !

Pe vremea cositului, într-o noapte, de sub o claie ieșise șchiopătînd, numai în ciorapi, nerușinatul de Spandar, apoi, în lumina lunii, apăruse, așteptînd neliniștită o clipă, Lena cea înaltă, care pornise mergînd cu pașii ei mari, apăsați, iar la auzul călcăturii ei, văduva Ghino, trezită din somn, sărise în capul oaselor : — Hei, cine-i, ce-i ? Așa fusese. Asta se-ntîmplase vara, cînd eu citeam *Decameronul*, rochiile de anul trecut se vădeau strîmte pe trupurile fetelor, Gemma a lui Ignatios mi-a azvîrlit servieta ei : — Mi-o duci acasă, și s-a dus cu șoferul din Chirovacan, să fie nevasta lui ; Garuș cel slăbănog văzuse, întins la uscat, sutienul noii profesoare, Anahit cea cu ochi cenușii își sprijinea capul în palme și mă pri-

vea lung, lung, și iată că Davtian spuse din moleșeala vîrstei și a vieții tihnite :

— Tăceți din gură, maimuțoilor !

Ce mi-am zis — ia să văd, doarme de-a binelea ori e pe jumătate adormit, pe jumătate treaz ? Am răspuns :

— Nu noi sîntem maimuțoii.

Se dovedi că nu dormea, spuse :

— Cine-a fost ?

Uniformele de anul trecut se vădeau strîmte pe trupurile fetelor, noi văzuserăm, întins la uscat, sutienul noii profesoare, astă-vară Ghino îi stingherise pe Lena cea superbă și pe Spandar cel șchiop, rochia și pielea Anahitei plesneau pe sînii ei plini, iar eu m-am ridicat deșirîndu-mă și, cu capul lăsat pe umăr, a zeflemea, am așteptat. El spuse :

— Dacă nu sînteți voi maimuțoii, atunci cine-i ?

Din rîndul întîi, se întoarse spre mine, temătoare, sora uscățivă a lui Garuș, spinarea îmi înghețase sub privirea cenușie a Anahitei, eu m-am sprijinit cu ambele mîini de bancă, am ridicat din umeri și am zis :

— Unii. Și l-am privit fără să clipesc.

— Care *unii* ?

— Depinde.

— M-a dat afară din clasă.

— Du-te să te faci porcar.

Cu banii pe care îi cîștigasem muncind vara aceea, îmi luasem pantofi, pantaloni, cămașă, scurtă, ceas, slip, stilou, pentru mama — un șal, pentru frații mei mai mici — bomboane. În acel septembrie, profesoara de franceză,

cea de sport, toate fetele dintr-a opta, a noua și a zecea fremătau fierbinte și enigmatic, iar eu am spus :

— S-o crezi tu.

Pentru ca ceilalți profesori și elevii să-l respecte nu numai atunci cînd discutau cu el, ci și atunci cînd mînca, citea, mergea, m-a eliminat din școală. — Maimuțoiule, încheie el, iar eu nu i-am mai spus „tu ești maimuțoi“ și asta îmi permitea să sper că, dacă l-aș fi rugat, m-ar fi primit înapoi, însă tata m-a trimis la o școală profesională. Acasă, șapte copii forfoteau și făceau prăpăd prin cartofi și pîine : — Te-i face cioplitor, și-ai să ne fii sprijin în casă.

— Box !

— Stop ! Stînga ! Numai stînga ! N-ai dreaptă ! Stînga ! Box ! Stînga, stînga, stînga, stînga ! Bravo !

În primul rund, i-am zdrobit lui Carapet Carapetian nasul ; venise la școală din Aparan, era masiv ca un taur și lovea de parcă ar fi împuns. Anul acela, în paisprezece din cele cincisprezece întîlniri ale noastre, îi storcisem fața lui lătăreață ; mă cam plictisisem de el, mă obosea de cît îl băteam, prezența lui nu mă mai neliniștea și nu mă crispa, și tocmai atunci, în cea de-a cincisprezecea întîlnire, m-a pocnit cu toată puterea lui în falcă, m-a făcut să ling, pe podeaua ringului, praful amestecat cu gustul sîngelui meu nesărat.

— Stînga, stînga, stînga ! țopăia, în jurul nostru, antrenorul. Unde ți-ai lăsat stînga, adormitule ?

În toamna acelui an, ne-au dus la meciul de la Moscova. Ceea ce se cheamă *adversar* nu era adversar, căci nu exista. În cușca ringului, existau doar o victorie și o înfrîngere ; victoria i-a fost acordată bașkirului Makanin, înfrîngerea — mie, așadar boxaserăm el și cu mine. Eu, însă, nici nu l-am văzut în fața mea, brațul meu nu l-a găsit. După toate aparențele, el trebuia să se fi aflat undeva, pe-aproape, fiindcă era aplaudat, însă nu exista, pur și simplu nu exista. Eu mă băteam cu văzduhul, cu corzile, l-am confundat pe arbitru cu Makanin : — Stînga, stînga, stînga ! țipa antrenorul meu, în spatele mănușilor am întrezărit, de vreo două ori, ochii de pisică ai lui Makanin, după care iar a dispărut și nu mai exista. — Stînga, stînga, stînga ! țipa antrenorul, eu m-am întors brusc, să-l lovesc pe Makanin ăsta cu dreapta, cu stînga, cu genunchii, cu capul, să-i fac fărîme îndemînarea, să fac din el un sportiv, un adversar, să mi-l așez în față, dar el dispăruse din nou, iar eu am căzut, din cauza elanului meu, între corzi. Mi-era rușine să ridic capul, să văd gurile care se hlizeau în semiobscuritate și în căldura jilavă.

— M-ai înnebunit cu stînga ta, stînga, stînga ! m-am răstit, cu mîinile lăsate în jos, la antrenor.

Mîncarea nu-mi pria, moliciunea așternutului era inutilă, iar fetele nu-l tulburau pe bărbatul din mine.

Anul acela, mi-au publicat, în ziar, o schiță. Povestirea despre boxeri n-a fost publicată.

Mi-au zis : uite, ăsta-i ringul, astea-s corzile, ăștia-s adversarii, ăsta-i arbitrul, toți sînt aici, lipsește careva ? nu. Mi-au zis : uite, sportivii scot din neființă, prin puterea lor, victoria lor, cum vine asta „în cușca ringului, existau doar o victorie și o înfrîngere" ? Schița despre constructori a cîștigat premiul întîi. În primăvara celui de-al optsprezecelea an, am cunoscut prima mea femeie : în ziua aceea, în cada băii camerei de hotel, mi-am amintit de școala din sat și de Davtian și am surîs disprețuitor, pentru că, uite, Davtian mă trimisese să mă fac porcar, eu mă întorsesem să-i replic „s-o crezi tu", iar Merujan ridicase mîna și vroia să răspundă la lecție, o-nvățase bine. Acolo, în mintea mea, el încă se mai ruga să fie ascultat, pe cînd eu, iată, fusesem la Moscova, învinsesem, fusesem învins, acum eram la hotel și mă-mbăiam. Liceul, mi l-am terminat la seral. În vreme ce absolvenții din Șamut și Țmacut veniseră cu gulerele încheiate, transpirați, nedormiți și speriați de viitor și de severitatea cumplită a examinatorilor, pe coridoarele facultății toți vorbeau despre o teză valoroasă ca o lucrare de diplomă și strălucită ca o scriere clasică. Era teza mea. I-am întrebat pe cei din Șamut și Țmacut — ce-i cu Davtian ? Și am adăugat binevoitor — ei, e un om obosit. Le-am mai zis — ce părere are taică-meu despre cioplitori ?

— Ți-nvățași lecția, frățioare ? l-am întrebat, în dialectul nostru, pe Merujan. Veniși să intri la institut ?

Anul acela, am mai încercat o dată să mă întorc la box și n-am reușit, dar victoriile mele erau suficient de multe ca să nu mai conteze noul eșec. Mi s-au publicat, una după alta, trei schițe și o povestire, am deschis o seară festivă închinată unui poet, am refuzat să merg la Tbilisi la o sesiune științifică studențească. Pe cînd îi luam un interviu celebrului Sarian [1], acesta, într-un moment de neatenție, a făcut o greșeală, eu am zis poate că nu-i chiar așa ? el a fost de acord și s-a corectat conform părerii mele. În timpul cursului de economie politică, scriam o schiță, din cînd în cînd îl contraziceam pe conferențiar, acesta își ieșea din sărite, eu îmi scriam schița, îi făceam cu ochiul Verghineei, suflam în ceafa netedă a Bersabeei și îi ziceam, peste umăr, lui Suren, care mă-nghiontea : — Afurisitule, lasă-mă să termin, că mergem după aia să bem !

Cam pe cînd calul Alkho îi apropia, pas cu pas, pe vulpoiul Ghikor și povara sa, de satul Țmacut, eu, aflat într-un vagon confortabil al expresului Erevan—Moscova, mă închipuiam o vedetă răsfățată, chipeș, iubit și pedeapsa lui Dumnezeu pe capul femeilor : „Ah, Hrant Karian ăla !" Dumas-tatăl avusese parte de glorie și femei — eu eram acela, la ceasul bătăliei Kutuzov adormise — eu eram acela, regele nostru Artavazd trecuse cu capul

---

1 Martiros Sarian (1880—1972) — reputat pictor armean, creator de școală națională în arta plastică.

sus prin fața Cleopatrei înainte de a fi decapitat — eu eram acela. Premiul Nobel, *torotoreador, garçon,* două sticle de coniac la masa a treia, pisicuța Brigitte Bardot — „Vă urăsc", „Împăratul vă așteaptă", „Spuneți-i Împăratului că voi întîrzia o oră".

„— Verghine ! Verghine !

— E tîrziu, s-a făcut tîrziu.

— Verghine !

— Patru ani... încă din prima zi... Acasă, în tramvai, la curs în tabără, la săpături... Patru ani... unde erai.

— Verghine...

— E tîrziu.

— Ei, Verghine... casă de piatră !"

Așa fusese, Verghine s-a măritat cu un inginer, venea la examenul de stat alergînd, transpirată, ieșea de la examen și alerga într-un suflet să dea piept copilului, odată și odată avea să vină la Erevan noua stea a filmului francez ori să se ducă Hrant la Paris. Platforma mea o alcătuiau mama care se mîndrea gălăgios cu mine, cei zece copii din casa noastră care mă priveau cu uimire, tata care se fălea pe ascuns, docentul Akhverdian care-mi propusese pe coridor „Rămîi la aspirantură". Și faptul că mă aflam în trenul Erevan-Moscova, care era expres și era al meu : puteam, frecîndu-mă de pantalonii mei bine călcați, să pășesc înainte și înapoi pe culoarul vagonului, să deschid geamul — e cald, să fumez — sînt scrumiere și eu le știu locurile, să mă tolănesc picior peste picior — doar e locul meu. Vulpoiul de Ghikor și alți vreo

doi, e drept, prin o mie nouă sute treizeci și nouă, se duseseră la Moscova, pesemne cu trenul, însă nu simțiseră cît e de confortabil ; îi duseseră în grup, ca și cum i-ar fi dus într-o cutie : — Acesta este Kremlinul, acesta este rîul Moscova, acesta este mauzoleul, și-i trimiseseră înapoi. Și, iată, pe culoarul vagonului, gruzina în pantaloni își ațintise ochii mari cît niște ouă asupra mea și mă privea, mă privea întruna, iar eu am observat-o sau n-am observat-o pe biata fată. Al treilea călător din compartiment e miop și pe jumătate chel, pe cînd eu stau tolănit, ostenit după marea victorie, chipeș, cu pantalonii cenușii în dungi, bine călcați, cu pantofii negri lustruiți, cu cravata de culoare închisă slăbită peste cămașa albă, biata gruzină a rămas cu ochii pe ușa compartimentului, iar al doilea călător, pesemne soția ochelaristului, și-a afundat degetele în părul bălai și ar vrea să nu mă privească, dar nu poate ; Byron i-a zărit în treacăt ochii melancolici, fruntea superbă, degetele lungi în părul bălai și picioarele lungi sub măsuță și, ducînd mîna la gură, a căscat. „Rămîi la aspirantură ? Rămîi la aspirantură.“ Și conferențiarii aceia pe jumătate inculți, docentul acela pe jumătate incult : originea verbului, Meillet [1] afirmă, Aciarian [2] afirmă, Vvedenski afirmă, Aciarian afirmă. Și replica mea

1 Antoine Meillet (1866—1936) — lingvist francez, specialist în armenologie.

2 Hracea Aciarian (1876—1953) — filolog și lingvist armean.

tăioasă — dar dumneavoastră ? și privirile speriate ale fetelor asupra mea.

Zi însorită de iulie, Verghine, în grădină, mascată de soțul ei, dă piept copilului, iar înăuntru i-a și venit rîndul, i-o fi trecut rîndul, și ea nu s-a pregătit cum trebuie, „Originea banilor, banii ca...“, ce, te-ai plictisit, suge, ei... Și, iată, printre umbrele albăstrui, sub soarele de iulie, trece alene Hrant Karian, înalt, suplu, curat... Afurisitul, ce mare lucru să pășești, merge, e chipeș, a venit somnoros la curs, la serbarea din noiembrie a dansat *rock-and-roll* cu Carine de la Politehnică, era chipeș, în excursie a jucat, zîmbind subțire, *koceari*-ul kurd, iar era chipeș... O pălmuise pe Carine de la Politehnică și a venit la facultate bătut, cu o vînătaie sub ochi și cu buzele umflate : — Nu-i nimic, m-au burdușit... Nu face nimic, erau trei, m-au izbit de perete... și afurisitul tot chipeș era.

— Chirovacan, gara Chirovacan...

Și Chirovacanul ăsta... Gospodinele dolofane în capoturi, fierbînd, asudate, al douăzeci și treilea fel de dulceață, —„ Ai văzut ? — Ce ? — N-ai văzut ? — Ce ? — Mașina neagră a lui Hraci de la consiliul orășenesc. — Cînd și-a schimbat-o ? — Pe șapt'șpe, acu' cinci zile. — Falnic bărbat ! — Îhî“, și suita ansamblului Întreprinderii chimice, „Chirovacan, mîndria mea, / Pe oaspeți tu îi cucerești / Cu frumusețea ta, / Oraș al tihnei ești, / Oraș al

muzicii, Chirovacan". Și taică-meu : „Fă-te conferențiar la Chirovacan, ne-om face casă, om trăi la Chirovacan". Îhî, să mergem la țară, să mîncăm carne de oaie, să mergem cu delegație la Erevan pentru treburile noastre... Să mergem la gară — oare printre vilegiaturistele care coboară din trenul Tbilisi—Erevan or fi unele pe potrivă, care să fie și proaspete, și nemăritate : „— Ai reușit ? — Să vedem, face nazuri. — Vezi-ți de treabă, ăsta-i obiceiul lor. — Știu."

Pentru o clipită, pe fereastră se ivi și apoi rămase în urmă gara micuță de la Pambac. Biată gărișoară, doar un chipiu roșu, un felinar verde și un clopot... Cîte trenuri făloase au trecut pe-aici, iar tu ai rămas în valea asta, doar un chipiu roșu, un felinar verde și un clopot... Și cel de-al treilea călător, o singură dată trăiește, și-atunci — miop si chel. Și călătoarea : e femeie, e melancolică, adevărat, însă, iată, ușa compartimentului lunecă fără zgomot și, în ușă, apare Brigitte Bardot, sărmana se rușinase că-și afundase degetele în păr după stilul străinelor și avea picioarele dezgolite și, pînă acum, s-o fi tot gîndit că e frumoasă.

— Tînărul merge la Moscova, la examen ?

— Tînărul a absolvit facultatea, am răspuns eu tolănit, cu cravata slăbită și mi-am zis că discuția noastră se desfășoară la un nivel parizian.

— Zău ?

— Se luminează, n-ați dormit.
— Și unde merge tînărul ?
— La Țmacut. Asta-i în Cehoslovacia — am zis eu și m-am sculat în picioare.

Veni conductorul somnoros, să ne anunțe că trenul oprește un minut la Kolagheran.

— La Țmacut — am repetat eu, scoțîndu-mi pe culoar valizele și coșurile. Și am simțit că satul Țmacut devine foarte important. Iar ei se gîndiră că e nedrept ce se-ntîmplă : tînărul e vrednic de Paris, dar uite că se dă jos la un oarecare Kolagheran, pentru un oarecare Țmacut. Trenul lunecă ușor, și Hrant Karian, cu mîinile în buzunare, cu picioarele larg desfăcute, privea indiferent cum se urnește încet. Stiva de valize și coșuri, de pe peron, n-avea stăpîn, căci Hrant n-avea nici o legătură cu ea. Kolagheran devenea foarte important : Hrant Karian, cu cravata slăbită pe cămașa imaculată, stătea pe singurul peron din Kolagheran. Stătu pînă trecu ultimul vagon, se făcu liniște și, în liniștea aceea, din cotețul lui întunecos, cucurigi un cocoș. Hrant Karian zîmbi — îl îndrăgi, cu un ușor dispreț superior, pe cocoș, așa cum, pe stradă, ai mîngîia capul unui copil străin, apoi căscă și, deșirat ca orice lungan, porni legănat spre oficiul telefonic, care era îmbîcsit de zăpușeala și murdăria din zori a unui dormitor. Telefonista, somnoroasă și boțită, încă picotind, mormăi ce vrei ? și Hrant Karian pricepu că are copii acasă și se gîndi : sărmanele mame !

— Cît e ceasu' ?

— Cinci. Fă-mi, te rog, legătura cu Țmacutul.

— Ce Țmacut?

— Satul Țmacut. E locul meu de baștină.

Ieși, pentru o clipă, din narcoza somnului și zîmbi :

— Nu ești Hrant al lu' Eghișe zbanghiu'?

— Ba da — răspunsei eu derutat.

Cu capul lăsat în palme, cu pleoapele îngreuiate de somn, spuse mormăind ca un om căzut în adormire :

— Da'... nu ești zdravăn... Țmacut... ăi din satu' vostru îs cam smintiți, ei...

În obscuritate, de pe scaunele în care zăcea, se ridică milițianul de serviciu.

— De ce? o întrebai pe telefonistă și-mi spusei că mi-e drag zîmbetul lipsit de răutate al oamenilor noștri.

— Apăi, cin' să te aștepte la ora cinci?

Milițianul de serviciu privi cu ochii înroșiți, fornăi somnoros și, brusc, zise :

— Asta nu-i fecioru' lu' Eghișe zbanghiu' al nostru?

— Paznicul — îi spusei telefonistei și mă rușinai, căci, în august, e cam greu să stai de pază în birou.

Cu capul pe masă, ea bodogăni.

— Îhî, să nu-i fure milioanele președintelui vostru, au pus paznic, și cu pușca în mînă.

— Mergi la Țmacut? se interesă milițianul.

— La Țmacut.

— Aseară s-a dus într-acolo o mașină, dacă veneai aseară, mergeai. Cît e ceasu'?

— Cinci.

— Aha — făcu el și căscă. A plecat aseară. Era pe la douășpe. Cîți kilometri sînt pîn-acolo ?

— Douăș'cinci.

— Aha — făcu el și se întinse pe scaune. A plecat aseară. Nu mergea la Țmacut, se ducea la Șamut. Cît de departe-s unu' de cel'lalt ?

— Șapte kilometri.

— Aha — făcu el. Era și șeful fermei voastre în mașină. Nu-i Levon șef de fermă la voi ?

— Parcă.

— Levon îl cheamă ?

— Nu știu — zisei eu.

Gara e strîmtă. Inginerii ruși fuseseră siliți, de condițiile locale, să amplaseze gara într-un loc neprielnic : stîncile se depărtaseră cam cît să-ncapă două linii. Peronul era un trotuar îngust, iar clădirea fusese ridicată deasupra rîului. Aici se nășteau copii, mergeau la școală pînă-n clasa a șaptea, apoi se urcau în tren și ieșeau din trecătoare, ca să nu se mai întoarcă nicicînd. Mai tîrziu, își vedeau casele părintești de la ferestrele cursei Alaverdi—Leninacan, ale acceleratului Tbilisi—Erevan și ale expresului Moscova—Erevan. Pesemne că, pentru o clipită, se întristează văzînd, ca-n copilăria lor, cîrdul de gîște pe drum și felia galbenă a soarelui lunecînd în jos, pe buza rîpei, și mîngîind chipul albăstrui al rîului, și uleiul scurs între șine, apoi cățărîndu-se alene pe povîrnișul celălalt, spre platoul de sus, unde domnesc pășunile largi, pădurile și

liniștea. Hrant Karian ieși pe peron, bău apă de la izvor, se-ntoarse și gîndi : sărmană gară ! Apoi intră în sala măturată, mirosind a praf și apă, și zise căscînd :

— Sărmane Kolagheran !

Hrant Karian se așeză, se culcă, îi plăcu de subțirimea trupului său, îi plăcu și cum începuse să se murdărească, pe alocuri, cămașa lui imaculată și gîndi : iată, sîntem în gara de la Kolagheran.

Îl ciocăniră în creștet cu degetul și îl traseră, de picior, jos de pe scaun. Hrant Karian se trezi — milițianul părea ori că zîmbește, ori că se mînie :

— Pari om cu carte, n-ai voie să te-ntinzi.

Hrant Karian, bine ras, lat în umeri, se uita de jos la milițian :

— Hî ? Și, cu mîinile în buzunare, se culcă la loc.

— Cu tine vorbesc ! Hrant Karian sări de la locul său, cum obișnuia înainte de a intra la facultate. Se duc la Erevan, își lasă mințile acolo și vin înapoi. Am zis nu se poate — nu se poate.

— Bine, bine, nu te supăra — zise Hrant Karian și ieși din sală. Și își aminti, rușinat, că nu dansase nici un *rock-and-roll* cu Carine de la Politehnică. Văzu stiva de valize și coșuri de pe peron și spuse : cum om ieși din rîpa asta ?

Milițianul făcuse ordine și acum măsura în lung peronul. Se duse pînă la izvor, se-ntoarse, mă privi, se uită la șine și zise :

— Nu sta aici, adună-ți bagajele, treci drumu', dac-o fi vreo mașină, acolo o găsești, du-te să nu-ntîrzii.

— Găsesc mașină ? întrebai eu.

— Poate găsești, poate nu, știi cum e.

— Mulțumesc — zisei eu.

Pe la ora șapte, trecu o mașină. Cînd auzii zgomotul ei, îmi spusei : Hrant Karian a fost întotdeauna norocos. Apoi, apăru chiar ea, nu era un autocamion, era „Willys-ul din Șamut, și speranța mea se stinse, ca acum opt ani, cînd nu-ndrăzneam să ridic mîna ca să opresc automobilele fragile. Viața dulce îl refuză pe Hrant Karian, Hrant Karian refuză viața dulce. Cu capul în mîini, el șade pe coșuri, de care e legat cu ultimele lui burse și cu nădejdea că are să-și bucure mama. E povara lui.

— Cetățene ! Fluieră, și fluieratul mă ucise. Tovarășe corespondent ! În mașină, zîmbea Merujan, medicul din Șamut.

Fluieratul lui m-a ucis. Un prieten nu-și fluieră așa prietenul, stăpînul nu-și fluieră așa sluga, așa îi fluieră numai cei cocoțați sus pe cei rămași jos. Începînd din clasa a noua, orice vilegiaturist din Erevan era un zeu pentru ei. Mai tîrziu, zei erau numai cei care aveau vreo legătură cu Institutul de Medicină. Mama lui, tăcută, era sluga lor. Tatăl lui, cioban, avea să le trimită iaurt de la munte : — Ăsta-i iaurt de-al nostru, altceva mai bun n-avem, sîntem oieri, și avea să surîdă cu harul de prevestitor al țăranului. Cu iaurt — cu furt, cu momeli — cu șoșeli, și-a băgat diploma în buzunar și, uite, acum își scutură praful de pe el.

Îmi amintii de bătaia pe care o încasasem și cum, după bătaie, nu mai zîmbeam deloc. Și nici nu erau trei, ci unul singur, iar acela nici măcar nu era boxer. Soțul Vergineei, șef de lot, sărise din mers din basculanta cu ciment, eu mergeam la bibliotecă, m-a apucat de braț : — M-ai recunoscut ? și nici n-apucasem să-l recunosc, că mi-a pocnit vreo două și s-a dus cu basculanta la șantier.

— Ce-i, tovarășe corespondent, ce veste-poveste ?

Îi venea așa de bine, afurisitului, disprețul acela binevoitor, încît mă rușinai de cele două articole ale mele și schița aia prăpădită. O mie de treburi pe lumea asta, și mie îmi era dat să-nnegresc hîrtia ?

— Acasă, Meruj, la Țmacut.

— Aha ! Ei, bravo, bravo ! E bine că ți-ai amintit de noi.

— Am venit, da' nu-i mașină, aștept o mașină.

Hrant Karian se sculă, cu mîinile în șolduri, vîrîndu-și degetele sub curea, se deșiră cît era de lung și zîmbi.

— Aha... Ce mai e nou la Erevan ?

— Toate vechi, Meruj, zăpușeală, praf.

— Aha — făcu el și, căscînd, se bătu cu palma peste gură. N-am dormit azi-noapte. A fost ziua de naștere a fetei lui Tokhian.

„— Nu i-ai dus iaurt ?"

— Dacă vrei, pune-ți geamantanele, și tu vii cu coșurile.

— Ți-ai dat restanța ? întrebă pe neașteptate Hrant Karian.

— Ce restanță ? Tovarășul Merujan păli.

— N-aveai restanță la chimie ?

— Nu.

— Aha ! conchise Hrant Karian. Atunci, e bine, e bine. Credeam că ai vreo codiță la institut. Bravo, bravo !

Se gîndi puțin și spuse :

— Va să zică, nu vii ?

— Mulțumesc, Meruj.

— Bine faci, tovarășe corespondent. Avem sticle cu noi, s-ar putea sparge, mai am și treabă de vreo juma' de-oră în drum, o să ne oprim și nu vreau să te-ntîrziem, tu ești om important — zîmbi el.

— Duceți-vă, sigur, duceți-vă ! „Fără-ndoială că ai dus iaurt."

Zîmbi din nou : — Rămîi cu bine, mai treci din cînd în cînd — și flutură mîna.

Cumpănindu-mă pe picioare, îmi amintii de coridorul facultății, de docentul Akhverdian : „Nu rămîi la aspirantură ?" — și îmi amintii că, în timp ce discutam cu docentul Akhverdian, trecuse Bersabe cea bine făcută plină de nuri și carieristă, într-un halat strîns pe ea, și eu am privit cu ură șoldurile ei legănătoare, pînă la capătul coridorului, unde a intrat în cabinetul decanului. „Ție-ți vorbesc !" docentul Akhverdian pricepuse de ce nu mai eram atent și făcu înțelegător — da !

„— Gîndește-te, gîndește-te.

— Mă gîndesc."

Și m-am lăsat să alunec în jos pe balustrada scării. Apoi, pe cealaltă. Apoi, pe cealaltă. Apoi,

pe cealaltă. La ieșire, i-am zis portarului care, de patruzeci de ani, era îmbrăcată în tunică, cizme și chipiu de militar, i-am zis portarului Nicol : — Destul de cînd tot ești căpitan, măi Nicol, nu te gîndești la dizertație, măi Nicol ? Nicol cel serios se gîndi că, da, chiar el are să pregătească dizertația, că facultatea nu-i pentru neisprăviți ca Hrant Karian. Iar eu, în vremea asta, afară, sub soare, rîdeam.

Ieșii din șosea, trecui pe puntea care se legăna, „pui de cățea, eu am refuzat aspirantura, tu cine te crezi ?“, mă dusei spre oficiul telefonic.

— Era goală mașina, de ce nu te-a luat ? se interesă milițianul. Privirea îi era gravă, de parcă l-ar fi îngrijorat cele întîmplate, însă în sinea lui mă zeflemisea, pentru că aflase adevărata mea valoare — vreo cinșpe ruble, măgaru' de-odinioară, cu alt samar.

— Nu era goală, ducea iaurt — zisei eu.

Poate că, în cele spuse de Hrant Karian, era un tîlc, ori poate că nu era, poate că-l lua peste picior — milițianul rîse prudent.

— Ține-ți fleanca — zise Hrant Karian și intră în oficiu. Cred că acum poți să suni. Cheamă Țmacutul.

— Bună ziua, Sanasar, aici e Hrant. Din gară. Karian. Confirmă, rîzînd, că, da, feciorul cel mare al lui Eghișe zbanghiul. Cum o duceți ? Și, dacă tot mergeau treburile atît de bine, îi făcu cu ochiul telefonistei. Sanasar, am venit, sînt în gară. Spune-le alor mei, îmi tre-

buie un cal... Nu, nu-i de cărat cu mîna. Două geamantane, două coșuri. La revedere, aștept.

Hrant Karian scoase, din buzunarul de la spate al pantalonilor săi dungați, portofelul, din teancul de o sută patruzeci și șapte de mii șase sute cincisprezece ruble extrase o bancnotă de cinci ruble, pe care i-o întinse telefonistei.

— Dă-mi mărunt.

— N-am.

— Caută-te bine prin buzunare.

— Nu obișnuiesc să țin copeici.

— Atunci, cum o să facem ?

— Păstrează, cînd o să ai mărunt, o să-mi dai.

— Haida-de, asta-i o nerozie.

— De ce nerozie ? se amuză Hrant Karian.

— Ia zi, cine crezi c-are să vină, d-aci, să vorbească atîta, ca să am mărunt de cinci ruble și să-ți dau ție ?

Hrant Karian se amuză din nou și spuse rîzînd :

— Bine, bine, mă duc să schimb la casă și ți-aduc.

— Casa se deschide după-masă.

— Bine, atunci păstrează-i, cînd oi mai trece pe-aici, mi-i da.

Telefonista miji ochii, iar Hrant Karian rîse din nou. Telefonista miji ochii și zise :

— Ei, ei, fălosule... Ia zi, nărodule, cum o duc ai tăi ?

— De ce ? rîse Hrant Karian.

— Așa, te-ntreb într-o doară.

— Nu, nu, zi de ce ?

— Apăi, dacă-ți iau banii, vine mașina și te duci cu Dumnezeu, cu ce-ai să-ți iei țigări, că fumezi numa' d-alea scumpe.

Hrant Karian rîse în hohote, cu lacrimi, și își zise că-i sînt dragi gara, oficiul în sertarele căruia nu există nici o copeică, telefonista care o fi avut vreo patru copii acasă, milițianul și, Dumnezeu îi e martor, Meruj cu traista lui de iaurt pe parchetul conferențiarilor, și zîmbetul deschis al concetățenilor săi, și tatăl său sașiu, și mama sa domoală și amărîtă, și cei nouă frați ai săi sașii, și el însuși, care a izbutit s-o întindă din fundătura aia.

Apoi, ședeam în sală, milițianul veni bocănind, se așeză în fața mea și-mi spuse :

— E voie să șezi.

— Hî ? deschisei eu ochii. Ce e voie ?

— Dormi, dormi, pesemne că n-ai dormit azi-noapte.

Pe la ora opt, gara se umplu de țărani, la nouă sosi cursa cu navetiști, smulse și duse cu ea găini, ouă, gălăgie, zarzavaturi, unt, mere, întrebări, nemulțumiri, carne de oaie, brînză, posomoreală. Rămaserăm doar eu, milițianul și clădirea gării cu clopotul vechi.

— Să mergem să mîncăm — zise milițianul.

— Mulțumesc — spusei eu și imediat pricepui că-și vorbise sieși : în gara asta, vin o mie de oameni cunoscuți și necunoscuți pe zi, iar el e un slujbaș.

— Nu te sfii — îmi făcu jocul milițianul.

— Nu mi-e foame.

— Asta-i altă treabă.

La ora zece, telefonai la Țmacut — nu era nimeni lîngă telefon. Pe la zece și jumătate, iar am telefonat, acolo era zăpușeală, căminul — închis, magazinul — închis și o albină se zbătea de cinci zile în vitrină, consiliul popular — închis, dinspre clădirea școlii venea miros de tencuială, fîntîna se umplea cu apă, în capătul satului o bătrînică scruta neliniștită cerul pe care i se păruse că zărește un uliu, cîntul cocoșului rămase neterminat în vîrful gardului, am văzut satul cu toate culorile și aromele lui, am auzit țîrîitul telefonului în biroul pustiu și, pentru o clipă, m-am întristat. Acolo, sub soarele arzător, își duce zilele Basar, bătrînul cîine ; se-nmulțesc și se mpuținează găinile ; sîrmele de telegraf cîntă murmurînd la unison, fără sfîrșit și adormitor ; în vale, nemișcat ca-ntr-un tablou, de douăzeci de ani stă același cal roib ; s-a lăsat pe-o parte, fără să cadă, acoperișul morii — și eu unde mă duc ? Mă duc cu băieții la cosit. Ne batem joc de Lavrenti Vardanian : n-a priceput că înghețata e rece, a înghițit-o ca un țăran. Noi rîdem de el, și el doarme cu căciula trasă pe ochi. Cosim, cosim, cosim și nu se mai termină. Zăpușeala de pe arie, sudoarea de pe ceafă. Și gura uscată, amară. „— De două ceasuri te-ai dus după apă, lua-te-ar boala ! — Ei, tacă-ți gura !“ Și coridorul facultății, și șoldurile tari, unduitoare, ale Bersabeei. Nu-i unul care să-i vorbească fără să zîmbească. Și nu-i slabă cu duhul și nici ieftină nu-i.

Mă frămînt pe singurul peron al gării înguste. M-am oprit pe singurul peron și înjur :

— Incultule, toate fetele din grupă erau mai deștepte ca tine! Carieristule, te-ai înhămat la munca de organizație! Mărginitule, care ți-a fost munca de organizație? Erai chipeș? Care ți-era frumusețea?

Îmi amintii de drumul de țară desfundat. Maică-mea și taică-meu nu se gîndesc cum or să trăiască toți copiii lor, pur și simplu îi nasc și îi iubesc cu aceeași dragoste pe toți, iar ei sînt desculți. Vreme de doi ani, prin ploaie și noroi, am mers la școală de la Țmacut la Șamut. Vita aia de Meruj era cel mai greu de cap din școală. Inginerul de la lucrări practice avea o mînă grea. Pe vreme ploioasă, pe tata îl dureau picioarele, dar el căra fîn, spărgea lemne, scotea balega din grajd, se ducea la fermă șchiopătînd de ambele picioare, în loc să șadă și să și le frece. Gara asta e așa de îngustă — pentru toate astea o înjuram pe Bersabe Mirzakhanian, și ea tot mai zîmbea, tot frumușică era, se izmenea la decanat și nu dădea greș nici măcar cu o iotă, în fața ei zîmbea docentul Akhverdian, zîmbeau toți, cu toții recunoșteau inteligența ei. Dacă vrea — devine o persoană importantă, dacă vrea — pune mîna pe jumătate din Africa, iar dacă n-a pus mîna, înseamnă că n-a vrut. Oamenii de seamă nu-s cu nimic mai deștepți decît ea. Iată, președintele S.U.A., Wilson, pentru ea se instalase la Casa Albă, lumea era delicată și fermecătoare, și a vrut să facă ceva cu folos: s-a gîndit și a găsit o Armenie și a trasat harta

Armeniei Mari [1], creionul luneca ușor pe hîrtie, foarte ușor, iar biografii i-au cercetat prin arhivă și au exclamat : — Ah, ce bun creștin a fost ! Cît despre Hitler ăla, ce-a făcut : chipurile, a făcut ordine la el acasă, după asta s-a apucat să facă o nouă ordine prin lume. Și ofițerul ăla armean din armata turcă, ce-a făcut : l-a eliberat din prizonierat pe ministrul turc Enver, care a evadat și, apoi, a organizat genocidul împotriva armenilor, după care, cum cheile garnizoanei militare erau la el, s-a împodobit cu însemnele de generalissim. Și expediția aia a cruciaților ce-a fost : au zis mergem să eliberăm Sfîntul Mormînt, s-au dus, au ajuns, atîta piper și scorțișoară era, atîta mărar și pătrunjel, că le-au luat în cîrcă și le-au dus acasă. I-au întrebat : și Sfîntul Mormînt ? Ei au întrebat : care Sfînt Mormînt ? Le-au zis : al lui Isus. Iar ei mîncau bucate cu piper, care era o mirodenie nemaiauzită și n-aveau timp să răspundă la întrebări deșarte. Și Roma aia a filozofilor, legiuitorilor, oratorilor, poeților, care a expediat Cartaginei un asemenea ultimatum, de parcă nu mai existau, la Roma, filozofi, legiuitori, oratori, poeți, ci doar

---

1 Prin tratatul de pace de la Sèvres, semnat între Turcia și Aliați (10 august 1920), președintele S.U.A. a fost desemnat să arbitreze determinarea frontierei dintre Turcia și Armenia (art. 89). La 22 noiembrie 1920, Woodrow Wilson a atribuit statului armean vilaete populate de armeni și care făcuseră parte din Armenia Apuseană. Clauzele tratatului n-au fost executate și au fost modificate în favoarea Turciei prin Tratatul de la Lausanne (noiembrie 1922).

barbari inculți, un ultimatum prin care cereau Cartaginei să se retragă, de la mare, cu treisprezece verste. Și zidul ăla chinezesc, care, pentru că e lung, cel mai lung, cum nu mai e altul în lume, vrea să-și găsească loc printre cele șapte minuni ale lumii. Și Mesrop ăla, grăjdarul din Țmacut, care n-a vrut să fie un simplu grăjdar și s-a dus de-a zis că el e grăjdar și, totodată, naționalist, încît a fost arestat și i-a plăcut arestarea sa. Iar anchetatorilor lui, probabil că le-a plăcut propria lor seriozitate mărginită.

Cînd sosi și, greoi, se opri trenul Tbilisi—Erevan, Hrant Karian se rezemase de balustrada peronului îngust și surîdea. Se-nțelege că privirea îi era inteligentă, iar surîsul din colțul gurii era plăcut. Le spuse cetățeanului păros, cu ochii tîmpi, și nevestei durdulii a acestuia, care se uitau de după geam :

— Cald ? Mîncați, mîncați, mîncarea e bună contra arșiței.

Și le spuse precupeților de la altă fereastră :

— Unde vă duceți, piperul și pătrunjelul l-au luat cruciații !

Și le spuse tinerelor rusoaice de la altă fereastră :

— Coborîți, la Erevan e zăpușeală.

Ele arătară spre gară și chicotiră.

— La voi, la Moscova, totu-i bine ?

— Noi sîntem din Kursk.

— Bravo, bravo !

Și Hrant Karian îi spuse bărbatului vîrstnic de la altă fereastră, despre femeia scundă care-l însoțea :

— Unde-l duci pe copilul ăla ?

Şi le spuse ţăranilor de la altă fereastră :

— Acum, e plină piaţa de ouă, aşteptaţi pînă-n ianuarie. Cincizeci de copeici !

Şi dădu onorul vagonului militar :

— Să trăiţi, tovarăşe general !

Şi îi spuse mustăciosului zîmbitor din alt vagon :

— Mergi la Chirovacan ? Ajunseşi ? Vrei să mînci dulceaţă ?

Şi îi spuse ciufulitului din alt vagon, pesemne poet :

— Naturalism, capitalism, panteism, realism socialist.

Şi le spuse băutorilor din alt vagon :

— Şşşşş...

Şi îi ţintui victorios pe îndrăgostiţii din ultimul vagon :

— Miau, muu ! Fata era ca o mîţă, iar băiatul se uita ca un viţel.

După asta, vreme de cinci ore, am fost singur în gară şi parcă îmi ieşeam din minţi. Zîmbăreţ, mieunam şi mugeam în gînd, dar eram trist. Încercai să mă cert cu şeful de gară, dar degeaba.

— De ce n-aveţi cameră de bagaje ?

— Cine-a zis că n-avem ?

— Dacă aveţi, unde-i ?

— Asta-i altă treabă. E-nchisă.

— Şi de ce-i închisă ?

— Funcţionarul e plecat la Erevan.

— „E plecat la Erevan“, da' eu ce să fac ?

— Asta-i altă treabă : ia-ţi capul în mîini şi cîntă de jale.

Telefonai din nou la Țmacut, iar am dat de biroul gol și de cîinele care îmbătrînea. Adormii. Iar mă trase milițianul de picioare și mă ciocăni în cap.

— Hî, a venit mașina ?

— Nu, avionu'. Special. Nu-i voie să te-ntinzi.

— Fii om, mă !

— Cine-a zis că nu sîntem oameni ? !

Nu vroiam să mă trezesc, pentru că n-aveam ce face. Mă uitai la ceas și mă culcai la loc.

— Scoală !

Am sărit în sus. Mă împinse, tăcut, pe lîngă scaune, ținîndu-mă de cot, deschise ușa unei camere și, pînă să mă gîndesc eu că trebuie să fie o greșeală pe tăblița gării, că nu-i decît un teatru și că cel mai trist lucru din lume este să locuiești într-o gară neînsemnată, el trecuse de partea cealaltă a biroului și rînjea.

— Ei și ? făcui eu.

Și asta era — pe birou zăcea un telefon, sub telefon era un cristal, sub cristal — biroul, sub birou — cizmele cu pingelele schimbate, sub cizme — podeaua roasă, iar podeaua era deasupra pivniței, pivnița — deasupra rîului. Rîul curgea, iată, de mii, de milioane, de miliarde de ani între aceleași maluri, izbindu-se de aceiași bolovani, și era înnebunitor de plicticos. Dar milițianul zîmbea, era bucuros că scăpase de cosit, că are locuință în gară, că are de-a face cu expresul Moscova—Erevan, că are doi porci, că n-are probleme cu mîncarea, fiindcă numai el are porci aici, la gară, pe cei doi purcei de lapte ai șefului de gară îi luase apa,

iar resturile de la bufet le reveneau porcilor săi. Se găsește cu ce să-ți umpli ziua : vin și pleacă trenurile, se-ntîmplă să treacă o mașină, la bufet se mai ivește cîte o încăierare, marfarul cară piatră, cărbune, cherestea, stai și te uiți la el, radioul vorbește — îl asculți, zice că undeva, în America, un pungaș a furat niște aur, ce-o face cu el ? nu-s bani ca să-și ia haine, pesemne că are să-l schimbe pe bani, ca să-și cumpere tot felul de țoale, da' l-or prinde. Poți să-l întrebi pe grăsunul care a coborît să ia apă, — E cald la Erevan ? și să dai din cap, înțelegător.

— Ieri, te duseși la oraș — îl zeflemisi el — și azi vii și noi nu sîntem oameni ? D-aia îți puseră diploma în mîini, ca să vii să ne spui că nu sîntem oameni ?

— Ei și ?

— Nu, nu, tu să-mi spui — d-aia îți dădură diploma ?

— Eu n-am diplomă.

— Asta-ți mai lipsea — rînji el.

— Și dacă am ?

— Se vede pe tine.

Pantalonii mi se șifonaseră, cămașa mi se murdărise și era mototolită, mă usturau ochii, probabil că aveam fața umflată.

— N-am dormit astă-noapte — zisei eu.

— Și asta m-atinge pe mine la leafă ?

— Nu te-atinge.

Se lăsă pe spătarul scaunului și, cu mîinile în buzunare, surîse :

— Eu nu-s om ? Dacă-ncui acu' ușa și-ți fărîm gleznele, cine-are să spună că te-am bătut ?

— Se poate — zisei eu — nu-i nimeni să depună mărturie.

— Vorbești de martori ? se opri. Ai mîncat pe degeaba pîinea statului la facultate și acu' vii și vorbești de martori ?

Nu, nu era bătăuș. Pur și simplu, își trecea vremea.

— N-am chef — mă strîmbai disprețuitor.

— Fii cuviincios !

— Of, n-am chef.

Ridică receptorul, îi ceru centralistei legătura cu Chirovacanul, telefonă la miliția din Chirovacan : — N-are chef, ceru cu ofițerul de gardă, zise că îl deranjează Kolagheranul. — Băiatu' n-are chef. Așteptă să vină căpitanul, iar în vremea asta zîmbea ironic, însă mă podidea plînsul. — Băiatu' și-a luat diploma și n-are chef.

— Da' termină odată, cretinule ! zbierai eu.

Îi relată căpitanului, cu de-amănuntul, tot ce se-ntîmplase, fără să adauge și fără să omită nimic. Îi eram recunoscător pentru exactitate. Căpitanul tăcea, și, pentru o clipă, îl compătimii pe căpitan. Adăugă ultimele mele vorbe :

— Tovarășe căpitan, eu îl aduceam la ordine, iar el mi-a zis : „Da' termină odată, cretinule !"

Căpitanul tăcea, și îl îndrăgisem de la depărtare, căpitanul și cu mine ne războiam împotriva neghiobiei.

— Să-l aduc la secție, tovarășe căpitan ?

— Nu, zise căpitanul.

Se necăji : — Apăi, atunci ce să fac, tovarășe căpitan ?

Căpitanul tăcea, pe urmă zise : — Amendează-l. Să fi fost în locul lui, aș fi zis și eu la fel, aș fi trîntit receptorul și aș fi întrerupt legătura cu Kolagheranul. Dar eu eram Hrant Karian, mă aflam la gară, așteptam un cal ori o mașină — nimic. La Țmacut, aveam să cosesc, să-l lingușesc pe tovarășul Ruben ca să-mi dea cîteva ore de curs la școală, iar acasă aveam să dau de larma celor nouă copii și duhoarea ciorapilor tatălui meu.

— N-am o copeică, tîmpitule.

Dădu din cap dojenitor și zise :

— Vrei să telefonez iar ?

— Ascultă — îi zisei eu — dacă vrei să te duci la Chirovacan, du-te, n-are să-ți fure nimeni biroul și nici pe șeful de gară.

— Vai, vai, vai ! făcu el pe indignatul. Și-a luat diploma și se enervează. Taică-tu-i om liniștit, la locu' lui, cum se face că ești așa de nervos ? Te-ai aprins ?

Așadar, glumea. Mai în glumă, mai în serios, era în stare să mă ducă la Chirovacan. Mai în glumă, mai în serios, mă amenda. După care, avea să se fălosească în sinea lui : „Și-a luat diploma și a pornit la drum, l-am oprit, l-am luat nițel în tărbacă".

— Scoate-ți punga.

— Îmi scot eu punga, da' tu știi că lucrez la o redacție ?

Să fi lucrat eu la o redacție, aș fi venit cu mașina, aș fi trecut fără măcar să-l observ, fără să aflu de existența unei gări Kolagheran.

— Și ce dacă lucrezi la o redacție, ce-ai să-mi faci ?

Și, cu ochii somnoroși ațintiți aiurea, își mișcă buzele înălbite, fără să scoată vreun sunet. Apoi, și le mișcă iar, nu-i ajungea aerul. Încă n-am văzut lucru mai plictisitor decît invidia unui om incult.

— Ai să scrii, ai să-nșiri la minciuni... Și, după ce scrii, ce-or să-mi facă ? Or să mă scoată din gara asta și or să mă promoveze... Ia te uită, mi-a venit un șef pe cap, lucrează la o redacție. Are să scrie, or să mă scoată din miliție. N-are un sfanț în buzunar, lucrează la o redacție. Nu-i din Țmacut, e de la redacție.

Am dus mîna la buzunar, să scot cele o sută de mii de ruble și să i le arunc în capul lui de lemn, am scos banii pe care, de dimineață, chiar el mi-i dăduse ca rest la cele cinci ruble, și am plătit amenda.

Apoi, stăteam pe peronul îngust și priveam la expresul Moscova—Erevan, iar în spatele meu, milițianul dădea din cap spre mine și îi spunea șefului de gară : — Băiatu' are diplomă, lucrează la redacție. Nu-ntîrzia trenul, că te dă la gazetă. Pune-ți chipiu' cum trebuie, că te-ncondeiază la gazetă. Și tat-su e gazetar, și el, tată și fiu amîndoi îs gazetari.

Eu plîngeam pe înfundate și-i spuneam expresului : — Vii plin de importanță și te duci. Te oprești în gara Kolagheran. Mulțumim. Vă luați o delegație și vă duceți la botez. Vă aș-

terneți patul și dormiți. Mergeți la vagonul-restaurant. Vă distrați. Mîncați pui, beți coniac.. Vă treziți și căscați.

Telefonai din nou la Ţmacut, satul meu prăpădit, aici, la hidrocentrala din apropiere, uitaseră să-i aprindă luminile, doar luna strălucea, însă nu-i scălda casele, livezile, ulițele, fiindcă pădurea nu lăsa să treacă nici o rază; se-ntorseseră de la coasă și acum dormeau, nu mai era nevoie nici de lumină, nici de ziare, nici de taclale.

Îmi rămăseseră cincizeci de copeici: — Cu ăștia telefonezi mîine — zise telefonista — și fîșt! vine mașina. Vine să mi-l ducă pe băiatu' din Erevan. Ei, ce te-ai bosumflat? zise ea grijulie ca o mamă și rîzînd, te-au scărmănat? Aha, l-au scărmănat, mi l-au scărmănat pe bietu' copil.

„Să-i ia naiba — gîndeam eu — s-au cuibărit prin cotloane [1], habar n-au ce mai e prin lume, nici nu vor să afle... Cosesc iarba, stivuiesc fînul, țin vaci, fac unt, brînză, carne, piele, iar cosesc iarbă, stivuiesc fînul... Barem de-ar trăi un pic mai aproape de locurile astea. S-au dus, s-au oploșit într-un cotlon."

Kolagheranul își aprinsese de mult luminile, privea cu ferestrele calde spre tihna gării. Sosi un mărfar și se duse. Îl conduse, pînă la stația următoare, locomotiva de manevră și se-ntoarse. De vreo cinci ore, doi lucrători beau bere în fața ghișeului de bilete. După ce

1 În original, *ţmac* = desiș, de unde și numele satului Ţmacut.

dăduseră iama prin fasolea acarului, gîștele traversară calme linia, cotiră, trecură podul, trecură șoseaua și își găsiră un adăpost. Noapte bună, pînă mîine dimineață.

„S-o ia naiba de gară neisprăvită ! gîndeam eu. E și oraș, și sat, nu vine nimeni aici în turneu, e drept, însă oricînd vor pot să se urce în tren și să meargă la Chirovacan, Tbilisi, Erevan. Cresc porci ? Cresc. S-o ia naiba, e și oraș, și sat, cresc porci, cît despre lupi — nici urmă. Pe masă — cartofi prăjiți, salam tăiat felii, ceai berechet, șervet alb ; radioul deapănă cîntece și discursuri. În fiecare zi, au pîine albă proaspătă, cuptorul hidrocentralei să trăiască. Primesc întotdeauna lumină, nu se-ntîmplă să-i uite ca pe cei din Țmacut. Să-i ia naiba, să fi fost aici casa tatălui meu ; ar fi avut fasole, ar fi crescut porci, ar fi lucrat și el ca acar, milițian, ar fi adus, diminețile, pîini calde."

Lumina gălbuie a ferestrelor amintea de nădușeală și de cari. Dar noroiul negru din Țmacut ? Și pămîntul care-ți fuge de sub picioare, și balta ivită pe neașteptate din întuneric, și haita de lupi, care îl smulge pe cîine din poartă ? Și secretarul cu probleme tehnice de la comitetul raional, care, oricînd vrea, de oriunde ai fi, poate să pună să te cheme la telefon și să te facă cu ou și cu oțet, iar tu să nu te simți jignit, de vreme ce vorbești cu însuși reprezentantul comitetului raional ? Doar îți dă importanță, discutînd cu tine.

Și din nou o înjurai pe Bersabe Mirzakhanian și remarcai că sînt tare neputincios în

fața umerilor ei rotunzi, a zîmbetului ei superb și a minții ei sclipitoare. Apoi, văzui limpede, limpede ca amintirea satului Țmacut, că sofaua, telefonul și sinuozitățile picante ale glasului și rîsului erau pe potriva Bersabeei, în vreme ce coșurile, cămașa murdară și ochii înroșiți — pe potriva mea. Fiecare dintre ei se afla exact la locul său. Miniștrii și conferențiarii îmbătrînesc, ies la pensie, mor — cine are să-i înlocuiască ? Noi, iată, am absolvit facultatea și, încet-încet, urcăm spre vîrsta de conferențiari și miniștri. Care dintre noi are să devină conferențiar sau ministru ? Stăteam pe coridor — trecu conferențiarul de engleză Hamlet Taronian. Mersul lui săltat era prea ispititor ca să nu mă iau după el, maimuțărindu-l. Tocmai spuneam o anecdotă și rîdeam cu toții, ne distram de minune. Hamlet Taronian întoarse capul — scărpinîndu-mi nasul, continuai, cu capul plecat, să pășesc ca el, ca și cum ăsta era mersul meu normal. Iar el mă urmări cu privirea pînă mă pierdui în capul scării. De-acolo, roșu de rîs, mă aruncai pe scări în jos. — Mai încet, mă ! — Be... Bersabe ? Am făcut o tîmpenie... Uh ! — Ei, bravo, bravo ! zise ea și continuă să urce, demnă și cu ifose, alături de bătrînul Hasratian. După asta, vreme de doi ani, am fost subjugat sufletește de Hamlet Taronian, pe cînd Bersabe nici nu-l băga în seamă pe Taronian, fiindcă acesta nu era stimat de colegii săi, iar ea știa engleza din manual pe de rost și nici nu obișnuia să ia în zeflemea. De ce-o fi fost atît de serioasă Bersabe, și nu făcea

niciodată pe măscăriciul? Bersabe are să devină ministru, iar eu am să le spun cosașilor de pe pășune că ea era în grupa noastră, „am fost colegi“ — o să zic eu; cosașii or să se uite la fotografia ei, pe lista invitaților de onoare la banchet, la mine, și or să zică — „tat-tu lăudăros, tu lăudăros“.

În gara strîmtă din Kolagheran, din bezna nopții, o imploram:

— Nu fi atît de carieristă, Bersabe! Ai milă, nu fi atît de carieristă, Bersabe! Poți, firește că poți, dar cu frumusețea ta nu face să fii atît de carieristă, Bersabe!

La ora cinci, douăzeci și patru de ore mai tîrziu, expresul Erevan-Moscova sosi și trecu peste mine. Cînd sosi, mă uitai la ceas, și-mi spusei că a sosit la timp, și ieri tot la ora asta era aici. O clipă, vrui să elogiez punctualitatea mecanicului, însă îmi dădui seama, brusc, că mă aflu aici de douăzeci și patru de ore și că a fost de tot absurd să mă duc cu taxiul la gară, la Erevan, valizele, limonada pe care nu am băut-o la gară, înainte de a urca în taxi să mă gîndesc cu degetul la tîmplă — n-am uitat nimic? Și, cînd taxiul trecea pe strada Verghineei, „Hrant pleacă pentru douăș' cinci de ani în Australia“.

Intrai în sala de așteptare, mă rușinam de expres. Închisei ochii, pentru că mi se părea, uite, a ajuns în gara dinainte, se-ntoarce crescînd uriaș, la Moscova, trenul meu de ieri. Nu-i așa, bineînțeles, mai erau patru zile. Șerpuia abia prin împrejurimile Rostovului. Dar se mișca. Are s-ajungă, are să se golească, are

să fie verificat și are să se înapoieze. Iar eu sînt aici — ca puntea asta, ca ghișeul ăsta, ca gîștele astea, mă umplu de cari ca sala asta.

— Sanasar ! răcnii eu, ce s-a-ntîmplat de zac aici de treizeci de ore ?

El, sigur, uitase, tăcu și întrebă :

— Cine vorbește ?

— Se poate ? făcui eu. Se poate una ca asta, Sanasar ?

— Da' cine vorbește, ei ?

— Eu, Sanasar, de treizeci de ore aștept aici.

El cugetă, cugetă și rîse, nu izbutise să ghicească cine e nevolnicul ăla care nu face nimic de treizeci de ore, ci stă și așteaptă să facă alții ceva pentru el.

— Cine ești ? rîse el.

— Hrant, Sanasar, Hrant Karian !

— Aha ! se învioră el, ești Hrant al lu' Eghișe zbanghiu' ? Ziua bună, Hrant.

— Ziua bună, Sanasar.

— Îți zisei că n-am boi, îți zisei că nu-ți pot da boi pe ploaia asta ! Toți boii îs înhămați la care. Alo ! Zbieră în receptor : — Orașu', orașu' ! Ce tot bolborosești acolo ? Du-te, adună-ți cuferele și du-te ! Chiar azi. Da' cît nu te-ai dus încă, fă ce-ți zisei ! Se plimbă prin birou și apoi veni la telefon și trînti receptorul.

Ce anume ? Ce aveam de făcut ? Foarte bine, n-am dansat *rock-and-roll* cu Carine de la Politehnică, dar în mintea mea m-am dat mare că am dansat. Foarte bine, sînt un monstru, cel mai mare din lume, genocidul armenilor,

pogromul evreilor, eu le-am pus la cale, eu sînt cel care vrea să înceapă, într-un fel, un nou război mondial, ca să-i nimicească pe ascuns, în mijlocul fumului și zgomotelor, pe supraviețuitorii armeni și evrei, iar apoi, ipocrit, să apară îndoliat. Găsesc că sînt de prisos calea ferată, telefonul, radioul, asfaltul, cimentul, mangalul, nasturii, ceasul, ciocanul, stiloul, ștampila, fierbătorul, chimia, patul, zîmbetul, pianul, sala, guma de mestecat, litera, că omul e nedemn de ele, vreau ca viața să reînceapă de la pădure, cereale și ciumă, foarte bine. De ce, însă, oamenii, prin bunătatea lor, nu preîntîmpină nașterea monstrului?

Monstrul Hrant Karian ședea pe coșuri și-și spunea: „Papă-lapte păduchios, dacă erai bărbat, te duceai cu Merujan!" Hrant Karian dădu o raită prin gară, după care se opri lîngă telefonistă:

— Fă-mi legătura.

— Cînd îți zic să rămîi aici profesor, zici că nu! În timp ce forma numărul, continuă: — Ai voștri, cînd vin aici, se minunează, ăsta-i Erevan ori Moscova?

— Sanasar! răcnii eu, fii om, mă! Ce să fac ca să te mișc de lîngă telefon? Zi, și fac. Patru veri la rînd ți-am cosit iarba!

— Acu' vrei și medalie?!

— Nu! zbierai eu. Vreau să te porți omenește!

— Și ce să fac, ca să fie omenește?

— De treizeci de ore sînt în gară.

— Aha... Da' de unde vorbești?

— Din-ga-ră !

— Parcă și ieri erai în-ga-ră. Încă mai ești în-ga-ră ? Vai de capu' tău ! Învățași, învățași, da' ești din neamu' lu' Eghișe.

— Sanasar — zisei eu — am bagaje grele.

— Acu' le dau de știre alor tăi.

— Sanasar, am bagaje grele, trimite un cal, ceva...

— N-am cal, le-oi spune alor tăi.

— Ai mei n-au cal, și am bagaje grele, Sanasar.

— Nu știu — făcu el. Ce să le zic alor tăi ? Să le zic Hrant e în-ga-ră, are bagaje grele ?

— Tovarășe președinte — îi explicai eu — ai mei nu-s individuali. Cînd s-a făcut colectivă, au adunat caii și au zis „cînd v-or trebui, îi luați".

— Asta stă scris în diploma ta ? mă zeflemisi el calm.

— Pare-mi-se că și-n a ta stă scris.

— Noi sîntem oameni modești, nu ne trebuie diplomă.

— Da' despre logica elementară ce părere ai ?

— Ce facem noi e muncă, nu logică.

— Vreau un cal !

— Ia-l ! zise el și trînti receptorul, dar, cînd să-l trîntesc și pe al meu, auzii că mai spune ceva.

— Ce ?

— Nimic — făcu el — ziceam că sînteți o casă plină de oameni și vă duceți zilele fără un cal.

— Mă rog — răspunsei eu. Poți să nici nu le spui. Şi, ştii ce, îți zic ceva și de cal, și de tine... Salut !

...Hrant Karian trînti receptorul și, deşirat, neras, cu un aer de indiferență studiată, se duse, agale, la Institutul Politehnic, o găsi pe Carine, dansă cu ea *rock-and-roll,* se duse la facultate, își dădu aspirantura, și nu mai era, printre conferențiari, altul ca el — tînăr, deștept, cuminte. Era vestit în Erevan, peste tot îl recunoșteau „Hrant Karian, Hrant Karian“, despre el se vorbea de-acum și la Tbilisi, la Kiev, iar la Moscova ziceau „foarte ciudat, atîta deșteptăciune la Erevan ?!“ iar în timpul acesta, Hrant Karian, aşa, zvelt și chipeș, douăzeci și opt — treizeci de ani, cu cravata slăbită stînd la birou, scoase, din sertar, revolverul și își trase un foc în gură. „E greu, prieteni, povara-nvingătorului.“ Şi nimeni nu află că inima lui tînără tînjea, în fiecare clipă, la amintirea gării Kolagheran.

Să le ia naiba de filme americane ! S-o ia naiba pe bibliotecara din Ţmacut, care nu-mi dădea un rahat de carte pînă nu-mi împuia capul cu alt rahat de carte : „Cartea împrumutată trebuie citită“.

...— Mă rog, răspunsei eu. Poți să nici nu le spui. Și, știi ce, îți zic ceva şi de cal, și de tine... Salut !

— Nu-i nimic, zise Sanasar. Nici o noutate, maică-mea-i obișnuită. Salut !

— Salut ! Nici pentru mine nu-i o noutate ; de zece ori am venit în gara asta prăpădită

de m-am împotmolit și am mucezit aici. Mulțumesc.

— Au pus un președinte și îl tot împung — Andro, instructorul, văcarul, președintele din Șamut... Care cum vine împunge, ți-a venit și ție rîndul, hai, ocărăște.

— Iartă-mă — zisei eu.

— Mă rog, da' cît despre cal, s-avem iertare.

— În regulă. Cine-i fi tu, să mă-nfurii pe tine ?

— Da' știi că te dai mare, clănțăule, da...

— Dacă nu dai din clanță, nu merge treaba.

— Așteaptă.

— Crezi c-am să mai aștept de-aici încolo ?

— Salut.

— Rămîi cu bine. Acasă, ai mei, n-au un chil de crupe, ce să fac ?

— Casa mea-i plină de crupe, vino să-ți dau o tonă.

— Ce mi te plîngi mie, nu-s magazionerul tău. Salut.

— Și eu îs sluga ta, că-mi ceri cal ?

— Eu nu-ți cer cal.

— Mă bucur. Salut.

— Bietu' taică-meu douăș'pe luni pe an cosește la voi. Salut.

— Îhî, încă-l mai doare mijlocu' de la cosit, pe bietu' taică-tu. Salut.

— Asta nu-i treaba ta.

— Care nu-i treaba mea ?

— Îl doare sau nu-l doare.

— Da' de ce mi-o zici mie ?

— E bine să-ți amintești. Salut.

— Dacă-i bine să-ți amintești — amintește-ți. Salut.

— Da, mi-amintesc.

— Amintește-ți.

— Ți-amintești, venise careva de la centru, n-aveați de-ale gurii în casă, ați venit de-ați luat porcu' nostru jupuit.

— Mi-amintesc : după două zile, am dat, în loc, un porc afumat.

— Amintește-ți bine. Și bagă la cap că ne făcea trebuință pielea. Eram șapte copii, desculți. Dacă ne-ar fi trebuit afumat, îl afumam. Știm să afumăm.

— Eu afum, tu afumi, noi afumăm, a afuma, diploma, și-apoi ?

— Îi dați maică-mi alocația și, în spate, o faceți *iepuroaică*.

— Păi, dacă sloboade cîte unu' pe an, ce să-i zicem ? To'ma' cică a mai născut unu'; cîți sînteți acu' ?

— Unș'pe. Băiat ori fată ? Sanasar, e băiat ori fată ?

— Atîția sînteți, că nu se mai știe de-i băiat ori fată.

— Sanasar !

— Cică, după ce s-a născut, s-a amestecat cu ăilalți, Eghișe zbanghiu' nu-l mai deosebește care-i ăl nou.

— Cum e maică-mea ?

Maică-mea cea domoală, cu surîsul ei tainic, cu suspinul și cu surîsul ei tainic, cu mînia ei prefăcută și cu surîsul ei tainic. Îți scot ochii, netrebnicule ! Of, mi-ați mîncat sufletu', juma'

de ou ție, jumate ție, hai, duceți-vă afară, Hrant citește, hușșș...

— Sanasar ! răcnii eu. Fă-mi rost de-un cal, de ceva... Îți cosesc o lună.

— Da' pentru ocară ?

— Iartă-mă.

— Întîi suduiești, apoi ceri iertare ?

— Apăi, de ieri zac aici.

— Eu te trimisei acolo, că te mînii pe mine ?

— Pe tine mă mînii că nu-mi dai cal.

— Bine faci, mînie-te cît poftești.

— Bine, uite, nu mă mai mînii, Sanasar.

— Bine faci, nu te mînia.

— Sanasar...

— Cine-ți dă ție cal, acum, în august ? Salut.

— Fii om, nu fiară !

— Poftim ? A bubuit — n-am auzit.

— Cine-a bubuit ?

— N-aud.

— Vrei să repet ?

— N-aud !

— Da' eu cum te-aud ?

— N-aud, cînd vii în sat, îmi zici.

— Trimite-mi un cal, să viu.

— Aha, cal... Am zis — nu-ți dau cal. Salut.

— Salut, Sanasar, da' să nu uiți.

— Asalalot, Sonosar, sa' so no oiți...

— Ai, ai ! Te făcuși măscărici, și-ți încredințară ție satul ?

— Oi, oi ! Te focoși moscorici, și-ți oncredonțară ție soto' ?

— Vai de tine...

— Ce, dacă sînt președinte, n-am voie să șuguiesc ?

— De două zile zac în gară. Asta nu-i omenie.

— Aici, n-avem din marfa asta. Adu nițel de la gară.

— Păi, trimite cal, s-aduc...

Naiba să-l ia, neîncetat ba nădăjduiam, ba deznădăjduiam, devenise, pentru mine, Dumnezeu-Diavol, Dumnezeu-Diavol, Dumnezeu-Diavol... și nu reușeam cu nici un chip să pricep că nu e nici Dumnezeu, și nici Diavol, că-i doar un om. La Țmacut, plouă cu găleata, oamenii joacă, picotind, cărți, domino, glumesc, citesc ziare ori dau telefoane. Trăznetul se fărîmă pe stîncile dimprejur și ei, tot picotind, își amintesc că, în anul acela, trăznetu' ucisese bivolu' lu' Laci lîngă izvoru' Spitac, anu' trecut sau acum doi ani o ucisese pe Varduhi a lu' Așot, că nevasta cea nouă a lu' Așot îngrijește de copii mai bine decît a veche și e mai bună, așa, și ca muiere. Oare să facă plîngere la minister în problema paratrăznetelor, sau n-are rost ? Cică a scris la ziar, a citit cineva din sat, cine-o fi fost ? Poți să faci plîngere la minister, se-nțelege, poți să faci plîngere și la Moscova, da' unde-ai să proțăpești paratrăznetu' ? Cică trăznetu' pălește stîncile, așa o fi, da' data trecută îl pălise pe fecioru' lu' Esai în vale, sub un fag.

— Ia uită-te — zise Sanasar — vezi, a crescut rîu' ?

Rîul e roșu și umflat, curge tumultuos. Gîștele nu se mai scăldau, sub punte nu mai erau anvelopa uzată și canistra de motorină. Rîul spumega, dacă s-ar fi înverșunat puțin mai

tare, i-ar fi dus, cu el, pe șeful de gară, pe telefonistă, pe milițian, pe magazioner, pe acar, pe directorul școlii, closetele profesorilor.

— A crescut, Sanasar, ei și ? îi făcui cu ochiul telefonistei.

— De la ce a crescut, tovarășe orășean ?

— De la ce a crescut ? repetai eu și îi făcui cu ochiul telefonistei.

— Plouă, de ploaie !

— Nu plouă, Sanasar, nici soare nu-i, e zăduf.

— Aici, în sat, plouă. În munți, a venit cu grindină.

— Ei și ? îi făcui cu ochiul telefonistei.

— Și discutăm cu tovarășul Karian.

— Da' de ce-ai întrebat de rîu ?

— Aha ! rîse Sanasar. Aha, va să zică ăla-i rîu' nostru, tovarășe orășean, aici bate grindina, iar acolo crește. Rîu' vine dintr-acolo, ți-aminteşti ?

Rîse din nou, și eu eram bucuros pentru rîsul lui.

— Aha, plouă ?! Și eu ziceam de ce-ntreabă dac-a crescut rîul ? Va să zică, plouă. Va să zică, în sat plouă, de-aia rîul... Sanasar... te rog, trimite un cal, ceva, da ? Îi făcui cu ochiul milițianului, care stătea și făcea haz. De două zile sînt aici, Sanasar...

Vai de capu' tău, tot din Kolagheran vorbești ? Bine, omule, apa aia, cît e ea de apă, în două ore, fără diplomă, a ajuns la Kolagheran și s-a dus și mai departe, iar tu, cu diploma ta cu tot, n-ai izbutit s-ajungi, în două zile, la Țmacut.

— Dă-o naibii de diplomă, Sanasar, important e să fii om de treabă, vreau un cal, Sanasar...
— Nu, de ce ? Diploma e importantă.
— E importantă, dar acum calul e mai important, Sanasar.
— Firește, e important calu', da' și diploma e importantă. Uite, Ruben n-are diplomă, și-or să-l dea jos de la președinție.
— Își fac de lucru, cu ce drept se-amestecă în treburile satului ?
— Nu, de ce, e bine, vii tu și te facem pe tine președinte.
— Cine-are să mă facă președinte, Sanasar ?
— Vorbesc eu cu ei.
— Mulțumesc, Sanasar.
— Salut, te-așteptăm.
— Barem trimite un cal, Sanasar.
— Ești președinte, la ce-ți trebuie cal ?
— Dar am bagaje, Sanasar !
— Nu-i nimic, ai să uiți. Ai să fii președinte și nici binețe n-ai să mai dai.
— Eu ? Încă nu mă cunoști bine, Sanasar.
— Așa zic toți.
— Depinde cine-o zice, Sanasar.
— Și asta o zic toți.
— Încearcă-mă, și-ai să afli.
— Ha-ha-ha... și asta o zic toți.
— O zic atunci cînd sînt la ananghie.
— Tu de ce ești la ananghie, e război ?
— Nu-i război, da' stau de două zile în gară.
— Scoală-te și pornește.
— Dar am bagaje, Sanasar.

— Ai bagaje, ce fel de bagaje ?
— Două coșuri, două geamantane.
— „Două coșuri, două geamantane“, și în ele ce ai ?
— Ei, una-alta, Sanasar.
— Da' ce lucruri ascunse ai, că le tăinuiești ?
— Nu le tăinuiesc, Sanasar, doar că n-am ce spune.
— Ai umplut două coșuri și două geamantane, ești împovărat, da' cînd e să zici ce ai, nu-i nici o povară, „n-am ce spune“.
— Zahăr, Sanasar.
— O sută de chile de zahăr ?
— Cinci. Macaroane, Sanasar.
— Nouăș'cinci de chile de macaroane ?
— Zece, Sanasar.
— Chiar zece ?
— Nu, opt, Sanasar.
— Apăi, totuna-i opt sau zece ? Mai departe ?
— Da' ce-ți trebuie, fleacurile alea ?
— Ei, dacă-s fleacuri, atunci nu-ți trebuie cal.
— Biscuiți — pentru copii.
— „Pentru copii“, de parcă Eghișe nu poate să mănînce. Pe urmă ?
— Ce „pe urmă“ ?
— Zahăr, macaroane și biscuiți ?
— Nu, mai sînt și-altele, Sanasar.
— Păi vezi !
— Struguri, a-ntîia.
— Ei, bravo !
— Cărțile mele.
— Bravo !

— Pantofi pentru copii.

— Bravo, bravo !

— O jachetă de lînă pentru tata.

— Să trăiești, Eghișe, să trăiești ! Are s-o-mbrace ?

— Da, sper s-o-mbrace. Un șal pentru mama, pantofii mei vechi, caietele de notițe, haina mea, chiloții, maioul. Izmene pentru tata, albituri pentru copii, săpun pentru copii, chiloți groși de femei, tacîmuri, tort, fier de călcat, termometru, iod, șa pentru cal, lăcat, plug, balegă, pălărie, petice, afurisit să fii cu cin' te-a făcut, pui de cățea !

Pusei receptorul în furcă, se lăsase o tăcere, de parcă eram cu toții sub narcoză. Din depărtările beznei, mi se înapoia, cu un foșnet surd, cugetul.

— Hî ? făcui eu către milițian ori către telefonistă, apoi înșfăcai receptorul : Criminalule ! Și trîntii receptorul.

În obscuritate, mă priveau compătimitor ochii telefonistei și, zeflemitor și compătimitor, ochii milițianului, și începeau să se deslușească, linie cu linie, peretele, ușa, fereastra, șoseaua, purcelul. — Nerușinatule ! mă aruncai spre telefon, după care milițianul mă înlănțui cu brațele și îi simțeam răsuflarea în ureche :

— Fii cuminte... fii cuminte...

— Dobitocul ! Animalul ! Incultul ! gîfîiam eu.

Și apoi, lumea îmi păru frumoasă și tristă, după aceea simții că mi s-a-nfierbîntat creierul și-ncepe să se-nmoaie. Mi se-nmuiară și se topiră toate legăturile și relațiile din creier, nu

mai aveam nici o intenție, nu mai iubeam și nu mai uram pe nimeni, doar că podeaua mă atrăgea cu un farmec irezistibil, mă lăsam să alunec, din brațele acelea, spre podea, însă brațele mă strîngeau și nu-mi dădeau drumul.

— Bine, bine, hai... bine, hai... — mă rugam eu. Bine, hai... bine, lasă, bine, bine, hai...

Îmi dădu drumul, dar, acum, aveam un scaun sub mine, șezui o clipă, apoi mă aruncai la podea, ceea ce, la drept vorbind, era un pic de teatru. Trîntit la podea, vrui să urlu, dar asta ar fi fost cam exagerat. Și atunci, mă liniștii. Încă mai simt mirosul prafului în nări. Stăteam culcat și-mi spuneam că jelesc pentru drepturile mele călcate-n picioare, de-asta mi se murdărise îmbrăcămintea, de-asta n-aveam bani de telefon, că milițianul se-arată a fi un om cumsecade pentru funcția lui, că de-asta mi-au luat-o pe Verghine, n-am putut să urlu și jeleam pe-nfundate și era frumos — tocmai de-asta, în realitate, însă, chibzuiam cum să găsesc un pretext ca să mă ridic și mă gîndeam că, după atîta tevatură, Sanasar o să-mi trimită un cal, măcar de rușine și tot o să-mi trimită.

Încet-încet, lumea se întorcea, din liniștea profundă, la vocile ei : murmurul rîului, huruitul înfundat — venea trenul, acum șuieră, acum se apropie, iată-l vine, trece și dispare ; se auziră pașii cuiva, se deschise ușa, pașii se opriră lîngă urechea mea :

— Oho... e băut ?

— Nu, s-a culcat.

— Da' ce-are ?

— S-a supărat.

— De ce l-ați supărat pe bietu' copil?

Să mă fi luat în brațe, să mă fi ridicat și acela să fi fost tatăl meu, iar eu să fi fost mic. Să-mi fi pierdut briceagul și să fi plîns, să fi plîns... Alinarea lor să-mi fi întețit plînsul, iar eu să fi plîns în hohote. Mărul cu care m-ar fi ademenit să-mi fi părut o trădare față de briceagul pierdut și să mă fi podidit o porție nouă de plîns. Să-mi fi amintit cum se-nchidea briceagul, ce poză avea pe prăsele și să mă fi podidit o porție nouă de plîns. Să mă fi amenințat toate astea, iar eu să fi plîns pentru briceag și pentru amenințări... Să fi plîns îndelung, neconsolat, cinstit, voluptuos... Și să fi adormit în brațele tatălui meu, apoi să mă fi trezit curat ca lacrima și să fi surîs blînd, blînd de tot.

— Scoală-te, băiete... Apăi, cuferele tale, acolo, zic avem un stăpîn, e om în toată firea, a terminat facultatea. Cînd colo, ce să vezi, un copil, se tăvălește pe jos...

— A spart și telefonu'.

— L-a spart?

— L-a spart, că sună de-afară și nu se-aude nimic.

— Urîtă treabă, că l-a spart.

Hrant Karian se ridică deșirîndu-se și legănîndu-se, cu ochii înroșiți și zise întunecat:

— Ei și?

Glasul îi era hîrîit și îi plăcu, vru să i se mai spună ceva, pentru ca el să răspundă și să-și audă glasul voalat.

— Ai spart telefonu' şi n-ai nici o lețcaie, ce să facem cu tine ?
— N-am, ei şi ?
— Nu ştiu.
— Eu ştiu — zise Hrant Karian.
— Ce ştii ?
— Spînzurați-mă.
— He-he-hei ! Țmacutean nătîng... aşa, tînăr, cu diploma nou-nouță, aşa, chipeş... haida-de... dacă te-om spînzura, nu ți-o părea rău ?
— Nu ! tună Hrant Karian.
— Apăi, dacă nu... apucați-l, să-l ducem, hai...
Şeful de gară şi milițianul mă luară de brațe, mă scoaseră afară, mă trecură puntea, mă duseră acasă la milițian. Mă duceau să-mi dea cartofi prăjiți şi ceai. Să mă culce, să dorm. Să mă facă recunoscător față de ei. Să mă trezească, să-mi spună că a venit Alkho, să-mi pună bagajele pe cal. Să-mi arate răscrucea şi capătul potecii care duce în sat.
— Araic — îi spusei eu fratelui meu — nu mai era alt cal, că l-ai adus pe ăsta ?
— Aaa ! se smiorcăi el, da' tu crezi c-a vrut să mi-l dea Andro ?
— Ce-a zis ?
— Zicea c-abia de două ceasuri a venit de la Ghazakh.
— Şi-atunci, cum de l-a dat ?
— S-a dus mai întîi tata, nu i-a dat. S-au sfădit, mama şi tata. Pe urmă, s-a dus mama şi l-a adus.
— Mama ce face ?
— Apăi, ce să facă ? !

— L-ai mînat rău pe drum ?

— Da' putea merge, ca să-l mîn ? !

Mai jos, lunecă tăcut expresul Moscova—Erevan. Aroma cupeului îmi gîdilă, o clipă, nările, îmi amintii picioarele dezgolite ale femeii sub măsuță și pe Hrant Karian, tolănit nepăsător.

— Araic, zisei eu, ai bani la tine ?

Tăcu ce tăcu, apoi izbucni amărît : — Heei !

— Ce e, n-ai ?

— De unde s-am bani ?

— Mama nu ți-a dat ?

— Cînd a primit alocația, mi-a dat o rublă. M-am dus să-mi cumpăr un stilou, ia banii de unde nu-s. Nu mai știu, mi-or fi căzut din buzunar, i-oi fi pierdut prin casă ?

— Nu-i nimic, Ara, îți dau eu bani.

— La ce-mi trebuie mie bani ? !

— Îți cumperi bomboane.

Cu o privire ucigătoare, de om mare, plin de griji, mă fixă și clătină din cap.

— Nu-ți plac bomboanele ?

Aproape că urlă : — Îmi plac !

— Atunci ?

— Acasă, n-avem o bucată de zahăr, și tu-mi zici îți cumperi bomboane.

— Araic... Araic, cine s-a dus cu calul la Ghazakh ?

— Ghikor — zise el înverșunat.

— Araic, am să-ți dau un stilou.

Întrebă simplu :

— Și tu cu ce-ai să scrii ?

— Ei, găsesc eu.

— Cu creionu' ?

— Oi scrie eu cu ceva, Araic.
— Îmi dai mie stilou' tău și tu scrii cu creionu'?
— Oi vedea.
— Halal — făcu el.
„Stînga, stînga, stînga, stînga! Bravo! Stînga, stînga, stînga! N-ai dreaptă! Stînga! N-ai! Ai pierdut-o în război. Ți-a tăiat-o tramvaiul. Te-ai născut fără ea. Stînga, stînga! Bravo, bravo!“ După meciul amical, mă porecli „Marele stîngaci“, iar cînd mă incluseră în selecție, crezu că am să duc, odată cu numele pe care mi l-a dat, teoriile și priceperea lui, la Moscova, Berlin, Roma, Melbourne și am să urc pe podiumul învingătorilor. „Stînga, stînga, stînga!“ Juriul era de acord cu pretenția lui. Eram încredințat, și eu, că am o stîngă minunată. Însă taurul de Carapet Carapetian mi-a ciupit bărbia chiar din prima secundă. Nu-i nimic, mi-am zis eu. Juriul aștepta stînga mea necruțătoare. Antrenorul agățat de corzi îmi amintea — stînga, stînga, stînga! Eram de acord cu el, știam că, acu-acu, are să zvîcnească stînga mea necruțătoare. Ne îmbrăcam, juriul se risipise, Carapet Carapetian fusese declarat învingător, eu — învins, antrenorul se depărtase scuipînd, eram în stradă, era primăvară, era un amurg calm, iar eu încă mai credeam că, acu-acu, are să zvîcnească stînga mea necruțătoare. „— Ce fel de luptă a mai fost și asta, Taurule? întrebai eu. — Știu eu? ridică el din umeri. — Ai scăpat de stînga mea, Carapet.“ Apoi, am rugat-o pe Verghine să-i spună soțului ei că

Hrant e boxer, are o stîngă teribilă. I-a zis ori ba, el a sărit din mașină, în timpul mersului, mi-a pocnit vreo două și s-a dus cu cimentul lui la șantier.

— Sanasar e om bun sau rău, tovarășe Araic ?

— Ia, un om, acolo, în felu' lui.

— Ploua ?

— Ți-am zis doar, ploua.

— Da, unchiu' de ce n-a vrut să-ți dea calu', Araic ?

— Ți-am zis, doar, abia venise de la Ghazakh.

— Da' lu' Ghikor i l-a dat, să meargă la Ghazakh, cînd i-l cerem noi, zice c-abia a venit de la Ghazakh ?

— Apăi, dacă abia venise, ce era să zică, să fi zis că a venit de mult ? !

— Da' știa că stau în gară de-o săptămînă ?

— S-a cam ciondănit cu tata.

— Pentru ce ?

— I-a zis lu' tata ce-ți trebuie atîția copii ?

— Ce-i treaba lui ?

— Zicea cum ai să ții atîția copii ?

— Da' ce-i pasă lui ?

— Tata i-a zis eu îi țin, el a zis du-te de găsește-ți cal, Alkho abia a venit de la Ghazakh.

— Cum o să facem, Araic ?

— Pentru ce ?

— Așa, în general, Araic.

— Nu știu. Tata a zis să nu-i mai dai binețe lu' unchiu'.

BIVOLIȚA

PE CULMEA MUNTELUI, era un petic alb de gheață, în susul lui un nouraș destrăma pe tăcute legăturile scutecului. Sub nor, se hîrjonea ciocîrlia, iar deasupra norului, deasupra turmelor, uliului, izlazului și pădurilor, vînturile curate de pe alte meleaguri duceau cu ele, învăpăindu-se, un soare uriaș.

Iarba era, acolo, nespus de gustoasă, și paznicul avea să vină dintr-o clipă-ntr-alta, să se rătească la cireadă, că de ce mănîncă iarba gustoasă, în vreme ce cireada paștea cu lăcomie. De mult se săturase, dar paznicul nu mai apărea. Din peticul de gheață, izvora un pîrîu care șerpuia printre vite. Vacile auzeau, ciulind urechile, susurul pîrîului. Pășteau, ugerele lor pline se legănau, și ele își ziceau întruna că susură pîrîul.

Cufundată în miresmele fierbinți, bivolița paștea într-o vîlcea. Vînturile nu purtaseră nici o mireasmă din vîlceaua aceea, pentru că nu pătrunseseră în vîlcea. Cireada putea veni oricînd, să strivească și să scîrnăvească vîlceaua, de aceea bivolița paștea împungînd și amenin-

țînd. Și deodată, iarba își pierdu gustul, se prefăcu pur și simplu în paie. Pîrîul era pe-aproape. Mijlocul începu să i se răcească. Așadar, norul acoperise chipul soarelui. Bivolița vru să-și lepede, cu o scuturătură, umbra de pe coapse, însă pielea i se învîrtoșa. Cu capul înălțat, bivolița aștepta să se mai întîmple ceva, iar sîngele, în vinele ei, își încetini curgerea, se închegă, deveni vîscos și se opri, în vreme ce lumea amuțea și se stingea în urechile ei. Lumea se întunecase, murise, acum norul avea să plesnească, vîntul, ciocîrlia, pîrîul se pitiseră... și deodată, vinele se lărgiră și sîngele începu să alerge gîlgîind, șopotind ușor.

Bivolița ieși din vîlcea, iar în pîclă, vacile, depărtările, nourașul tăcut apărură chipeșe, însă în cireadă nu se vedea altă bivoliță. Sîngele i se încălzea în trup, picioarele i se treziră cu o durere ușoară și caldă, iar șira spinării i se înfioră cu pișcături plăcute de la grumaz pînă la coadă. Se schimbă de pe un picior pe altul, ca să pornească, să se bată cu taurul din cireadă, însă văzu că, de fapt, nu vrea să meargă, răutatea i se topise și luneca afară din ea.

În liniștea adîncă, ierburile țeseau, fir cu fir, un văl de miresme pe fața lumii aceleia verzi, iar odată cu miresmele, se întrețesea o dulce duioșie.

Bivolița mugi.

Vacile se uitară într-acolo, nu era paznicul, era bivolița, mugea. Vacile continuară să pască în pășunea moale, deasă, în apropierea apei, în prezența taurului lor, în legănarea laptelui

și în mulțumirea toropită, iscată de soarele cald.

Bivolița porni la drum, spre izlaz. Ugerul i se freca de picioare, și bivolița se duse la muls, la măicuța ei. Izlazul de pe platou i se clătină în privire și pieri, bivolița rupse vreo două guri de iarbă din vîlcea și se abătu din cale. Aha, mergea spre izlaz. Da' cireada de ce mai paște ? În cireadă sînt vaci, ea e o bivoliță singuratică — asta e !

Se opri la ușa cortului, chemă și așteptă să iasă măicuța.

— Ai venit ? întrebă măicuța.

— Erai la păscut, de ce-ai venit ? zise măicuța.

— Cireada-i încă pe pășune, iar tu ai pornit-o într-acoace.

— Bine, bine, dacă tot ai venit — hai să te mulg.

— Cu ugeru' pe jumate gol, la ce-ai venit ?

Femeia nu mulgea bine, pe bivoliță o dureau țîțele. Bivolița întoarse capul, adulmecă — era mirosul măicuței, glasul măicuței, dar, de data asta, nu mulgea bine. Bivolița hotărî că nu vrea să se lase mulsă. Undeva, în depărtare, în cețurile calde, stau turme de bivoli și unul dintre ei își trimite, peste păduri și poteci, dorul său aprins.

— Ei, Satic... o strivești pe măicuța, cine te-o mai mulge ?

— N-ai adus lapte, nici puținu' pe care-l ai nu mi l-ai dat !

— Ai, ai, ai, o strivești pe măicuța !

— Minas ! E cam ciudată bivolița !

— Aha... bivolița mea vrea bărbat!

— Bivolița mea vrea bărbat. Iulie, august, septembrie... martie... aprilie... mai... ți-ai ales o vreme potrivită ca să feți. I-oi da, puiului tău, frunze de carpen... are să fie soare crud, luna mai...

Bivolița se opri pe culmea colinei și scrută, peste depărtările verzi, văile aurii.

Vulpea murise într-un loc golaș, vîrstat de crăpături, ca să nu răvășească ierburile, iar șoimul să-i vadă, din înaltul cerului, hoitul. Atît de bine alesese vulpea unde să moară, că vîntul îi flutura coada.

În văile aurii din depărtări, în ceață, se legănau turme înfierbîntate de bivoli și, printre ei, unul puternic, aprins, cu capul înălțat, își trimitea chemarea pătrunzătoare. Bivolița mugi și se smulse, din culmea colinei, pornind spre vale...

Ce face, ce face, ce face vita aia? se agită vulpea. De-o mie de ori am zis să nu ne săpăm blestemata aia de vizuină în pămîntul ăsta moale... Vulpea o zbughi pe sub botul bivoliței, abia scăpă să nu fie strivită și nu reuși decît s-o sperie puțin și s-o abată nițel din cale. Apoi, se ghemui și privi după crupa care se depărta.

Bivolița spintecă tufișurile de mure și urzici de la marginea pădurii, intră în pădurea pătrunsă de o lumină blîndă, unde copacii erau înalți, trunchiurile lor — netede, iar solul era țesut cu rădăcini vînjoase. Bivolița auzi răsuflarea liniștită a pădurii. Apoi, pămîntul se în-

muie, se prefăcu într-un covor de frunze putrede, tufele se îndesiră, apoi luci și se înălbi poiana mlăștinoasă. Zumzetul plutea deasupra copacilor, rugii o acopereau pe bivoliță, aroma lor se înălțase pînă la jumătatea copacilor, tufele împletite se aninară de coarnele bivoliței și foșnetul lor îi umplu urechile. Poiana se termină, iar liniștea se-nstăpîni în toată pădurea, încît bivoliței îi păru că surzise.

Din pămînt, se ridica un miros de ciuperci, solul se ivi de sub covorul de frunze putrede și lunecă, odată cu bivolița, la vale. În rîpă, era o clisă argiloasă, încleștă, unul cîte unul, picioarele bivoliței și îi întinse tendoanele și articulațiile. Bivolița ieși din rîpă și se opri la lizieră.

Peste douăzeci și cinci de zile, neica Adam, vînător ageamiu, avea să vadă clisa frămîntată, bușteanul rostogolit în rîpă, să se oprească la lizieră, fără să mai intre ca să mănînce mure, iar apoi să se fălească, morfolind tutun, în fața sătenilor :

— Dădui peste urs ! Cînd mă auzi, se azvîrli în rîpă... doborî copaci... Rugii erau striviți, una cu pămîntu'... Îmi zisei să mă duc, e oprit vînatu'...

Bivolița se oprise în lumina albă a lizierei, aproape de ogorul cu mei. Ogorul adăsta tăcut sub soare. Spicele stăteau drepte, nici unul nu-i răpea, altuia, soarele. Soarele străjuia, uriaș, la marginea ogorului, lumina potopea ogorul, fiecare spic își sorbea partea de soare și își împlinea boabele, iar ogorul șușotea sub lumina caldă.

Tufa de măcieș, care avea o singură floare albă și un singur boboc și zece măcieșe verzi, aștepta învăluită în aroma ei caldă. Roiul de albine sălbatice zumzăia îndesat pe tufă.

Părul de la marginea ogorului se dezmorțea în lumina tremurătoare : avea puține frunze, se-ncălzise din cap pînă-n picioare, cu un icnet surd ca de moșneag se chinuia să-și acopere rana lăsată de mușcătura trăznetului, tineretea îl ajuta, dar nici nu-și închisese bine rana, că veni Mațac cel smintit, îl lovi cu toporul și, căscînd gura, se uită în sus, în vreme ce-și smiorcăia nasul ; ai fi zis că taie dintr-un lemn fără viață, din vîrful trunchiului rupse ca pentru vreo treizeci de linguri și trei polonice. Nu mai avea putere, părul începu să-și trăiască liniștit moartea îndelungată la marginea ogorului, sub soare.

Uscat acum, primăvara, smîrcul se acoperise de crăpături, dar se clătina sub greutatea bivoliței, un smoc de iarbă răspîndea în jur mireasma florilor de măr și se pîrlea sub căldura soarelui. Nucul cel tînăr fusese bătut zdravăn și fructele lui verzi îi fuseseră luate pentru dulceață. Sub nuc, un șarpe întins pe o piatră se prăjea la soare și își cocea veninul.

Apoi, colina se zvîntă, se pîrjoli și se aprinse de arșiță, aerul se izbi în valuri de fruntea bivoliței, zbicindu-i nările și ochii. Înainte de a coborî coasta, bivolița se opri fornăind și privi.

Sub deal, satul pirotea : livezile erau tăcute, drumurile dogoreau, acoperișurile caselor se-nroșeau și se-nnegreau în lumina groasă.

Pîrîul subțiratec pătrundea, pe sub uluci, în răzoarele de varză. Floarea-soarelui își întorsese obrazul lat înspre bivoliță. Plopul lui Adam își rotise frunzele și se-nălbise : pe sub mărul de doi ani, pe sub cartofi, castraveți înfloriți și ardei, fura puțină apă de la varză, dar dădea semne că-i tare-nsetat, e dornic de ploaie, că acu-acu are să plouă Cățeaua roșcată gîfîia sub măr. În prisacă, moș Sarghis, cu cheile lui strălucitoare și cu barba albă, cerceta fagurii ; prin zumzetul dens, auzi pași înfundați și, lîngă floarea-soarelui, văzu cum sperietoarea îmbrăcată în haina lui veche și căciula pe-o ureche se uita înspre cireșul din livada vecină.

Lîngă drum, era casa, între casă și grajd — ograda. În ogradă, pe carpete, erau răsfirate boabe de grîu, iar alături, cu capul pe labe, picotea cîinele ciobănesc. Cîinele își zicea : eu sînt Basar, păzesc grîul, vrăbiile dorm. Își zise : vine un călăreț, vezi cine-i. Apoi, Basar își zise : nu-i călăreț, e un bou, vezi unde se duce, pe arșița asta. Bufniturile pămîntului răsunară sub labele cîinelui, care simți, prin somn, privirea unei namile. Cîinele își ridică pleoapele, vai ! bivolița. Alergă spre ea, îi dădu binețe bot în bot și apoi dădu buzna în uliță, s-o întîmpine pe măicuța. Drumul, însă, era tăcut și pustiu sub soare. Se gîndi o clipă și se duse pînă la cotul ogorului — drumul era pustiu pînă hăt, spre colină. Cîinele nu pricepu, se posomorî, se-ntoarse și se culcă între grăunțe și bivoliță.

Cu ochii la el, bivolița mugi înfundat, nu spuse ce vrea și intră în grajd, împingînd cu

coarnele. Și se opri. Grajdul întunecos o privea cu ochi sticloși. În grajd, se auzea un geamăt, careva stătea la pîndă. O fi fost păianjenul adăstînd pe pînza lui, or fi gemut bîrnele... Bivolița intră la locul ei și așteptă. În iesle, bolovanul de sare asudase și se topea încet, scîndurile ieslei îmbătrîneau în beznă, bîrnele de stejar se sleiau de puteri sub povară și, încet-încet, prindea chip moartea. Bivolița se dădu înapoi, nu era funia care s-o împiedice : aha, ea intrase acolo, aha, e vară !

Bivolița ieși din grajd, se opri în ogradă, mugi. Acolo erau răzoarele cu varză, dincoace era ocolul, ăsta era cîinele lor, astea erau grăunțe — dar ce vroia ea ? Pe pășunile aurii din depărtare, se legănau turmele de bivoli, iar printre ei, era unul în călduri, vînjos, chipeș. Bivolița ieși alergînd din ogradă, cîinele o urmă. Cîinele își zise : unde s-o fi ducînd bivolița asta ? Bivolița o luă de-a lungul ogorului.

La capătul ogorului, e o casă, în poarta casei — vrejuri de fasole, iar printre vrejuri — o cățea lungăreață, care, dacă nu i-ar mușca pe trecători, n-ar mînca bătaie, și dacă n-ar lătra cît de cît, ar plînge de răutate. Din pricina asta, Basar trecu de bivoliță, se duse de se opri lîngă fasole și, cu capul și coada ridicate, mîrîi. Sînt aici. Cățeaua nu se ivi dintre vrejuri, iar Basar, cu capul și coada ridicate, o însoți pe bivoliță de-a lungul ocolului, pe lîngă izvor, prin livada părăsită, pe lîngă *khaci-*

kar[1]-uri, ieșind din sat. Copiii se bălăceau în rîu. Nunic și Gaiane erau fete, de-aceea nu-și scoseseră chiloții, iar Hovic, Tigran și Manuc erau băieți, de-aceea se îmbăiau goi. Rîul era limpede, strigătele erau limpezi, un soare uriaș încălzea lumea copiilor. Pe drumul dogoritor, venea legănîndu-se o bivoliță, în urma ei mergea un cîine roșcat, și astfel aveau ei să treacă prin orașe, prin viața asta nenorocită și prin bătrînețe, pînă la sfîrșitul zilelor acelor copii. Bivolița adulmecă dîmbul de nisip, îl adulmecă și cîinele. Bivolița trecu rîul, cîinele căuta un loc pe unde să sară. Bivolița porni pe poteca șerpuită, cîinele găsi locul, sări și alergă, în salturi mici, pe potecă — bivolița era de-acum în rîpă.

Bivolița și cîinele ieșiră pe colină — de pe tăpșanul de dincolo venea, în valuri, polenul florilor. Bivolița se uită înapoi : cîinele se așezase în vîrful colinei, vroia să țină minte bine locul acela, pentru ca, atunci cînd o să fie întrebat : „Basar, unde s-a dus bivolița ?“, să-i aducă pîn-aici : „Uite-aci, am văzut, da' după asta n-am mai văzut“. Cîinele o însoți cu privirea pînă la cotul potecii, se-ntristă un pic că bivolița se-ndepărtează și că-i a treia vară de cînd măicuța nu l-a dus la munte, apoi sări de la locul său și alergă înapoi : vrăbiile s-or dezmetici și or mînca grăunțele, le-or mînca pînă n-o rămîne nimic.

---

1 Stelă cruciferă de piatră, bogat ornamentată cu desene florale și geometrice, specifică artei sculpturale armene (*khaci* = cruce, *kar* = piatră).

Bivolița coti odată cu poteca și intră în vîlceа. Aici trebuia să fie un izvor, bivolița vru să caute apa și, în clipa aceea, îi pătrunse în nări mireasma ascuțită a pămîntului din brazdele răsturnate de plug. Pe întinderea nemărginită, pe-aproape, trebuia să fie un petic de pămînt gras, un păr, sub păr — boi culcați, printre boi — doi bivoli. Unul dintre bivoli își înălțase capul, simțise, cu fiorii șirei spinării, prezența femelei în locul acela, îi urmărea, cu pîntecul, tropotul care se apropia.

Cu mireasma în nări, bivolița părăsi vîlceaua, de jur-împrejur nu era decît ogorul. Cu un țîrîit de greieri, un val de zăpușeală o izbi pe bivoliță și îi zvîntă, în nări, răcoarea acră a arăturii. Ogorul pîrlit se pustii. Ea mugi înfundat și așteptă : în pustietate, chemarea ei se stingea treptat. Cu toate cele patru picioare înfipte bine în pămînt, ea smulse pămîntului scrîșnetul aratului : rădăcinile erau retezate, brazdele se răsturnau, boii de jug se legănau, se îndoiseră de genunchi și trăgeau plugul.

Bivolița smulse fornăind un smoc de iarbă și se avîntă strivind miresmele, chemările, greierii.

Bivolița se înșelase : arătura se termină, începu grohotișul. Bivolița se opri — grohotișul îi rămînea străin. Bivolița se întoarse, grohotișul se întoarse și el însoțind-o un pic, apoi se prăvăli piezis și dispăru în pămînt. Pe ogor, într-un loc, se simțeau fiorii aratului, la marginea lui se oprise un bivol cu privirea grea ațintită pe spinarea ei. Bivolița auzi un glas. Bivolița așteptă — era liniște. Bivolița porni.

Pămîntul se-nfioră și purtă, în unde mici, curenții copitelor de chihlimbar pînă la un alt bivol, se stinse sub greutatea ei și aduse știrea existenței masculului.

Bivolița se înșelase din nou : arătura se termină sub coastă, urcușul se îngreuie, pămîntul se subție și se desprinse de lespezile de cremene, apoi în față apăru stînca. Din adîncul acesteia, o privea, fără să clipească, pustietatea oarbă. Bivolița mugi — liniștea pustie așteptă o clipă, se clătină și se prefăcu în ecou : din grotă, țîșni duhoarea stătută de vulpe și de pasăre. Bivolița izgoni înapoi, cu un fornăit, duhoarea, se-ntoarse și privi în depărtările înnegurate, unde — cine știe ? — Dumnezeu i-o fi trimis un bivol, ori, poate, nu i-o fi trimis. Stratul subțire de pămînt se frînse sub picior, bivolița lunecă și-și pierdu cumpătul : se duse izbindu-se, smulgînd, sărind ; tot sîngele i se adunase în cap, zgomotele făcute de ea îi înfundau urechile. Arătura se termină, în vale, cu răsuflarea ținută, stătea la pîndă hăul. Bivolița se înșelase iar. Cu ochii la bolta albastră, bivolița mugi din toată puterea bojocilor, apoi mugi încă o dată. Chemarea ei jilavă se rostogoli peste ogor, se zvîntă sub soare, se amestecă cu vechile freamăte și doruri, se prefăcu în tăcere. Micșunelele fuseseră fecundate, încă din primăvară, cu o gură de reveneală și cu aripile insectelor, irișii își tăinuiseră de mult dragostea lor în pămînt, poliflora își sorbise tainul de rouă și de căldură și își ferecase în boboci spețа și murea liniștită, greierii dăduseră naștere, în casele lor, la greierași și aș-

teptau, pe firele de paie, să cadă seara ca să cînte — o bivoliță stătea nemișcată la marginea arăturii.

Bivolița se duse agale odată cu pămîntul învălurit, coborînd prin vîlcele, urcînd pe dîmburi.

Dormind sub păr, cu căciula trasă pe ochi, plugarul auzi, în somn, cum îi duc pe boi la adăpat, cum își scot boii capetele din apă, cum vin boii, legănîndu-se, la înjugat ; plugarul văzu o femeie goală cu pieptul tare și cu pîntecul lat, auzi chicotele ei și își zise surîzînd : „Ei nu, zău !“ Băiatul de la cormană se aplecase să ia un bulgăre de pămînt, iar boul cu un ochi vătămat își scutură capul în apa mocirloasă, stătută. Plugarul simți cum se răcorește aerul și ceva se pregătește să se prefacă în vînt. Undeva, aproape, cineva stătea la pîndă. Plugarul simți o privire ațintită în ceafa lui și umărul — amorțindu-i. Ei nu, zău — zise plugarul, apoi se ridică în capul oaselor și se uită cu ochi tulburi : erau arătura, soarele, tropotul boilor care se apropiau. Plugarul își puse încălțările, se sculă icnind, se-ndreptă de mijloc și, după ce căscă, rămase cu gura deschisă ca să-l înjure pe cel de la plug că de ce încetinește, asta de năduf că nu mai exista femeia cea goală — bivolița se oprise printre brazde și răsufla liniștită.

— Te dădurăm la tăiat, de unde apăruși ?

Bivolița mugi, se desprinse de brazde și porni.

— Ia te uită — făcu plugarul. Ești bivolița măicuței Manișac, veniși la bivol.

— Sărmană bivoliță — zise zîmbind plugarul, bivolu' tău îl dădurăm la tăiat.

Cînd boul își scoase capul din apa mocirloasă, simți mirosul speței lui și, în aceeași clipă, auzi chemarea nostalgică a speței lui. Pe tovarășul său, îl duseseră la abator, pe el îl înjugaseră cu cel mai nărăvaș dintre boi, strînseseră lanțul cu vreo două palme dinspre mijlocul jugului spre el, ca să nu-l facă fărîme pe boul acela, ci boul să-l fi încurcat pe dobitocul ăsta domol, vînjos, grijuliu. Trăgînd de funie, el izbuti să vadă, înspre partea ochiului vătămat, pe semenul său, și în el se aprinse dorul de speța sa : mugi și înaintă într-acolo. Se apropiară, se atinseră, și el pricepu că aceea nu-i poate fi tovarăș de jug. Cu capul lăsat pe coapsa ei, vru să-l roage pe Dumnezeu să i-l dea pe tovarășul de jug, dar ruga îi rămase neterminată, căci în clipa aceea în el se aprinse și se și stinse fiorul parcă știut și parcă neștiut al bărbăției. Dar asta nu era bărbăție, era un soi de neastîmpăr. Cu capul lăsat pe coapsa ei, mugi spre depărtări și spre Dumnezeu, în partea ochiului vătămat era beznă, în partea ochiului sănătos — boii se duceau la înjugat.

Cu capul lui lăsat pe coapsa ei, bivolița aștepta. Dar el nu făcea decît să mugească. Bivolița îi mîngîie grumazul cu coapsa ei caldă, căldura ei îl învălui, îi acoperi trupul vînjos, nările, pîntecul, capul, îl încolăci cu feminitatea ei și îl chemă spre un adăpost, dar el stătea liniștit, bun de înjugat, între brazde.

Bivolița se rugă o zi și o noapte de plugari să i-l dea de bărbat, pentru ca apoi ea să le înapoieze un bivolaș cu capul mare, însă ei îl apucaseră de ureche și îl duceau la jug, iar el își puse liniștit sub jug grumazul văduvit de bărbăție.

Bivolița se duse împreună cu plugul, pînă la capătul brazdelor, se-ntoarse și se duse pînă la capătul celălalt al brazdelor, se apropie, îl atinse și îl chemă să iasă de sub jug, însă el trăgea liniștit plugul, cu balele atîrnîndu-i. Bivolița îl împunse ușor, iar el o privi amărît de sub jug, cu un ochi stins, cu grumazul bătucit. Bivolița mai însoți un drum plugul, se făcuse bou, își ara, împreună cu boii, ogorul. Bivolița se opri, așteptă — plugul se depărta.

Bivolița porni pe potecă, ajunse la tufișuri, se opri și privi înapoi : boii răsturnau brazdele afînate una peste alta, brăzdau ogorul, unduindu-și balele. Bivolița se duse devastînd tufișurile și intră în grohotiș. O clipă, pierdu poteca izvorului printre pietre, apoi o găsi, dar poteca era veche, abia se mai vedea. Grohotișul deveni stîncă, poteca urcă pe stîncă, lunecă în rîpă, spre izvor. De acolo, pornea un pîrîu. În apă, viețuia neamul creștinesc al păstrăvilor. Un brad doborît, două tufe de izmă, nisip de smarald pe fundul apei, două raze de soare, patru țînțari pe fața apei și peștele-mamă, peștele-tată, vreo zece copii băieți-fete. Însă... însă...

Bivolița nu găsi izvorul. Izvorul nu era. Într-un loc tainic, se întrețeseau susurul și miresmele lui, dar el nu era. Bivolița umblă

înainte și înapoi printre miresmele izvorului, parcă-l găsise, apoi îl pierdu din nou, nu, izvorul dispărea pe sub nările ei. Solul era slab, pe urmă se întări, după aceea, sub picioarele ei, răsună ca tuciul. Izvorul șopotea sub tuci. Bivolița îngenunche să bea — tuciul îi respinse botul. Bivolița se ridică, umblă ce umblă, iar îngenunche — tuciul îi respinse botul. Bivolița umblă, cu genunchii îndoiți, printre miresme — tuciul rămînea greu și lipsit de viață. Bivolița lovi tuciul cu fruntea — coarnele scrîșniră surd și tăcură. Bivolița așteptă — tuciul nici nu dădea îndărăt, nici n-o înfrunta. Tuciul putea să rămînă așa o mie de ani, iar bivolița linse, de pe marginile tuciului, miresmele apei. Bivolița își ieși din minți — miresmele rămîneau doar miresme, tuciul le împiedica să se prefacă în apă. Bivolița îl lovi cu fruntea și își roti capul, ca să-l agațe cu coarnele și să-l răstoarne, dar acesta era neted, tare, n-avea de unde să-l apuce. Bivolița îl lovi cu coarnele, îngenunche și începu să se-nvîrtească ea în jurul capului : apa îi fugea de sub bot, ba era, ba nu era. Bivolița se-nvîrti, se-nvîrti, se-nvîrti pe cimentul și tuciul acela, și odată coarnele fugiră de sub ea și ea se întinse, holbîndu-se, pe ciment.

Apoi, o bivoliță ostenită mergea sub soare, tăie șoseaua, se pierdu în vale și, în amurg, se arătă pe culmea unei coline. Apoi, din tufăriș, zburară vînturile, se uniră, amestecară toate miresmele de peste zi, dar nici un cînt nu aducea chemarea bivolului. În vale, se lăsă întunericul, pe crestele munților se stingeau

ca niște luminări sorii reci, de pe culmea colinei bivolița mugi înspre necunoscut și coborî, intrînd în bezna văii.

Liniștea se țesea din vocile apei. Afundîndu-se încă puțin în zgomotele acelea, bivolița simți că apa e caldă și puturoasă. Apoi, calul se oprise cu capul înălțat, pînă văzu că cea care se apropia era o bivoliță. Pe urmă, calul încremeni, nu mai păștea și părea trist în amurg. Pe alocuri, apa băltise, cînd lucea, cînd nu lucea sub zborul unsuros al liliecilor. Fie că bivolița se-ncurcase și pătrunsese în grădina de legume, fie că ocolul era dărîmat, o creangă cu țepi i se încîlci printre picioare.

— Cine ești ? o întrebară.

Bivolița se opri în loc.

— Ești calul sau cine ești ?

Bivolița își lăsă capul în jos, vru să treacă prin crăpătura ocolului, împletitura de ramuri uscate scrîșni și se destrămă.

— Da' cine ești, ei ?

Venea miros de pepene murat, apoi pocni o armă. Odată, toamna, cînd dăduse bruma, bivolița intrase, noaptea, în răzoarele de varză. Verzele, înfofolite bine împotriva frigului, erau zemoase, dulci și calde, dar odată apăru lîngă ea o umbră și o lovi cu nuiaua peste crupă. Omul alergă îndelung după ea, o-mpiedică să iasă pe poarta deschisă a ocolului, pînă ce bivolița dărîmă cu pieptul ocolul și intră în grădina de-alături.

Poteca se însufleți pe neașteptate, după vreo două coturi scurte urcă în capul coastei, se duse în linie dreaptă spre izvor, trecu pe lîngă

ușile staulelor părăsite și intră în pădure. Parcă de peste drum, parcă dinspre staule, venea ceva ca un plîns de copil, ca un hohotit de fiară. Ivindu-se pe jumătate după fag, o femeie îmbrăcată în alb o aștepta pe bivoliță. Undeva, iar plînse copilul rătăcit, în spatele fagului sclipirea fosforescentă se volatiliză și rămase doar buturuga putrezită pe picioare. Pe urmă, buturuga se prefăcu iarăși în femeie și o îndreptă pe bivoliță, cu o privire mută, spre luminișul licuricilor.

O lupoaică slabă, cu capul tare, cu pieptul lat și cu țîțele atîrnîndu-i, se desprinse fără zgomot de tufăriș, din două salturi se aruncă în gura trecătorii și se lipi de un bolovan. Se auziră pași, pașii încetiniră și deveniră gînditori. Pașii se opriră. Lupoaica închise ochii și își ţinu răsuflarea, ca să pară moartă de-a binelea. Pașii se făcură grijulii.

Bivolița porni, însă trecătoarea stătea la pîndă. Bivolița se opri în loc — trecătoarea era trecătoare, poteca se gîrbovea în trecătoare. Bivolița păși — ghebul respira; bivolița stătu, așteptă — ghebul respira, trecătoarea se înăbușea de duhoarea rîncedă de lup. Bivolița fornăi necăjită, se cățără izbind cu copitele în pietre, pe lespedea trecătorii, și se opri cu fruntea înfiptă înainte.

Ochiul lupoaicei deslușise, cu scrutătura ei tăioasă, un bot și, în afară de lupoaică, nimeni nu știa că piatra aceea căzută pe lespede nu era piatră. Privirea bivoliței trecu peste bolovan, peste lupoaică, peste bolovan, cercetă iute în jurul lupoaicei și se opri grea

asupra capului ei. Şi lupoaica se zbîrli uşor, se sculă alene de la locul ei, înfiptă în patru picioare, rămase ezitînd pe potecă şi îşi rînji colţii.

Bivoliţa veni s-o zdrobească, lupoaica mai răbdă puţin, aşteptînd ca bivoliţa să se teamă, dar bivoliţa venea s-o zdrobească şi lupoaica sări înapoi şi aşteptă încordată. Cu botul în pămînt, bivoliţa venea s-o zdrobească, pietrişul i se înfunda, sub picioare, în pămînt, şi lupoaica, ţinîndu-şi coada între picioare, se dădu de-o parte ieşind din potecă. Grumazul bivoliţei era cărnos, greabănul îi era cărnos, pieptul de asemenea... Bivoliţa se opri şi îi pretinse să se îndepărteze mai mult de potecă, lupoaica se mai trase puţin înapoi. Bivoliţa scutură din cap şi fornăi, răsuflarea ei puternică se izbi de capul lupoaicei, şi aceasta se mai trase puţin înapoi. Bivoliţa se-nfurie şi răgi, iar lupoaica se depărtă de potecă. Avea, acasă, patru pui care-i sugeau ţîţele pînă la sînge, nu lăsaseră să sece ţîţa puiului mort, puiul mascul apucase două ţîţe şi le morfolea dintr-o dată ; tatăl lor plecase s-aducă o oaie şi se-ntorsese sfîşiat, rămăsese un pic, amărît, acasă, apoi se dusese să moară într-un loc ascuns.

Spinarea bivoliţei se legăna pe potecă, sub pîntec se întrezărea un uger slab. Doar jumătate, numai un pic, o gură, ugerul moale ! — lumea se fărîmiţă în bucăţi şi se topi.

Un veac ori o clipă, lumea se tulbură, apoi se umplu de lumină şi freamăt. Acasă, erau patru pui, puiul mascul cu capul mare sugea la două ţîţe, iar bivoliţa o lovi cu copita. Viaţa

era dulce-amară. Din măduvă și din mușchi, se scurgea lapte în artere, iar fierea caldă îi rodea stomacul. Trebuia să sară în cîrca bivoliței, să-și înfigă colții în greabănul ei și să i-l smulgă. Măcar să-i fi crescut odraslele, puiul mascul să fi făcut un an... Doamne, dacă ne-ai făcut pentru o viață grea — treaba ta, numai ajută-ne nițel, să nu curgă fiere în laptele nostru, altminteri puii or să crească nervoși și neajutorați.

— Basar, ce văzuși ? își întrebă ciobanul cîinele.

Trosnind prin pădure, ea ieși pe tăpșan și mugi cu dor. Vacile înălțară capetele și n-o recunoscură. Taurul se-ntoarse și o-nregistră ca pe-o dușmancă. Iar ea căuta, printre vite, un bivol.

— A cui ești, de unde vii ?

— Vrei un bivol. Nu-i — zise văcarul.

— Ei, ești bivoliță din Țmacut. Ești bivolița măicuței Manișac. Fată hăi, cum veniși de peste munte, prin rîpe, printre lupi și tîlhari, fată hăi ? Va să zică, măicuța mai trăiește. Fecioru' ei, bietu' de el, nu s-a-ntors de pe front.

Taurul pornise încet în întîmpinarea ei, răscolind mușuroaiele. Iar ea căuta, printre vite, un bivol și pricepu cu greu că taurul vine să se bată. Își îndoi grumazul și păși cu grijă. Trase în piept tot aerul cald de pe pășune și se duse în salturi, dar înaintea ei nu se afla nici o frunte : din taur, rămăsese doar crupa, văcarul trăgea taurul între vite.

— Bine, mă, da-i fată, se poate să te bați cu-o fată ? Cu fetele nu te bați niciodată.

— Fată hăi, se poate să fie o fată așa de bătăioasă, ca tine ? Așa chipeșă, așa rotunjoară, așa voinică... De zece ani n-am mîncat iaurt de bivoliță. Cin'te vîrstă pe piept, cîinele ori lupu' ? Stai, stai, așteaptă... Da' adînc intră afurisitu'...

Bivolița fugi de lîngă văcar, se-ntoarse spre staul : acolo trebuia să se afle un bivol. Se plimbă pe lîngă vaci, căută îndelung bivolul, adulmecîndu-le pe rînd, nu erau decît vaci, mîncau și făceau lapte, din staul venea aromă de lapte. Erau liniștite și mulțumite, căci fînul era gustos, apa era la îndemînă, în ele fremăta prezența taurului lor. Cu capul înălțat, bivolița mugi trist în fericirea aceea luminoasă și asta nu era decît dorința de a se odihni.

Sub soare, înspre bălțile calde, se unduiră turmele de bivoli. Bivolașii, cu capete mari pe niște grumazuri subțiri, cu cornițe moi crescute pe capetele lor mari, zburdau pe lîngă mame, bivolițele-fete erau năpădite de nostalgia maternității, bivolii se opriseră și slobozeau chemări către cei care rămăseseră la marginea pădurii — se unduiră, se unduiră înspre cîmpiile arse de soare și unde pieiră ?

— Unde să te trimit, ca să-ți fie bine ? Un' să te trimit ?

Văcarul o mînă. Ea se îndreptă spre Checiut, la Checiut era o fabrică, fierbea lemnul, îl îndoia, îi strîngea șuruburile și trimetea scaune în Iran. Bivolița se uită înapoi — văcarul îi făcea semn cu mîna du-te, du-te... Văcarul se aplecă să ridice o piatră — bivolița scutură din cap și se duse.

La lizieră, dintre carpeni, privi ușa întunecată a capelei verzi. Lîngă capelă, se mișcă o piatră și, apoi, rămase din nou nemișcată. Iar se mișcă — era un om. Bătrîna, care lipise o lumînare pe *khacikar* și acum o apăra de vînt, să nu se stingă, se-ntoarse și se închină. Și, pînă la sfîrșitul rugăciunii, nu-i veni să creadă că cea care o privea nu era moartea, ci o bivoliță. Dacă nu era un vis, era bine : bivolul, în vis, înseamnă boală grea și moarte. Cu ochii țintă la bivoliță, își găsi pe pipăite bastonul și — Isuse Cristoase — coborî în drum.

Se uitară îndelung una la alta, bivolița porni, și bătrîna avu o tresărire : era bivolița soră-si Manișac. De cîte ierni îl tot roagă pe fecior-su Stepan s-o ducă de cu toamnă și s-o lase pînă primăvara la Manișac, nepotul soră-si să le ducă la Ecimiațin [1], ca să sărute dreapta patriarhului și să-i zică sîntem mulțumite de viața pe care ne-ai dat-o.

— Un' te duci ? Te vîndu soră-mea ori un' te duci ? Eram fată, mă aduseră din munți cale de trei zile și trei nopți, cu zurna [2] și dhol. Soră-mea plîngea pentru mine. Frate-miu se-ncruntase și încălecase. Fratele meu cel bun, sora mea de aur, tatăl meu cel amărît.

Bătrîna rămînea în urma bivoliței : — Ei, băiete — aștepta să apară, de undeva, un co-

---

1 Oraș în Armenia Sovietică, unde se află și sediul Patriarhiei bisericii armene (Catolicosat).

2 Instrument muzical de suflat, asemănător clarinetului, însă cu sunet foarte înalt.

pil care s-o ajute, dar în afară de ea nu mai era nimeni pe ogorul treierat, unde sparceta înflorită răspîndea o lumină piezișă. Pe bătrînă o durură ochii, iar bivolița se topi și pieri sub soare. Bătrîna se duse în sat, să caute pe cineva care se pricepea la telefon, ca să sune la Checiut, ca să sune la Erevan, ca să sune la Gugark, de-acolo la Țmacut, la sora ei Manișac — că bivolița ta Satic a trecut prin Dzoraghiugh, soră-ta a văzut-o, n-a putut s-o oprească, „o vînduși, ori unde se ducea gonind ?"

Pe potecă ședeau trei fete și un băiat, se uitară nepăsători la bivoliță, apoi în vale sclipi lacul. Fetele și băieții întinși pe nisip formulau silogisme : Dacă eu scriu, pictez, alerg, iubesc sau mă-mbrac, așadar năzuiesc spre autoperfecționare, așadar consider că nu sînt desăvîrșit ; dacă nu scriu, nu pictez, nu alerg, nu iubesc, nu sar, nu mă-mbrac, ci stau gol pe malul lacului, așadar nu am nevoie de autoperfecționare, așadar nu vreau să ameliorez și să multiplic prototipul meu, așadar n-am căzut în autoadmirație, așadar poate să dispară specia mea, pe care n-o socotesc cea mai bună dintre cele existente și demnă de a supraviețui... Goi, tuciurii, mulțumiți și toropiți, ei își ridicară capetele din nisip și o-ntrezăriră pe bivoliță în filozofia artei și în muzica lui Wagner. Apoi, cînd vrură să-și amintească ce văzuseră sub soare — umbra unui avion sau pe dracul, bivolița nu mai era, și doar difuzorul bîzîia atîrnat de grinda sălii albe, fără să-i cheme, încă, la masă. Nu era prea limpede

cine erau ei, de unde veneau apele lacului, de unde fusese adus nisipul, din ce se nutreau creierele lor, încît puteau să morfolească raționamente subtile. Îngăduitori, ei căzură de acord cu Eschil, că acesta știa ce este tragedia, își făcură unul altuia cu ochiul și hotărîră că cel mai tragic e secolul douăzeci, iar în secolul douăzeci — ei, de vreme ce tragedia este să fii conștient, și nu să trăiești în el. În simțurile lor, lacul acela se întindea exact unde trebuia, nisipul era împrăștiat cum se cuvine, pe cîmpii mașinile făceau pîine, batalioanele albe de doctorițe înțepau brațele dolofane ale copiilor, ambasadorii își potriveau batistele proaspete în buzunarele hainelor, conductele de gaze cărau gaze de-a lungul podișurilor și văilor, și toate astea — pentru ca, din amalgamul de realități precreate, ei să extragă sensul timpului și spațiului în sistemul solar. Iar pîntecele lor și coloanele lor vertebrale se veștejeau de căldura incertă a timpului.

Și deodată, pe sub botul bivoliței, aerul lunecă pe coastă și se volatiliză. Bivolița se opri : florile, albinele, frunzele, lujerii — cu toate întrețeseau un aer nou, în atmosferă se regăsiseră aromele izmei și cimbrișorului. Bivolița porni.

Cu un vuiet monoton, apoi lărmuind, lărmuind, lărmuind, dogorind, cu aburi, cu șuiere, cu miros înțepător de carbid, clătinîndu-se, zăngănind, cu văpăi și cu o putere neînsuflețită, ceva de neînțeles, care ieri nu se afla aici, îi tăie bivoliței calea. Din colinele împădurite pînă în munții stîncoși, din frunzișuri, din scor-

buri, din flori, sorbi toate miresmele și vînturile, le încălzi, le încinse și suflă o undă acră de carbid asupra bivoliței. Lipi fier peste fier, așternu asfalt fierbinte peste asfalt, topi argila prefăcînd-o în tuci și sorbi din nou toate miresmele și vînturile pe o întindere cît o zi de mers, din colinele împădurite pînă în munții stîncoşi, pe o înălțime cît un zbor de vultur. Toate rămaseră sub betoanele sale — valea verde, stejarul singuratic, păpurișul, macii, tufele de măcieş, albinele sălbatice, lanul de mei, bivolul, cîinele ciobănesc, viței, urmele vitelor — toate rămaseră sub pămînt. Asta se putea termina foarte rău, de vreme ce bivolul rămăsese sub pămînt, căci credința veche zice că vaca roșie mugește sub pămînt și îl cutremură.

Bivolița stătea în capul potecii, îngrijorată și plină de temeri.

Pentru vina de a fi cîntat în stare de ebrietate pe sub ferestrele cetățenilor, miliția îl tunsese pe pictorul Ruben Costanian și îl trimisese, pentru patru zile, la întreprinderea de asfaltat drumuri. Aici, îi puseseră în mînă un tăvălug, trebuia să toarne asfalt cu lopata, să presare nisip și să netezească, apoi, cu tăvălugul. Prin fumul înecăcios, el o văzu pe bivoliță, azvîrli tăvălugul și se aruncă pe jos, înfigîndu-și degetele în asfalt : — Ticăloșilor ! răcni el, scurmînd asfaltul. Netrebnicilor, zbirilor ! De ce sînt libere bivolița, pasărea, vîntul, copacul, iar eu nu sînt liber ?! Capete pătrate, capete cubice, roboților, asasinilor ! Și, cînd înălță capul din teatrul pe care-l jucase, din

smoală, cinste și aburi, și se uită iar spre capătul potecii, i se păru că bivolița plutește deasupra orașului, drept spre zările albastre.

Moș Tigran, odinioară văcar, ședea, cu bărbia în piept, în balconul de la etajul șase și, prefirînd mătănii, zicea din mijlocul chemărilor morții și zăpușelii de la oraș : — Aia-i bivoliță, ori minciună ?... Aia-i bivoliță ?... Toate au un sfîrșit... Apoi venise Levon călare... Aia-i bivoliță, ori minciună ?... Doamne, Dumnezeule, mare ești...

Bivolița părăsise poteca, se dusese să dea o raită prin oraș. Soarele dispăruse, iar orașul mergea înainte, printre pietre, și n-avea sfîrșit. Bivolița mugi mîhnită spre soarele roșiatic — de ce își părăsește odrasla în lumea aceea dușmănoasă, apoi rămase singură printre pietre. Rîpa fu năpădită de întunericul serii, zgomotele amestecate se răriră și se-mprăștiară, destrămîndu-se fir cu fir, apoi, în rîpă, se aprinseră, dintr-o dată, miliarde de văpăi și un acoperămînt de lumină înveli orașul : ai fi zis că poți păși deasupra orașului spre munții îndepărtați. Rîpa era înșelătoare. Bivolița se tot apropia de buza hăului și se trăgea înapoi. Merse printre pietre, să găsească sfîrșitul orașului, se apropie de buza hăului și se trase înapoi. Deodată, ceva cunoscut o atinse, o mîngîie și o-nvălui : era dorul de a fi mulsă, ori cîinele Basar îi ieșise în întîmpinare dintre grăunțele întinse la uscat, ori, în negurile îndepărtate, mugea, cald și înfundat, bivolul ? Drumurile spre casă i se încîlceau în amintire, mirosul basmalei măicuței îi pierise din

nări, bivolul o chema și nu exista, era o minciună — bivolița plînse ușor.

Orașul se cufundase în somn. La răsăritul lunii, se lăsă frigul. Bivolița ajunsese, de-acum, la marginea orașului. Un cîine lătra fără să se arate, apoi cucurigi un cocoș. Bivoliței i se făcu somn, își auzea pașii răsunînd în depărtare. Simți miros de blană jilavă de oaie, dar era o amăgire, de vreme ce munții rămăseseră departe. Se auzi behăit de oaie, apoi măicuța zise : azi ai adus mult lapte, să trăiești. Bivolița se poticni și, dezmeticindu-se, se opri, pămîntul trepida de călcătura măruntă a oilor. Bivolița auzi fluieratul ciobanului și asta nu mai era o amăgire. O oaie, aceeași oaie, behăi de trei ori. Apoi, se opri în capul coastei, strănută, iar țapul se repezi în jos, spre bivoliță și spre oraș. Turma de oi se cumpăni o clipă în capul coastei și se prelinse spre oraș.

— E-he-hei ! făcură haz oierii. Se pricopsi orașu', crește bivoli.

Erau de-ai ei, îi știa, și turma și cîinele, cu ei alături bivolița nu se temea de oraș, însă oierii căzură pe gînduri : ceva le spunea că bivolița asta n-are stăpîn, trei ruble chilu' înmulțit cu trei sute de chile — nouă sute de ruble împărțite pe din două. Furtul din avutul obștesc e rușinos, mai e și Siberia, să nu furi iar e greu, că pe urmă o să-ți amintești neîncetat că n-ai furat și-are să-ți pară rău. Nu, sînt un soi de nerozi, zic „ce carne-i asta ?", zici „carne de bivol", iar zic „ce carne-i asta ?" și nu se uită la mîna ta, ci în ochii tăi. Cu ferestrele întunecate, orașul asculta tăcut căl-

cătura oilor și frămîntările lor. Nu, mai bine să te rușinezi de tine însuți, decît să nu te rușinezi de alții și, sub cuvînt că ai îndatoriri, să pari că te-ai rușina. La o fereastră de la etajul doi, aruncară chiștoacele și întrebară :

— Astea-s oi ?

— Oi. Bună dimineața.

— Și aia-i bivoliță — spuseră de la fereastra etajului doi.

Lămpile de pe străzi păleau. Călcătura ostenită a turmei umplu străzile. Ca și sus, pe munte, behăi aceeași oaie guturănită. Era ciudat ca, în lumea asta neînsuflețită, să fi apărut o turmă însoțită de niște cîini somnoroși. Și era greu ca drumul acesta să se fi sfîrșit în cîmp. Bivolița adulmeca miros de sînge sărat și văzu ochi înghețați în capete răcite. Nervii bivoliței amorțeau pe rînd, fără vreo durere, bivolița părea că se cufundă într-o apă călduță și-are să se-nece fără să se-mpotrivească. Și, în realitate, în vis ori în suferința ei, peste turmă fîlfîi aripa unei păsări sau a morții, iar bivolița asurzi.

Turma se oprise în fața porților și se-nfioră. Cîinele ciobănesc scheuna și se trăgea înapoi, apoi se frecă de picioarele bivoliței, vroia să-și înghită glasul, și se potoli. Cineva dizolva într-un anestezic cald nervii, frica, împotrivirea turmei, și deasupra turmei se cernea un somn molatec. Apoi, porțile se întredeschiseră, se retraseră, intrară în ziduri, iar bivolița văzu doi ochi care nu clipeau și, în întuneric, în fața turmei, se stingeau și din nou înghețau cu o fixitate verde. Turma, parcă desprinsă de

sol, fu mînată ușor pe poartă, ceva mîngîia nervii bivoliței și o împingea, cu o forță plăcută, spre poartă. Apoi, cineva strigă la bivoliță, era oierul. Acesta o împunse, cu capătul bîtei lui, după ureche, apăsă, îi îndoi grumazul, îi întoarse capul, strigă și o lovi, trezindu-i nervii.

— Du-te, vine și vremea ta, acu' du-te de-ți găsește stăpînu'! Du-te — și o lovi cu bîta.

Ceva o trăgea înapoi, picioarele i se înfundau parcă în argilă, la fiecare pas se poticnea, ciobanul o lovise tare, durerea îi măcina vertebrele, vroia să-și scoată, cu balele, durerea din spinare, însă durerea o apucase ca un jder și nu-i dădea drumul, gonind-o departe de-acolo.

O javră flenduroasă o însoți, bivolița căuta să afle, în sinea ei, dacă e de-a ei, cunoscută, se opri, se gîndi puțin, dar legăturile memoriei nu se refăceau în capul ei amețit, și ea renunță la lucrurile astea dificile și se duse înspre abator.

*

* *

În vremea asta, în tabăra turistică de tineret, Ervand Khaceaturian se spăla cu apă rece și-și zicea că-i un bărbat bine făcut, pătimaș ca un armean și civilizat ca un european, că rusa, tot atît cît și engleza, e o limbă internațională, iar cele patruzeci de fete poloneze, geloase una pe alta, sînt îndrăgostite de el pînă peste urechi, pentru că el e brunet, păros și sobru.

— Pentru micul dejun — cinș'pe minute, anunță el fără să se uite la vreuna dintre fete. Meștere sper că peste cinș'pe minute mașina e gata — zise el fără să se uite la șofer.

Armenia este o țară cu orașe moderne, drumuri bune și monumente vechi. Poporul armean este un popor harnic și ospitalier. Dacă turcii n-ar fi nimicit jumătate din noi, poporul acesta ar fi putut să aștearnă ștergarul ospitalității pentru întreaga omenire. Munții noștri sînt sălbatici și aspri, dar în nici o ascunzătoare nu se află vreun tîlhar care, cu pumnalul în mînă, să sară asupra turiștilor și să-i atace. Iată de ce Armenia aceasta mică se numește *Țara contradicțiilor* — pe de-o parte stîncile înfricoșătoare, pe de alta oamenii primitori.

Pîrîind, mașina claxonă și se opri. O făptură ciudată se legăna alene pe șosea și n-avea de gînd să facă loc mașinii. Șoferul coborî, o trase la margine, se așeză la volan, dar ea o luase din nou pe mijloc și mergea legănîndu-se. Ervand Khaceaturian scoase capul pe geam, să se răstească la cioban, însă nu se vedea nici o turmă, bivolița era singură. Mașina porni gîfîind, vru s-o sperie, dar ea nu părăsea drumul. Atunci, mașina o înghionti ușor, iar fetele poloneze ziseră :

— Armenii ăștia sînt un popor pătimaș, aprins.

Ervand coborî din mașină, o scoase din drum — avea pieptul vîrstat, și ținînd-o de-o ureche așteptă să treacă mașina și apoi, cu seriozitatea unui toreador, urcă în mașină. Acolo, în ma-

șină, printre genunchi încinși, ochelari fumurii, freamăt de piepturi tari și fără sutiene, politețe internațională și înțelegere sentimentală tacită, el spuse căutînd o poziție comodă în scaun pentru șezutul său de sportiv :

— Mi se pare că asta se numește *bivoliță*. În munții Caucaz, mai există două neamuri de crescători de vite. Primele colonii de armeni, în Polonia, au fost întemeiate în Evul mediu timpuriu. Poporul vostru i-a primit frumos pe strămoșii noștri, pînă la a le da drept de autoadministrare. Se știe că în bătălia de la Grünwald a participat și un batalion de armeni. În vinele regizorului de film Jerzy Kawalerowicz curge sînge armenesc. Orice armean poate deveni, în Polonia, un Jerzy Kawalerowicz, din moment ce orice poloneză e o actriță talentată. Atenție, începem urcușul spre Aghavnavank [1]. Mănăstirea a fost construită în anul opt sute douăzeci și cinci. Arhitectul este necunoscut, să convenim că se numea Trdat. De unde cunoaștem numele acesta ? Tîr-dat ! Îl cunoaștem de la ru-i-ne-le A-ni-u-lui — și, inclinîndu-se ca un ghid, cu cravată la gît și cu ochelari fumurii, el se imprimă în impresiile fetelor și pe filmele fotografice.

Apoi toate capetele împodobite cu ochelari, îndreptate spre turlă, se întoarseră, după mîna lui, spre mugetul care se făcu auzit. Bivolița nu avea nici o legătură cu arhitectura, și ei zîmbiră. Ervand Khaceaturian nu-și permise să iasă din atenția lor.

---

1 Monument istoric medieval (în traducere, *Mănăstirea porumbeilor*).

— Interludiu liric — declară el și, în felul acesta, în centrul atenției erau acum și el, și bivolița. Se apropie, închise ochii sub ochelari, îi strînse tare, o apucă de coarne și, cu pumnul în buzunar, își întoarse fața spre aparatul de fotografiat.

— Fotografiați, amintire din Africa.

Pe spinarea ei, pe șiră, avea o umflătură cît o nucă, lupul ori cîinele își înfipsese colții în pieptul ei, tremura de fiorii celor trei zile ale rutului, ugerul trebuie s-o fi durut, de vreme ce țîțele îi erau umflate. Mugea încet, și Ervand Khaceaturian, zîmbind prostește, își trase nasul. Cu ochii închiși, o atinse cu palma a mîngîiere sau parcă lovind-o, o împinse de-o parte și întrebă mai mult în gînd decît șușotind :

— Unde te duci ?... Cum te simți, Satic *gian*, surioară *gian*, cum te simți ? Măicuța ce mai face ?... Acu' ce mă fac eu cu tine ?

Mașina claxona. Strîngînd din buze, Ervand Khaceaturian se ridică de pe piatră și, cu pumnii în buzunare, se duse spre mașină. Rusa e o limbă tot atît de respectabilă ca și engleza, trebuie să iei mult de la viață și să dai mult, iar dacă se poate — să nu dai. E bună, firește, viața grea, dar e și mai bună cînd e departe de tine.

Nici data trecută nu fusese ușor să rămînă grea. Bivolul o găsise pe drumul de întoarcere, rămăsese un pic lîngă ea, dar n-o călcase. La vreo două luni după asta, iar i se înfierbîntase sîngele și, mergînd pe urmele sale vechi, găsise repede valea stejarului singuratic, ră-

măsese două zile acolo. Fătul din anul acela se născuse pe la sfîrșitul verii, dăduse frigul peste el, bolise ce bolise, gemînd, și murise.

Bivolița rămase în picioare, pînă ce ariciul își trase țepii, își scoase capul, se uită cu ochii mijiți și, rostogolindu-se, fugi pe potecă. Apoi, în lăstăriș behăiră două capre și, sub picioare, șuieră șarpele. La capătul ogorului, mugi o vacă legată, ca un cal, cu o frînghie. La ce bun să legi vaca ? Pe cîmp, în două locuri apropiate, se clătinară spicele, semn că intraseră miei în lan. Paznicul nu se arăta, iar în depărtare, pe platou, luceau corturile de pe izlaz. Bivolița se apropie de marginea ogorului, după care, pe neașteptate pentru paznicul care o urmărea de undeva, intră pe ogor și, cu urechea ciulită, se duse alergînd. Spicele foșneau și îi mîngîiau pîntecul, bivolița simți prezența fremătătoare a bivolului. Asta era aproape ca o fericire, însă deodată ogorul fu tăiat de șosea, la marginea șoselei se oprise o mașină luminată, alături de mașină ședea în iarbă, chel, burtos, blajin, Edvard Hairapetian, care le spunea femeilor aflate cu el vorbe bune, dar moarte, căci nu erau decît vorbe. Își șterse chelia cu batista și, cu fața spre bivoliță, se minună :

— *Toro !...* Ei, drăguțo, ce frumoasă ești — zise el bivoliței și zise o minciună, fiindcă bivolița nu era frumoasă. Apoi povesti femeilor despre coridele spaniole și povestea frumos, mincinos, fără viață, fiindcă făptura care tăiase șoseaua nu era un taur, ci o bivoliță care

se ducea să se împerecheze. Apoi proslăvi netezimea și rotunjimea genunchilor acelor femei, dar genunchii aceia erau, pentru el, neînsufletiți, altfel nu i-ar fi proslăvit așa de răspicat și pe ai uneia, și pe ai celeilalte deopotrivă. Apoi le explică femeilor că naturalismul nu este acceptat oficial, dar el e un adept convins și consideră naturalismul singura ieșire pentru soarta tragică a planetei — totuși astea nu erau decît vorbe, de vreme ce el iubea bivolița, trăsnetul, cositul, doar din goana mașinii și la fel de tare ca păsatul pe care-l mîncase în ziua aceea. Le explică femeilor că pe bivoliță o mănîncă rădăcinile coarnelor și că ea se duce să se bată cu alt bivol, pe care, tot așa, îl mănîncă rădăcinile coarnelor, întru desăvîrșirea speciei.

Pe urcușul greu spre izlaz, se depănă ziua toată, dar așezarea de corturi de pe pajiște nu era izlazul. Geologii montaseră un compresor și perforau pămîntul. Opriră mașinăria și îi spuseră bivoliței :

— Bine-ai venit.

Bivolița trecu, să meargă mai departe, însă văzu că o dor picioarele și n-are unde să meargă ; se uită înapoi, mugi, rupse vreo două guri de iarbă și veni să se încredințeze geologilor. Lîngă corturi nu bătea vîntul, bivolița dădu ocol și se așeză acolo, își eliberă picioarele de greutatea trupului, puse capul pe pămînt și adormi. Compresorul duduia, bivolița se legăna, apoi adormi de-a binelea.

În vis, lingea fruntea puiului ei născut în anul acela, bivolașul se tînguia cu gemete slabe,

apoi măicuța și văcarul Minas o păcăliră : înfășuraseră un vițel cu pielea puiului său și o umezeau cu apă sărată. În vis, ea lingea capul mare al puiului ei bolnav și plîngea, iar durerea ușoară era plăcută ca somnul. Apoi ea trase pielea puiului său și, dedesubt, se-nfioră vițelul cu miros de vacă ; îl împunse cu botul și mugi.

Bivolița se trezi, privi cu ochi tulburi — compresorul duduia. Bivolița vru să se ridice, dar se lenevi ; își trase picioarele sub ea, își lăsă capul pe umăr și ațipi. O cam supăra ugerul : acuși are s-o mulgă măicuța. Măicuța începu s-o mulgă îngînînd un cîntec, dar ugerul nu se golea. Își destinse arterele laptelui, măicuța mulgea cu ciupituri ușoare, însă țîțele o-nțepau dureros.

Se trezi în miez de noapte, își aminti, șezînd, unde se află, ciuli urechea — în lumina stelelor, oamenii și mașinăriile dormeau liniștit, într-un fund de lume urla un cîine și pîlpîia un foc, oamenii răsuflau ușor în corturi, stelele cerneau o lumină rece, curată. Se sculă, în plină noapte începu să pască pe lîngă corturi. Cînd ieșiră, în lumina lunii, să se descarce și o văzură, ea își înălță capul și mugi scurt, încredințîndu-i de prezența ei neprimejdioasă. Ei zîmbiră și spuseră fără răutate :

— Ptiu, ne-ai speriat !

Înăuntru, se-ntrebară cu glas răgușit :

— Ce era aia ?

— Nimic, e bivolița de-astă noapte, ne zice *bună dimineața*.

— Își caută stăpînu'.

— N-o mai lungiți, îmi fuge somnu'.

Era liniște, apoi unul se răsti, iar ceilalți rîseră.

Dimineața, îi ziseră :

— Ai hotărît să ne dai iaurt? Bine faci.

— N-avea pe unde să treacă. Desigur, lumea e mare și crește mereu, iar potecile sînt și ele multe și înțelepte, dar lumea se face searbădă, pentru că de deasupra ei dispare amărăciunea și rămîne numai iarba deasă. Înțelese că undeva, pe-aproape, se află o turmă, însă în ea se-nrădăcina neliniștea și se cuibărea somnul. De pe potecă venea miros de pîslă, de cîine, de brînză, de piatră acră și de opinci din cauciuc, dar în sinea ei nu izbutea să-și închipuie, de partea cealaltă a muntelui, izlazul și bivolii și să se-nfioare de dorul lor. Așa tălmăci mirosul proaspăt de turmă pătruns în apele izvorului și, întrucît apa era gustoasă, o bău bivolește și gemu sătulă. Nu-i făcu loc fetei kurde care venise la apă cu două găleți și întîmpină liniștită lătratul cîinilor. Neagră, puternică, mare, cu privirea grea, se opri în mijlocul haitei de cîini și așteptă. Bărbatul kurd veni, se răsti la cîini, îi lovi cu bîta, se apropie, o scărpină după ureche, și întocmai așa trebuia să fie. Mama kurdului veni, o privi din toate părțile cu brațele încrucișate sub pieptul său mare, se aplecă, îi văzu ugerul, socoti țîțele, toate țîțele erau în regulă — una, două, trei, patru — zise ea și, stînd în fața bivoliței, se minună...

— Şco ! îi spuse fiului ei, privind-o pe bivoliţă. Mă-ta te făcu bărbat, de ce nu-i iei o bivoliţă maică-ti, Şco ?!

Kurdul o apucă de ureche pe bivoliţă şi o duse la uşa cortului.

— Adă sare, îi spuse maică-si. Nu, nu d-aia, de a bună. Adă o funie, mai porunci el maică-si.

— Ia-i o bivoliţă maică-ti, Şco, să-ţi trăiască mă-ta o sută de ani, să-ţi îngrijească copiii, să mulgă oile, Şco, să-ţi facă iaurt de bivoliţă.

Kurdul se duse mîngîind greabănul bivoliţei, umblă mîngîindu-i crupa, veni mîngîindu-i şalele, îi scărpină urechea şi, deodată, i-o crestă şi presără cenuşă. Kurdul avea, acum, cincizeci de oi, patru vaci, trei capre, o iapă cu mînz, o bivoliţă, doi cîini, toţi cu vîrful urechii stîngi crestat. Pe bivoliţă o chema Narghoz. Cine putea să spună că iapa fusese a altcuiva, paşaportu' uite-l colo, să se ducă să-i ceară paşaportu'. Iapa e a lui încă de pe cînd era mînză.

— Mulge-o — zise maică-si — are pieptu' plin, mulge-o. Linge sare, îi spuse bivoliţei, are să te doară mai puţin urechea, linge !

Mama kurdului stătea cu mîinile la gură şi plîngea, apoi îi spuse zîmbind feciorului ei :

— Şco, dac-o laşi să se ducă, o mănîncă lupu', e păcat, nu Şco ?

Kurdul, care o scărpina pe bivoliţă după ureche, zise :

— Apăi, o mănîncă, doară nu-i lup nătîng, ce-are să facă !?

Fata kurdului veni cu găleţile de la izvor. Zăngănindu-şi podoabele de argint, bătu din palme şi, cu degetele-mpreunate, se opri înaintea bivoliţei :

— Ce bivoliţă straşnică am ! Unde-i puiu' ?

Mama kurdului spălă o căldare, se aşeză, lăcrimînd tăcut, sub bivoliţă şi începu s-o mulgă grijuliu, în vreme ce plîngea şi cînta : ţîrr-ţîrr, ţîrr-ţîrr ! Îndoindu-şi grumazul, bivoliţa adulmecă un miros, îi veni miros de oaie, se propti pe picioare şi îşi deschise căile laptelui. Turma trecea pe munte, frecîndu-se de stînci, mirosul înţepător de oaie rămînea lipit de izlaz, era soare şi nu dogorea, deasupra izlazului se destrăma un nor alb cît un scutec, sub nor se hîrjonea o ciocîrlie în legănarea propriului său cîntec, bucuroasă că e soare, e vînt, e nor, sînt eu, bătrîna mulge bivoliţa, ce bucuroasă e.

Şi deodată, arterele laptelui se învîrtoşară şi se astupară.

— Vai, ce fu asta ?! se sperie mama kurdului. O păli necuratu' !

Bivoliţa văzu, din piroteala ei, că mica pajişte din vale se trezeşte din amorţire şi prinde viaţă. În jur se lăsa întunericul, iar mica pajişte din vale se lumina licărind. Şi, din turma de bivoli de pe pajiştea dogoritoare din vale, odată se desprinse, înnegurîndu-se şi crescînd uriaş, bivolul ; cu capul înălţat, mugi fierbinte şi înfundat, mai curînd cu spinarea şi grea-bănul, decît cu puterea bojocilor săi.

Bivoliţa se opri în aşteptare, ochii i se umeziră şi ea răspunse chemării într-un tîrziu,

foarte tîrziu. Apoi surzi, orbi, se sminti și, cu capul înălțat, se avîntă, desprinzîndu-se de pămînt. Ceva se încolăci, tăios, în jurul grumazului, frîngîndu-i-l. Funia și țărușul. Așteptă să-i fie desfăcute legătura, însă kurdul o înfășură și mai mult, scurtîndu-i funia. Se trase înapoi, funia era trainică, rădăcinile coarnelor o durură, țărușul și kurdul se deplasară, se răsuciră și rămaseră undeva, de-o parte. Se duse săltînd, pe sub bot ori pe lîngă coapse i se zbuciuma un cîine, funia i se agăță de despicătura unei copite și, cînd se desprinse, îi zvîrli țărușul în pîntec, iar cîinele scheuna undeva, departe, apoi funia din nou i se agăță de copite, și ea se poticni, îngenunche și se ivi în dogoarea pajiștei. Se opri, se uită în jur cu ochi umezi și mugi.

Cu funia pieziș, bivolul stătea nemișcat și mugea în sinea lui.

Oprindu-se după fiecare pas, ea coborî liniștită și se apropie de el pas cu pas. Se opriră departe unul de altul și se priviră. Iar după asta, ei nu mai făcură nimic. Dumnezeul turmelor și al bivolilor fu cel care făptui. Acesta înlătură depărtarea dintre ei, puse grumazul ei sub greabănul lui, amestecă fiorii lor de chihlimbar, îi înfășură în aceeași pîslă deasă a gemetelor înfundate, dorurilor, surzeniei, orbirii, nerușinării și sîngelui aprins. Și, cînd ei se făcură una, el nu mai exista, iar ea nu mai era bivoliță, ci un pîntec fierbinte. Iar cînd sîngele aprins i se stinse, ea se desprinse de el, se închise în ea, deveni o bivoliță singură, neagră, mamă. Vocile muntelui îi um-

plură urechile cu freamăt, bezna se trase înapoi, se lumină, contururile stîncilor și bivolilor se legănară și se statorniciră. Lumea deveni lume.

Kurdul vroise să pună stăpînire pe ea, cîinele nu știai ce vroia de îi tot sălta pe sub bot, țărușul i se repezise dinadins în pîntec lovind-o, iar funia kurdului o-ncurcase. Se duse să bea apă și, înălțîndu-și capul, o zări, printre neguri și zile, pe măicuță. Vru s-o pornească la drum, dar funia i se agăță de copite și o-ncurcă. Cu coada ochiului, îl văzu pe bivol, care părea o ființă absurdă, de neînțeles. Funia o încurcă din nou, și ea se opri. Cineva venea pe urmele ei : era bivolul, dar n-avea nici o noimă să meargă cu ea, căci nu locuia la munte. Funia o sîcîia : se opri deznădăjduită și, atunci, capul cuiva se frecă de coapsele ei. Se întoarse dintr-o dată și îl împunse pe bivol, animalul ăsta nerod. Bivolul se oprise pe potecă și, cu gîtul întors, se uita înapoi. De data asta, funia pătrunse dureros în despicătura copitei și îi strivi un ochi ; se opri să-și potolească durerile — pîntecul plămădea în tihnă un făt, copita o durea, ochiul o-nțepa, durerea spinării era veche și statornică, izbitura țărușului ba o străfulgera, ba dispărea, o mînca urechea crestată, pesemne că i se așezase, acolo, vreun tăun. Printre durerile care o năpădeau una peste alta, auzi zgomot înfundat de pași, se-ntoarse, întinse grumazul și așteptă : bivolul, descumpănit, se opri, se uită încolo-încoace, apoi începu, nătîng, să pască.

*
* *

Geologii o înconjurară, cu toporiștile în mîini, îi ațînură calea, dădură buzna peste ea făcînd haz, unul se supără, o îngenunchează și, cînd fu înfrîntă și se predă, se retraseră.

— Acum, du-te.

Păși cu grijă, încordată, se poticni și se opri, însă ochiul n-o mai ințepa și copita n-o mai durea. Așteptă o clipă și porni din nou, funia n-o mai încurca, se opri, scutură din cap, își eliberă coarnele de amintirea funiei și se duse repede, cu o țintă, fără să se mai oprească. Lumea era neclintită sub călcătura ei și îi purta, nesmintită, existența.

În seara celei de a cincea zile, cînd vitele veneau cu pieptul plin de lapte la muls, ea intră ostenită pe izlaz. Intră ca un boulean venit de la păscut, ca un cosaș venit de la cosit, ca un plug care merge la fierărie, ca un drum care ajunge la capăt în miez de noapte, ca o seară de vară la țară. Trecu printre vacile voinice, grele, se opri la ușa cortului vechi, era cît cortul de mare, și mugi ostenită : *muuu.*

— *Gian* — zise măicuța — ai venit ?

Cuprins

Lector : AUREL BUICIUC
Tehnoredactor : ELENA DINULESCU

●

Bun de tipar : 8.02.1986
Coli de tipar : 12.

●

Tiparul executat sub comanda nr. 5219-986 la
ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ BACĂU
Str. Mioriței nr. 27

426

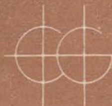
Hrant Matevosian

noi și munții noștri

HRANT MATEVOSIAN (n. 1935) este cel mai important reprezentant al prozei contemporane armene. Laureat al Premiului de Stat al U.R.S.S. pentru proză pe anul 1984. Nuvelele, povestirile și scenariile sale au fost grupate în volumele **August** (1967), **Copacii** (1978), **Alergarea noastră** (1978) și **Gospodarul** (1983). Scrierile lui au fost traduse în limbile popoarelor Uniunii Sovietice și, peste hotare, în engleză, germană, cehă, maghiară, bulgară, norvegiană.

EDITURA UNIVERS

GLOBUS

Lei 14